

Марк Твен

ОПОВІДАННЯ
ТА
ПАМФЛЕТИ

Марк Твен

ОПОВІДАННЯ
ТА
ПАМФЛЕТИ

СЛАВНОЗВІСНА ЖАБА-СТРИБУНКА З КАЛАВЕРАСУ	5
ОПОВІДАННЯ ПРО КАПОСНОГО ХЛОПЧИСЬКА	12
ОПОВІДАННЯ ПРО ГАРНОГО ХЛОПЧИКА	16
УБИВСТВО ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ	21
МОЄ СЕКРЕТАРЮВАННЯ В СЕНАТОРА	27
ЛЮДОЖЕРСТВО В ПОЇЗДІ	33
НАУКА ПРОТИ ТАЛАНУ	42
СІАМСЬКІ БЛИЗНЮКИ	45
ВЕНЕРА КАПІТОЛІЙСЬКА	49
ЯК МЕНЕ ОШУКАЛИ В НЬЮ-АРКУ	56
ЧУДОВИЙ СТАРИГАН	58
ЯК Я РЕДАГУВАВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ГАЗЕТУ	59
ТАЄМНИЧИЙ ВІЗИТ	65
МІЙ ГОДИННИК	71
ГАНЕБНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ХЛОПЧИКА	74
ЯК МЕНЕ ОБИРАЛИ В ГУБЕРНАТОРИ	78
ПРО ЗАПАХИ	84
МОЯ ПЕРША ЗУСТРІЧ З АРТИМЕСОМ ВОРДОМ	87
ЖУРНАЛІСТИКА В ТЕННЕСІ	91
ВИПРАВЛЕНИЙ КАТЕХІЗИС	98
НІАГАРА	102
САНДВІЧЕВІ ОСТРОВИ	108
РОЗМОВА З ІНТЕРВ'ЮЕРОМ	125
ПРАВДИВА ІСТОРІЯ	130
РОЗПОВІДЬ КОМІВОЯЖЕРА	135
ОПОВІДКИ ПРО ВЕЛИКОДУШНІ ВЧИНКИ	141
ДИФТЕРИТ У МАКВІЛЬЯМСІВ	148
ВЕЛИКА РЕВОЛЮЦІЯ НА ПІТКЕРНІ	155
МІСІС МАКВІЛЬЯМС І БЛИСКАВКА	167
КРАДІЖКА БІЛОГО СЛОНА	174
СТАРОСВІТСЬКИЙ ДРУКАР	196
ЛИСТ АНГЕЛА-ХРАНИТЕЛЯ	199

ІТАЛІЙСЬКІ ГІДИ	206
ЖИВИЙ ВІН ЧИ ПОМЕР?	211
МІЛЬЙОННОФУНТОВА БАНКНОТА	220
РОМАН ЕСКІМОСЬКОЇ ДІВЧИНИ	242
ЯК ТРЕБА ОПОВІДАТИ	258
ЗАПИСИ В ЩОДЕННИКУ	264
ЛЮДИНА, ЩО СПОКУСИЛА ГЕДЛІБЕРГ	269
СТОСОВНО ПАТРІОТИЗМУ	320
СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ ЛІНЧУВАННЯ	323
ДО ТОГО, ХТО СИДИТЬ У ТЕМРЯВІ	331
ДЕРВІШ І ЗАДЕРИКУВАТИЙ ЧУЖИНЕЦЬ	350
ВОЄННА МОЛИТВА	354
МИ АМЕРИКАНІЗУЄМО ЄВРОПУ	358
ПОДОРОЖ КАПІТАНА СТОРМФІЛДА ДО РАЮ	360
ДОПИТЛИВА БЕССІ	400
ПОРАДИ ЮНИМ	403
АПОФЕОЗ УБИВЦЬ	406

СЛАВНОЗВІСНА ЖАБА-СТРИБУНКА З КАЛАВЕРАСУ

Виконуючи прохання одного приятеля, що написав мені зі Сходу, я завітав до говіркового й добродушного старигана, Саймона Вілера, і поцікавився долею приятелевого приятеля Леонідаса В. Смайлі, як мене й попрохали, і ось що з того заходу вийшло. Я маю певну підозру, що Леонідас В. Смайлі – це чистий міф, що мій приятель ніколи не знав такої особи і що він сподівався, тільки-но я спитаю про неї, як Саймон Вілер пригадає собі прикрославного Джіма Смайлі і відразу заведеться й заговорить мені всі баки пренудними споминами про нього, і провадитиме так довго й нудно, що мені відпаде всяка охота слухати. Якщо такий був намір мого приятеля, то він цілком здійснився.

Саймона Вілера я застав, коли той вигідно вмовився побіля грубки в одній напіврозваленій таверні богом забутого Ейнаджельського табору золотошукачів. Я одразу постеріг, що він гладкий та лисий і що на його супокійному виду вираз переможної лагідності й простоти. Ворухнувшись, він привітав мене. Я пояснив, що мій приятель попросив мене довідатись у нього про долю любого йому товариша дитячих літ на ім'я Леонідас В. Смайлі, превелебний Леонідас В. Смайлі, юний проповідник слова божого, котрий, як він чув, один час був жив в Ейнаджельському таборі. Я додав, що буду вельми вдячний, коли містер Вілер зможе мені щось розповісти про цього превелебного Леонідаса В. Смайлі.

Саймон Вілер запер мене в кут, забарикадував своїм стільцем, а тоді сів і спородив свою монотонну розповідь, що її викладено нижче. Він ані разу не всміхнувся, ані насупився, ані разу не змінив тону, весь час провадячи на тій самій миротворній ноті, якою промовив перше речення, ані разу не виказав бодай натяку на запал; усю його нескінченну розповідь просякала разюча поважність та щирість, і це виразно переконувало мене, що він і гадки не допускає, щоб у його історії було щось кумедне чи смішне – навпаки, вона видавалася йому на правду цілком поважною, і

він захоплювався її двома героями, наче то бозна-які спритники. Я не перебивав його красномовства і тільки мовчки наслухав.

– Превелебний Леонідас В... Гм, превелебний Ле... Авжеж, був тут один на ім'я Джім Смайлі, взимку сорок дев'ятого чи навесні п'ятдесятого – достоту не пригадаю, коли саме, але чого мені здається, що саме тієї зими чи весни, так це того, що великого лотока ще не скінчили були, коли він уперше об'явився в таборі... Отож дивак він був хоч куди, завше закладався на будь-що, аби лиш на очі воно трапило та ще як знаходився охочий з ним закладатись. А як нікого не траплялося, він сам із собою закладався. Хто б на що не ставив, йому було однаковісінько – хоч би на що, аби тільки закластись, і він уже втішений. Та й щастило йому, ще й як щастило, – сливе завше він вигравав. Він завше був напохватний і готовий до кожної нагоди: за що б не зайшла мова, як він тут уже вродився і закладається, за чи проти, то вже як вам сподобніше. Оце були кінські гони – дивись, а він уже загріб грошви або ж іздимів до цурки; бій собак – він закладається; бій кішок – він теж закладається; півнячий бій – теж закладається; ба навіть сядуть дві пташини на паркані, а він уже закладається з вами, котра перша злетить. Або от яке сходисько копачів – і він уже готовісінький, ставить на пастора Вокера, то був для нього найвправніший проповідник на цілу околицю, – воно таки й правда, та й те сказати, що добрий чоловік був той Вокер. Ото навіть жука нагледить, що повзе кудись, і вже закладається, наколи той жук добудеться до місця, куди там не є, і як пристанете ви на заклад, він ладен податися за жуком до самої Мексики, а таки ж дізнається, куди той брався і як довго пробув у дорозі. Чимало тутешніх хлопців бачили цього Смайлі і зможуть вам про нього розповісти. Авжеж, йому було байдуже, цьому відчайдухові, на що б не закладатись. Ото було один час пасторова жінка дуже слабувала, і довгенько, – здавалося, вже їй три чисниці до смерті. Заходить отож якимось уранці пастор Вокер, аж тут Смайлі схопився й питає, як його жінці ведеться; той і каже: мовляв, їй уже набагато краще, дякувати провидінню, і коли так і далі, то вона ще, з ласки бога милосердного, і зовсім одужає. Смайлі тут як не бовкне, з думкою не порадившись: «Ну, а я ставлю два з

половиною, що таки не оклигає».

Оцей самий Смайлі мав кобилу – хлопці називали її Миля-на-годину, звісно-бо, в жарт, бо напrawdę вона швидше бігала, – і незрідка вигравав, ставлячи на неї, дарма що була вона тупохода і завше слабувала то на задуху, то на сухоти, то нерви мала розладнані абощо. Давали їй звичайно зо двісті-триста ярдів фори, а тоді обганяли; та проте як до фінішу діло, вона так розходитьсь, і засапається, тут тобі й стрибає, і зашпортується, і розкидає ногами на всі боки, і туди, й сюди, й мало аж не за паркан, і збиває копитами хмару куряви і гримоту страх наробить, бо й кашляє, і чмихає, і сопе, та все-таки до стовпа добіжить майже на голову попереду, хоч би там що.

Мав він також маленьке щеня бульдоже, глянути – таке плохе, що й цента не варт, лише тільки й здале десь припишкнуту, аби на легку поживу роздобутись. Але скоро-но гроші на нього поставлено, як щеня наче відміниться: щелепа йому випнеться, мов пароплавна корма, зуби вискаляться й заблистять, наче тобі вогонь у топці. Другий собака може тіпати його, дражнити, кусати, може перекинути через плече зо два-три рази, а він, Ендрю Джексон¹ – це так щеня звалося, – а Ендрю Джексон ані зважає на те, а так вдає, наче він удоволений і нічого іншого й не сподівався. Ставки ж тим часом раз у раз подвоюються, аж поки геть усі гроші поставлять на кін. І тоді нараз Ендрю Джексон хапає того другого собаку за задню ногу та й застигне – не жвакає, розумієте, а тільки защемкне ногу й повисне, і так п'явкою хоч би й цілий рік висітиме, як потреба. Смайлі завше вигравав на тому щеняті, аж поки раз виставив його проти собаки, що не мав задніх ніг, йому циркуляркою їх відшмугляло. Так ото як діло пішло на повний хід і вже геть усі гроші стояли на кону, щенюк наготувався вхопити за своє улюблене місце, коли це глянув – аж бачить, що його ошукано, другий собака йому облизня підсунув, так би мовити, і він одразу ніби здивувався, далі похнюпився і вже й не пробував виграти бійку, тож на горіхи йому перепало чималенько. Він зиркнув отак на Смайлі, мовляв, серце його розпукло, і винен у цім ніхто, як Смайлі, що поставив супроти нього собаку

1 - Джексон Ендрю (1767–1845) – сьомий президент США.

без задніх ніг, за які б змога вчепитися, а це ж увесь його поклад у бійці,— тоді прошкутильгав ще трохи, ліг собі та й визівнув духа. Добрим щеням був він, цей Ендрю Джексон, і слави засягнув би певно, якби довший вік йому, бо хист мав і заповзяття, це вже я знаю. Йому б тільки нагоди. Та й те сказати, що спробував би котрий безкебетний собака у такій притузі битися, як він бився! Щоразу бере мене живий жаль, коли спогадаю останню його бійку, як йому в ній не повелося.

Еге ж, так ото мав цей Смайлі й тер'єрів-пацюколовів, і півнів, і котів, і всякої іншої тварі, якої б не подумати, і хоч би на що зохотилися ви закладатись, як воно вже в нього є. Злапав він одного разу був жабу, приніс додому й каже, що буде її виховувати. І цілих три місяці тільки й знав, що сидів у себе в дворі та навчав ту жабу стрибати. А таки й навчив, їй же бо. Дає він ото їй ззаду легенького щигля, і дивись, вона вже крутька робить у повітрі, наче пампушка яка,— раз перекинеться, а то й двічі, коли влад скочила, і вже готово – стала на всіх чотирьох, чисто тобі кішка. Він привчив її хапати мух, і так напрактикував, що аніже мухи вона не пропустить,— скоро-но вгледить, і вже має. Смайлі казав, що дай лише жабі виховання, і вона чого тільки не вмітиме,— і я йому вірю. Авжеж, бачив я, і не раз, Дена Вебстера² ось на цій самій підлозі (Ден Вебстер – це так жаба звалася): Смайлі посадить її отут-о й гукне: «Мухи, Ден, мухи!» – і не змигнеш, як вона вже скочила онде на прилавок, ухопила муху й плясь назад на підлогу, наче там грудкою і сиділа, і байдужісінько почухує собі голову задньою лапою, мовби й гадки не покладала щось надзвичайного вчинити. Повік вам другої такої жаби не побачити, щоб така скромна й щира була, мавши її хист. А коли доходило до стрибків у довжину на пласкій місцині, з Ден Вебстером жоден її родак не годен був тягатися. Бачите, стрибки у довжину – то був її коронний номер, і коли за це йшлося, Смайлі ставив на неї геть до останнього цента. Він страх як пишався цією жабою, та й було чого – обметані бувальці, що світ увесь пройшли, водно казали, що другої такої аніде не знайти.

2 - Вебстер Даніель (1782–1852) – американський державний політичний діяч, що вславився своїм красномовством.

Тримав Смайлі свою жабу в маленькій клітці і завів був собі звичай носити її до містечка, щоб закладатись там на неї. Раз ото трапився йому якийсь приходень у наших краях, перестрів його з тою кліткою та й питає:

– Що це таке може бути у цій вашій клітці?

А Смайлі й каже йому, так собі байдуже:

– Може, папуга, а може, канарка, але воно ні те, ні те, а лише жаба.

Той чужак узяв у нього з рук клітку, приглянувся добре, покрутив її туди-сюди та й каже:

– Ай справді... Але ж який з неї пожиток?

– Ну, – Смайлі на те спокійнісінько так і незворушно, – пожиток хоча б той, що вона обскаче будь-яку жабу в окрузі Калаверас.

Чужак ізнов узяв клітку, ще раз приглянувся пильненько, тоді віддав її Смайлі та й каже з притиском:

– Гм, жаба як жаба, нічого я в ній особливого не бачу.

А Смайлі йому на те:

– Може, ви й не бачите. Може, ви розумієтесь на жабах, а може, й ні, може, ви мали з ними діло, а може, ви тільки так собі, мовляв, цікавитесь. Але я то вже на цім знаюся і можу поставити сорок доларів, що вона обскаче будь-яку жабу в окрузі Калаверасі.

Чужак той подумав собі хвилину й каже сумовито:

– Що ж, нікого я тут не знаю, та й нема в мене жаби. Але коли б мені жабу, то я заклався б із вами.

Тоді Смайлі каже:

– Це ніяка не завада, аніяка: коли ви потримаєте мою клітку, я за хвильку принесу вам жабу.

Отож той чужак узяв клітку, доклав своїх сорок доларів до Смайліних та й сів собі чекати.

Сидів він отак, думав-думав, а тоді взяв жабу, розтулив їй рота й насипав повен рот перепелячого шроту – так із цілу чайну ложку натоптав – та й посадив жабу назад у клітку. А Смайлі подався на болото, довгенько там побабрався в багнюці, аж урешті злапав жабу, приніс її, віддав тому чужакові та й каже:

– Тепер, як ви вже готові, поставмо їх обох рядком, щоб упорівень передніми лапами, і я дам команду.– Тоді й каже: – Раз, два, три – гайда! – і вони обидва, Смайлі й той чужак, легенько дали щигля ззаду своїм жабам, і новенька жваво собі пострибала, а Ден Вебстер тільки-но шарпнулася, стенула плечима – так ото, як французяки роблять, та ба, приросла до землі, наче мур кам'яний, аніже зрушиться, мовби ланцюгом її припнуто. Смайлі неабияк вразився, та й обурення його взяло, справді, але ж, звісно, він і гадки не мав, що воно таке приключилося.

Чужак по цьому забрав гроші й пішов собі; на порозі ще він оглянувся, тицьнув через плече великим пальцем – так ото на Дена Вебстера та й знову каже з притиском:

- Отож-бо й воно – жаба як жаба, нічого я в ній особливого не бачу.

А Смайлі стояв, чухав собі потилицю й дивився все вниз на Дена Вебстера, добру часину так, а тоді й мовить:

- І що в стилої мами причинилося цій жабі, хотів би я знати. Щось її надто вже обдуло, як мені здається...- Ухопив він Дена Вебстера за карк, підніс угору та як не скрикне: – А побий мене сила божа, коли вона не зтяжить на півпуда! – Перевернув він жабу догори ногами, а з неї ціла жменя шроту сипонула. Аж тут йому свінуло, що воно за пригода, і він мало не знесамовитів з люті. Шасть він жабу на землю й бігма за тим чужаком, тільки того вже поминай як звали. І...

Тут Саймон Вілер почув, як його гукають знадвору, і підвівся подивитись, кому там він потрібен. На відході він обернувся до мене й сказав:

– Зачекайте-но, хвильку, добродію, відпочиньте. Я зараз – одна нога там, друга тут.

Але я, з вашого дозволу, розважив, що подальша історія запозвятивого волоцюги Джіма Смайлі навряд чи щось мені з'ясує стосовно превелебного Леонідаса В. Смайлі і вирішив, що з мене вже досить.

На порозі, проте, перестрів мене, повертаючись, цей самий говіркий Вілер і вчепився за мого гудзика:

– Так ото в цього Смайлі була якось руда корова, сліпа на

одне око, і не мала вона хвоста, лише оцупок такий, наче той банан, і...

Не маючи, однак, ані часу, ані охоти, я не став чекати розповіді ще про ту страждущу корову, і поспішив розпрощатися.

1865

ОПОВІДАННЯ ПРО КАПОСНОГО ХЛОПЧИСЬКА

Жив на світі капосний хлопчисько, і звали його Джім. Аби ви знали, в книжках для недільних шкіл капосних хлопчисьок майже завжди звать Джеймс. Та от диво: хлопчисько, що про нього я хочу розповісти, звався Джім.

Він не мав недужої матері, яка помирала б від сухот, святобливої матері, яка рада була б спочити в могилі, якби не обожнювала так свого синочка і не боялася, що люди поведуться з ним холодно та жорстоко, коли він залишиться сам-один на землі після її смерті.

Капосні хлопчиська в книжках для недільних шкіл здебільшого зуться Джеймсами і мають недужих матерів, що навчають їх молитися перед сном, уколисують ніжною та журливою співанкою, а відтак цілують їх і плачуть, ставши навколішки біля їхнього узголів'я. Але з цим усе було інакше. І звався він Джім, і його мати ні на що не слабувала – ні на сухоти, ні на іншу таку неміч. Навпаки, вона була жінка міцна й у тілі; до того ж і побожністю не відзначалась, і Джімом анітрохи не клопоталась. Вона казала, що якби він скрутив собі в'язи, втрата була б не казна-яка. На сон грядущий Джім діставав від неї потиличники. Перш, ніж відійти від його ліжка, мати обдаровувала сина не поцілунком, а добрячим штурханом.

Якось цей капосний хлопчисько поцупив ключа від комори, заліз туди і наївся повидла, а щоб мати не помітила недостачі, долив слоїк дьогтем. І після цього не вжахнувся і ніякий внутрішній голос не зашепотів йому: «Чи ж гоже не слухатися батьків? Це ж бо гріх! Знаєш, куди потрапляє капосний хлопчисько, як упереже повидло в доброї своєї матінки?» І Джім не впав навколішки, і не дав обітниці виправитися, і не пішов потім до матері, втішений, з легкою душею, щоб покаятись перед нею в усьому й перепросити, а вона щоб по тому благословила його зі слізьми вдячності та гордощів. Ні! Так стається в книжках з усіма кепськими хлопчиськами, одначе з Джімом чомусь усе сталося інакше. Повидло він з'їв і своєю брутальною мовою освідчив, що «годя-

щий харч». Далі він долив до слоїка дьогтю і, регочучи, сказав, що це «пречудово» і що «стара сказиться і завие», дізнавшись. А коли все викрилося і Джім зятято не признавався в провині, мати боляче його відшмагала, – і плакав таки він, а не вона.

Атож, предивний хлопчисько був той Джім: з ним усе діялося не так, як з кепськими хлопчиськами Джеймсами в книжках.

Одного разу він заліз на яблуню фермера Екорна, щоб накрасти яблук. І сук не вломився, Джім не впав, не зламав собі руки, його не порвав фермерів собацюра, і він по тому не лежав хворий багато днів, не покався і не виправився. Де там! Він накрив яблук досхочу і щасливо зліз із дерева. А для собаки він заздалегідь наготував каменяку і лупнув його цією каменякою по голові, коли він кинувся на нього. Незвичайна історія! Ніколи так не коїться в повчальних книжках з гарними спинками і з малюнками, де зображено чоловіків у фраках, капелюхах та куценьких панталонах, жінок у сукнях з талією аж під пахви і без кринолінів. Ні, в жодній книжці для недільних шкіл таких історій не знайдеш.

Якось Джім украв у вчителя в школі ножика й потім, потерпаючи, що це впливе і йому завдадуть хльости, поклав ножика в кашкет Джорджа Вілсона, сина бідної вдови, гарного хлопчика, найповажнішого хлопчика в усьому містечку, що завжди слухався матері, ніколи не брехав, учився охоче й любив ходити до недільної школи. Коли ніжик випав із шапки й неборака Джордж похнюпив голову, спаленівши, а вкрай розгніваний учитель звинуватив його в крадіжці і вже замахнувся, щоб потягти винуватця лозиною по тремтячих плечах, – не з'явився зненацька mezi них сивочубий, зовсім неймовірний суддя і не сказав, ставши в позу: «Не займайте цього гарного хлопчика! Онде стоїть злочинець, тремтить зі страху! На перерві я проходив ніким не помічений повз вашу школу і бачив, як вчинено крадіжку!» Ні, нічого такого не сталося, і Джімові не завдали хльости, і поштивий суддя не напутив зарюмсаних школярів, не взяв Джорджа за руку і не сказав, що цей хлопчик гідний винагороди, отож він пропонує йому жити в себе, підмітати кабінет, топити грубку, бути в побігеньках, колоти дрова, студіювати право і допомагати його жінці

поратися, а на дозвіллі він може бавитися, одержуватиме сорок центів щомісяця і житиме, отже, в добробуті. Ні, так стається в книжках, а з Джімом усе було зовсім інакше. Ніякий старий шкарбун суддя не втрутився і не попсував усієї справи, і золота дитина Джордж дістав прочухана, а Джім радів, бо він, аби ви знали, ненавидів зразкових хлопчиків. Він завжди правив, «що терпіти не може слинків». Отак брутально висловлювався цей поганий, розбещений хлопчисько!

Та що найнезвичайнішого в історії Джіма: в неділю він поїхав покататися на човні – і не втопився. А іншим разом він у неділю вудив рибу, його заскочила гроза, але грім його не побив! Та перегорніть ви хоч усі книжки для недільних шкіл від першої до останньої сторінки, копайтеся в них хоч до наступного різдвя – не знайдете жодного такого випадку! Зроду! Ви дізнаєтеся з них, що всі капосні хлопчиська, які катаються в неділю на човні, неодмінно топляться, і всіх недіleshніх рибалок конче захоплює гроза й побиває грім. Човни з капосними дітьми завжди перекидаються в неділю, і якщо капосні діти в неділю вибираються порибалити, неминуче схоплюється гроза. Яким побитом Джім уцілів, лишається для мене таємницею.

Джім той був ніби заворожений – тільки так і можна пояснити, що йому все миналося. Він навіть пригостив слона в звіринці кусником пресованого жувального тютюну – і слон хоботом не відірвав йому голови. Він поліз до буфета по м'ятну настоянку – і не випив ненароком азотної кислоти! Поцупивши батькову рушницю, він на свято подався полювати і не відстрелив собі тричотири пальці. Якось, розлючений, він ударив свою маленьку сестричку кулаком у скроню, – і уявіть собі! – дівчинка не почала після цього марніти і не померла в тяжких муках, з сумирними словами прощення на устах, подвоївши цим муки його розбитого серця. Ні, вона бадьоро перетерпіла удар і зосталася цілісінька.

Кінець кінцем Джім утік з дому й найнявся юнгою на корабель. Коли вірити книжкам, він мусив би повернутися сумовитий, самотній і дізнатися, що його рідні спочивають на тихому цвинтарі, а обплетений виноградом будиночок, де минуло його дитинство, давно розвалився і зогнив. А Джім повернувся п'яний

як чіп і відразу ж потрапив до поліцейської дільниці.

Так він і виріс, цей Джім, оженився, наплотив купу дітей і якось уночі розчерепив їм усім голови сокирою. Всяким крутієм та шахрайством він збив собі статок, і тепер він – наймерзенніший і найнеприторенніший негідник у своєму містечку – геть від усіх має повагу й став одним із законодавців штату.

Отож, бачите, цьому грішникові Джіму, що вродився в сорочці, таланило в житті, як зроду не таланить ні одному дурному Джеймсові в книжках для недільних шкіл.

1865

ОПОВІДАННЯ ПРО ГАРНОГО ХЛОПЧИКА

Жив на світі один гарний хлопчик на ймення Джекоб Блайвенс. Він завжди слухався батьків, хоч які б недоречні та нісенітні були їхні вимоги; він повсякчас сидів над підручниками й ніколи не спізнювався до недільної школи; він не прогулював уроків і не байдикував, хоч деколи тверезий розум нашіптував йому, що таке гайнування часу було б найдоцільніше. Всі інші хлопчачки ніяк не могли його збагнути – надто вже химерно вівся Джекоб. Ніколи тобі не збреше, а користь же з того не раз була б аж надто очевидна. Він твердив, начебто брехати недобре, і хоч ти йому кілка на голові теши! Атож, він був такий чесний, аж сміх брав! Дивацтва цього Джекоба й на голову не налазили. Йому не кортіло гратися в кульки неділями, він не дер пташиних гнізд, не тицяв катеринчиковій мавпочці розпечених на вогні мідяків. Словом, цей Джекоб анітрохи не надився на жодну розумну розвагу. Інші хлопчачки намагалися вряди-годи здати собі справу, чому це так, пробували його збагнути, але шкода було й праці. Отож, як уже сказано, в них тільки склалося невиразне враження, ніби Джекоб трохи «схибнувся», – тим-то вони взяли його під свою опіку й нікому не давали кривдити.

Які тільки є книжки для недільних шкіл – наш гарний хлопчик читав кожну, і то з превеликою втіхою. А відгадка проста: він свято вірив цим книжкам, вірив у зразкових хлопчиків, що про них там оповідається. Він мріяв бодай раз у житті здібати такого хлопчика, але жодного разу не здібав. Напевне, всі вони повимирали ще перед його народженням. Бувало, трапиться йому книжка про якого винятково доброчесного хлопчика, то він мерщій квапився її перегорнути й заглянути на останню сторінку – а що там із ним сталося? Джекоб і тисячі миль ладен був перейти пішки, аби лиш поглянути на такого хлопчика. Але марний клопіт: гарний хлопчик неодмінно помирав у останньому розділі, та ще й на малюнку був його похорон. Всі родичі його та учні недільної школи в куцях штанцях і завеликих капелюхах, стояли круг могили і раз по раз втирали сльози хусточками завбільшки з

півтора ярди. Атож, таким-то побитом Джекоб завжди ошукувався в своїх надіях: ніяк йому не таланило спіткати доброчесного хлопчика, кожен-бо з них помирав в останньому розділі.

Джекоб плекав одну високу мрію, а саме – попасти в книжку для недільних шкіл. Хай би його зобразили на малюнку в ту мить, як він по-геройському вирішує не брехати матері, а вона плаче з радощів; або хай би він стояв на порозі й подавав цент убогій жінці з шістьма дітлахами, кажучи, що їй вільно тратити ці гроші як їй заманеться, але марнотратницею бути не слід, бо марнотратство – великий гріх. І ще Джекоб мріяв, щоб на малюнках показали, як він великодушно відмовляється виказати капосного хлопчиська, а той же раз у раз чатує на нього з-за рогу, коли він повертається зі школи, перетягує його палицею по голові й женеться за ним до самого дому, гукаючи: «Н-но! Н-но! Вперед!» Таку-то шанобливу мрію плекав молодий Джекоб Блайвенс. Йому хотілося потрапити до книжки для недільних шкіл. Правда, іноді він ставав мов не свій на гадку, що гарні хлопчики в цих книжках чомусь неодмінно помирають. Він дорожився життям, і така доля гарних хлопчиків його неабияк бентежила. Джекоб упевнявся, що бути гарним – дуже вадить здоров'ю, знав, що така надприродна цнота, як ото в книжках описують, для хлопчика згубніша від сухот. Атож, він знав: усі гарні хлопчики довго не живуть, і гірко було думати, що як і напишуть коли про нього в книжці, то йому прочитати цього не доведеться, а як книжка вийде до його смерті, то вона буде не така цікава, бо в кінці не матиме образка з його похороном. Що ж то за книжка для недільної школи, коли в ній не розповідатиметься, як він, помираючи, настановляв людей на шлях істини! Одначе йому не випадало нічого іншого – тільки мирити з обставинами, і кінець кінцем він поклав собі робити все, що в його спромозі, – тобто жити праведно, бути стійким і наготувати заздалегідь промову, а як наспіє його остання година, то й виголосити її.

Та чомусь цьому славному хлопчикові не велося! Зроду в його житті не траплялося так, як ото з гарними хлопчиками в книжках. Ті завжди жили, наче в бога за пазухою, і ноги ламали собі не вони, а капосні хлопчиська. А з Джекобом щось діялося не га-

разд – все в нього виходило навпаки. Якось він побачив, що Джім Блейк рве чужі яблука, й підступився до дерева прочитати Джімові оповідку про іншого злодюжку: як той упав з яблуні й зламав собі руку, – а Джім і справді увірвався, лиш не додолу, а на нього, Джекоба, і зламав руку не собі, а йому, сам же зостався цілий та неушкоджений. Джекоб тільки дивом дивувався: у книжках нічого такого не траплялося.

Іншого разу якісь халамидники пхнули в калюжу сліпця, і Джекоб кинувся йому на поміч, певний, що сердега дасть йому благословення, а сліпий «благословив» його києм по голові й заволав:

– Ач, турнув у болото, а тепер прикидається, начебто хоче допомогти! Ось попадешся ти мені іншим разом!

Такого не вбгаєш в жодну книжку! Джекоб перегортав їх усі, перевіряв, чи бувають подібні притичини, але нічого не знайшов.

Мав Джекоб велику охоту зустріти кульгавого безхатнього собаку, голодного й здичавілого, привести до себе додому, піклуватися про нього і заслужити його вічну вдячність. І ось нарешті йому трапився такий собака, і Джекоб радів. Він привів пса додому й нагодував, та коли намірився його погладити – той кинувся на нього й порвав іззаду геть усього, аж моторошно було на Джекоба глянути! В надії знайти якесь цьому пояснення, Джекоб простудіював особливо авторитетні джерела, але так і не втямив нічого. Собака був тієї самої породи, що й усі, що їх надібували в книжках гарні хлопчики, а вівся зовсім інакше.

Атож, хоч би за що брався наш Джекоб, він завжди вскакував у халепу. У книжках хлопчиків за їхні вчинки винагороджувано; він же робив, як і вони, але зиску не мав ніякого, самі прикрощі.

Одного разу, йдучи до недільної школи, він примітив, як кілька капосних хлопчисьок пустилися плавати на вітрильнику. Обійняв його великий смуток: він-бо знав із книжок, що хто в неділю плаває на човні, запевне втопиться. І ось він скочив на пліт і поплив навздогін остерегти їх, але одна колода під ним перевернулася, і він шубовснув у воду. Його відразу витягли, лікар випомпував із нього воду й порятував, нагнавши в легені пові-

тря. Одначе Джекоб устиг застудитися і пролежав у постелі понад два місяці. Та що в цій історії найнезбагненнішого – кепські хлопчиська цілий день щасливо плавали на човні й вернулися додому мов і не вони, живі та здорові. Джекоб Блайвенс був просто приголомшений. Він запевняв, що в книжках такого ніколи не траплялося.

Одужавши, він, щоправда, вже трохи збитий з пантелику, поклав, одначе, не відступати. Хай усі його подвиги досі для книжок і не годилися, але ж час, скільки його належиться прожити гарним хлопчиком, іще не вийшов, отож Джекоб сподівався, що його все-таки матимуть за що увічнити в книжці, треба лиш непохитно витривати до останку. Коли навіть у всьому іншому його повсякчасно переслідуватимуть невдачі, він ще матиме в запасі передсмертну промову.

Він знову звернувся до авторитетних джерел і розважив, що тепер настав для нього час податися в юнги й вирушити в море. Він вирядився до одного капітана корабля, пропонуючи свої послуги, а як той зажадав рекомендацій, гордо подав йому релігійну брошуру і вказав на підпис: «Джекобові Блайвенсу від вчителя з любов'ю». Але капітан виявився тривіальним грубіяном і сказав:

– До лихого таку бридню! Це ніякий не доказ, що ти зумієш мити начиння і давати раду помийному відру. Ні, здається, ти мені не підійдеш!

Це вже було щось неймовірне. Нічого такого Джекоб зроду не чув! У всіх прочитаних книжках зворушливий учителів напис на брошурці незмінно будив найніжніші почуття в серцях суворих капітанів, простилав шлях до всіх почесних та вигідних посад, що їх тільки могли вони запропонувати. А тут... Джекоб просто вухам своїм не йняв віри!

Непереливки було цьому хлопчикові. Він свято вірив книжкам, а в житті, виявлялося, все зовсім не таке, як у них. Кінець кінцем, никаючи якомсь у пошуках поганих дітей, щоб їх напучувати, він напав на цілу хлоп'ячу ватагу в старій ливарні. Ці шалапути розважалися тим, що зв'язували докупи довгим мотузком чотирнадцять-п'ятнадцять собак і оздоблювали їхні хвости поро-

жніми бляшанками з-під гліцерину. Серце Джекобові тенькнуло. Він сів на одну таку бляшанку (бо, як належало справляти свій обов'язок, ніяка брудота його не відстрашувала) і, захопивши за нашійник переднього собаку, кинув докірливо оком на неподобного Тома Джонса. Але саме в цю хвилину на кону з'явився розлючений член муніципалітету Мак-Велтер. Усі капосні хлопчиків порозбігалися, а Джекоб Блайвенс спокійно підвівся, усвідомлюючи всю велич своєї невинності, і почав одну з тих сповнених гідності промов, що їх так рясно в книжках для недільних шкіл, вони завжди починаються словами: «О сер!», хоч у житті жоден хлопчик, чи то гарний, чи то поганий, так не каже. Однак член муніципалітету не став слухати Джекоба. Він схопив його за вухо, повернув спиною до себе й відважив доброго ляпанця...

І нараз цей доброчесний хлопчик кулею вилетів крізь дах і шугнув до неба разом з останками п'ятнадцяти собак, що тягнулися за ним, як хвіст за паперовим змієм. Не залишилося на землі й знаку від грізного члена муніципалітету та старої ливарні. А молодому Джекобові Блайвенсу так і не випало проголосити скомпоновану в поті чола передсмертну промову, от хіба що звернувся він із нею до птахів під хмарами. Більша частина його, що правда, застрягла на вершечку дерева в сусідній окрузі, але решта все розсіялася по чотирьох парафіях, так що довелося зробити п'ять розслідувань, щоб з'ясувати, мертвий він чи ні і як усе це приключилося. Ніколи світ ще не бачив, щоб якогось хлопчика аж отак порозкидало.³

Так загинув гарний хлопчик, котрий попри всі свої зусилля не спромігся уподібнитися до героїв книжок для недільних шкіл. Усі хлопчики, що поводилися, як він, жили собі й тішились, а він – ні. Що й казати, дивна притичина. Витлумачити її, певне, так і не пощастить.

1865

3 - Про аналогічну катастрофу з нітрогліцерином я прочитав у одній газеті. Я назвав би вам прізвище автора допису, якби його знав. (М. Т.)

УБИВСТВО ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ

(в модернізованому варіанті)

Даний звіт, єдино правдивий і надійний з усіх будь-коли опублікованих про цю жахливу подію, взято з римської газети «Щовечірні різки», яка вмістила його в день убивства.

Ніщо в світі не годне дати такої втіхи газетному репортерові, як змога з'ясувати деталі кривавого й таємничого вбивства і описати їх з обурливою докладністю. Захватом проймає його ця люба праця, таки на правду люба, надто ще як він знає, що решту газет уже друкується і що моторошний опис з'явиться тільки в його часопису. Живий жаль бере мене, як подумаю, що не судилося мені бути римським репортером у той час, коли вбито Юлія Цезаря, що я не був репортером єдиної в Римі вечірньої газети і не обставив хлопців з ранкової газети, бодай на дванадцять годин випередивши їх із цією найсенсаційнішою інформацією. І за інших часів траплялися не менш разючі події, проте жодна з них не була так по-сучасному сенсаційна, жодна не сягала таких пишнот, величі й блиску, як ця, що в ній лицедії посідали високе суспільне й політичне становище і були осяяні славою.

Одначе, хоч мені й не поталанило тоді опублікувати репортаж про вбивство Цезаря, я не можу не скористатися з рідкісної нагоди – перекласти з латини автентичний звіт про подію, вміщений того ж таки дня в римських «Щовечірніх різках»:

«Наше звичайно таке спокійне місто Рим учора опинилося в стані небаченого збудження, викликаного одним із тих кривавих злочинів, які вражають нам серця, душі наповнюють жахом і всім тямущим людям навіюють острах перед майбутнім міста, де життя людське так дешево цінується, а найелементарнішими законами так зухвало нехтують. Все це спонукає нас, працівників преси, виконати свій прикрий обов'язок, а саме: подати до громадського відома обставини смерті одного з найшанованіших

наших громадян, людини, ім'я якої відоме повсюди, куди доходить наша газета, і славу якої ми мали честь і приємність ширити, а також у міру змоги боронити від наклепів та обмов. Ми маємо на увазі містера Ю. Цезаря, імператора з волі народу.

Подробиці трагічної події, оскільки наш кореспондент зміг їх відновити із суперечливих заяв очевидців, приблизно такі: спричинила все, звичайно, передвиборна боротьба, адже дев'ять десятих кривавих сутичок, що ганьблять наше місто, завдячують своїй появі цим клятим виборам з їхніми чварами, заздрощами і ворожнечею. Наскільки краще велося б Римові, якби його власті обиралися раз на сторіччя! Бо ж із власного свого досвіду ми знаємо, що навіть вибори якого-небудь послідущого гицля неодмінно супроводжуються десятками бійок, а поліційні дільниці тоді аж тріщать від напливу п'яних волоцюг.

Кажуть, що наступного дня після виборів, коли на майдані ринку оголосили, що Цезаря вибрано переважною більшістю голосів, то навіть разюча безкорисливість цього добродія, котрий тричі відмовлявся від запропонованої йому корони, не врятувала його від образливих натяків таких людей, як Каска з десятої виборчої дільниці та інших найманців (підкуплених супротивним кандидатом-невдахою переважно в одинадцятій, тринадцятій та інших довколишніх округах), які перекидалися іронічними й зневажливими репліками щодо поведінки містера Цезаря.

Чимало людей, як відомо, гадає, що вбивство Юлія Цезаря було наперед підготовлене, мовляв, Марк Брут⁴ із гуртом своїх найманих пройдисвітів заздалегідь уклав змову, а тоді вже вони все й здійснили, як по писаному. Слушні ці здогади чи ні – нехай читачі самі вирішують, ми тільки просимо спершу уважно й безпристрасно ознайомитись із нашим звітом про сумну подію.

Сесія сенату вже відкрилася, і Цезар простував до Капітолію, розмовляючи дорогою зі своїми друзями. Оточував його, як звичайно, великий натовп громадян. Проходячи повз аптеку Демосфена й Фукідіда, Цезар зауважив одному добродієві (віщуніві, на

4 - Брут Марк Юній (85–42 рр. до н. е.) – римський політичний діяч, ватажок змови проти Юлія Цезаря, що встановив військово-монархічний режим.

думку нашого кореспондента), що березневі іди⁵ вже настали. Відповідь була така:

– Так, вони настали, але ще не минули.

В цю хвилину надійшов Артемідор, привітався і попрохав Цезаря неодмінно прочитати доповідну, чи то петицію, чи ще щось таке, що він приніс для нього, Цезаря. При цій нагоді містер Децій Брут згадав про якесь «покірливе подання», що з ним нібито також треба ознайомитись Цезареві. Артемідор наполягав, що найперше саме його справа, бо вона стосується Цезаря особисто. Цезар відповів у тому дусі, що питання особистого порядку він розгляне аж насамкінець. Артемідор, однак, і далі наполягав, щоб Цезар відразу ж прочитав його папір.⁶ Незважаючи на це, Цезар відсторонив Артемідора і відмовився розглядати на вулиці будь-яку петицію. Після цього він вступив до Капітолію, супроводжуваний натовпом.

Приблизно о цій порі ненароком було підслухано розмову, сенс якої набирає трагічного забарвлення, коли врахувати, яким саме подіям вона передувала. Містер Папілій Лена зауважив мимохідь Георгові В. Кассію, професійному кулачнику на утриманні опозиції (загальнознаному під прізвиськом «Чепурун із третьої дільниці»), що він сподівається на успіх сьогоднішньої акції. Коли ж Кассій запитав: «Якої це акції?», він тільки примружив ліве око, буцімто байдуже відказав: «Бувай!» – і подався перевальцем у бік Цезаря. Марк Брут, котрий, як гадають, був ватажком зграї убивць Цезаря, поцікавився у Кассія, що сказав Лена. Кассій пояснив йому і додав стиха:

– Боюся, що наш замір викрито.

Брут наказав своєму підлому спільникові назирати за Леною, а через хвилину Кассій звернувся до зачухраного й голодного обідранця Каски, лиха слава якого всім добре відома, щоб той не барився, бо їх можуть викрити. Потім, видимо збуджений, Кассій

5 - Іди - позначення в римському календарі п'ятнадцятого дня в березні, травні, липні, жовтні і тринадцятого дня решти місяців.

6 - Вільям Шекспір, котрий вочевидь бачив початок і кінець нещасливої пригоди, натякає, що цей папір був просто запискою, яка викривала змову проти Цезаря.

підійшов до Брута, не певний, що робити далі. Він заприсягся, що один з них – або він, Касій, або Цезар – живцем звідси не виїде, нехай навіть йому самому доведеться накласти на себе руки. Тим часом Цезар, не помічаючи нічого цього, розмовляв з представниками мешканців римських околиць про близькі осінні вибори. Біллі Требоній вступив у розмову з другом народу і Цезаря – Марком Антонієм і, скориставшись якимось приводом, одвів його набік, тоді як Брут Децій, Каска, Цінна, Метелл Цимбер та інші ниці розбишаки, що плавом затопили Рим, з'юрмилися довкола приреченого Цезаря. У цю хвилину Метелл Цимбер упав навколішки й став благати, щоб його брата було повернуто з вигнання. Цезар дорікнув йому за надмірний сервілізм і відмовився задовольнити прохання. Тут до Цимбера приєдналися спочатку Брут, а тоді Кассій,⁷ прохаючи Цезаря, щоб дозволив Публієві повернутися з вигнання; Цезар, одначе, знову відмовився. Він заявив, що не змінить своєї ухвали, що він непохитний, мов Полярна зірка, постійність і надійність якої гідні найвищої похвали. Далі Цезар сказав, що ніхто в усій країні твердістю своєю не може так зрівнятися із Полярною зіркою, як він, отож, якщо він уже твердо вирішив скарати Цимбера на вигнання, то так воно й буде, хоч би й не знати що.

Такого мізерного приводу виявилось для Каски достатньо, щоб зненацька підскочити до Цезаря й ударити його кинджалом. Але Цезар загриб негідника правою рукою за лікоть, а лівою зацідив прямим ударом від плеча, аж той заюшився кров'ю і гепнувся додолу. Потім Цезар відступив до статуї Помпея, щоб мати захисток із тилу, і приготувався гідно зустріти нападників. Касій, Цимбер і Цінна⁸ кинулись до нього, оголивши кинджали, і

7 - Каска Публій Сервілій (вм. 42 р. до н. е.), Брут Децій Юній (84–43 рр. до н. е.), Кассій Лонгрін Гай (вм. 42 р. до н. е.), Требоній Гай (вм. 43 р. до н. е.) – учасники й ініціатори змови проти Цезаря.

Марк Антоній (83–30 рр. до н. е.) – римський політичний діяч і полководець, один з найближчих сподвижників Юлія Цезаря.

8 - Цінна - римський патрицій, брат дружини Цезаря, учасник змови проти Цезаря.

третій з них поранив Цезаря. Але перш ніж він налаштувався до нового удару і перш ніж його спільники застосували зброю, Цезар своїми джкими кулаками встиг збити з ніг усіх трьох нападників. У сенаті зчинився неймовірний шарварок. Юрба громадян у коридорах заблокувала всі двері, кожне-бо шалено поривалося вибратись із будинку. Сенатська варта намагалася відтіснити вбивць. Достойні сенатори скидали тоги, що заважали їм рухатись, у дикому перестрахи перескакували через лави і бічними проходами втікали до покоїв, де засідали звичайно комісії, а тисячі голосів волали: «Поліцію! Поліцію!», покриваючи цим незграйним ревом гамір колотнечі, як завивання вітру покриває стугін бурі. А посеред усього цього, прихилившись спиною до статуї, стояв великий Цезар, неначе зацькований лев, і, хоч сам беззбройний, з разючим спокоєм та непохитною мужністю, яку він не раз засвідчував у криварих січах, відбивався від нападників. Біллі Требоній і Кай Легарій поранили його кинджалами, зате й самі полягли перед ним, пішовши услід за своїми товаришамизмовниками. Але під кінець, коли Цезар побачив, як до нього підступає його давній друг Брут із смертодайним ножом у руці, він, як переказують, настільки цим вразився і пройнявся горем, що свою нездоланну ліву безвільно опустив, а лице сховав у складках мантиї, без найменшого опору прийнявши зрадницький удар. Він тільки спитав: «І ти, Бруте»? – і впав, уже неживий, на мармурову долівку.

Як ми встановили, на небіжчикові було те саме вбрання, що його він одягнув у своєму наметі в день перемоги над нервіями,⁹ і коли вбрання те зняли, виявилось, що воно порізане й подерте щонайменше в семи різних місцях. У кишнях нічого не знайшли. Вбрання буде передано слідчому як незаперечний доказ убивства. Ці останні факти цілком певні, бо ми одержали їх від Марка Антонія, що завдяки своєму суспільному становищу має доступ до всіх найсвіжіших звітів про цю подію, яка перебуває нині в центрі загального інтересу.

Пізніше. Поки слідчий збирав присяжних, Марк Антоній та

9 - Нервії – войовниче плем'я, яке жило наприкінці першого тисячоліття до н. е. в Арденнах і на території теперішнього Люксембургу.

інші Цезареві друзі взяли труп загиблого і віднесли на Форум. За останніми повідомленнями, Антоній і Брут виголосили промови над тілом небіжчика, чим викликали таку бучу серед народу, що в даний момент, коли газету віддаємо до друку, шеф поліції, побоюючись заколоту, вживає належних заходів».

1865

МОЄ СЕКРЕТАРЮВАННЯ В СЕНАТОРА

Я вже не секретар сенатора. Протягом двох місяців я у великому піднесенні посідав це тепле місце, але, як сказано, «і вернеться хліб твій по водах», – мої праці повернулися, і все виявилось. Я зважив, що найкраще подати у відставку. А сталося все ось як. Одного разу мій шеф прислав по мене досить рано, і я, потайки дописавши ще якусь каверзу до його нової геніальної промови про фінанси, зайшов у канцелярію. Вигляд у сенатора був зловісний: краватка розпущена, чуб скуйовджений, на обличчі ознаки стримуваної бурі. В руці він судомно стискав жмуток листів, і я зразу здогадався, що прибула Тихоокеанська пошта, якої я так боявся.

– Я думав, що на вас можна покластися, – почав сенатор.

– Авжеж, сер.

А він на те:

– Я дав вам листа від своїх виборців із штату Невада, що просили заснувати поштову контору в Болдвіновому ранчо, й велів відповісти їм якомога хитріше, навести докази, які переконали б їх, що поштова контора їм ні до чого.

Мені відлягло від серця.

– І це все? Я їм так і відповів, сер.

– Аякже, відповіли! Зараз я прочитаю вашу відповідь, і нехай вам стане соромно!

«Вашінгтон, 24 листопада

Добродіям Смітові, Джонсові та іншим.

Джентльмени!

На якого дідька знадобилася вам пошта в Болдвіновому ранчо? Вам з неї не буде ніякого пожитку. Самі знаєте: часом туди й прийде який лист, ви його однаково не зумієте прочитати, а як там опиниться транзитна пошта з укладеними грошми, то не важко здогадатися, куди дінуться ті гроші. І всі ми тоді не збудемося клопоту. Ні, киньте й ду-

мати про поштову контору. Я щиро дбаю про вашу користь і відчуваю, що ваш задум – патентована дурниця. А чого справді вам треба, то це в'язниці, доброї, надійної, та ще безплатної початкової школи. З них вам буде незвичайна користь. Якраз вони дадуть вам радість і щастя. Я негайно візьмуся до цієї справи.

Відданий вам і т. д. Марк Твен
За дорученням Джеймса В. Н., сенатора США».

Ось як ви відповіли моїм виборцям. Вони заявили, що повісять мене, якщо я коли поткнуся в їхні краї. І я твердо переконаний, що свого слова вони дотримують!

– Але ж, сер, я не сподівався, що вийде на гірше. Я лише хотів переконати їх.

– Нічого собі переконали! А ось іще взірець вашої творчості. Я передав вам прохання за підписом кількох джентльменів з Невади, де вони просять мене провести через конгрес закон про застосування в їхньому штаті корпорації методистської єпископальної церкви. Я звелів вам відповісти, що такі закони належить видавати законодавчим органам штату, і якимсь переконати їх, що, оскільки паростки релігії в нашому штаті ще дуже слабенькі, то напевно чи доцільно створювати там церковну корпорацію. А ви що написали?

“Вашінгтон, 24 листопада
Велебному Джонові Галіфаксові та іншим.

Джентльмени!

З приводу задуманої вами спекуляції зверніться до законодавчих органів штату, бо конгрес до релігії не має ніякого відношення. А втім, не кваптеся й туди: ваша вигадка зовсім недоцільна, властиво, вона смішна. Бо тамтешні ваші прихильники віри – просто нікчеми з інтелектуального, морального, релігійного та й з усіх інших поглядів. Краще не тратьте сили, однаково з вашого задуму не буде пуття. Адже така корпорація не може випускати акцій, а якби й

могла, то ви б тоді не мали спокійної хвилини. Інші церкви й секти почали б паплюжити вас, били б на зниження, спекулювали б акціями і геть зруйнували б вас. Одне слово, зробили б так, як у ваших краях мають звичай робити зі срібляними копальнями: роздзвонили б на цілий світ, що ваша корпорація липова. Отож не виставляйте святу церкву на таку ганьбу! Майте сором – ось яка моя думка. Ваше прохання кінчається словами: «І ми будемо вічно молитися». Оце якраз те, що треба, молитися вам справді не завадить.

Відданий вам і т. д. Марк Твен
За дорученням Джеймса В. Н., сенатора США».

Це блискуче послання назавжди зганьбило мене в очах тих моїх виборців, істинних віруючих. Та щоб остаточно згубити мою політичну кар'єру, лихий напоумив мене передати у ваші руки петицію старійшин муніципального управління міста Сан-Франціско. Ці поважні добродії також звернулися до мене з проханням провести через конгрес закон про надання їхньому місту права на якісь прибережні ділянки. Я сказав вам, що в цю справу втручатися небезпечно, і велів відповісти старим добродіям ухильно, нічого певного не кажучи, уникати якихось конкретних міркувань і якомога обминаючи питання про ті ділянки. Я вам зараз прочитаю, що ви написали на мій наказ, і якщо у вас лишилася хоч крихта сумління, якщо ви не втратили здатності червоніти, то ви згорите з сорому!

«Вашингтон, 27 листопада

Вельмишановним старійшинам муніципального управління і т. д.

Джентльмени!

Джордж Вашингтон, улюблений батько нашої країни, лежить у могилі. Його довга, блискуча кар'єра скінчилася! І, на жаль, назавжди. Він здобув собі серед нас велику пошану, і його дочасний скін засмутив увесь народ. Він помер

14 грудня 1799 р., тихо зійшовши з почесної сцени, де так багато досяг, найоплакуваніший і найулюбленіший з героїв, яких наша земля віддала смерті. І в такий скорботний час вам на думці якісь там прибережні ділянки! А доля Вашингтона вас не хвилює?

Що таке слава? Проста випадковість. Сер Ісаак Ньютон відкрив, що яблуко падає на землю. Нікчемне відкриття, що й казати! Мільйони людей до нього помічали те саме. Проте Ньютон мав впливових батьків, і вони роздмухали цей дрібний випадок до незвичайної події, і що ж вийшло? Простаки підхопили їхній галас, і Ньютон в один мент став славетний. Ніколи цього не забувайте!

Поезіє, солодка музо, хто оцінить, скільки завдячує тобі світ!

У дівчинки Мері був гарний баранчик,
пухнастий і білий, неначе сніг.
І тільки-но Мері ступала за двері,
баранчик той завжди за нею біг.

Джек і Джіл пішли на діл
Шляхом до кринички,
Джек упав, хребет зламав,
Джил приніс водички.

За простоту, за вишуканість стилю, а також за те, що в них немає навіть знаку якихось аморальних тенденцій, я вважаю ці два вірші шедеврами. Вони приступні людям різного інтелектуального рівня. Їх можна читати скрізь: у полі, в дитячій кімнаті, в ремісничій майстерні. А вже годі й казати, що жодне муніципальне управління нізащо не повинне їх знехтувати.

Шановні старожитності! Пишіть. Ніщо так не вдосконалює людину, як дружнє листування. Пишіть іще, і коли у вашій петиції є якийсь прихований глузд, не соромтеся, поясніть його. Ми будемо раді знову почути ваше щебетання.

Відданий вам і т. д. Марк Твен

За дорученням Джеймса В. Н., сенатора США».

Жахливий, убивчий лист! Я пропав!

– Дуже шкода, сер, що я не догодив вам, але ж... мені здається, що питання про прибережні ділянки в ньому я обминув.

– Обминув! А хай вам чорт! Але вже нічого не вдієш. Як біда, то з усіх боків біда. Зараз я прочитаю ваш останній витвір – він мене добив до кінця. Мені вже нема рятунку. Чуло моє серце, що не треба було давати вам листа з Гумбольдта, де мене просили перенести частину поштової дороги Індіанське провалля – Шекспірова ущелина на давню Мормонську стежку. Хіба я ще тоді не казав вам, що це дуже делікатне питання, хіба не попереджав, що треба діяти хитро, відповідати на листа дещо туманно й нічого до кінця не договорювати? А ваш фатальний ідіотизм спромігся ось на яку катастрофічну відповідь! Гадаю, ви затулите собі вуха або й взагалі оглухнете з сорому!

“Вашінгтон, 30 листопада

Добродіям Паркінсові, Вагнерові та іншим.

Джентльмени!

Питання про ту Індіанську дорогу дуже делікатне, та якщо взятися до нього хитро і обережно, то я не сумніваюся, що ми зуміємо чогось домогтися. Адже те місце, де дорога звертає з Лассенових Лук, те саме, де минулої зими оскальповано двох вождів племені шоуні: Ветхого Месника й Хмарожера, – улюблений шлях декотрих людей, а тим часом інші з цієї ж самої причини воліють інакший напрямок: вирушити Мормонською стежкою о третій годині ранку з Мосбі, добратися Рівниною Щелепи до Блюхера, а тоді спуститися вниз Глековим Вушком; дорога йде праворуч від нього, і, звісно, він залишає її праворуч, а від Доусона вона буде ліворуч і пролягає з лівого боку згаданого Доусона ген аж до Томагавка; тією дорогою подорожувати дешевше й легше тим, кому пощастить до неї добутися, отож, маючи на оці переваги, бажані тим іншим, себто порівняно найбільшому числу людей, і їхню найбільшу користь, я

маю всі підстави сподіватися, що нам це пощастить. А все ж я залюбки час від часу інформуватиму вас щодо цього питання, коли ви побажаєте і коли поштове управління зможе забезпечити мене потрібними відомостями.

Відданий вам і т. д. Марк Твен
За дорученням Джеймса В. Н., сенатора США».

Ну, що ви на це скажете?

– Та не знаю, сер, що й сказати. Мені, гм... мені воно видається досить туманним.

– Тума... Геть з мого дому! Я пропав навіки! Ті дикуни з Гумбольдта ніколи не подарують мені, що я заморочив їм голову таким жорстоким листом. Я втратив пошану методистської єпископальної церкви, членів муніципального управління...

– Ну, тут мені виправдуватися нічим, генерале, може, я трохи й не досолив у цих листах, зате вже у відповіді виборцям з Болдвінового ранчо аж пересолив.

– Геть з мого дому! Щоб я вас тут більше не бачив!

Я сприйняв ці слова за делікатний натяк на те, що моїх послуг не потребують, і подав у відставку. І ніколи більше не піду секретарювати до сенатора. Таким людям не можна догодити. Вони нічогісінько не тямлять. Вони не вміють цінувати чужих зусиль.

1867

ЛЮДОЖЕРСТВО В ПОЇЗДІ

Нещодавно я їздив до Сент-Луїса; по дорозі на Захід, на невеличкій станції, десь після пересадки в Терре-Хоут, штат Індіана, до вагона зайшов привітний, статечний на вигляд джентльмен років сорока п'яти-п'ятдесяти і сів поруч. Щось із годину говорили ми з ним про се, про те, і він видався мені напрочуд розумним та цікавим. Зачувши, що я з Вашингтона, взявся розпитувати мене про визначних державних діячів, про справи в конгресі, і я одразу пересвідчився, що він чудово знає всі тонкощі політичного життя та потаємну кухню обох наших законодавчих палат. Нараз біля нашої лави спинилося двоє, і ми почули уривок такої розмови:

– Гарісе, друже, зроби мені ласку, повік не забуду...

Очі мого сусіда радісно спалахнули. «Мабуть, оці двоє викликали в нього якийсь приємний спогад», – подумав я. Та враз його обличчя стало задуманим і спохмурніло. Він повернувся до мене й заговорив:

– Дозвольте висповідатись перед вами, розкрити, так би мовити, найпотаємнішу сторінку свого життя; я не ворушив її ні разу з тих пір, як це трапилося зі мною. Слухайте уважно й пообіцяйте, що не будете перебивати.

Голос його то злітав од захоплення, то ставав глухим, хоч кожне слово було пойняте щирістю й почуттям.

Розповідь незнайомого

19 грудня 1853 року вирушив я вечірнім чикагським поїздом до Сент-Луїса. У вагоні було лише двадцять чотири пасажери, і всі чоловіки. Жодної тобі жінки або дитини. Всі були у чудовому настрої. Мандрівка обіцяла бути приємною, і, пригадую, у жодного з нас не виникло навіть передчуття, що може подібне трапитись.

Об одинадцятій знялась хурделиця. Проїхали невеличкий ху-

тір Уелден, і за вікнами обабіч потяглися нескінченні й нудні прерії, де не стрінеш людини аж до самого Джубілі-Сетльмента. Вітрові ніщо не перешкоджало на велетенській рівнині – ні ліс, ні гори, ні височенні скелі, і він люто дув, здіймаючи вихори снігу, мов клапті піни на розбурханому морі. Біла ковдра грубішала щомиті; поїзд збавив хід – відчувалося, що паровичку дедалі важче долати опір. Вряди-годи ми зупинялися серед заметів, що височіли на шляху, ніби велетенські степові кургани. Розмови стали вщухати. Недавнє збудження змінилося сумом збентеження. Ми всі нараз уявили собі, що можемо потрапити в снігову пастку серед цієї крижаної пустелі.

О другій годині ночі дивне відчуття цілковитої нерухомості вивело мене з дримоти. Миттю збагнув: нас замело! «На допомогу!» – лунав заклик по вагонах, і всі ми кинулись виконувати наказ. Вискакували з теплих вагонів на холод, у глузу ніч; вітер колов лице, лавиною бурхав сніг, та всі знали – кожна хвилина загрожує смертю. Лопати, руки, дошки, – все, чим тільки можна було розгрібати сніг, пустили в хід. Це була дивовижна, напівфантастична картина: купка людей, які відчайдушно змагалися з заметами, що все зростали, миготливі привиди, які то щезали, то знову виринали з мороку ночі, а їх осявало примарне червоне світло паровозного ліхтаря.

Та за якусь годину зрозуміли, що все це намарне, бо не встигали ми розкидати одну кучугуру, як вітер намітав десятки інших. А найгірше, що під час останнього штурму ворога наш паровичок зламав вісь. Навіть якби ми розчистили всю колію, рушити не змогли б. Знеможені й пригнічені повернулися до вагонів. Всілися біля вогню й почали обговорювати становище. Найдужче лякало те, що не мали їжі. Замерзнути не замерзнем, адже на паровозі повен тепдер дров. Врешті-решт усі погодились з кондуктором, котрий сказав, що будь-хто, якщо ризикне відійти в таку негоду за п'ятдесят миль, неодмінно загине. Виходить, на поміч розраховувати не доводиться, посилати чи не посилати – все одно. Залишається терпляче й покірно чекати – або ж врятуємось, або помremo з голоду. Не дивно, що навіть найхоробріші поблідли од таких слів.

Спливла година, розмови вщухли, і тільки коли на якусь мить змовкала буря по кутках, чути було тривожний шепіт; вогонь у ліхтарях поволі згасав, по стінах поповзли мерехтливі тіні, а нещасні бранці, скулившись на своїх місцях, поринули в роздуми, намагаючись відволіктись або ж заснути, коли вдасться.

Ночі, здавалося, кінця-краю не буде, тихо спливала вона хвилина по хвилині, і ось на сході з'явилася бліда холодна смужка. Коли посвітлішало, пасажири закректали, зашаруділи – той поправляв на голові капелюха, інший розминав затерплі руки й ноги, і кожен, хто б не прокинувся, перш за все кидався до вікна. Та перед очима простягалась та сама пустеля, тиха й безрадісна! Жодної ознаки життя; ні тобі димка, ні колії, лиш безконечна біла рівнина, де вільно гуляє вітер, ганяючи хвилями сніг, а вгорі суцільна снігова пелена застилає небо.

Весь день ми сумно вештались по вагонах, все думали та мовчали. Іще одна важка й безконечна, до того ж голодна ніч!

Іще один ранок – цілий день мовчанки, марного очікування, що хтось прийде на допомогу. Вночі марилися святкові столи, заставлені стравами, вранці – хапливе пробудження й знову голод.

Настав четвертий день, а за ним – п'ятий! П'ять днів у пастці! В очах світився жах голодної смерті. Вони примушували навіть здригатися: кожен погляд виказував, хоч і підсвідомо, те, що зріло в кожній душі, але ще не пробилось назовні.

Минув і шостий день, а ранок сьомого осяяв худі, змучені обличчя напівзбожеволілих людей, на які вже лягла тінь смерті. І час настав! Те підсвідоме, що зріло в кожному з нас, ладне вже було вибухнути. Надто тяжке випробування випало нам на долю. Річард Х. Гастон з Міннесоти, довгий, блідий, що скидався на кістяк, підвівся з місця. Ми знали, що він скаже, і завмерли; всі наші почуття й хвилювання пірнули десь глибоко, в очах, пойнятих безумством, застигла спокійна й сувора увага.

– Джентльмени! Зволікати більше не можна. Час не жде. Ми мусимо негайно прийняти рішення, хто з нас помре, щоб проговорувати інших.

За ним устав містер Джон Д. Вільямс з Іллінойса:

– Панове, я пропоную містера Джеймса Соєра з штату Тен-

несі.

Містер У. Р. Адамс з штату Індіана перебив:

– А я – містера Деніеля Слоута з Нью-Йорка.

Містер Чарлз Д. Ленгдон. Пропоную містера Семюеля А. Боуена з Сент-Луїса.

Містер Слоут. Джентльмени, я поступаюся на користь містера Джона А. Ван-Ностренда-молодшого з Нью-Джерсі.

Містер Гастон. Якщо ніхто не заперечує, зважимо.

Містер Ван-Ностренд заперечив, і прохання містера Слоута не задовольнили. З самовідводами виступили також панове Сойер і Боуен; та на їх прохання теж не зважили.

Містер А. Л. Баском з штату Огайо. Пропоную підвести ризику та переходити до таємного голосування.

Містер Сойер. Джентльмени, я рішуче протестую. Це порушення правил! Вимагаю перервати засідання. Треба, по-перше, обрати голову й заступників. Отоді можна розглянути порядок денний, знаючи, що жоден пункт парламентської процедури не порушено.

Містер Біл з Айови. Панове, я протестую. На який нам біс пусті формальності? Ось уже сьомий день ми й ризи в роті не мали. Кожна хвилина, згаяна на дурні теревені, тільки подвоює наші муки. Щодо мене, то я цілком задоволений претендентами, і мені здається, що й усі ви; отож вимагаю негайно почати таємне голосування та вибрати одного з них... Хоча не завадило б і кількох. Вношу пропозицію...

Містер Гастон. До резолюції можуть бути зміни й додатки; крім того, згідно з процедурою, ми приймаємо її тільки через добу після оголошення. Це викличе, містере Біл, небажану для вас тяганину. Слово надається джентльмену з Нью-Джерсі.

Містер Ван-Ностренд. Панове, я серед вас чужий і не сподівався такої честі. Розумієте, мені незручно...

Містер Морган з Алабами (перебиваючи). Підтримую пропозицію містера Сойера.

Поставили на голосування, й дебати, як і належить, припинилися. Головою обрали містера Гастона, секретарем – містера Блейка, до комісії по висуненню кандидатур – містера Голкомба,

Дайера й Болдуїна, для сприяння роботі комісії – Р. М. Хоулмена, за фахом постачальника продовольчих товарів.

Оголосили перекур. Комісія пішла на нараду. За першим ударом молотка голови всі зібралися, комісія зачитала список. Серед кандидатів опинилися Джордж Фергюсон із штату Кентуккі, Люсьєн Хорман з штату Луїзіана і У. Месік, штат Колорадо. В цілому список схвалили.

Містер Роджерс із штату Міссурі. Пане голово, я пропоную додаток до висновків комісії, що поставлені на розгляд палати згідно з процедурою. Замість містера Хормана внести до списку всім відомого і всіма шанованого містера Гаріса з Сент-Луїса. Панове, було б помилкою вважати, що я заперечую високі моральні якості й суспільне становище джентльмена з Луїзіани. Я шаную його не менш, ніж кожен з нашого товариства. Та не можна не зважити на ту обставину, що цей джентльмен схуд за цей час дужче за всіх; ніхто з нас не має права заплющувати очі на те, панове, що комісія з недогляду чи з якихось міркувань не виконала своєї місії й запропонувала нам джентльмена, в якому аж надто мало поживних речовин...

Голова. Містере Роджерс, позбавляю вас слова. Я не можу допустити, аби щирість намірів комісії піддавали сумніву. Всі недоволення й скарги прошу подавати згідно з процедурою. Яка думка присутніх щодо пропонованої зміни?

Містер Холідей із штату Вірджінія. Пропоную ще одну зміну: містера Месіка замінити містером Харвеєм Девісом із штату Орегон. Хтось може заперечити, що сповнене злигоднів і нестатків життя далеких окраїн зробило м'язи містера Девіса надто твердими. Але ж, панове, хіба зараз час рахуватися з цим? Яка різниця, м'яке його м'ясо чи тверде? Хто з нас вибиратиме? Обсяг – ось що нас перш за все цікавить, вага і маса – ось найвищі переваги! Що зараз варта освіта, талант і навіть геній... Я наполягаю на своєму доповненні.

Містер Морган (із запалом). Пане голово, я рішуче протестую. Джентльмен з Орегону вже немолодий. Статура у нього солідна, не заперечую, але ж це самі кістки. Може, панові з Вірджинії досить і супу, а я люблю ситну їжу. Він же знущується, ба-

жаючи нагодувати нас приви́дом? Я запитую, як можна, дивлячись на ці жадібні очі, по́йняті скорботою й смутком, пропонувати нам таке? Запитую містера Холі́дея, чи можна, знаючи про наше горе і всі наші страждання в минулому, а також зазирнувши в жахливу будучину, – чи можна накидати нам оцю дохлятину, ці живі мо́щі, кістяк, поточений червою, висохлу мавпу, що прибу́дилася з хащів Орегону? Не згоджуйтесь, панове, ні за що не згоджуйтесь! (Оплески).

Доповнення було поставлено на обговорення і після запеклих дебатів відхилено. Що ж стосується першої пропозиції, то її схвалили, і містер Гаріс потрапив до списку кандидатів. Почалось голосування. П'ять разів переголосовували, а на шостий обрали Гаріса: «за» були всі, «проти» лише сам Гаріс. Проголосували ще раз – хотілося обрати першого кандидата одногосно, – та знову Гаріс виявився проти.

Містер Редуей запропонував перейти до інших кандидатур, щоб вибрати когось на сніданок. Пропозицію схвалили.

Почалось голосування. Половина підтримала кандидатуру містера Фергюсона, зважаючи на молоді літа, інша – наполягала на містерові Месіку, як огряднішому. Голова висловився на користь останнього, а його голос був вирішальний. Тоді вибухнуло незадоволення в таборі прихильників Фергюсона, зажадали нових дебатів, та хтось своєчасно запропонував кінчати збори, і всі розійшлися.

Готування до вечері відволікло увагу фергюсонців, і вони на якусь мить змирилися з поразкою. Коли ж почали було рюмсати, що їх зневажили, надійшла звістка, що містера Гаріса подано, – і все немов корова злизала язиком.

Столами слугували спинки сидінь; з великою вдячністю всідалися ми за довгожданну вечерю, смачність якої перевершувала всі витвори нашої уяви за тиждень голодної муки. Як усі змінилися за ці кілька хвилин! Ще вдень нас долали голод, жах, відчай і безвихідь, а зараз у кожного вдоволений вираз на обличчі, в очах безмежна вдячність – словом, таке вдоволення, що й не описати. Авжеж, то були найщасливіші хвилини мого життя! За вікнами хуга, вітер сердито кидається на стіни, та ні він, ні хур-

делиця нас не лякали. Мені смакував Гаріс. Можливо, його можна було б зготовити й ліпше, та запевняю вас, жоден на світі не потрафив так моєму апетиту, жоден не викликав у мене стільки приємних почуттів. Месік теж був нічого, хоч і з деяким присмаком. Та Гаріс – я віддаю йому перевагу за надзвичайну споживність і його ніжне рожеве м'ясо. У Месіка були свої принади, не буду кривити душею, проте, одверто кажучи, мумія набагато поживніша за нього. М'ясо тверде, пісне; таке тверде, що годі розжувати! Ви, звичайно, цього не уявляєте, бо ще ніколи чогось подібного не їли.

– Пробачте, ви хотіли сказати...

– Я ж прохав вас не перебивати. На вечерю обрали пана з Детройта, на ймення Уокер. Він був чудовий. Я навіть написав потім його дружині. Просто чудовий! У мене й досі слина тече. Хіба що трохи недосмажений. Наступного ранку подали Моргана з Алабами. Щирої душі чоловік, ні разу не куштував чогось подібного: красень, освічений, вишукані манери, знав кілька іноземних мов, – ну, джентльмен, та й годі. Так, так, і до того ж який соковитий! На вечерю припав отой стариган з Орегону. От хто нам, так би мовити, дозолив, – старезний, худий, цупкий, наче віник, годі й повірити. Я не втримався:

– Джентльмени, як собі хочете, а я подожду іншого.

До мене миттю приєднався Граймс з Іллінойса:

– Панове, я теж подожду, поки оберуть більш достойну кандидатуру.

Скоро всі зрозуміли, що Девіс з Орегону ні к бісу не годиться, і, щоб підтримати гарний настрій, який виник після споживання Гаріса, призначили нові вибори. Нашим обранцем виявився Бейкер із Джорджії. От уже посмакували! А потім з'їли одного за одним Дулітла, Хокінса, Макелроя! (Хоч він і надто немічний був та худий); відтак Пенрода, двох Смітів, Бейлі (у нього одна нога виявилася дерев'яною, а все інше – нічого); за ним юного індієця, катеринщика й джентльмена на ймення Бакмінстер: нудний-пренудний, без смакових якостей, до того ж пісний, добре, що встигли з'їсти, поки прийшла допомога.

– Таки прийшла?

– Авжеж. Одного сонячного ранку, одразу після зборів. Цього разу обрали містера Джона Мерфі. І, як на мене, то дуже вдало. Та Джон Мерфі повернувся додому цілісінький, тим самим поїздом, що прийшов на поміч. А повернувшись, одружився з удовою Гаріса...

– ?!

– Так, так, того самого Гаріса, що був першим нашим обранцем. І уявіть собі – щасливий, розбагатів, став такий поважний! Ну, до чого ж романтично, як ото в книгах пишуть. А ось і моя станція. Бажаю щасливо доїхати. Якщо матимете час, приїздіть, радий буду вас бачити. Ви мені дуже сподобалися, сер. Мене просто-таки тягне до вас. Як ото колись до Гаріса. Бувайте, сер. Приємної подорожі.

Він пішов, а я ще довго не міг заспокоїтись і водночас радів, що цього диявола вже не було. Хоч і такий запобігливий та чемний, мене щоразу кидало то в жар, то в холод, коли він вилуплював на мене свої жадібні баньки, а особливо, коли почув, що сподобався йому і що нітрохи не гірший за бідолаху Гаріса, земля йому пером!

Я був страшенно збентежений, бо повірив кожному його слову, просто не міг не йняти віри отій сповіді, та ще й викладеній з такою щирістю. Проте всі жахливі подробиці приголомшили мене, і я ще довго не міг прийти до тями. Нараз помітив, що кондуктор дивиться на мене, й запитав:

– Що то за один?

– Колись був членом конгресу, до того ж всіма шанований. Та якось поїзд, що він ним їхав, потрапив у замет, і бідолаха мало не вмер з голоду. Так зголоднів, змерз та обморозився, що хворів місяців зо два й трохи з'їхав із глузду. Зараз уже нічого, здоровий, та в нього є одна нав'язлива ідея: варто йому торкнутися улюбленої теми – він теревенитиме, доки не переїсть усіх. І всіх пам'ятає на ім'я, ні разу не зіб'ється. Доївши останнього, незмінно закінчує: «Настав час обирати чергового кандидата: через відсутність інших пропозицій обрали мене, та я виступив з самовідводом, – заперечень, звичайно, не було, – і ось таким побитом я й лишився живий!»

Слава тобі господи! Значить, вся ця нісенітниця – лише хвороблива маячня божевільного, а не пригоди кривавого людожера.

1867

НАУКА ПРОТИ ТАЛАНУ

За тих часів азартні ігри в Кентуккі були суворо заборонені, – почав вельми достойний містер К***. – Одного разу десь так із дванадцятьох молодих хлопців застукали тоді, як вони саме грали на гроші в «сімку», чи то пак у «старі санчата», як то ще називають цю гру. Справу передали до суду, і оборонцем на процесі, звичайно, мав виступити Джім Стерджес. Що глибше ознайомлювався він з матеріалами, зі свідченнями очевидців, то все більш переконувався, що справа безнадійна. Хлопці таки на правду грали на гроші, і в азартній грі – це годі було заперечувати. Люди стали навіть співчувати Стерджесові – мовляв, чи ж варто було брати на себе оборону в такій справі, де обвинувального вироку явно не уникнути.

Провівши кілька безсонних ночей, одного ранку Стерджес підвівся в найкращому гуморі: його осяйнула ідея. Він знайшов вихід! Наступного дня він раз по раз пошепки радився зі своїми підопічними та найближчими приятелями, а коли розпочався суд, визнав і саму гру, і той факт, що гралося на гроші, і тільки єдине заперечив: з неймовірною зухвалістю він заявив, що «старі санчата» ніяка не азартна гра. Широкі усмішки недовіри зарябіли на всіх обличчях у судовій залі, і сам суддя усміхнувся. Але Стерджесів вираз був усе так само поважний і навіть суворий. Представник обвинувачення марно спробував узяти його на глузи. Суддя спромігся на якийсь силуваний дотеп на адресу оборонця, однаке й це не збило Стерджеса. Ситуація ускладнювалася. Суддя почав трохи нетерпеливитись і сказав, що, мовляв, жартували, й годі. Джім Стерджес відказав, що не бачить тут ніякого жарту і що його підопічні не повинні потерпіти лише з тої причини, що їхня гра комусь видалась азартною. Нехай спершу доведуть, що «сімка» і справді азартна гра. Суддя заявив, що довести це дуже легко, і викликав із числа присутніх чотирьох дияконів – Джоба, Пітерса, Берка й Джонсона, – та двох шкільних учителів, Вірта й Міглса, щоб вони підтвердили слушність його думки. Ті ревно заходились і відразу ж розбили Стерджесів юриди-

чний викрут, в одну душу посвідчивши, що в «старих санчатах» виграє той, кому поталанить, і що, отже, це гра азартна.

– То що ви тепер скажете? – переможно запитав суддя в оборонця.

– Я скажу, що «сімка» – це наукова гра, – твердо заявив Стерджес. – І я це доведу!

Публіка здогадалася, в чому полягав його план.

Стерджес викликав цілу гурму свідків, які навели безліч доказів того, що «старі санчата» гра не азартна, а наукова.

Справа, яка попервах видавалася куди вже простішої шукати, тепер геть ускладнилася. Суддя почухав потилицю і заявив, що не бачить виходу, бо як позивач, так і позваний можуть набрати необмежену кількість свідчень на свою користь. Але, щоб не порушити безпристрасності суду, він, суддя, готовий піти на поступки обороні, якщо містер Стерджес запропонує якийсь практичний вихід із скрути.

Ту ж мить містер Стерджес схопився на ноги:

– Призначте дванадцятьох присяжних – шістьох, котрі за талан, і шістьох, котрі за науку. Дайте їм свічок і дві колоди карт, і нехай вони перейдуть у дорадчу кімнату. Час покаже, на чийому боці слухність.

Справедливість пропозиції була безперечна. Четверо дяконів та двоє вчителів присяглися як споборники теорії «талану», а шестеро посивілих у змаганнях знавців «сімки» виступили як прихильники теорії «науки». Всі дванадцяттеро перейшли в дорадчу кімнату.

Десь так через дві години дякон Пітерс прислав до судової зали, щоб приятель позичив йому три долари. (*Пожвавлення серед публіки*). Ще через дві години до такого самого заходу вдався вчитель Міглс. (*Знов пожвавлення серед публіки*). Протягом дальших трьох-чотирьох годин другий учитель і решта троє дяконів також позичили кожен невеликі суми в судовій залі. Дарма що приміщення було переповнене, люди не розходились: адже у Бичому Закутні ніколи ще не траплялося такої незвичайної пригоди. Та й те сказати, що в цій проблемі кровно зацікавленим був кожен батько сімейства.

Кінець цієї історії можна викласти в двох словах. На світанку присяжні вийшли, і диякон Джоб, старшина присяжних, зачитав таке:

«Ухвала»

Ми, присяжні у справі «Громада штату Кентуккі проти Джона Вілера та інших», пильно розглянувши всі обставини справи і перевіривши обґрунтованість теорій, висунутих під час судового слідства, одногolosно ухвалили, що гра, загально знана як «сімка», або «старі санчата», є, безперечно, грою науковою, а не азартною. Практично випробувавши вищезгадані теорії, рада присяжних з'ясувала, вияснила і твердо переконалася, що протягом усієї ночі прибічники азартності не виграли жодного кону й не мали жодного козиря, тоді як супротивна сторона раз у раз регулярно вигравала перше і мала друге. Наша ухвала підтверджується ще й тим промовистим фактом, що прибічники азартності програлися в дим і всі їхні гроші перейшли в кишені прибічників «науки». Зваживши все це, рада присяжних дійшла категоричного висновку, що теорія, яка відносить «сімку» до азартних ігор, шкідлива і може спричинити несказанні муки й завдати збитків будь-якому товариству, яке визнає її за слушну».

Ось у такий спосіб «сімку» у штаті Кентуккі і стали вважати грою не азартною, а науковою, тобто легалізували її, – закінчив містер К***. – І ця ухвала присяжних не втратила своєї чинності аж до сьогоднішнього дня.

СІАМСЬКІ БЛИЗНЮКИ 10

Я хочу розповісти тут не тільки про деякі звички цих дивних істот, а й про всякі цікаві подробиці з їхнього приватного життя, що ніколи не потрапляли в пресу. Я знав близнюків особисто і вважаю, що цілком підготовлений до завдання, яке взяв на себе.

Сіамські близнюки з природи були ніжні й лагідні, і протягом довгого й багатого на події життя їх єднала незвичайна відданість один одному. Навіть дітьми вони були нерозлучні; впадало в око, що вони завжди воліли бути вдвох, а не в товаристві інших дітей. Вони майже завжди гралися разом, і мати так звикла до цієї їхньої особливості, що, як часом обидва близнюки десь зникли, вона звичайно шукала тільки одного з них, переконана, що коли знайде його, то напевне поряд буде і його брат. Подумати тільки, – а вони ж були темні люди, невігласи, варвари і діти варварів, що не спізнали світла науки й філософії! Який нищівний докір нашій хваленій цивілізації з її сварками, суперечками й ворогуванням між братами!

Як і в усіх людей, у близнюків не завжди панувала цілковита злагода, але завжди якийсь зв'язок між ними тримав їх укупі; вони не хотіли розлучатися й жити нарізно. Навіть оселилися вони в одному будинку і, на загальну думку, жодної ночі не спали окремо, відколи народилися. Правду кажуть, що давня звичка стає нашою другою натурою! Близнюки завжди лягають спати одночасно, проте Чанг звичайно встає на годину раніше за брата. З обопільної згоди Чанг порає всю домашню роботу, натомість Енг бігає з різними дорученнями. Бо Енг любить ходити, а Чанг сидіти на місці. А все-таки Чанг вирушає разом з братом. Енг – баптист, а Чанг – католик; але, щоб справити Енгові приємність, Чанг погодивсь охреститися разом з ним, домовившись, що це «не рахуватиметься». Під час війни вони були мужні вояки

10 - Сіамські близнюки – близнюки Чанг та Енг Бункер (1811–1874), які народилися зі зрощеними тілами. Вони прожили 63 роки, мали міцне здоров'я, були одружені, мали нормальних дітей. В 1829 році їх привезли в Америку, потім їх возили й показували в країнах Європи.

і ревно брали участь у великій боротьбі – Енг на боці північних військ, а Чанг на боці південних. Біля Семи Дубів вони взяли один одного в полон, але сказати, хто кого взяв, було неможливо, довелося скликати військово-польовий суд, щоб вирішити, котрий із близнюків був полонений, а котрий переможець. Судді довго не могли дійти згоди, та врешті розв'язали це спірне питання ось у який спосіб: визнали обох братів полоненими, а тоді обміняли їх. Коли раз Чанг не виконав наказу і його покарали десятьма днями гауптвахти, Енг, зовсім не винний, хоч як його відмовляли, визнав за свій обов'язок розділити з братом кару; отже, щоб він дарма не страждав, довелося звільнити з-під варти обох, – хіба не заслужена винагорода за вірність!

Іншого разу брати за щось посварилися, і Чанг звалив Енга, але й сам упав зверху, після чого вони зчепилися й почали немилосердно лупцювати один одного. Ті, хто бачив це, втрутилися, спробували їх розборонити, та все марно: брати довели свій герць до кінця. Врешті обох їх, добре потовчених, віднесли до лікарні на одних ношах.

Їхня давня звичка скрізь бувати разом обернулась на зле, коли близнюки дійшли пори і почали залицятися до дівчат. Вони закохалися в ту саму дівчину. Кожен намагався зустрітись з нею потайці від брата, але в критичну хвилину той завжди виявлявся поряд. Помалу Енг, на превеликий свій жаль, пересвідчився, що дівчина прихильніша до Чанга, і відтоді йому довелося з боєм дивитися на всі їхні витончені пестощі. Проте з великодушністю, що робила йому неабияку честь, він скорився своїй долі і навіть підтримував та заохочував брата, хоч у нього самого серце ривалося з розпуки. Щовечора з сьомої аж до другої години ночі він слухав безглузде базікання закоханих і їхні нескінченні поцілунки, – а тим часом за щастя хоч раз поцілувати ту дівчину сам він ладен був віддати свою праву руку. Але він терпляче сидів, позіхав, куняв, потягався й не міг дочекатися другої години. Місячними вечорами він ходив у довгі прогулянки з закоханими, часом долаючи по десять миль, хоч звичайно його мучив ревматизм. Він був запеклий курець, одначе не міг собі дозволити навіть цієї втіхи, бо молода леді була страх яка вразлива до тютю-

нового диму. Енг щиро бажав, щоб вони вже нарешті побралися і поклали цьому край. Та хоч Чанг не раз пропонував молодій леді побратися, вона не мала відваги відповісти згодою, бо ж поблизу був Енг. Але якось, здолавши десь із шістнадцять миль і прогулявши майже до світанку, Енг заснув – просто з втоми, і тоді освідчення все-таки відбулося. Закохані одружилися. Всі знайомі не могли нахвалитися шляхетним дівером. Тільки й мови було що про його непохитну відданість. Він не відходив від закоханих упродовж їхнього довгого і втомливого залицяння, а коли врешті вони одружилися, він звів руки над їхніми головами і сказав з побожністю, що глибоко всіх зворушила: «Благословляю вас, діти мої, я вас ніколи не покину!» І він дотримав свого слова. Як рідко трапляється така відданість у цьому байдужому світі!

Незабаром Енг закохався в сестру своєї невістки, одружився з нею, і відтоді всі вони жили разом, дні і ночі, у винятковій спільноті, – спостерігати її так приємно й повчально! Хіба це не страшний докір нашій хваленій цивілізації?

Зв'язок між братами такий тісний, такий довершений, що почуття, поривання, душевні зрушення одного відразу передаються другому. Коли один хворий, другий також слабує, коли одному щось болить, другий разом з ним відчуває біль, коли один сердиться, другий і собі впадає в дразливий настрій. Ми вже бачили, як навдивовижу легко вони обидва закохалися в ту саму дівчину. От тільки що Чанг – запеклий ворог усякої надмірності, хоч би в чому вона виявлялася, а Енг – його цілковита протилежність. Бо коли їхні почуття й порухи душі перебувають у тісній єдності, розум лишився незалежним, і кожен з них мислить самостійно. Чанг належить до товариства Добрих Храмівників,¹¹ він ревний, невтомний поборник усіх реформ, що підносять тверезість. Та, на превеликий його жаль, Енг час від часу впивається, і, звісно, Чанг також стає тоді п'яний. Ця біда завжди журить Чанга, бо зводить майже нанівець його корисну громадську діяльність. Коли він виступав на чолі величезної процесії непитущих, Енг ішов поряд з ним, захоплений подією і п'яний як чіп, проте не п'яні-

11 - Товариство Добрих Храмівників – міжнародне товариство, створене 1851 року в США, що проповідувало тверезість.

ший і не безтямніший за свого брата, що навіть краплі не мав у роті. Отож вони почали лаятись, горлати, кидати болотом та цеглою в Добрих Храмівників і, звісно, розігнали процесію. Було б явно несправедливо карати Чанга за те, що зробив Енг; Добрим Храмівникам довелось змиритися з таким незвичайним становищем і мовчки терпіти своє лихо. Вони прискіпливо розглянули справу і визнали Чанга невинним. Вони прикликали обох братів і напоїли Чанга донесхочу гарячою водою з цукром, а Енга – віскі, і за двадцять п'ять хвилин уже годі було сказати, котрий із них п'яніший: обидва стали п'яними, як ніч, і від обох тхнуло гарячим пуншем з віскі. А все ж таки Чангові моральні засади лишилися незаплямовані, а сумління чисте; всім чесним людям довелося визнати, що п'яний він не морально, а лише фізично. З погляду права й моралі Чанг був тверезий-тверезісінький, тому його приятелям тим важче було дивитись, як він ручкався з колодязною помпою чи пробував накрутити годинника ключем від сінешніх дверей.

У цих грізних застереженнях закладена мораль або принаймні застереження в цій грізній моралі: або те, або те. Байдуже, що, але щось закладене. Маймо це на увазі, не знехтуймо його.

Я міг би розповісти ще більше повчального про вдачу цих цікавих істот, але досить і того, що я написав.

Оскільки я забув згадати про це раніше, то наостанці скажу, що одному сіамському близнюкові тепер п'ятдесят один рік, а другому – п'ятдесят три.

ВЕНЕРА КАПІТОЛІЙСЬКА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Студія художника в Римі

- О Джордже, я так люблю тебе!
- Господь з тобою, Мері, я знаю це. Тільки ж чому так упирається твій батько?
- Джордже, у нього чуле серце, але мистецтво для нього – ніщо, він знає тільки свою бакалію. Він боїться, що ти замориш мене голодом.
- Хай йому чорт, а він таки в тебе тямущий! І чому я не бакалійник, що багатіє з кожним днем, а всього-навсього боже-ственно обдарований скульптор, якому нічого їсти?
- Не впадай у розпуку, любий Джордже, всі його упередження відразу зникнуть, як тільки в тебе буде п'ятдесят тисяч дол...
- П'ятдесят тисяч дияволів! Дитя моє, я навіть за харчі не можу розплатитися!

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Приватна квартира в Римі

- Шановний сер, всі ці розмови марні. Я нічого не маю проти вас, але не можу дозволити, щоб моя дочка вийшла заміж за комбінацію з любові, мистецтва й голоду, – адже нічого іншого ви не можете їй запропонувати, як я розумію.
- Сер, я бідний, у цьому я згоден з вами. Та хіба слава нічого не варта? Вельмишановний Беламі Фудл з Арканзаса каже, що моя статуя Америки – це чудовий взірець скульптури, і він не має сумніву, що моє ім'я з часом стане знаменитим.
- Дурниці! Що він там знає, отой арканзаський віслюк? Слава – пусте, а от я хотів би знати ринкову вартість вашого марму-

рового опудала. Ви півроку обтесували його, а ніхто вам не дасть за нього й сотні доларів. Ні, сер! Покажіть мені п'ятдесят тисяч доларів і можете забирати мою дочку, а ні, то вона вийде заміж за молодого Сімпера. Даю вам шість місяців, щоб роздобути ці гроші. На все добре, сер.

– Горе мені!

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

У студії

– О Джоне, друже мого дитинства, я найнещасніший із людей!

– Ти просто дурень!

– Тепер мені нікого більше любити, крім своєї бідної статуї Америки. Поглянь, навіть вона ніскілечки мені не співчуває. Це видно з її холодного мармурового обличчя: така прекрасна і така бездушна!

– Ти йолоп!

– Ну, знаєш, Джоне!

– О, яка дурість! Та ти ж сам казав, що тобі дали шість місяців, щоб роздобути гроші!

– Не смійся з моїх страждань, Джоне. Навіть коли б мені дали шість століть, що з того? Хіба це може зарадити бідоласі без імені, без капіталу, без друзів? Та нізачо в світі!

– Ідіот! Плаксі́й! Кваша! Цілих шість місяців на те, щоб роздобути гроші, коли й п'яти цілком вистачить!

– Ти з глузду з'їхав!

– Шість місяців – це більше, ніж треба! Дозволь мені влаштувати цю справу. Я роздобуду гроші.

– Що ти хочеш сказати, Джоне? Де ж ти візьмеш таку величезну суму?

– Ти згоден полишити всю справу на мене і не совати в неї свого носа? Згоден у всьому звіритися на мене? Присягни, що в усьому слухатимешся мене і не заперечуватимеш, що б я не ро-

бив!

– У мене голова йде обертом, я просто приголомшений, але я присягаю...

Джон схопив молоток і одним рішучим ударом відбив Америці носа! Він розмахнувся ще раз – і два пальці відлетіли й упали на підлогу, ще раз – і відскочив кінчик вуха, ще раз – і вся ліва нога, аж до коліна, повалилася на підлогу купою камінняччя.

Джон надів капелюха й пішов.

Джордж, вирячивши очі і втративши мову, з півхвилини дивився на знівечене творіння мистецтва, а потім як сніп повалився на підлогу і забився в корчах.

Незабаром повернувся Джон у кареті, забрав скульптора з розбитим серцем і статую з відбитою ногою і повіз їх, спокійнісінько щось муликаючи собі під ніс. Художника він зсадив біля свого будинку, а статую повіз далі, кудись на Віа Квіріналіс.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

У студії

«Сьогодні, о другій годині дня, кінчаються мої шість місяців. О, яка мука! Загинуло все моє життя. Краще б мені померти. Вчора я не вечеряв. А сьогодні не снідав. Я навіть не наважуюсь зайти до харчевні. А як хочеться їсти! Краще про це не думати. Швець не дає мені жити, вимагаючи плати; кравець так само; хазяїн переслідує мене, мов привид. Нещасна я людина. Джона я так і не бачив від того самого жахливого дня. Вона ніжно усміхається до мене, коли ми зустрічаємось на вулиці, але цей старий кремій, її батенько, відразу ж наказує їй дивитися в інший бік... Хто це там стукає у двері? Хто прийшов знущатися з мене? Ручуся, що це отой негідний швець».

– Ввійдіть!

– Ах, дозвольте побажати щастя вашій світлості! Я приніс мілордові нові чоботи, – ах, що ви, що ви, не турбуйтеся про плату, поспішати не треба, зовсім не треба. Мілорд зробить мені велику

честь, якщо й надалі залишиться моїм клієнтом,— ах, до побачення! Пробачте, що потурбував...

«Сам приніс чоботи! Не хоче брати грошей! Низько вклоняється і розшаркується, мов перед королем! Бажає, щоб я і надалі залишався його замовником! Чи не кінець це світу? Чи все це...»

– Ввійдіть!

– Прошу пробачення, сеньйор, я приніс вам костюм для...

– Ввійдіть!!

– Ваша милість, тисячу разів перепрошую за цей непроханий візит! Але я приготував унизу чудове приміщення для вас, ця жалюгідна комора зовсім не личить для...

– Ввійдіть!!!

– Я зайшов сказати, що ваш кредит у нашому банку (на превеликий жаль, з деякого часу припинений) тепер цілком і повністю відновлений, і ми будемо надзвичайно щасливі, якщо ви скористаетесь нашими...

– Ввійдіть!!!!

– Мій любий хлопчику, вона твоя! Вона зараз прийде сюди! Бери її, одружуйся з нею, люби її, будьте щасливі! Хай вас обох благословить господь! Гіп-гіп ура!..

– Ввійдіть!!!!!

– О Джордже, коханий мій, ми врятовані!

– О Мері, кохана моя, так, ми врятовані, та хай мене грім поб'є, коли я хоч що-небудь розумію!

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Кафе у Римі

Один з групи американців читає і перекладає з тижневика «Іль Бен Соврато ді Рома»:

– «Чудова знахідка! Близько шести місяців тому сеньйор Джон Сміт, американський добродій, що протягом кількох років живе в Римі, придбав за незначну суму клаптик землі в Кампанї, якраз біля сімейної гробниці Сціпіонів, у власника цієї ділянки,

збанкрутілого родича княгині Боргезе. Після цього містер Сміт пішов до нотаря і перевів цю ділянку на ім'я бідного американського художника Джорджа Арнольда, пояснивши, що робить це на відшкодування матеріальних збитків, яких він колись ненароком завдав власності сеньйора Арнольда, і заявив, що збирається на свої власні кошти упорядкувати цю ділянку для сеньйора Арнольда. Чотири тижні тому, виконуючи на ділянці необхідні земляні роботи, сеньйор Сміт викопав античну статую, найціннішу з усіх, якими будь-коли поповнювалась багатюща скарбниця творінь мистецтва в Римі. Це була прекрасна жіноча фігура, і хоч вона досить сильно пошкоджена пліснявою віків та перебуванням у землі, ніхто не може залишатися байдужим, поглянувши на її захоплюючу красу. Не вистачає носа, лівої ноги до коліна, вуха, кількох пальців на правій ступні та двох пальців на руці, але в цілому статуя чудово збереглася. Уряд негайно взяв статую під свою охорону; було призначено комісію, до складу якої ввійшли художні критики, антиквари і представники римської церкви для визначення художньої цінності статуї та встановлення винагород, належної власникові землі, на якій її було знайдено. До вчорашнього дня все це трималося в глибокій таємниці. Увесь цей час комісія проводила наради при зачинених дверях. Учора ввечері комісія одноголосно вирішила, що статуя зображує Венеру і є роботою досі ще не відомого, але надзвичайно обдарованого художника третього сторіччя до нашої ери. Комісія вважає, що ця статуя є одним з найдосконаліших творінь мистецтва, які будь-коли знав світ.

Опівночі відбулося остаточне засідання комісії, на якому Венеру оцінено у величезну суму – десять мільйонів франків! Згідно з римськими законами та римськими звичаями, урядові належить п'ятдесят відсотків вартості кожного твору мистецтва, знайденого в Кампанії, а тому державі не залишається нічого іншого, як сплатити містерові Арнольду п'ять мільйонів франків і стати повним володарем цієї чудової статуї. Сьогодні вранці Венеру перевезуть до Капітолію, де вона й залишиться, а опівдні комісія чекатиме на містера Арнольда, щоб вручити йому чек його преосвященства папи римського на суму в п'ять мільйонів франків

золотом!»

Хор голосів. От пощастило! Аж дух забиває!

Один голос. Панове, пропоную негайно створити американське акційне товариство для придбання земельних ділянок і проведення розкопок з метою знаходження статуй, відкрити філію нашого товариства на Уолл-стріті, випустити на біржу акції і розпочати гру на підвищення та зниження.

Всі. Згода!

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

У Римському Капітолії через десять років

– Дорога Мері, ось найпрославленіша статуя у світі. Це і є та знаменита Венера Капітолійська, про яку ти так багато чула. Ось вона, «реставрована» (тобто сяк-так полатана) найвідомішими римськими скульпторами. І вже саме те, що вони брали скромну участь у відновленні цього величного творіння, навіки прославить їхні імена. Як усе це дивно! Десять щасливих років тому, напередодні того пам'ятного дня, я стояв на цьому самому місці і зовсім не був багатим, слово честі, я не мав тоді за душею навіть цента. І все ж таки мені треба було багато попрацювати, щоб Рим став володарем цього найвеличнішого творіння античного мистецтва, яке тільки знає світ,

– Обожнювана, славнозвісна Венера Капітолійська – і в яку величезну суму її оцінюють! У десять мільйонів франків!

– Так, тепер вона коштує десять мільйонів...

– О Джордже, яка вона прекрасна, божественно прекрасна!

– Ах, звичайно, та все це ніщо проти того, якою вона була до того, як благословенний Джон Сміт відбив їй ногу і покалічив ніс. Хитромудрий Сміт, геніальний Сміт, благородний Сміт! Творець нашого щастя! Слухай, що це таке? Чого він так важко дихає? Мері, у нашого хлопчика коклюш! Невже ти ніколи не навчишся доглядати дітей?

Закінчення

Венера Капітолійська й понині стоїть у Римському Капітолії і все ще залишається найчарівнішим і найславнозвіснішим витвором античного мистецтва, яким тільки може похвалитися світ. Та якщо вам колись пощастить постояти біля неї і, як це ввійшло у звичку, захоплюватися нею, хай ця правдива, але мало кому відома історія її походження не псує вам блаженства, і коли ви прочитаєте про камінного велета, якого розкопали біля Сіракуз, у штаті Нью-Йорк чи деінде, – не вірте жодному слову! А якщо Барнем,¹² котрий сам закопав того велета, запропонує вам купити його за величезні гроші, не купуйте. Пошліть Барнема до папи римського!

1869

12 - Барнем Фінеас Тейлор (1810–1891) – відомий американський антрепренер, що вражав публіку сенсаційними видовищами.

ЯК МЕНЕ ОШУКАЛИ В НЬЮ-АРКУ

Не велика втіха гудити самого себе, але іноді легше стає, коли висповідаєшся. Ось і зараз я хочу вилити душу, хоч мені здається, що роблю це скорше з намагання засудити ганебний вчинок іншого, аніж з метою помастити бальзамом наболіле серце. (Я й уяви не маю, що таке «бальзам», та, очевидячки, саме цей вираз підходить). Може, ви пригадуєте, що зовсім недавно я читав лекцію в Нью-Арку молодим джентльменам з якогось там товариства? Одне слово, читав. Перед початком мені випало розмовляти з одним із них, і він заявив, що його дядечко бозна-чому навіки утратив здатність будь-що відчувати. І, бідкаючись, проказав:

– Коли б мені ще хоч раз побачити, як він сміється! Або хоч уздріти, як він плаче!

Я був зворушений. Бо не можу лишатися байдужим до чужого горя. Отож заявив:

– Тягніть-но його на мою лекцію. Він у мене одразу оживе!

– Господи, тільки б вам це вдалося! Вся наша сім'я вік молитиметься за вас,– адже ми так любимо його! Невже ви примусите його сміятися? Невже навернете сльозу на оті спрагли вії?

Серце моє краялося з жалю. Тому я палко повторив:

– Сину мій, приводь свого дідугана. У мене є такі побрехеньки, що, коли в ньому лишилася хоч крихта сміху, він обов'язково засміється, а коли ні, я розповім таке, що він або заплаче, або сконає,– ось побачиш!

Юнак закликав усіх святих пособляти мені й метнувся за дядечком. Він усадовив його переді мною, і я заходився коло старого. Спочатку розповів такі-сякі побрехеньки, потім кумедніші; я шпурляв у нього масними жартами й обстрілював жвавими дотепами; я напихав його масними анекдотами і, не шкодуючи перцю, посипав з ніг до голови; я розходився й витинав до сьомого поту, до хрипоти аж поки в горлі не пересохло, до знавісності й сказу та нічим не зміг допекти старого, не викликав у нього ні усмішки, ці сліз! Анічогісінько! Хоч би тобі натяк на усміх чи

крапельку сліз! Я вже й сам себе не впізнавав. Отже, вирішив закінчити лекцію останнім криком відчаю, останнім спалахом гумору – я пожбурих у нього анекдот нищівної сили й шкеребертної дії. І гепнувся на своє місце, знеможений та розгублений вкрай.

Голова товариства підійшов, змочив мені голову холодною водою й запитав:

– Чого ви так шаленіли наостанку?

Я відказав:

– Хотів розсмішити он того старого дурня в другому ряду.

Той зареготав:

– Дарма старалися: він же глухий і німий, та ще й сліпий на додачу, мов той кажан!

Отож скажіть мені, будь ласка, чи гарно було з боку небожа того дідугана отак піддурити зовсім незнайому людину, до того ж круглого сироту? Я запитую вас, як друга, як ближнього свого: гарно це чи ні?

ЧУДОВИЙ СТАРИГАН

Джон Вагнер, найстаріший житель Буффало – йому сто чотирьох років, – недавно за півмісяця пройшов відстань у півтори милі.

Він бадьорий і жвавий, не згірш від будь-якого з тих стариганів, що про них так уперто й нав'язливо пописують наші газети, і ні під яким оглядом їм не поступається.

Останнього листопада він під зливою пройшов цілих п'ять кварталів, не маючи ніякого накриття, окрім парасольки, і віддав свій голос за Гранта,¹³ заявивши, що він уже голосував за сорок сімох президентів – чистісінька брехня, звичайно.

Його «другого врожаю» багату каштанову кучму на голові тільки вчора привезено з Нью-Йорка, а нові вставні зуби – прибувають із Філадельфії.

Наступного тижня він одружується з дівчиною стодвохрічного віку, яка досі ще бере на дім білизну для прання. Вони були заручені вісімдесят років, але їхні батьки вперто не давали згоди, аж доки, нарешті, поступилися три дні тому.

Джон Вагнер на два роки старіший від ветерана Род-Айленду і зроду спиртного ані в рот не брав, окрім... окрім горілки.

1869

13 – Грант Улісс Сімпсон (1822–1885) – американський політичний діяч, з 1864 р. – командуючий північною армією в Громадянській війні, в 1869 – 1877 рр. – вісімнадцятий президент США.

ЯК Я РЕДАГУВАВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ГАЗЕТУ

Не без вагань взяв я на себе тимчасове редагування сільськогосподарської газети, – так як сухопутний чоловік не без побоювання взяв би на себе керування кораблем. Але я був у скруті, тож добра платня була мені дуже до речі. Постійний редактор газети йшов у відпустку, я погодився на запропоновані умови і зайняв його посаду.

Почуття, що в мене знов є робота, було чудове, і я працював цілий тиждень з непослабним задоволенням. Номер здали до друку, і я насилу діждався виходу газети – так мені хотілося дізнатись, чи приверне моя праця до себе чиюсь увагу? Коли на двечір я виходив з редакції, гурт чоловіків та хлопчаків унизу біля сходів розбігся хто куди, пропускаючи мене, і я почув, як один чи двоє сказали: «Це – він!» Звісно, я був приємно вражений цим. На ранок я застав біля сходів такий самий гурт, а вповдовж усієї вулиці стояли парами й окремо особи, що зацікавлено придивлялися до мене. Гурт розступився й позадкував, коли я підійшов ближче, і хтось із натовпу сказав: «Гляньте, які в нього очі!» Я вдавав, що не помічаю загальної уваги, але в глибині душі зрадів і вже вирішив написати про це своїй тітці.

Я піднявся невисокими сходами і, наблизившись до дверей, почув веселі голоси й дзвінкий сміх; відчинивши двері, я побачив двох молодиків, судячи з одягу – фермерів; їхні обличчя спершу зблідли й витяглися, коли вони побачили мене, а потім обидва вони прожогом вискочили у вікно. Мене це здивувало.

За півгодини ввійшов літній добродій з хвилястою бородою й тонкими, хоч і трохи суворими рисами обличчя. Я запросив відвідувача сідати. Видно було, що його щось непокоїть. Він скинув свого капелюха й поставив на підлогу, тоді витяг з нього червону шовкову хусточку й останній номер нашої газети.

Розклавши газету на колінах і протираючи хусточкою окуляри, він промовив.

– Ви – новий редактор?

Я відповів ствердно.

– Ви до цього редагували коли-небудь сільськогосподарську газету?

– Ні,– сказав я,– це моя перша спроба.

– Воно й видно. А чи є у вас якась сільськогосподарська практика?

– Ні, гадаю, що ні!

– Я підсвідомо відчував це,– промовив старий добродій, накладаючи окуляри, тоді суворо глянув крізь них на мене і згорнув газету зручніше.– Я хотів прочитати вам те, що збудило в мені це відчуття. Ось цю передову. Послухайте й скажіть, чи не ви писали її:

«Ріпу ніколи не слід зривати, це псує її. Куди краще послати хлопчика, щоб він заліз на дерево й потрусив його».

– Ну, що ви на це? Бо я гадаю, що писали це ви?

– Що я на це? Думаю, непогано! Мені здається, що в цьому є сенс! У мене немає жодного сумніву, що багато мільйонів бушелів ріпи щороку гине в самій лише цій окрузі, бо ріпу зривають недостиглою, тимчасом як можна послати хлопчика потрусити дерево...

– Потрусіть свою бабусю! Ріпа не росте на деревах!

– Невже? Справді не росте?.. Але хто сказав, що росте? Це треба розуміти переносно, тільки переносно! Всяка людина, що хоч трохи тямить у цій справі, збагне, що я мав на увазі – хлопчик мусить потрусити виноградну лозу!

Після цього старий підвівся, подер газету на дрібні клаптики, розтоптав їх, розбив кілька речей ціпком, сказав, що я тямлю в цій справі не більше, як корова, і пішов, грюкнувши дверима,– словом, поведився так, що мені спало на думку, ніби він чимось невдоволений. Однак, не знаючи, що його стурбувало, я не міг зарадити йому.

Трохи перегодом у двері вдерлася довгов'яза, хирлява істота з рідкими патлами до плечей та тижневою щетиною на всіх виступах та западинах обличчя; він зупинився і застиг непорушно, приклавши палець до вуст та схиливши голову й тіло в позі людини, що до чогось прислухається. Не чути було жодного звуку.

Та він усе прислухався. Ні звуку. Тоді він повернув ключа в дверному замку й обережно почав скрадатися до мене, доки не опинився на такій віддалі, що міг дістати мене рукою; тут він зупинився і, хвилину-другу зацікавлено розглядаючи моє лице, витяг з-за пазухи згорнутий номер нашої газети й сказав:

– Ось що ви написали. Прочитайте мені, швиденько! Допоможіть мені! Я страждаю!

Я прочитав написане. І в міру того, як фрази зривалися з моїх вуст, я міг бачити, як йому легшає, як напружені м'язи на обличчі в нього послабли, тривожний вираз зникав, а умиротвореність та спокій розливалися по його рисах, як благодатне місячне проміння по пустельному краєвиду.

«Гуано – славна птиця, але догляд за нею вельми клопітний. Ввозити її можна не раніше червня й не пізніше вересня. Взимку її слід тримати в теплому приміщенні, де вона могла б висиджувати своїх пташенят».

«Очевидно, що сезон зернових у нас запізнився. Через це фермерові корисно було б висаджувати кукурудзу і сіяти гречану макуху в липні, а не в серпні».

«Щодо гарбуза. Це ягода, улюблена мешканцями внутрішніх районів Нової Англії, які для пирогів віддають їй перевагу перед агрусом, а так само й перед малиною, як кормом для корів, бо вона – ситніша й соковитіша. Гарбуз – єдиний їстівний плід родини апельсинових, що вистигає на Півночі, коли не рахувати пляшкоподібних гарбузів та однієї чи двох відмін кабачка. Але звичай садити його в палісаднику разом з кущами виходить із моди, бо тепер всі вже визнають, що гарбуз, як тінисте дерево, не виправдав себе».

«Нині, коли наближається гаряча пора, і гусаки починають нереститися...»

Схвильований відвідувач підскочив до мене, потис мені руку й промовив:

– Годі, годі! Цього досить! Тепер я бачу, що я з глузду ще не з'їхав, бо ви прочитали те саме, що й я, слово в слово! Але, незнайомцю, коли я вперше прочитав це сьогодні вранці, я сказав собі: я зроду-віку не вірив цьому, хоч друзі тримали мене під

пильним наглядом, проте тепер я вірю, що я таки божевільний; і я так заволав, що було чути за дві милі, а тоді вискочив, щоб убити кого-небудь, бо, бачте, я зрозумів, що рано чи пізно дійде до цього,— то краще вже відразу! Я прочитав удруге один абзац, щоб переконатися, що я справді божевільний; потім підпалив свій дім і взявся до діла. Я покалічив кількох людей, одного загнав на дерево, звідки можу зігнати його коли схочу. Але я вирішив дорогою зайти сюди, щоб перевірити себе ще раз. Тепер я перевірів, і це щастя для того бідолахи на дереві. Я напевно порішив би його, вертаючись назад! До побачення, сер, до побачення; ви зняли великий тягар з моєї душі! Якщо мій розум витримав натиск однієї з ваших сільськогосподарських статей, то його тепер нічого не зможе пошкодити! На все добре!

Я відчув деяку незручність, взявши до уваги ті каліцтва й підпали, якими розважалася ця істота, бо мимоволі відчував, що певною мірою я – його співучасник. Але ці думки швидко розвіялися, коли в кімнату ввійшов постійний редактор. (Я подумав: якби ти поїхав до Єгипту, як я тобі радив, я б уже доклав свою руку, але ти не захотів. Нічого іншого від тебе не можна було й чекати).

У редактора був сумний, збентежений і пригнічений вигляд.

Він оглянув руїну, що вчинив старий бешкетник та двоє молодих фермерів, і сказав:

– Сумна історія, дуже сумна. Розбито пляшку з клейстером і шість шибок, плювальницю і два підсвічники. Але це не найгірше. Підірвано репутацію газети – і боюся, що назавжди. Правда, на газету небувалий попит, вона ніколи ще не мала такого великого тиражу й такої слави; але чи добре заживати слави божевілля і наживатися на власному недоумстві? Друже мій, присягаюся, що на вулиці повно людей, деякі повилазили на паркани, чекаючи нагоди поглянути на вас, бо думають, що ви збожеволіли. І мають право думати так після ваших передових. Ці статті ганьблять журналістику. І чого це вам спало на думку, ніби ви можете редагувати таку газету? Ви, очевидно, не знаєте навіть основ сільського господарства. Ви кажете про борону й борозну так, ніби це одне й те саме; ви кажете про період, коли корови міня-

ють пір'я, радите приручати тхорів, бо ці тварини відзначаються грайливістю і чудово ловлять пацюків! Ви пишете, що устриця лежить спокійно, доки для неї виконується музичний твір – це ж чисте безглуздя. Устриці ніщо не може потривожити. Устриця завжди спокійна. Устриця зовсім не потребує будь-якої музики. О, сто чортів, що ви накоїли! Якби ви поставили досягнення неучтва за мету свого життя – і тоді б ви не могли побити кращого рекорду, ніж цей. Я зроду не бачив чогось такого. Ваша замітка, що кінський каштан, як стаття комерції, набуває дедалі більшої популярності, явно розрахована на крах газети. Я вимагаю, щоб ви залишили роботу. І негайно. Не треба мені відпустки – я не міг би відпочивати, навіть якби мав для цього змогу. В усякому разі, доки ви сидите на моєму стільці. Бо я весь час думатиму з жахом: а що ви там ще порадите читачеві в наступному номері? Я втрачаю рештки терпіння щоразу, як пригадую ваші міркування про устрицеві грядки під заголовком «Ландшафтне садівництво». Я вимагаю, щоб ви пішли геть. Ніщо в світі не змусить мене взяти відпустку! О, чому ви не попередили мене, що нічого не тямите в сільському господарстві!

– Попередити вас, кукурудзяний качане, капустана голово, гарбузовий сину? Вперше в житті я чую таку нісенітницю! Ось що я вам скажу: я працюю на редагуванні чотирнадцять років і вперше чую, що для цього потрібно щось знати. О ти, ріпо! Хто пише театральні рецензії для другорядних газет? Згряя якихось шевців та аптекарських учнів, що стільки ж тямлять в добрій грі, скільки я в добрій обробці землі, й ні на йоту більше. Хто пише літературні огляди? Люди, що ніколи самі не написали жодної книги. Хто неподільно керує фінансами? Люди, що мають достатні підстави анічогісінько в них не тямити. Хто критикує індійські кампанії? Джентльмени, що не знають різниці між бойовим кличем та вігвамом, що ніколи не тікали стрімголов від томагавка і не висмикували стріл із своїх родичів, щоб розкласти на привалі багаття. Хто закликає в пресі до тверезості та найбільше галасує про шкідливість алкоголю? Люди, що не бувають ні хвилини тверезі, – хіба що в могилі протверезяться. Хто редагує сільськогосподарські газети – хіба не такі ж ріпи, як ви? Здебільшого

це люди, що, провалившись на ниві поезії, писанині низькопробних кримінальних романів, сенсаційних драм, хроніки, хапаються за сільське господарство, як за тимчасове пристанище на шляху до притулку для бідних. Ви смієте розказувати мені про газетну справу? Я, сер, пройшов її від Альфи до Омахи¹⁴ і кажу вам: що менше у людини знань, то більше вона галасує і більшої платні вимагає! Хто зна, якби я був неук, а не освічена людина, і нахаба, а не скромняга, – чи не зажив би я собі слави в цьому холодному егоїстичному світі? Я покидаю вас, пане. Коли до мене ставляться так, як ви, я навіть радий піти геть! Але я виконав свій обов'язок. Я виконував свої обов'язки, скільки мені було дано їх виконати! Я сказав, що збільшу тираж до двадцяти тисяч примірників, – і якби мені ще два тижні, то збільшив би його. І я дав вам найкращу категорію читачів, яких будь-коли мала сільськогосподарська газета – без жодного фермера, без жодної людини, що могла б відрізнути стебло кавуна від персикового дерева, – навіть якби від цього залежало все його життя. Ви, хлібне дерево, втрачаєте на цьому, а не я. Прощайте!

І я вийшов.

1870

14 - від Альфи до Омахи. – Пародіюється вираз «від альфи до омеги». Альфа й Омаха – міста в США.

ТАЄМНИЧИЙ ВІЗИТ

Коли я влаштувався як слід, першим, хто завітав до мене, був добродій, який назвався експертом і сказав, що має відношення до Департаменту внутрішніх зборів США. Я відповів, що досі ще ніколи не чув про таку галузь комерції, але все одно дуже радий його бачити, – то чи не зволить він сісти? Він сів. Я не знав, про що мені з ним розмовляти, хоча й відчував, що людина, досягши почесного становища домовласника, має бути балакуча, проста у поводженні й товариська. Отож, не знайшовши іншої теми для розмови, я спитав, чи не збирається він відкрити крамницю десь у нашій околиці.

Він відповів, що збирається. (Я сподівався, що він між іншим згадає, які саме товари думає продавати, бо мені не хотілось показати свою необізнаність).

– Як справи? – зважився я запитати.

– Так собі, – відказав він.

Тоді я сказав, що ми з дружиною якось заглянемо до нього, і якщо його фірма нам сподобається, він може вважати нас своїми постійними клієнтами.

Він сказав, що його заклад нам, безперечно, сподобається, що в майбутньому ми тільки ним і вдовольнятимемось. За його словами, він ще зроду не зустрічав людини, що пішла б шукати іншого представника тієї самої професії, мавши з ним справу хоча б один раз.

Це трохи відгонило хвастощами, але, залишаючи поза увагою таку цілком природну ваду, властиву всім нам, він здавався мені людиною порядною.

Не скажу, як саме це сталося, але мало-помалу ми, так би мовити, обидва відтанули й порозумілися, і тоді все пішло як по писаному.

Ми говорили, говорили, говорили, – тобто переважно говорив я; і реготали, реготали, реготали, – тобто переважно реготав він. Але я весь час був насторожі – моє вроджене лукавство крутилося «на повний хід», як кажуть корабельні машиністи. Незва-

жаючи на його двозначні відповіді, я вирішив вивідати геть-чисто все про нього і то в такий спосіб, щоб він нічого й не завважив. Я задумав спіймати його в хитромудру пастку: от розповім йому про свої власні справи, і він, цілком природно, так розпалиться від вибуху цієї спокусливої відвертості, що забуде про обережність і розповість мені все про себе раніше, ніж устигне запідозрити, куди я гну. Подумки я сказав собі: «Сину мій, ти ще не знаєш, у пазури якого хитрого лиса попав». А вголос зауважив:

– Ану вгадайте, скільки я заробив на публічних лекціях за цю зиму й минулу весну?

– Та ні вже, де там, їй-бо, мені це не вдасться. Ану стривайте, дайте зміркувати. Ну, може, близько двох тисяч доларів? Але ж ні, ні, сер! Я знаю, що ви не могли виручити так багато. Скажімо, тисячу сімсот, га?

– Ха-ха! Так я й знав, що не вгадаєте. Мої прибутки від лекцій за минулу весну й цю зиму становлять чотирнадцять тисяч сімсот п'ятдесят доларів. Що ви на це скажете?

– О, це неймовірно, просто неймовірно! Дайте-но я запишу. І ви кажете, що це ще не все?

– Все?! Господь з вами! Та сюди ж іще треба додати мій прибуток від «Щоденного Військового Кличу» за чотири місяці – приміром, приміром,– ну, добре, що ви скажете, наприклад, про вісім тисяч?

– Що я скажу? Лишенько, та я скажу, що сам хотів би поплавати в такому океані багатства! Вісім тисяч! Я запишу. Подумати лишень! І крім усього цього, як я розумію, ви мали ще й інші надходження?

– Ха-ха-ха! Та ми з вами вступили, так би мовити, лише у передмістя. Ось моя книжка «Простаки за кордоном» – ціна від трьох з половиною до п'яти доларів, залежно від обкладинки. Послухайте мене! Гляньте мені в очі! За останні чотири з половиною місяці ми продали дев'яносто п'ять тисяч примірників цієї книжки, не кажучи вже про попередній продаж. Дев'яносто п'ять тисяч! Прикиньте лиш. Середня ціна за один примірник, скажімо, чотири долари. Це майже чотиреста тисяч доларів, сину мій. І я одержую з того половину.

– О багатостраждальний Мойсею! Це я неодмінно занотую. Чотирнадцять тисяч сімсот п'ятдесят... вісім... двісті... Разом, скажімо... ну, гаразд, загалом і в цілому виходить приблизно двісті тринадцять або двісті чотирнадцять тисяч доларів. Чи можливо це?

– Чи можливо? Та якщо тут і вийшла помилка, то тільки в інший бік. Двісті чотирнадцять тисяч готівкою – ось мій прибуток у цьому році, якщо я тільки вмію лічити.

Тут незнайомий добродій підвівся, щоб розпрощатися. І мене раптом неприємно вразила думка, що я, можливо, сповідався йому зовсім даремно, якщо не зважати на те, що мене приємно полестили його здивовані вигуки, під впливом яких я дуже перебільшив свої зиски. Але ж ні! В останню хвилину цей добродій вручив мені великий конверт і сказав, що в ньому міститься проспект, з якого я довідаюся про все, що стосується діла незнайомця, а сам він дуже щасливий мати мене своїм клієнтом. Правду кажучи, він пишатиметься тим, що обслуговує людину з такими величезними прибутками; раніше він був тієї думки, що в місті є кілька багатих людей, та ознайомившись із моїми справами, він зрозумів, що ті люди заледве зводять кінці з кінцями; їй-богу, нескінченно довга й нудна вічність пролягла відтоді, як він востаннє бачив так близько багату людину, розмовляв з нею і доторкався до неї своїми руками; тому він насилу може, стриматись, щоб не обійняти мене; ні, справді, він узяв би це за найбільшу ласку, якби я дозволив йому обійняти себе!

Це було так приємно, що я без усякого опору дозволив цьому простодушному незнайомцеві обхопити мене обіруч і пролити кілька миротворчих сліз на мою потилицю. Після цього він пішов.

Та тільки-но він ступив за поріг, я розпечатав конверт. Чотири хвилини я вивчав його вміст. Потім гукнув куховарку й сказав:

– Тримайте мене, бо зараз я зомлію! Млинці на сковорідці нехай перевертає Марія.

Потім, прийшовши до тями, я наказав збігати в шинок на розі й найняти там – з потижневою оплатою – мастака лягати, щоб той сидів ночами і кляв незнайомця, а вдень допомагав у

цьому мені, коли в мене вичерпається запас брутальних слів.

Але ж який то був негідник! Його так званий «проспект» був не що інше, як наймерзенніша податкова декларація з цілою низкою нахабних запитань про мої приватні справи, що займало майже повні чотири сторінки великого формату й дрібного друку, – запитань, треба визнати, поставлених з таким гідним подиву винахідництвом, що навіть найстаріша людина в світі не могла б зрозуміти, до чого вони гнуть, – запитань, свідомо розрахованих на те, щоб змусити вас у чотири рази перебільшити ваші справжні прибутки з остраху перед кривоприсяжництвом. Я шукав хоч якоїсь лазівки, та її, здавалося, зовсім не існувало. Запитання №1 накривало мене з усіма моїми прибутками так само легко, як парасолька може накрити мурашник...

«Які були ваші прибутки за минулий рік від будь-якої торгівлі, заняття або професії?»

І це запитання підпиралося тринадцятьма іншими такої самої міри інквізиторськими запитаннями, найпростіше з яких вимагало інформації про те, чи не вчинив я крадіжки з виломом або пограбування на великій дорозі і чи не заволодів шляхом ошуканства чи ще в якийсь інший таємничий спосіб майном, якого не вказано в переліку моїх прибутків за рубрикою №1.

Було незаперечно, що незнайомець пошив мене в дурні. Це було аж надто ясно. Тому я пішов і найняв ще одного мастака на круті слівця.

Граючи на моєму марнославстві, незнайомець спокусив мене засвідчити прибуток у двісті чотирнадцять тисяч доларів. Згідно з законом одна тисяча доларів не підлягає оподаткуванню. Це було єдине, чим я міг утішатися. Але ж це крапля в морі! Виходячи з п'яти законних відсотків, я мусив сплатити урядові десять тисяч шістсот п'ятдесят доларів прибуткового податку!

(Тут мушу зауважити, що я не зробив цього).

Я знайомий з одним дуже багатим чоловіком, в якого будинок – справжній палац, стіл – царський, витрати – величезні, і все ж таки цей чоловік зовсім не має прибутків, як я не раз пере-свідчувався, проглядаючи податкові відомості. До нього я й пішов за порадою, попавши в біду. Він взяв у руки страшний пере-

лік моїх прибутків, надів окуляри, взяв ручку і – чирк-чирк! – я став злидарем! Ніколи ще я не бачив такої винятково тонкої роботи. І він виконав її дуже просто, спритно орудуючи законом про «скидки». Він визначив мої «загальнодержавні та муніципальні податки» в такій-то сумі; мої «збитки від корабельних аварій, пожеж і т. ін.» в такій-то; мої «збитки від продажу нерухомого майна» – в такій-то; далі йшли «збитки від продажу живого реманенту», «сплата за оренду садиби», «ремонт, меліорація, відсотки на позички», «попередні вирахування з моєї платні як офіцера армії та флоту Сполучених Штатів і як урядовця податкового відомства» – і таке інше в цьому ж дусі. Він зробив приголомшливі «скидки» по кожній з цих статей. Так, по кожній з цих статей без жодного винятку! І коли, покінчивши з цим, він повернув мені папір, я ясно побачив, що за рік мій справжній прибуток становив одну тисячу двісті п'ятдесят доларів і сорок центів.

– Тепер, – сказав він, – тисяча доларів не підлягає оподаткуванню за законом. Отже, вам залишається тільки піти й підтвердити під присягою цей документ, а потім сплатити податок з двохсот п'ятдесяти доларів.

(Поки він виголошував свою промову, його неповнолітній синок Віллі поцупив у нього з жилетної кишені доларову банкноту і зник. Я готовий закластися на що завгодно, що якби мій незнайомець прийшов завтра до цього хлопчика, той не дав би йому правдивих свідчень про свої прибутки).

– Чи завжди, – спитав я, – ви обчислюєте «скидки» в такий спосіб, коли це стосується особисто вас, сер?

– А як же інакше! Коли б не було цих одинадцяти рятівних статей під загальною назвою «скидки», я б щороку впадав у злидні, щоб підтримувати наш ненависний і мерзотний, розбійницький і тиранічний уряд.

Цього добродія вважають в нас у місті за одного з найповажніших людей – людей, відомих своєю високою моральністю, комерційною чесністю, бездоганною порядністю, і я не міг не схилити голови перед його авторитетом.

Я подався у податкову контору і там, стоячи під докірливими поглядами свого недавнього гостя, присягою підтверджував бре-

хню за брехнею, обман за обманом, підлоту за підлотою, аж поки моя душа не обросла дюйм за дюймом грубою корою кривоприсяжництва і самоповага не покинула мене на віки вічні.

Тільки – чого б це? Адже точнісінько так роблять щороку тисячі найбагатших, найпогордливіших, найповажніших, найшанованіших і найуславленіших людей Америки. Тож я перестав переживати. Тепер мені не соромно. Віднині я просто буду менше базікати і подбаю про те, щоб знов не опинитися в полоні деяких своїх жахливих звичок.

1870

МІЙ ГОДИННИК

Повчальне оповіданнячко

Мій прегарний новий годинник півтора року йшов не відстаючи, не забігаючи вперед, не зупиняючись, і ніщо в ньому не ламалось. Я вже повірив був, що його судження про час непохибне і що механізм його непідвладний старості, ані смерті. Та врешті я якось забув його накрутити вранці, і він зупинився. Мене те засмутило, мов недобрий знак, що віщував якесь тяжке й неминуче лихо. Та помалу я заспокоївся, наставив годинника на здогад і прогнав геть свої передчуття й забобони. А другого дня зайшов до найліпшої ювелірної крамниці, щоб мені його наставили на точний час. Сам господар узяв годинника з моїх рук і почав наставляти. Тоді сказав: «Він у вас відстає на чотири хвилини, треба трошки повернути регулятора». Я хотів був його спинити, втлумачити йому, що годинник весь час ішов дуже точно. Та де там! Ця капустана голова бачила тільки, що він на чотири хвилини відстає і що регулятора треба трошки пересунути. Отож, поки я тупцяв навколо нього та благав не чіпати нічого в годиннику, він незворушно й безжально зробив те ганебне діло. І мій годинник став забігати наперед. Він забігав щодень швидше й швидше. За тиждень його вже пойняла люта гарячка, і пульс йому підскочив до ста п'ятдесяти в холодку. А за два місяці він лишив далеко позаду всі годинники міста й на тринадцять днів з гаком випередив календар. Ще кружляло в повітрі жовте листя, а він уже тішився листопадним сніжком. Він руйнував мене, підганяючи сплату комірною, всіляких рахунків тощо, аж мені снаги не стало, і я поніс його направити до годинникаря. Той спитав мене, чи його вже коли лагодили. Я відповів, що ні, досі не було такої потреби. Тоді він із кровожерною втіхою на виду розкрив годинника, встромив собі в око якусь чорну чарочку і втупився в механізм. Потім сказав, що годинника треба не тільки направити, а ще й почистити та змастити – приходьте, мовляв, за тиждень. Почищений, змащений і направлений, мій годинник став

іти так повільно, що його цокання дуже нагадувало подзвін. Я почав спізнюватись на поїзди, пропускати умовлені побачення; дійшло до того, що я став лишатись без обіду. Триденну пільгу на сплату боргу годинник розтяг до чотирьох днів, і мене запізвано до суду. Я помалу зсунувся назад у вчорашній день, тоді в поза-вчорашній, тоді в минулий тиждень, аж урешті усвідомив, що плентаюсь сам-один як палець десь у позаминулому тижні, а весь світ давно зник з очей далеко попереду. Я відчув, що десь глибоко в душі моїй заворушилась якась потаємна приязнь до мумії фараона в музеї, бажання погомоніти з нею, поділитися одне з одним новинами. Тоді я знову пішов до годинникаря. Той у мене перед очима розібрав годинника до останнього гвинтика і сказав, що в ньому «роздуло цівку» і що на направу потрібно три дні. Після тієї направи годинник став іти добре, але тільки пересічно, так би мовити, – не більше. Півдня він гнав уперед як навіжений і так стугонів, та рипів, та сичав, та чмихав, та порскав, аж я за тим гуком не чув своїх власних думок; і поки він держав той розгін, жоден годинник у цілій країні не міг за ним угнатися. Та другі півдня він усе сповільнював хід і чвалав ледве-ледве, аж поки всі годинники, що їх він повипереджав, знову не наздоганяли його. І кінець кінцем по двадцяти чотирьох годинах він перетинав лінію фінішу точно до хвилини. Загалом він ішов цілком чесно й сумлінно, і ніхто не зміг би сказати, що мій годинник проходить більше чи менше, ніж з нього належить. Однак пересічна точність – це для годинника чеснота не дуже велика, і я поніс його ще до одного годинникаря. Цей сказав, що в ньому зламалася шпулька. Слава богу, що не гірше щось, відповів я. Сказати правду, я й уявлення не мав, що воно за шпулька, але навіщо ж виставлятися невігласом перед незнайомою людиною. Годинникар полагодив шпульку, але що годинник виграв на цьому, те програв на іншому. Він почав іти, коли йому заманеться: трохи поїде, тоді трохи постоїть. А зупиняючись, щоразу відбивав назад, мов мушкет. Кілька днів я підмощував вати на грудях, та нарешті поніс годинника ще до одного майстра. Той розібрав його вщент і довго крутив той дріб'язок під лупою, тоді сказав, що то якась несправність у спусковому механізмі. Направивши

його, майстер знову склав і накрутив годинника. Відтак він почав іти добре, тільки щоразу за десять хвилин до десятої обидві стрілки зчіплювалися, мов складені ножиці, й далі вже крутилися в парі. Ані наймудріший мудрець у світі не міг би добрати, котра ж година на тому годиннику, отож я знову поніс його лагодити. Новий майстер сказав, що в ньому погнулося скло і ходова пружина теж нерівна. Іще він додав, що деякі деталі час уже обсоюзити. Все те він зробив дуже добре, і відтоді годинник мій почав справляти свою службу досить пристойно, хіба час від часу, як пройде він цілком спокійно годин із вісім, щось у ньому всередині раптом сприсало, й він починав дзижчати, наче джміль, а стрілки – крутитися так швидко, що їх годі було розрізнити; вони зливались у суцільне напівпрозоре кружало над циферблатом. Дальші двадцять чотири години годинник пробігав за шість-сім хвилин, а тоді, бемкнувши, зупинявся. З важким серцем пішов я знову до годинникаря. Дивлячись, як він розбирає годинника, я ладнався вчинити йому суворий перехресний допит, бо справа ставала серйозна. Я заплатив за годинника дві сотні доларів, а на всі наприви вже пішло, здавалось мені, тисяч зо дві – зо три. Та дивлячись на годинникаря й чекаючи, що він скаже, я зненацька впізнав у ньому давнього знайомого, колишнього пароплавного машиніста, ще й машиніста абиякого. Він уважно оглянув усі деталі, достоту як і інші годинникарі, а тоді так само впевнено оголосив свого вирока. Він сказав:

– Забагато пари дає, треба запобіжну хлипавку попустити!

Я вколошкав його на місці й поховав своїм коштом.

Мій покійний дядько Вільям, бувало, любив приказувати, що добрий кінь доти добрий, поки не поносить хоч раз, а добрий годинник – поки не попаде в руки годинникареві. Іще він часто дивувався – куди воно діваються всі невдахи бляхарі, та зброярі, та шевці, та ковалі, але ніхто ніколи не міг йому того сказати.

ГАНЕБНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ХЛОПЧИКА

Цими днями в Сан-Франціско «заарештовано пристойно вдягненого хлопчика, що йшов до недільної школи; його кинуто в міську в'язницю за те, що він шпурляв камінці у китайців».

Який чудовий коментар до нашого людського правосуддя! Яка сумна ілюстрація до нашої людської схильності мордувати слабшого! Даремно гадає Сан-Франціско, що таке ставлення до бідного хлопчика додає йому честі. Яке виховання здобула ця дитина? Звідки він знав, що кидати в китайця камінням – кепський вчинок? Перш ніж разом із ображеним Сан-Франціско осудити його, вислухаймо свідчення оборони.

Він був «пристойно вдягнений» хлопчик, учень недільної школи, – отже, його батьки, очевидно, інтелігентні й заможні люди, досить зіпсуті для того, щоб щодня читати газети протягом цілого року та радіти, читаючи їх; отже, цей хлопчик мав змогу навчитися добрих справ день у день, не виключаючи й неділі.

З цього джерела він дізнався, що каліфорнійський уряд обкладає незаконним податком золотошукача чужоземця Джона й дозволяє чужоземцеві Патріку¹⁵ безплатно промивати золото – певно, тому, що звироднілий монгол не витрачається на віскі, а витончений кельт не може існувати без нього.

З цього джерела він дізнався, що переважна більшість збирачів податку – було б не дуже чемно сказати «всі збирачі» – збирають податок двічі замість одного разу; та що – оскільки вони таким чином обмежують доступ китайців до копалень – такий вчинок усі вітають і вважають надзвичайно дотепним.

З цього джерела він дізнався, що коли білий вкраде жолоб промивати золото (до категорії білих людей залічуються іспанці, мексиканці, португальці, ірландці, гондурасці, перуанці, чилійці і т. д. і т. п.), то його виганяють з табору; коли це зробить китаєць, його вішають.

З цього джерела він дізнався, що в багатьох округах просто-

15 - Джон – прізвисько китайців в Америці. Патрік – прізвисько ірландців.

рого тихоокеанського узбережжя настільки сильна в серцях народу дика, вроджена любов до справедливості, що, коли виникає якийсь загадковий і таємничий злочин, народ каже: «Нехай вчиниться по справедливості, а там хай і небо завалиться», – і відразу ж китайця вішають.

З цього джерела він дізнався, що, як показує вивчення половини щоденної «хроніки», поліція Сан-Франціско або спить, або ж вимерла, – друга ж половина газет доводила, що репортери шаленіють від захвату перед енергією, чеснотами, ретельністю і діявольською хоробрістю тієї самої поліції вони врочисто повідомляють про те, як «полісмен такий-то з очима аргуса» знешкодив негідника китайця, що крав курей, і посадив його в міську в'язницю; або як «доблесний полісмен такий-то, спокійно стежачи за рухами «підозрілого мигдалеокого сина Конфуція» (репортери завжди відзначаються дотепністю), спостерігаючи його з тим байдужим, безтурботним виглядом, якого так уміло набирає полісмен у ті моменти, коли не спить, і, нарешті, застукав його в тумить, коли той якраз нишком торкнувся до чужого майна, на деякий час залишеного без догляду; і як один полісмен вчинив видатний подвиг, а другий вчинить те саме, а третій – ще краще, – і кожен із цих подвигів мав своїм об'єктом якого-небудь нещасного китайця, що вчинив шеляговий злочин, якогось бідолаху, чію провину роздули до неймовірних розмірів, аби відвернути громадську думку від справжніх шахраїв, які лишаються безкарними, і не дати збагнути, що цих полісменів надто переоцінюють.

З цього джерела хлопчик дізнався, що законодавча влада, визнаючи, згідно з конституцією, Америку притулком для бідних, пригноблених усіх національностей, і що, таким чином, бідних чи пригноблених, що шукають у нас захистку, не можна обкласти податком за право в'їзду, – видала закон, згідно з яким кожному китайцеві, що прибуває до Америки, треба прищепити віспу тут-таки, на пристані, за що він мусить заплатити офіційному урядовцеві десять доларів за послугу, тимчасом як у Сан-Франціско є чимало лікарів, які радо зробили б йому те саме й за п'ятдесят центів.

З цього джерела хлопчик дізнався, що китаєць не має жодних

прав, які слід поважати, що в нього не може бути горя, яке заслугове співчуття; що ні його життя, ні його воля не варті навіть цента, коли якийсь білий потребує жертвовного ягняти; що ніхто не любить китайців, ніхто не товаришує з ними, ніхто не задумується їх скривдити, якщо вважатиме це незручним для себе, що окремі громадяни, громади, навіть уряди штатів поєдналися на ґрунті зненависті, утисків та переслідувань цих смиренних чужинців.

А коли так, то хіба не цілком природно, що цей веселий хлопчина, біжучи до недільної школи, під впливом щойно почутих повідомлень про високі, звитяжні подвиги сказав сам собі:

– Ага, онде йде китаяга! Бог не любитиме мене, якщо я не шпурну в нього каменем.

І за це його заарештовано і посаджено до міської в'язниці!

Усі неначе змовилися навчити його, що шпурляти каміння в китайця – це висока, благородна справа, але тільки-но він спробував виконати цей свій обов'язок, як його покарано – покарано його, бідолашного хлопчину, який дуже добре знав, що головна розвага поліції в тому, щоб милуватися з спокійною втіхою, як різники з Бренен-стріту нацьковують своїх собак на беззахисних китайців.¹⁶

Пам'ятаючи про ті уроки людяності, що їх «Тихоокеанське узбережжя» завжди читає своїй молоді, треба визнати наявність разючої непослідовності в тій доброчесній ретельності, з якою добрі батьки міста Сан-Франціско оголошують (як вони це зробили ще недавно), що «Поліції твердо наказано заарештовувати всіх хлопців незалежно від їх громадського становища і де б це не сталось, якщо вони нападуть на китайців».

Та хоч би там як, ми мусимо радіти, що такий наказ, дарма

16 - Я пригадую багато таких випадків, але особливо маю на увазі один з них, а саме, коли м'ясники з Бренен-стріту нацькували собак на китайця, що спокійно проходив повз них з кошиком білизни на голові; поки собаки рвали його тіло, якийсь різник вирішив підсилити веселощі тим, що вибив кілька зубів у китайця уламком цеглини. Цей випадок особливо запам'ятався мені, можливо, тому, що я тоді був співробітником однієї з сан-франціських газет і що мені не дозволено було опублікувати цей факт бо це могло роздратувати передплатників.

що непослідовний, було видано; ми мусимо також висловити впевненість, що поліція теж рада з такого наказу, бо можна, нічим не ризикуючи, заарештовувати хлопчиків, аби тільки вони були маленькі,— і репортери вихвалитимуть ці подвиги, як і раніш,— треба ж писати про щось.

Тепер у Сан-Франціско з'явилася нова форма місцевої хроніки: «Завжди пильний і діяльний полісмен такий-то заарештував учора ввечері містера Томі Джонса, незважаючи на шалений опір» і т. д. і т. д.; а далі йдуть звичайні статистичні дані й прикінцеве «ура!», з його несвідомим сарказмом: «Ми з задоволенням відзначаємо, що це вже сорок сьомий хлопчик, заарештований цим доблесним полісменом, відколи нова постанова набула чинності. Департамент поліції виявляє надзвичайну активність. Нічого подібного ми не можемо пригадати з минулого».

ЯК МЕНЕ ОБИРАЛИ В ГУБЕРНАТОРИ

Кілька місяців тому партія незалежних висунула мою кандидатуру на посаду губернатора великого штату Нью-Йорк проти кандидатур містера Джона Т. Сміта і містера Бленка Дж. Бленка. Я невиразно відчував, що в мене є одна важлива перевага перед цими добродіями, а саме – моя незаплямована репутація. Не важко було переконатися з газет, що ці добродії, коли навіть і знали, що означає мати добре ім'я, то ці часи для них давно минули. Було ясно, що за останні роки вони опинились по вуха у всілякій мерзоті.

Але в той час, як я радів зі своєї переваги і потай втішався нею, якийсь струмінь неспокою каламутив глибини мого щастя: адже доведеться почути своє ім'я поряд з іменами таких людей! Це бентежило мене дедалі більше. Зрештою я написав про це своїй бабусі. Відповідь її була швидка й рішуча. Бабуся писала:

«Ніколи за все своє життя ти не зробив жодного вчинку, якого можна було б соромитися. Поглянь у газети, поглянь, і ти зрозумієш, що за людяні оті містери Сміт і Бленк, а тоді вирішуй, чи захочеш ти принизитись до їхнього рівня і вступити з ними в політичну боротьбу».

Саме це й не давало мені спокою! Я не спав ту ніч ані хвилини. Але кінець кінцем я вже не міг відступати. Мою кандидатуру вже скрізь було оголошено, і я мусив вести боротьбу далі.

За сніданком, байдуже проглядаючи газети, я натрапив на такого дописа, і, мушу признатися, це приголомшило мене так, як ніколи в житті:

«Кривосвідчення. Можливо, тепер містер Марк Твен, що виступає перед народом як кандидат в губернатори, сподобить нас поясненням з приводу того, як тридцять чотири свідки спіймали його на порушенні присяги у Вокавоку (Кохінхіна) в 1863 році? Мета цього кривосвідчення полягала в тому, щоб відсудити в бідолашної вдови-тубілки та в її беззахисної родини мізерний клаптик землі з кількома банановими деревами – їхню єдину опору та підтримку в скруті. Містер Твен зобов'язаний і перед своїм

сумлінням, і перед своїми виборцями, на чий голоси він розраховує, роз'яснити цю історію. Чи зробить він це?»

Я думав, що лусну від подиву! Такий брутальний, мерзенний наклеп! Я ніколи зроду не бачив Кохінхіни. Я нічого зроду не чув про Вокавоку! Я не міг би відрізнити бананове дерево від кенгуру! Я був розлютований, але цілком безпорадний і не знав, що мені робити. Зовсім нічого не зробивши, я сяк-так згаяв день. Наступного ранку в тій самій газеті було вміщено всього кілька слів на мою адресу.

«Знаменно! Слід зауважити, що містер Твен багатозначно мовчить з приводу свого кривосвідчення в Кохінхіні!»

(Далі протягом усієї виборчої кампанії ця газета ніколи не називала мене інакше, як «Безчесний Клятвопорушник Твен»). Потім виступила ще одна газета, яка вмістила таке:

«Хотілося б знати. Чи зволить новий кандидат в губернатори пояснити декотрим своїм співгромадянам (які матимуть нещастя голосувати за нього!) таку цікаву обставину: чи правда, що його товариші по бараку в Монтані, які раз у раз «губили» різні цінні речі, що незмінно виявлялися або в кишенях містера Твена або в його «валізі» (тобто в газеті, в яку він загортав свої пожитки), мусили зробити йому, задля його ж власної користі, дружнє попередження, а саме: обмазавши дьогтем та вивалюючи у пір'ї, протягти його на жердині, а потім порадили йому назавжди покинути те місце, яке він займав у таборі. То чи зволить він це пояснити?»

Хіба можна було вигадати щось мерзенніше? Адже я ніколи в житті не був у Монтані!

(Відтоді ця газета звичайно називала мене не інакше, як «Твен – Монтанський Злодій»).

Все це призвело до того, що, беручи в руки газету, я став відчувати такий самий страх, який відчуває людина, піднімаючи зі свого ліжка укrywало й чомусь боячись знайти під ним гримучу змію.

Одного разу мені потрапило на очі таке:

«Наклепника виведено на чисту воду!» Завдяки письмовим свідченням Майкла О'Фленегена, есквайра з Файв-Пойнтса мі-

стера Снаба Реферті та містера Кеті Маліген з Уотер-стріту, які вони дали під присягою, встановлено, що підла заява містера Марка Твена про те, нібито покійного дідуся нашого достойного кандидата містера Бленка повішено за грабіжництво на великій дорозі, це брутальна, безсоромна і безпідставна брехня. У порядних людей сумно стає на душі, коли вони бачать, до яких ганебних засобів вдаються деякі добродії, щоб досягти успіху на політичній арені, нападаючи на мерців, що давно покояться в своїх могилах, і паплюжачи наклепами їхні славні імена. І коли ми думаємо про той біль, що його завдає ця безсоромна брехня невинним родичам та друзям небіжчика, ми майже готові закликати зневажену й обурену публіку вчинити коротку й рішучу розправу з наклепником! Але ні! Полишмо його на муки власного сумління! (Хоча коли почуття гніву візьме гору і публіка у своїй сліпій люті заподіє наклепникові тілесне каліцтво, то безперечно, що ніякі присяжні не зможуть визнати винними месників і ніякий суд не зможе покарати їх»).

Ця дотепна прикінцева фраза мала свої наслідки: тієї ж ночі я мусив схопитися з ліжка й утекти дверима чорного ходу, в той час як «зневажена й обурена публіка» вдерлася парадними дверима, розбиваючи меблі й вікна в своєму справедливому гніві і привласнюючи за одним заходом ті речі, що їх легко було забрати з собою. І все-таки я можу, поклавши руку на біблію, заприсягтися, що я ніколи зроду не зводив наклепу на дідуся містера Бленка. Більше того: до сьогоднішнього дня я навіть не здогадувався про його існування і ніколи не чув його імені.

(Мушу зазначити, між іншим, що вищезгадана газета відтоді не називала мене інакше, як «Твен – Паплюжник Могил»).

Слідом за цим мою увагу привернула така газетна стаття:

«**Достойний кандидат.** Містер Марк Твен, що мав учора ввечері виступити з викривальною промовою на масовому мітингу незалежних, не з'явився своєчасно! У телеграмі від його лікаря повідомлялося, що його збила з ніг пара коней, що йому переламано в двох місцях ногу, що він терпить тяжкі муки й таке інше, і таке інше, і ще багато такого роду. І незалежні щосили намагалися проковтнути цю жалюгідну відмовку і вдавали, що

вони не знають справжньої причини відсутності цього мерзенного розпусника, якого вони називають своїм кандидатом. Минулого вечора якийсь п'яний тип рачки вповз у готель, де живе містер Твен. Доконечний обов'язок незалежних довести, що ця п'яна тварюка не був сам Марк Твен. Нарешті ми їх спіймали на гарячому! Це – випадок, який не дає жодної змоги ухилитись від прямої відповіді. Громоподібний голос народу запитує: «Хто була ця людина?»»

На мить мені здалося зовсім неймовірним, що ця ганебна підозра падає саме на мене. Три довгих роки минули відтоді, як я востаннє торкався до елю, пива, вина чи взагалі до будь-яких спиртних напоїв.

(Очевидно, з часом я звик до всього цього, бо коли в наступному випуску цієї ж газети я побачив міцно встановлене за мною прізвисько «Твен, що допився до білої гарячки» я не відчув уже колишнього раптового гострого болю, хоч і знав, що ця газета з монотонною одноманітністю називатиме мене так до самого кінця виборчої кампанії).

На той час значна частина адресованої мені кореспонденції складалася вже з анонімних листів. Форма їхня була проста:

«Що ви скажете про ту стареньку, яку ви стусонули ногою, коли вона постукала до вас, випрошуючи шматок хліба?»

Поль Прай»

Або:

«За вами водяться вчинки, про які ніхто не знає, крім мене. Я радив би вам вислати мені кілька доларів, якщо ви не хочете почути через газети про

Генді Енді»

Такий приблизно був зміст цих листів. Я міг би при бажанні вести й далі в тому ж дусі, аж доки читачеві не набридне.

Незабаром головна газета республіканців «викрила», що я брав великі хабарі, а провідний орган демократів приписав мені

участь у якомусь брудному шантажі.

(Таким чином я здобув іще два прізвиська: «Твен – Підлий Хабарник» та «Твен – Мерзенний Шантажист»),

На цей час усі газети голосно вимагали моєї «відповіді» на всі жахливі обвинувачення, які впали на мене, і лідери моєї партії заявили, що даліше мовчання означало б крах моєї політичної кар'єри. Ніби для того, щоб підтримати їхню заяву й прискорити мій виступ, другого ж дня в одній з газет з'явився такий допис:

«Подивіться на цю людину! – Кандидат незалежних усе ще мовчить. Звичайно, він не сміє й голосу подати! Кожне обвинувачення проти нього було цілком доведено і знов – ще раз і ще раз – підтверджено його промовистим мовчанням, яке остаточно його викриває. Погляньте на свого кандидата, незалежні! Погляньте на Безчесного Кривосвідка! На Монтанського Злодія! На Паплюжника Могил! Помилуйтеся на того, хто допився до білої гарячки! На вашого Підлого Хабарника! На вашого Мерзенного Шантажиста! Гляньте на нього пильно, добре подумайте і скажіть, чи можете ви віддати свої чесні голоси людині, яка заслужила такі ганебні прізвиська своїми огидними злочинами, й не сміє розкрити рот, щоб заперечити хоча б один з них!»

Не було ніякої змоги далі ухилятися від відповіді, і я з почуттям глибокого приниження сів готувати відповідь на всі ці безпідставні обвинувачення та на всю злобну й підлу брехню. Але я так ніколи й не закінчив цієї роботи, бо другого ж ранку вийшла газета з новими страхітливими вигадками, із свіжими наклепами. Газета серйозно обвинувачувала мене в тому, що я спалив психіатричну лікарню з усіма її мешканцями тільки тому, що вона псувала мені краєвид з вікон мого будинку. Це сповнило мене жахом. Далі з'явилося обвинувачення в тому, що я отруїв свого дядька, щоб заволодіти його майном; газета настійно вимагала розкриття могили й розтину трупа. Я відчував що ось-ось збожеволю. На довершення всього мене обвинуватили в тому, що я, будиши опікуном притулку для підкидьків, повлаштовував там своїх беззубих і старих родичів, щоб вони готували їжу для моїх вихованців. Голова моя туманіла.

Нарешті, вершиною тих безсовісних переслідувань, до яких

вдалися ворожі партії, було те, що дев'ятеро малят усіх відтінків шкіри і в найрізноманітнішому лахмітті полізли під час мітингу до трибуни і, чіпляючись мені за коліна, стали голосно кричати «таточку!».

Я не витримав. Я спустив свій прапор і капітулював. Я не відповідав вимогам кампанії по виборах губернатора штату Нью-Йорк. Я написав заяву, що знімаю свою кандидатуру і в пориві озлоблення підписався:

«Щиро ваш, колись порядна людина, а тепер Безчесний Клятвопорушник, Монтанський Злодій, Паплюжник Могил, Алкоголік, що допився до білої гарячки, Підлий Хабарник і Мерзенний Шантажист – Марк Твен».

1870

ПРО ЗАПАХИ

В останньому номері «Індепендента» превелебний Толмедж¹⁷ з Брукліну так висловлюється про запахи:

«Я маю друга, доброго християнина; коли він сидить у церкві на першій лаві, а в задні двері увійде в цей час робітник, він одразу ж це відчує. Закидати моему другові гостроту нюху аж ніяк не розумніше, ніж лупцювати пойнтера за те, що нюх у нього кращий, ніж у дурної дворняги. Якби всі церкви стали загальнодоступні і люди пересічні цілком змішалися з непересічними, то половину християн постійно мучила б нудота. І якщо ви збираєтесь знищити церкву смердючими запахами, то я не хочу нічого й чути про ваші євангельські проповіді».

Ми маємо підстави гадати, що й робітники потрапляють до раю; та ще й чимало негрів, ескімосів, аборигенів Вогняної Землі, арабів, трохи індіан, а може, навіть іспанці та португальці. Бог усе може. Всі люди будуть поруч з нами в раю. Але ж горенько! Перебуваючи разом з ними, ми аж ніяк не зможемо бути зі священником Толмеджем. А це означає, що з нами не буде того, хто зміг би надати раєві більше справжнього лоску, ніж будь-хто інший з простих смертних бруклінців. І взагалі, чим буде вічне життя без нього? Звичайно, раюванням, це ми чудово знаємо, але чи буде воно *distingué*,¹⁸ чи буде *recherché*¹⁹ без нього? Святого Матвія босого, святого Ієремію з непокритою головою, в грубому балахоні до п'ят, святого Себастьяна майже голого – всіх їх ми побачимо, і то буде для нас велика радість; але чи не бракуватиме нам фракa і лайкових рукавичок, чи не відвернемося ми від них з почуттям великого жалю, чи не скажемо гостям зі Сходу: «Все це добре, але якби ви змогли хоч краєчком ока поглянути на Толмеджа з Брукліну!...» Боюся, що на тому світі з нами не буде також

17 - Толмедж Томас (1832–1902) – священник пресвітеріанської церкви в Брукліні (Нью-Йорк).

18 - Гідний, достойний (франц.).

19 - Вишуканий (франц.).

«доброго християнина», приятеля містера Толмеджа. Бо й справді, якби йому довелося сидіти під божим престолом, а в цей час ключник впустив Бенджаміна Франкліна або якогось там іншого трударя, то цей «приятель» своїм надзвичайним нюхом (який стане більш чутливішим, позбавившись тягара плоті) відразу ж його помітить, схопить свого капелюха та й піде геть.

Судячи з усього, превелебний Толмедж зроблений з того ж тіста, що й його попередники на ниві богослужіння; і все-таки відразу відчувається, що мусить бути якась відмінність між ним і першими учнями Христа. Може, це тому, що тепер, у дев'ятнадцятому сторіччі, священник Толмедж має такі переваги, яких святі Павло, Петро та інші не мали й мати не могли. Їм бракувало лоску, добрих манер і почуття винятковості, а це мимоволі впадає у вічі. Вони виліковували найбридкіших жебраків і щодня мали справу з людьми, від яких нестерпно тхнуло. Якби той, що про нього зараз пишемо, Толмедж виявився в числі перших – одним з дванадцяти апостолів, то він би не захотів приєднатися до інших, бо не зміг би стерпіти запаху риби, яким тхнули деякі його товариші, що прийшли від берегів моря Галілейського. Він склав би свої повноваження, сказавши майже те саме, що наведено у тільки що згаданій цитаті. «Учителю, – сказав би він, – якщо ти бажаєш знищити церкву смердючими запахами, то я не хочу нічого й чути про евангельські проповіді». Він – учень і заздалегідь попереджає свого вчителя; все горе в тому, що він робить це в дев'ятнадцятому сторіччі, а не в першому.

Цікаво, чи є в церкві містера Толмеджа хор? А коли є, то чи трапляється йому коли-небудь дійти аж до того, щоб співати гімн, в якому згадуються робітники й ремісники:

Сине теслі, я тебе благаю –
Мою працю скромну не забудь...

Ще одне: чи можливе таке, щоб за якісь неповні два десятки сторіч героїчна християнська вдача, яка зневажала вогонь, хрест і сокиру, аж настільки зніжилася, що схиляється й никне перед неприємним запахом? Ми не можемо цьому повірити, всупереч

прикладові вельмишановного священика та його друга.

1870

МОЯ ПЕРША ЗУСТРІЧ З АРТІМЕСОМ ВОРДОМ²⁰

Я ніколи досі не зустрічав його. Він приніс рекомендаційні листи від наших спільних знайомих і запросив мене поспіdatи з ним. У нас, на срібляних копальнях, вважалося майже за блюзнірство снідати без коктейля з віскі. Артїмес, що мав природжений хист завжди пристосовуватися до звичок того краю, де йому доводилось бувати, замовив три порції тієї гидоти; з нами був ще Гінгстон. Я заявив, що волів би не пити віскі. Пояснив, що воно зразу заб'є мені памороки і через десять хвилин я вже буду ні на що не здатний. А я не хотів поводитися перед чужими людьми як сновида. Однак Артїмес лагідно наполягав на своєму, і я, хоч як упирався, а таки винив ту підступну мішанину, весь час відчувачи, що дарма послухався і що потім буду жаліти. За хвилину чи дві мені почало здаватися, що в голові в мене туманіє. Я з великою тривогою чекав, коли почнеться розмова, в душі все-таки сподіваючись, що думки в мене ясні і мої підозри безпідставні.

Артїмес кинув одне-двоє незначних слів, тоді прибрав неймовірно поважного вигляду і здивував мене такою промовою.

– Поки не забудь,– сказав він,– хочу вас дещо спитати. Ви живеете тут, у Неваді, в цьому краї срібла, два чи три роки, і, звичайно, праця в щоденній пресі змушує вас спускатися в копальні, пильно й прискіпливо їх вивчати, отже, ви знаєте про них усе. Ну от, я хочу... гм... хочу з'ясувати, як утворюються поклади руди. Скажімо, я собі розумію це так. Жила, що має в собі срібло, затиснута між двома верствами граніту, тягнеться попід землею і витикається з неї, немов камінь, що відділяє бруківку від пішоходу. Візьмемо, наприклад, жилу на сорок футів завтовшки або на вісімдесят, байдуже, можна й на сто... Ви її вирубуєте, робите або прямовисну шахту або похилу, як ви кажете, квершлаг, і спускаєтесь, може, на п'ятсот футів, а може, тільки на двісті, в кожному разі спускаєтесь углиб, і весь час жила звужується, бо верстви

20 - Артїмес Ворд – псевдонім американського письменника-гумориста Чарльза Фаррара Брауна (1834–1867). Його публічні виступи користувалися великим успіхом у США й Англії завдяки дотепній і своєрідній манері викладу.

граніту наближаються, себто присуваються ближче одна до одної, можна сказати, що вони колись зіткнуться; правда, це не завжди буває, особливо в тих випадках, коли руда залягає так, що граніт розступається ширше, ніж йому належить, чого геологія не здатна врахувати, хоч ця наука силкується довести таку можливість; якщо ж усі умови однакові, зіткнення неодмінно станеться, а коли не станеться чи не може статися, то, певна річ, його не буде і жила залишиться. Ви згодні зі мною?

«Я знав, що так воно й вийде,— подумав я.— Коктейль з віскі зробив своє. Я нічогісінько не тямлю, наче мені хто розум заорав».

А вголос мовив:

– Я... я... себто, коли ваша ласка, то... повторіть своє запитання. Мені не слід було...

– О, прошу! Бачите, це справа для мене нова, того, мабуть, я й не зумів висловитись досить ясно, але...

– Ні, ні, ви говорили ясно й просто, але той коктейль забив мені памороки. Та я хочу... ні, я зрозумів, у чім річ. Проте я б ще краще засвоїв усе, коли б ви повторили запитання ще раз... Цього разу я буду слухати уважніше.

– Добре,— сказав Ворд,— мені йдеться ось про що. (Він страшенно споважнів, почав відзначати кожен важливий пункт своєї промови на пальцях, загинаючи їх один по одному). Та жила, чи поклад, чи формація, чи як хочте її назвіть, залягає між двома верствами граніту так, як шинка в сендвічі. Гаразд. Тепер ви копаете до неї колодязь, скажімо, на тисячу футів, а може, й на тисячу двісті (це, врешті, не має значення), а як підійдете до самої неї, то починаєте пробивати штреки, деякі впоперек жили, а деякі впродовж неї, де залягає сірчаста руда,— її ж називають сірчастою, правда? Хоч вона там може й не залягати, враховуючи те, що, наскільки я розумію, все залежить від рудокопа, на думку якого вона залягає не так, як дехто припускає, що важко напевне довести, бо її годі прослідкувати, оскільки вона – невід’ємна частина самої жили, тому за різних обставин найдосвідченіші з нас не можуть виявити, чи вона є, або можуть недоглядіти, що її нема, або взагалі не звернути на неї уваги, і їм навіть на думку таке

не спаде, хай вона хоч і сама лізе на очі. Правду я кажу?

– Мені дуже соромно, містере Ворде, – сумно мовив я. – Я знаю, що мав би зрозуміти все до слова, але проклятий коктейль з віскі забив мені памороки, і тепер я не можу втямити найпростішої речі. Я ж казав вам, що так буде.

– Прошу вас, не картайте себе; безперечно, в цьому винен я сам, хоч мені здавалося, що моя думка мала б бути досить ясна для...

– Що там казати! Звичайно, вона ясна, як сонце, для кожного, тільки не для такого несусвітеного дурня. Але це все через проклятий коктейль!

– Та годі вам! Я спробую ще раз і...

– Не треба, ради бога, дарма й пробувати. Кажу ж вам: у голові в мене такий туман, що я не годен зрозуміти найпростішого питання.

– Не бійтеся. Цього разу я викладу його так просто, що ви хоч-не-хоч усе збагнете. Почнемо з самого початку.

Він перехилився до мене через стіл, у кожній рисочці його обличчя світилася глибока зосередженість, а пальці наготувалися відраховувати кожен пункт запитання. Я ж, витягнувши шию, напружив усю свою увагу і вирішив або все збагнути, або загинути.

– Отже, ця жила, чи поклад, одне слово, те, що має в собі метал, з допомогою якого воно творить середину між усіма іншими силами, як ближніми, так і віддаленими, діючи на користь цим першим і на шкоду останнім, або на користь останнім і на шкоду першим, або, навпаки, згладжуючи відносну різницю елементів, що існує в радіусі поширення, і досягаючи кульмінаційного пункту кількох ступенів подібності, яку...

Я перебив його:

– Ох, тепер я остаточно переконався, що в мене на плечах не голова, а довбня. Дарма ви стараєтесь, я не годен нічого втямити. Що простіше ви говорите, то менше я розумію.

Я почув за собою якийсь підозрілий шурхіт, швидко обернувся і встиг помітити, як Гінгстон за газетою корчиться зі стримуваного сміху. Я перевів погляд на Ворда: той скинув з себе свою

жахливу врочистість і також засміявся. Аж тоді я збагнув, що зі мною пожартували. Мене морочили гладенькими, глибокодумними фразами, що не мали ніякісінького глузду. Артімес Ворд виявився чудовим хлопцем, дуже товариським. Казали, начебто він був неговіркий. Але, згадуючи свій власний досвід, я не можу з цим погодитись.

1870

ЖУРНАЛІСТИКА В ТЕННЕСІ

Редактор мемфіської «Лавини» так надався на кореспондента, що насмілився назвати його радикалом: «Виводячи перше слово, відшліфовуючи середину, ставлячи кому, закінчуючи період,— він знав, що фабрикує речення, наскрізь пройняте підлотою і прокурене брехнею».

Лікар сказав мені, що південний клімат благотворно вплине на стан мого здоров'я, тому я поїхав до Теннесі і став на посаду помічника редактора в газеті «Ранішня Зоря і Бойовий клич округи Джонсон». Коли я прийшов до редакції, головний редактор сидів на триногому стільці, задерши ноги на сосновий стіл. В кімнаті був, крім того, один сосновий стіл і ще один поламаний стілець, закидані газетами, паперами й рукописами. Був там ще дерев'яний ящик з піском, засипаний недокурками сигар та цигарок, і грубка, дверцята якої ледь трималися на одній завісі. Головний редактор мав на собі довгополий сурдут і білі полотняні штани. Черевики на ньому були маленькі, начищені до блиску. Він носив манишку, великий перстень з печаткою і високий старомодний комірць; кінці його картатої шовкової нашійної хустки звисали вниз. Коротше кажучи, вбрання року десь 1848-го. Він кури́в сигару і, шукаючи потрібного слова, так часто встромляв руку в волосся, що чуприна його добряче розкуйовдилася. Він грізно хмури́вся, і я вирішив, що він обмірковує особливо гостру передову. Він звелів мені взяти обмінні примірники газет, проглянути їх і, вибравши звідти все, гідне уваги, написати статтю «Дух теннесійської преси».

Ось що я написав:

«Дух теннесійської преси

У редакції «Півтижневого землетрусу», очевидно, виникло хибне уявлення щодо Балігекської залізниці. Компанія зовсім не ставить собі за мету обминути Безардвіль. Навпаки, вона вважає, що це міст на майбутній лінії,— отже, вона не має ніякого

наміру нехтувати ним. Ми цілком упевнені, що джентльмени із «Землетрусу» охоче виправлять свою помилку.

Джон У. Блосем, есквайр, здібний редактор хігінсвільської газети «Грім і Блискавка та Бойовий клич Свободи», прибув учора до нашого міста. Він зупинився в будинку Ванбюрена.

Ми мали нагоду помітити, що наш колега із «Ранішнього витья» помилився, гадаючи, ніби обрання Ванвертера не відбулося, але він виявить свою помилку раніше, ніж наше спростування дійде до нього. Очевидно, його ввели в оману попередні наслідки виборів.

Приємно відзначити, що місто Блезерсвіль має намір укласти договір з деякими джентльменами з Нью-Йорка, щоб забрукувати майже непрохідні тротуари вулиць міста плитками Нікольсона. «Щоденне ура» енергійно підтримує ці заходи і, здається, вірить в остаточний успіх».

Я передав свій рукопис головному редакторові для схвалення, переробки чи знищення. Він зиркнув на нього – і обличчя його спохмурніло. Коли він переглянув кілька сторінок, лице його позовіснішало. Не важко було завважити, що тут щось не гаразд. Ураз він схопився з місця й сказав:

– Грім і блискавка! Невже ви гадаєте, що я так розмовлятиму з цими невігласами? Невже ви гадаєте, що мої передплатники погодяться на таку квашу? Дайте мені перо!

Я ніколи не бачив, щоб перо з такою люттю дряпало й рвало папір, безжально переорюючи чужі дієслова та прикметники. Коли він дійшов до середини статті, хтось вистрелив у нього через відчинене вікно і порушив симетрію мого вуха.

– Ага,– сказав він,– це той мерзотник Сміт з «Морального вулкана» – він мусив тут бути ще вчора.

І, вихопивши з-за пояса револьвер флотського зразка, він теж вистрелив. Сміт упав, вражений кулею в стегно. Стріляючи вдру-ге, Сміт через поранення не мав змоги прицілитись як слід і по-калічив стороннього. Цим стороннім виявився я. А втім, він від-стрелив мені всього лише один палець.

Далі головний редактор знову заходився правити та викреслювати. Саме коли він кінчав, ручна граната влетіла в грубку – і грубка розлетілась на тисячу друзок. Це, однак, не спричинило

великої шкоди, якщо не рахувати, що випадковим уламком мені вибило два зуби.

– А грубку таки геть зруйновано,– промовив головний редактор.

Я сказав, що, як на мене, і справді так.

– Та нічого, це дурниця,– навіщо вона такої погоди? Я знаю, хто це зробив. Він од мене не втече. Тепер подивіться, як треба писати такі речі.

Я взяв рукопис. Шеф так повиправляв та поперекреслював статтю, що й рідна мати її не впізнала б. Тут тепер стояло таке:

«Дух теннесійської преси

Запеклі брехуни із «Півтижневого землетрусу», очевидячки, намагаються знову замилити очі нашому шляхетному бездоганному читачеві своєю вульгарною, брутальною брехнею щодо найвизначнішого задуму ХІХ сторіччя – Балігекської залізниці. Думка, ніби Базардвіль буде залишено в стороні, зародилася в їхньому власному дурному мозку – вірніше, в тій кваші, яку вони вважають за свій мозок. Нехай краще візьмуть назад свої слова і проковтнуть їх, якщо думають врятувати свої підлі шкури від батога, якого цілком заслуговують.

Цей осел Блосем з хігінсвільської газети «Грім і Блискавка та Бойовий клич Свободи» знову тут б'є байдики у Ванбюрена.

Ми мали нагоду помітити, що дурноверхі мерзотники з «Ранішнього виття», за звичкою справжніх брехунів, наклепали, ніби Ванвертера не обрано. Висока місія журналіста полягає в тому, щоб сіяти правду, викорінювати помилки, виховувати, очищати й підносити громадську мораль та звичаї, робити всіх людей шляхетнішими, добродійнішими, милосерднішими,– під кожним оглядом кращими й щасливішими; а цей підлий негідник компрометує своє високе звання тим, що сіє скрізь брехню, наклепи, ганебні лайки й вульгарність.

Блезерсвільцям закортіло мати нікольсонівську панель – їм куди більше потрібна тюрма та притулок для бідних. Що за ідея – тротуар у місті з одним конем, у місті, де є лише пара пивниць, кузня та цей гірчичний пластир, що іменується газетою «Щоденне ура»! Паскудна гадина Бакнер, що редагує «Ура», обстоюючи цю справу, виявляє звичайний свій ідіотизм, а уявляє собі, ніби має рацію».

– Ось як треба писати – якнайбільше перцю і без зайвих слів. А від такої кваші, як у вас, починає нудити.

В цей час у вікно з гуркотом влетіла цеглина і добре хряпнула мене по спині. Я відійшов набік, бо починав відчувати, що я тут зайвий.

Редактор сказав:

– Це, мабуть, полковник. Я вже два дні його чекаю. Він і сам зараз тут буде.

Він не помилився. За хвилину полковник з'явився на порозі з револьвером армійського зразка у руці.

Він сказав:

– Сер, я, здається, маю честь говорити з мерзенним боягузом, що редагує цю паскудну газетку?

– Атож. Сідайте, сер. Тільки обережно зі стільцем, бо йому бракує однієї ніжки. Я, здається, маю честь говорити з підлим брехуном, полковником Блезерскайтом Текумсе?

– Так, сер. Я прийшов звести деякі рахунки з вами. Коли ви маєте час, то й почнімо.

– Я мушу закінчити статтю про «Сприяння прогресові та морально-інтелектуальному розвитку Америки», але з цим можна не поспішати. Починайте.

Обидва револьвери з шаленим гуркотом гримнули майже водночас. У редактора вирвало пасмо волосся, а полковникова куля закінчила свій шлях у моїй литці. Зачеплено було також ліве плече полковника. Вони вистрелили знову. Цього разу ніхто з них не постраждав, зате мені дісталось в руку. За третім пострілом обидвох добродіїв було легко поранено, а мені розтрощило зап'ясток. Тут я сказав, що мені, певно, краще піти погуляти, бо то їхня приватна справа, і я вважаю нечемним втручатися в неї далі. Але обидва добродії дуже просили мене сидіти па місці і запевняли, що я їм анітрохи не заважаю.

Потім, перезаряджаючи револьвер, вони почали розмову про вибори та врожай, а я заходився перев'язувати свої рани. Однак незабаром вони знову ревно розпочали вогонь, і жоден постріл не схибив; відзначу, що з шести куль п'ять дісталось мені. Шоста смертельно поранила полковника, котрий не без гумору заува-

жив, що тепер він мусить попроситися з нами, бо має справу в місті. Запитавши адресу трунаря, він вийшов.

Звертаючись до мене, редактор сказав:

– Я чекаю гостей на обід, і мені треба підготуватися. Коли ваша ласка, прочитайте коректуру та прийміть клієнтів.

Я мимоволі здригнувся від перспективи дочекатися клієнтів, але стрілянина так мене приголомшила, що я не знайшов, що відповісти.

Він мовив далі:

– Джонс буде тут о третій – відшмагайте його нагайкою. Гілспай, можливо, прийде раніше – вижбурніть його у вікно. Фергюсон буде десь о четвертій – убийте його! Гадаю, що на сьогодні все. Коли у вас буде вільний час, можете написати ущипливу статтю про поліцію – нехай головний інспектор трохи почухається. Нагайки – під столом, зброя – в шухляді, набої – в кутку, бинти й марля – теж у шухляді. Коли з вами що трапиться, Ланцет, хірург, живе поверхом нижче. Він допоможе, ми з ним у спілці.

Він вийшов. Я здригнувся. Минуло всього три години, але я пережив стільки небезпечних моментів, що всякий спокій душі, усякі веселощі покинули мене назавжди. Гілспай прийшов і викинув мене у вікно. Джонс теж незабаром прийшов, але тількино я приготувався відшмагати його, як він вирвав нагайку у мене з рук. У сутичці з незнайомцем, якого я не сподівався зустріти, я втратив свого скальпа. Другий незнайомиць, на прізвище Томсон, перетворив мене на хаос, на шмаття. Нарешті, загнаний в куток, оточений розлютованою юрбою редакторів, шахраїв, політиканів і урвиголів, які горланили, лаялись та вимахували над моєю головою зброєю, так, що повітря аж іскрилося й мерехтіло від блискучої сталі, я опинився в такому становищі, що вже думав відмовитися від своєї посади, коли це несподівано з'явився шеф разом із своїми захопленими, пойнятими ентузіазмом друзями. Почалася бійка й різанина, супроводжувана таким нелюдським галасом, що його ніяке людське перо, хоч би й сталеве, не могло б описати. Люди стріляли, кололи, рубали один одного, били, викидали у вікно. Пролунало коротке торнадо страшної лайки з несамовитим бойовим танцем, – і все скінчилося. За п'ять

хвилин запала тиша, і закривавлений головний редактор та я, лишившись удвох, споглядали криваве поле бою, усіяне уламками, розкиданими довкруг по підлозі.

Він промовив:

– Вам сподобається це місто, коли ви трохи при звичаїтесь.

Я сказав:

– Я мушу перепросити вас: я гадаю, що, може, згодом я й навчився б писати так, як вам подобається; мені тільки треба набутти практики й вивчити газетну мову, і я, напевно, зміг би. Але, як на правду, така енергійна манера у висловах має свої незручності: тут весь час хто-небудь заважає працювати. Ви це й самі бачите. Енергійний стиль призначається, безперечно, для того, щоб підносити громадський настрій, але мені не до вподоби привертати до себе таку увагу, як оце щойно було. Я не можу спокійно писати, коли мене перепиняють так часто, як це сьогодні. Моя посада мені дуже подобається, але не подобається мені zostаватися тут самому й приймати відвідувачів. Я мушу визнати, що ці враження для мене нові, вони захоплюють мене, але тільки розподіляються недоцільно. Добродій стріляє у вас через вікно, а влучає в мене; граната пролітає через трубу, щоб віддячити вам, а уламок дверцят вибиває мені зуби; приятель заходить сюди, щоб обмінятися компліментами з вами, а мою шкіру продірявлюють так, що вона не здатна утримати жодних принципів; ви йдете обідати, а Джонс приходить сюди з нагайкою, Гілспай викидає мене у вікно, Томпсон зриває з мене всю одягу, а котрийсь зовсім сторонній відвідувач знімає з мене скальп з невимушеністю давнього приятеля; і не минає й п'яти хвилин, як пройдисвіти з усієї округи збираються тут, розмальовані в бойові барви, щоб своїми томагавками остаточно загнати мою душу в п'ятки. Повірте моєму слову, я ніколи не переживав таких бурхливих хвилин, як сьогодні. Ви мені подобаєтесь, мені подобається ваша спокійна манера пояснювати своїм відвідувачам різні речі, – але я, бачте, не звик до всього цього. Серце у південця занадто імпульсивне; його гостинність до чужинців – занадто щедра. Ті сторінки, які я писав сьогодні, і які ви оживили рукою майстра, вливши в мої холодні фрази палкий дух теннесійської

преси, – розворушать ще одне осине гніздо. Вся ця згряя редакторів прийде сюди – всі вони прийдуть голодні й захочуть ким-небудь поснідати. Я мушу з вами попрощатися. Я відмовляюся від честі бути присутнім на цьому бенкеті. Я приїхав на південь заради здоров'я і вертаюся задля того ж, ні хвилини не затримуючись. Журналістика в Теннесі – надміру бентежна, як на мене.

Після цього ми попрощалися, висловивши свій жаль одному одному, і я подався до лікарні.

1871

ВИПРАВЛЕНИЙ КАТЕХІЗИС

Студенти-першокурсники, що вивчають новітню Моральну філософію, встають і співучим голосом читають:

Яка головна мета людського життя?

Відповідь. Розбагатіти.

Яким шляхом?

Відповідь. Нечесним, якщо поталанить, чесним, якщо не можна інакше.

Що є бог істинний і єдиний?

Відповідь. Гроші – ось бог. Золото, банкноти, акції – бог-отець, бог-син, бог – дух святий, один у трьох особах; бог справжній, єдиний, всевишній, всемогутній, а Вільям Твід²¹ – пророк його.

Назвіть імена дванадцяти апостолів.

Відповідь. Святий Осел – Огир Голл,²² на якому пророк в'їхав у Єрусалим; святий Конолі – найулюбленіший з апостолів;²³ святий Матвій Карноген, що митом відав;²⁴ святий Петро Фіск²⁵ – апостол-воїн; святий Павло Гулд,²⁶ якого били не раз, славний свої-

21 - Твід Вільям Марсі (1823–1878) – політичний діяч, сенатор, керівник нью-йоркського центру демократичної партії, який разом зі своїми поплічниками пограбував Нью-Йорк на 200 мільйонів доларів.

22 - Мається на увазі мер міста Нью-Йорка, яке в памфлеті іменується Єрусалимом.

23 - Мова про міського інспектора Нью-Йорка, Конолі.

24 - Мається на увазі санітарний інспектор нью-йоркського порту Джон Меррей Карноген, що збив собі статок на «миті» і прямих хабарах. Євангельський образ святого Матвія використаний тому, що цей апостол «збирав мито».

25 - Йдеться про Джеймса Фіска, віце-президента і скарбничого залізничної компанії «Ері». Одержавши від Твіда ряд привілеїв, він залучив і його до небажаного казнокрадства при будівництві залізниці від озера Ері до ріки Гудзон.

26 - Мається на увазі американський фінансист Джей Гулд, президент компанії «Ері», зв'язаний, як і Фіск, темними фінансовими махінаціями з Твідом.

ми шрамами; святий Уайненс Іскаріот;²⁷ святий Яків Вандербілт²⁸ – досить шанований апостол; святий Горві – добробратель;²⁹ святий Інгерсол – постачальник священних килимів;³⁰ свята Нью-Йоркська друкарська компанія,³¹ тиха та смирна (права рука її не знає, що саме хапонула ліва); святий Петро Гофман, що зрікся свого ірландського вчителя³² після того, як півень громадської думки прокукурікав шість чи сім разів; святий Барнард³³ – премудрий суддя, що за лихої години видавав спеціальні судові постанови, аби врятувати душі ближніх своїх.

Як досягти основної мети людського життя?

Відповідь. Постачайте уявні килими судовим установам і міфічні стільці арсеналам; виконуйте невидимі друкарські замовлення для міської управи.

А ще що можна робити?

Відповідь. Багато чого. Підкупляйте поцінно апостола на митниці; здирайте три шкури за розвантаження кораблів; грабуйте іммігрантів, що приїздять з-за океану; відведіть для бідних казенний цвинтар за десять миль від міста і беріть за перевезення по-

27 - Святий Уайненс Іскаріот.– Мова про Оранджа С. Уайненса, діяча республіканської партії, який за 100 000 доларів продався Твідові.

28 - Святий Яків Вандербілт.– Мається на увазі Корнелій Вандербілт, що намагався запопасти контрольний пакет акцій залізничної компанії «Ері».

29 - Ендрю Гарві, підрядчик, найнятий для проведення всіх штукатурних робіт. Протягом двох років одержав понад два мільйони доларів, з приводу чого газета «Нью-Йорк Таймс» писала, що з цієї суми «він може вділити шість центів на благодійність».

30 - Мова йде про Джеймса Інгерсола, спільника Твіда. Поставляв різним організаціям килими та стільці по нечувано високих цінах.

31 - Твід був власником контрольного пакета акцій Нью-Йоркської друкарської компанії, де й розміщував видавничі замовлення міського управління по фантастичних цінах.

32 - Йдеться про Джона Томпсона Гофмана, губернатора штату Нью-Йорк. Після розкриття махінацій Твіда намагався заперечувати свої зв'язки з ним, на що й натякає Твен євангельським образом апостола Петра, що зрікся Христа.

33 - Джордж Барнард, який завдяки Твіду став членом Верховного суду штату Нью-Йорк і приймав спеціальні судові визначення на користь свого «боса».

мерлих по сорок доларів з душі; зробіться експертом, що перевіряє якість сталевих конструкцій на будівництві; постачаючи свинцеві й залізні газові труби для судових установ, подавайте до сплати такі рахунки, немовби ці труби срібні чи золоті та ще й діамантами прикрашені; впорядкуйте міські сквери по п'ять доларів за квадратний дюйм; за чималі гроші тиняйтеся біля шинку і вдавайте при цьому, що ви щосили працюєте задля суспільства.

Чи це все? А якщо ні, то що може ще зробити людина, щоб врятувати душу свою?

Відповідь. Складіть рахунок на належні вам гроші, впишіть у нього десятикратну суму, а одержавши її, дайте дев'ять десятих пророкові і святій сім'ї. Тоді спасенні будете.

На чийому прикладі навчали юнаків колись, кого вважали зразком, гідним наслідування?

Відповідь. Вашінгтона і Франкліна.

З кого навчають брати приклад тепер, у наш час?

Відповідь. З Твіда, Гола, Конолі, Карногена, Фіска, Гулда, Барнарда і Уайненса.

Які твори особливо палко рекомендували в минулому для виховання юнацтва?

Відповідь. «Альманах простака Річарда»,³⁴ «Шлях прочанина»³⁵ і Декларацію незалежності.

Які твори рекомендують особливо палко для вивчення в недільних школах у наш час?

Відповідь. Святий Гол – «Фальшиві звіти», святий Фіск – «Мистецтво грабувати», святий Карноген – «Шлях до хабаря», святий Гулд – «Як дурити акціонерів», святий Барнард – «Спеціальні судові постанови», святий Твід – «Курс моралі» і схвалене судом

34 - «Альманах простака Річарда» – альманах, що з 1732 по 1757 р. видавався Б. Франкліном.

35 - «Шлях прочанина» – твір англійського письменника Джона Беньяна (1628–1688), що користувався популярністю в країнах англійської мови.

видання «Великого хрестового походу сорока розбійників».³⁶

Чи означає це, що ми рухаємося шляхом прогресу?

Відповідь. Безперечно!

Із щирою повагою Марк Твен

1871

36 – Під назвою «сорок розбійників» у 50-і роки ХІХ ст. був відомий продажний муніципалітет Нью-Йорка. Через два десятиріччя Твід організував новий варіант «сорока розбійників», який заткнув за пояс свого попередника. Нове приміщення суду, наприклад, обійшлося в 12 мільйонів доларів, з яких 9 мільйонів пішло до кишень Твіда та його спільників.

НІАГАРА

Ніагарський водоспад – казкове місце відпочинку. Там зручні й недорогі готелі. А для рибалок – це просто рай. Бо у звичайній воді риба клює де гірше, де краще; тут же вона просто не клює. Отож нічого бігати за цілих п'ять миль, коли можна рибалити й під самим вікном. Хоч чомусь досі ніхто цього не збагнув.

Влітку тут завжди прохолодно. Прогулянки приємні й не обтяжливі. Коли вирушаєте оглядати водоспад, то спершу спускаєтесь на цілу милю вниз і сплачуєте данину, щоб помилуватися з урвиська на найвужчу ділянку ріки. Та й залізничний тунель, пробитий у скелі, був би не менш привабливий, якби під ним пінилась і ревла ця розлючена стихія. А коли спуститися східцями на кроків півтораста, то вже опинитесь біля самісінької води. Хоч згодом, правда, здивуєтесь, а настобіса це?

Гід з моторошними нотками в голосі повідає вам, як на його очах пароплавчик «Фея туману» шугнув униз з карколомної висоти і як ревуча лавина поглинула спочатку одне гребне колесо, а потім і друге; покаже, де саме звалилась за борт труба, а де почала репатись обшивка, та як «Фея туману» все-таки видряпалась і рвонула з швидкістю не то сімнадцять миль за шість хвилин, не то шість миль за сімнадцять хвилин – я вже й не пригадую напевне. Та як би там не було, а випадок цікавий. Варто заплатити гроші аби послухати, як він розповідає ті жахи удев'яте, хоч би тобі затнувшись і не змінивши навіть жодного слова.

Потім рушаєте висячим мостом і не знаєте, чого більше боятись: чи щоб самому не полетіти вниз з високості в двісті футів, чи щоб на вас не гепнувся поїзд, який гримотить десь над головою. І те, й інше неприємне, а обидві можливості добряче псують вам настрій.

На канадському березі ви потрапляєте в живу ущелину фотографів, котрі тільки того й ждуть, аби увічнити вас на старезному фаєтоні з дохлою шкапою, яку ви мусите вважати конем, – і все це на тлі славетної Ніагари, одсунутої на другий план, а в декого вистачає нахабства сприяти й заохочувати до таких злочинів!

Ви завжди побачите у тих фотографів зображення татуса, матусі, Джоні, Боба, сестричок або ж пари провінційних кузин; усі безжурно усміхнені, сидять на колимазі в бундючних позах і, через свою дурість, пруть наперед, закриваючи та поганячи самим своїм виглядом казковий дарунок природи, котрий має собі за слуг блискавиці, чиїм голосом є грім, а грізний лик якого сягає за хмари. Він владарював тут споконвіку, мільйони років до того, як табун німецьких плазунів заповнив собою прогалину в нескінченному ряду тварин, і буде владарювати й по тому, як ці плазуни стануть поживою черви й перетворяться на труху.

Воно, може, й нема поганого в тому, щоб виставляти на тлі Ніагари свою яскраво освітлену й неперевершену нікчемність. Та все ж для цього потрібна надлюдська зарозумілість.

Надивившись донесхочу на велетенський водоспад Підкову, ви ще по одному висячому мосту повертаєтесь до Сполучених Штатів та йдете берегом до Печери Вітрів.

Тут я вчинив згідно з інструкцією: роздягся, а натомість нап'яв непромокну куртку й комбінезон. Одяг цей дуже мальовничий, хоч і не відзначається красою. Гід, у такому ж спорядженні, повів мене гвинтовими сходами вниз, і мені здавалось, що їм не буде кінця-краю. Ми опинилися глибоко під землею, але доволі таки високо над річкою.

Потім ступили на хисткий місточок лише з однієї дошки. Тоненькі бильця, що за них я хапався обіруч, – не подумайте, що з огляду, просто так мені більше подобалось, – одгороджували нас од безодні. Спуск дедалі стрімкішав, бризки од водоспаду густішали, і годі було щось бачити, отож посувалися ми навпомацки. Прямо в обличчя хлюскав шпаркий вітер, ніби заповзявся будь-що жбурнути нас униз, розтрощити об скелі чи закрутити в скаженому вирі. Я несміливо зауважив, що хочу додому, та запізно. Ми були вже під суцільною водяною стіною, яка так люто кидалась з високості, що людський голос потопає у її страхітливому гуркоті.

Мій гід щез за сизою пеленою, і я плентав за ним, оглухлий від гуркоту, гнаний скаженим вітром і підштрикуваний колючими бризками. Нас огорнула пільма. Ніколи ще я не чув такого

виття і реву розбурханої стихії, такого шаленого герцю вітру й води. Я скулився, бо здавалося мені – на голову ринув увесь Атлантичний океан. Ніби настав кінець світу! Я нічого не бачив, тільки суцільну зливу. Не встиг розкрити рота, як мені в горлянку шугнула чи не половина водоспаду, якби де-небудь у мені раптом з'явилась пробоїна, то вже, мабуть, і на світі мене не було б! І раптом виявилось, що місток кінчився та треба дряпатись слизькими скелями вгору. За все життя я не зазнав більшого страху, та вже й не зазнаю. Врешті-решт ми таки вибились на світ божий, на чисту місцину, де можна було спокійно глядіти на піняву лавину вируючих і несамовитих вод. Коли я на власні очі побачив це бескиддя води і як вона не любить жартів, то навіть пожалкував, що отак ризикнув проскочити під нею.

Благородний червоношкірий завжди був моїм вірним і наймудрішим другом. Я люблю читати всілякі історії й легенди про його надзвичайно гострий розум, любов до волі в диких преріях, безмежну щирість та повну гідності метафоричну мову. А особливо про його лицарське кохання до смаглявої красуні!

Коли побачив, що в ятках біля водоспаду повнісінько всіляких бісерних оздоб, різноманітних мокасинів, цяцькових чоловічків, у яких ноги наче пампушки, а руки й тулуби продірявлені наскрізь, – бо як же вони інакше змогли б тримати луки і стріли? – то вельми здивувався: ось я на власні очі побачу червоношкірого!

І справді, продавщиця розповіла мені, що всі ці речі зроблені руками індіців, яких біля водоспаду мешкає сила. Всі вони сумирної вдачі, і можна розмовляти з ними цілком безпечно. Наблизившись до мосту, перекинутого на Місячний острів, я здибався з Сином лісів. Він сидів під деревом і вишивав бісером жіночу сумочку. На голові капелюх з обвислими крисами, на ногах грубі черевики, а в зубах коротенька чорна люлька. Я патетично заговорив:

– Чи ти щасливий, о Ух-Бам-Бам із племені Гуп-Гуп? Чи ще зітхає великий Плямистий Грім за стежкою війни, а чи душу його тепер заповонила смаглолиця діва – Гординя Лісів? Чи ще жадає могутній Сахем напитися крові своїх ворогів, а чи вдовольняється вишиванням сумочок для жінок блідолицих? Відповідай же,

гордий покидьку минулого, старезна потолоч, говори!

І потолоч заговорила:

– То це мене, Дена Хулігена, ти вважаєш смердючим індієм?! Ти, клишоногий дияволе! Клянуся рогом Мойсея, я тебе з'їм.

І я дременув геть.

А трохи далі, біля Черепахової вежі, побачив ніжну тубілку в мокасінах з оленьчої шкіри, вишитих бісером і з оторочкою, та ще й у гетрах. Вона сиділа собі на лаві, серед химерних брязкалець. Діва щойно закінчила вирізати з цурпалка вождя племені, котрий чомусь нагадував заколку для волосся, і свердлила йому в животі дірку, аби приладнати лук і стріли. Хвилину повагавшись, я промовив:

– А чи не сумно тобі, Лісова Діво? Чи не самотна ти, Весела Ящірко? Оплакуєш згасле багаття ради старійшини чи невмирущу славу своїх предків? Чи, може, твій дух витає десь у далеких нетрях, куди пішов полювати Індик, що вергає громи, твій могутній коханий? Чому мовчиш? Не хочеш мати справи з блідолицем?

І діва озвалася:

– Дурило! Це мене, Біді Мейлоун, ти так обзиваєш? Йди геть, а то турну твій дохлий кістяк у вир, падло смердюче!

Я кинувся геть.

«Хай йому біс, з цими індіємцями, – подумав собі. – Брешуть, що вони зовсім ручні, та, коли очі мене не підводять, мабуть, саме стали на стежку війни».

І все ж таки я спробував ще раз побрататися з ними, набрівши на цілий табір, де вони шили мокасіни й ладнали намиста з мушлів.

Я заговорив до них мовою дружби:

– Хоробрі червоношкірі! Великі Сахеми й мужні воїни! Жінки і славні Безумці з племені навісних! Блідолиций з країни призахідного сонця вітає вас. Тебе, благородний Тхоре, тебе, Ковтуне Гір, тебе, Гуркотливий Громе, тебе, Зухвале Складне Око! Блідолиций, що прийшов з-за Великої води, щиро вітає вас. Ваші ряди поріділи, хвороби й війни винищили ваш народ. Покер і «двадцять одно», марне гайнування грошей на мило – розкіш, якої не

знали ваші предки, – витрусили геть ваші капшуки. Привласнюючи чуже з наївності та недосвідченості, ви щоразу накликаєте на себе гнів. Все плутаючи й перебріхуючи – теж із наївності! – ви тільки принизили себе в очах завойовників. Заради того, щоб добути міцне віскі, нажлуктитись, відчути себе на мить щасливим та перебити томагавком всю родину, ви оддаєте на поталу всю неповторність свого одягу. І ось стоїте переді мною в яскравому сяйві дев'ятнадцятого століття, ніби якісь бродяги, мешканці нью-йоркських нетрів. Отямтесь! Згадайте своїх предків! Ви вже забули їх звитяги? Згадайте Ункаса³⁷ й Червоний Жупан. Печеру Дня і Тарабум-Бум! Невже ви гірші за них? Ставайте під моє знамено, благородні дикуни, славетні бродяги!

– Геть його! Женіть падлюку! У варту його! Повісити! Втопити!

Все сталося за якусь мить. Полетіли дубчаки, шматки цегли, кошики з бісером, мокасини. Та все в мій бік. А ще через мить все плем'я посунуло на мене. Пошматували одягу, нам'яли боки й так луснули чимось по голові, що на тім'ї з'явилася заглибина у вигляді блюдечка до кави. Та їм мало було биття, кляті, жбурнули мене в Ніагару, і я геть вимок.

Полетів униз футів на дев'яносто, а то й сто, аж поки рештки моєї тужурки не зачепилися за гостряк скелі, та, намагаючись одчепитись, я трохи не захлинувся. Нарешті одірвався, впав і потону в білому шумовинні під самим водоспадом; піна кипіла й звивалася в мене над головою, а я, мов пір'їнка, крутився у вирі. Сорок чотири круги подолав, ганяючись за тріскою, яку нарешті обігнав, і кожен круг дорівнював півмилі, сорок чотири рази мене односило від куща на березі, я знову й знову хапався за нього, хоч дотягнутися міг всього-на-всього на волосинку.

Нарешті до води підійшов якийсь дивак, всівся за кущем, виїняв люльку і, поглядаючи то на мене, то на сірник, почав запалювати. Вітер дмухнув, і сірник погас. Коли я подолав круг, він запитав:

– Сірники є?

– В іншій тужурці, спершу допоможіть...

37 - Ункас – молодий індіанин, герой роману Фенімора Купера (1789–1851) «Останній з могікан».

– А дідька!

За другим колом я запитав:

– Хоч я і тону, та чи не можете ви мені пояснити, в чім справа?

– Охоче. Я судовий експерт по дохляках. Можете не поспішати, подожду. Мені б тільки добути сірника.

– Давайте поміняємося місцями – я принесу.

Він не погодився, і я вирішив його уникати. Навіть якщо й потону, хай мій нещасний труп дістанеться іншому експерту, на тому, березі.

Врешті-решт придибав поліцей і взяв мене за порушення спокою, бо я вже надто волав порятунку. Він наклав на мене штраф. Проте я викрутивсь: адже всі гроші лишилися в штанах, що їх зняли з мене індійці.

Отак я порятувався. Тепер лежу між життям і смертю. Чи не все одно, аби лежати! Я весь побитий, подряпаний та обдертий, хоч і не знаю напевно, де і як, адже лікар ще не закінчив огляд моїх останків. Сьогодні ввечері він підрахує баланс. Між іншим, він вважає смертельними усього-на-всього дванадцять із моїх ран. А решта вже мене не хвилює.

Отямившись, я запитав:

– Оті індійці, що шиють на Ніагарі мокасини, оті жорстокі дикуни, звідки вони?

– З Ірландії, друже, – заспокоїв мене лікар.

САНДВІЧЕВІ ОСТРОВИ³⁸

Сер! Коли ви робите мені честь пропозицією написати статтю про Сандвічеві острови саме тепер, коли смерть їхнього короля привернула увагу публіки, то витягаєте на світ божий людину, чия скромність інакше тримала б її в тіні. Я міг би начинити вас по горло статистикою, але більшість людських істот воліють плітки, тож не ганіть мене, якщо я вчиню на угоду більшості, і хай хто хоче морочить меншість арифметикою.

Шість років тому я прожив на Сандвічевих островах кілька місяців, і якби моя воля, то подався б туди знов і лишився там до кінця днів своїх. Там справжній рай для нероби. Багатий має змогу жити на широку ногу, і його розкоші будуть у пошані, як і в інших частинах світу; бідний може замішатися між тубільців і жити майже з нічого; він може цілісінький день вигріватися на сонці під пальмами, гризучись сумлінням не більше, ніж метелик.

У тому благословенному кутку ви не знаєте життєвої колотнечі; дні ваші спливають довгим глибоким супокійним сном; минуле кануло в забуття, сучасність – рай, майбутнє хай само собою журиться. Ви в центрі Тихого океану; ви за дві тисячі миль від континенту, за мільйони миль від світу; з усіх боків, скільки сягає ваше око, гребенясті хвилі заступають обрій, а широкий світ за тою стіною – чужа для вас і зовсім не цікава земля.

Тамтешній клімат чиста розкіш – на рівні моря зроду не буває ні холоду, ані справжньої спеки, бо це на півдороги між двома крайнощами, тобто двадцять градусів над екватором. Але ви можете влаштувати собі клімат за смаком, і то з ось якої причини: всі вісім залюднених островів – просто гори, що здіймаються серед моря – група дзвонів, якщо вам завгодно, з «розтрубом» (не

38 - Сандвічеві острови – група островів у центральній частині Тихого океану; відкриті 1778 р. англійським мореплавцем Джеймсом Куком, який так назвав їх на честь графа Сандвіча, першого лорда адміралтейства. Найбільший з островів цієї групи – Гаваї, за назвою якого вони зараз і зветься Гавайськими островами. В 1959 р. перетворений у 50-й штат США.

дуже великим) при основі. Уявили? Так от, ви берете термометр і позначаєте на ньому, де б ви хотіли, щоб навіки застиг ртутний стовпчик (з відхиленням не більше дванадцяти градусів), як узимку, так і влітку. Якщо ваш вибір упав на 82 в тіні (з правом спустатися вряди-годи на 5–6 градусів, то ставте своє житло внизу на «розтрубі» – на викоті чи на рівному при самім березі,– і нема нічого певнішого в світі, як те, що ви матимете жадану температуру. Якраз такий клімат Гонолулу, столиці королівства. Якщо ви обрали собі середню температуру 70,– будуйтеся де-небудь на схилі гори, футів 400–500 над рівнем моря. Якщо позначили 55 чи 60,– підніміться на 1 500 футів вище. Якщо ви бажаєте зимової погоди – підіймайтеся вгору і слідкуйте за ртуттю. Якщо ж ви бажаєте снігу й криги на віки вічні, побудуйтеся на самій маківці гори Мауна-Кеа, 16000 футів у бік неба. Коли ж вам до смаку спека, то будуйте в Лагайні, де термометри не вішають на цвях, бо може розтопитися припайка, і прилад розіб'ється; а хочете – будуйтеся в кратері Кілауеї, що означало б завчасу відійти до предків. Ніде в світі ви не знайдете стільки кліматів, зібраних до купи, які на Сандвічевих островах. Ви можете стояти на вершині Мауна-Кеа серед снігових заметів, які лежали там, либонь, ще до народження капітана Кука, і, хапаючи дрижаки в хутрянці, споглядати цілий схил гори аж до низу і точно бачити кінець холодної зони і початок рослинного життя; нещасні зніділі деревця поступово переходять у вищі та пишніші, а ті своєю чергою в буйнолисту, різних відтінків рослинність помірної зони; ще далі внизу звичайний зелений тон лісу вливається в край широкої смуги помаранчевих дерев, що охоплює гору, наче поясом, і така вона темно-зелена, що здалеку аж чорна; ще далі вниз око ваше спиняється на прибережній рівнині, де цукрова тростина смажитья під сонцем, а пір'ясті кокосові пальми зазирають, мов у дзеркало, в тропічні хвилі і де грішні тубільці трудяться, в чім породила мати, не знаючи, та й не бажаючи знати, що ви, і ваш сніг, і ваші цокітливі зуби так близько від них. Отак ви можете бачити в себе під ногами всі клімати землі, роздивлятися одним поглядом на все розмаїття кольорів рослинності – і той погляд сягає лиш на яких три милі по прямій.

Тубільців на островах лише 50000, а білих близько 3000, головно американців. За капітаном Куком сто років тому тубільців налічувалося 400000. Але купці завезли туди тяжку працю й вигадливі хвороби – іншими словами, неквапну, зтяжну й неминучу смерть; а місіонери принесли засоби милосердя і застали бідолах готовими. Отже, обидві сили діють у злагоді, і кожен, хто бодай трохи тямить на цифрах, може сказати вам, коли останній канак потрапить у лоно Авраамове, а його острів – до білих рук. Це все одно, що вирахувати затемнення – якщо ви почали правильно, то вже не прогадаєте. Протягом століття у цих тубільців на три народження припадало п'ять смертей, і ви розумієте, до чого це має призвести. За п'ятдесят років канак, безперечно, стане рідкістю в своїм власнім краю, і в нього вигідніше буде вкласти капітал, ніж у цирк.

Я щиро шкодую, що ці люди вимирають, бо вони чи не найцікавіші з-поміж усіх дикунів, які тільки існують. Їх мова ніжна й музикальна, в ній нема жодного шиплячого звука і всі слова без винятку кінчаються на голосну. Джім Фіск у них звався б Джімі Фіскі, бо вони ладні вчинити навіть насильство над людським іменем, що в натуральному своєму стані занадто деренчливе. Італійська мова проти гавайської – немилозвучна скреготнява.

Колись ці люди мали звичай ходити голяка, та місіонери поклали тому край; по містах чоловіки тепер носять одяг, а на селі коркові капелюхи та пов'язку на стегнах; у товаристві вони одягають комір від сорочки та жилет. Тільки релігія та освіта здатні були здійснити ці подиву гідні зміни. Жінки носять просторе суцільне ситцеве вбрання, що одностайно спадає від шиї до п'ят.

За давніх часів, одверто кажучи, у справах статі не було абсолютно ніяких перепон. Відмовити на зальоти незнайомця вважалося ганьбою для дівчини чи жінки; але місіонери заповзялися на цей звичай так ревно, що їм пощастило принаймні загнати його в підпілля, і тепер він існує тільки в дійсності, а номінально – крий боже.

Ці тубільці – найпростодушіші, найдобросердіші, найщиріші істоти з-поміж сотворених за образом і подобою господа. Там, де вплив білих не розбестив їх, вони радо вітають всякого випадко-

вого зайду і діляться з ним усім, що мають,— риса, якої, мабуть, ніколи не існувало серед інших народів. Живуть вони одним днем; «завтра» до їхніх розрахунків не входить. Я наймав у Гонолулу юнака тубільця, випускника місіонерського коледжу; він розподіляв свій час між перекладом грецького Завіту і доглядом за одним предметом з моєї власності, простіше кажучи, конем. Коли той хлопець отримував свою платню, то йшов і вкладав її всю, скільки б то не було, від п'ятдесяти центів до цілого долара, в пої (це така паста з кореня таро – національна страва) та скликав усіх тубільних голодранців на гостину. І, порозсідавшись десь на розкішній траві під тамариндовими деревами, лагідні дикуни ласували, поки було чим. Мій хлопець ходив по тому день чи два голодний і втішений, а потім якийсь інший канак, що його, може, доти зроду й не бачив, запрошував його на такий самий бенкет і піддавав йому свіжої сили.

Колишня їхня релігія була просто мішаниною химерних забобів. Акула начебто була богом, якому найбільше поклонялись, чи, радше, намагались його умилювати. Потім була ще Пеле, богиня страхітливих вогнів Кілауеї; не бракувало й дрібніших божків. Тепер тубільці християни – всі до одного; вони всі належать до церкви і люблять теологію дужче за пиріг; вони здатні витримати, обливаючись потом, проповідь завдовжки в Декларацію незалежності, і що нудніша вона, то більше їх зачаровує; вони ладні сидіти й упрівати в якомусь блаженному трансі, доки не підплили б своїм власним лоєм, аби лише священики безперейно змінювали один одного на чатах. Недільні школи їхня улюблена розвага, тут вони ненаситні. Якби служба божа давала не саме лиш духовне сп'яніння, а ще й фізичне, то вони б не знали, що значить бути тверезим. Релігія – хліб і вода тубільця. Він уміє читати свою охайно видрукувану біблію (рідною мовою – вміє кожен чоловік, жінка чи й мала дитина), і він читає й перечитує її. І ще він читає безліч повчальних оповідань, побудованих за давнім взірцем книжок для недільних шкіл, оповідань, що навіть перевершують свій прототип; і він обожнює їхніх героїв, що ходять по світі з медом на устах, і страх як пришелепуватих та побожних. І він знає всі гімни, які ви будь-коли чули в житті, і

м'яким, приємним голосом співає їх рідною мовою, і в їхньому виконанні «Над Йорданом я стою» видається вам якимсь химерно та солодко незнайомим, наче словник не тим кінцем запустили в цукродробилку. Тепер ви розумієте, як ці тубільці, дорослі й малі, старі й молоді, просякнуті релігією, принаймні її поезією та музикою. Але коли доходить до практичного її застосування, то тут уже справа інша. Деяких із благородніших приписів християнства вони завжди дотримувалися від природи, і завжди дотримуватимуться. Деяких дрібніших приписів вони так само від природи не дотримуються і ніколи не дотримуватимуться. Біла людина їх навчила брехні, і вони вдаються до неї весело й безгрішно, – бо небагато гріха в тому, що їх неможливо змусити розуміти як гріх. Перелюб вони мають за річ негарну поетично, але практично цілком пристойну.

Ці люди релігійні по-сентиментальному – мабуть, це точна характеристика. Вони моляться, співають і моралізують за безхмарної години, та як приходить біда, то це вже «річ життєва», і тоді вони схильні віротерпимо облишити поезію та закликати на поміч Велику Акулу, бога своїх предків. Стародавні забобони в них у крові й кістках і раз у раз виринають на поверхню в надзвичайно природний і простимий спосіб.

Я належу до тих, що вважають працю місіонера за повільну і невдячну, бо не втішає вона відразу отриманими наслідками. Але я дуже далекий від того, щоб вважати її за безнадійну і марну. Я гадаю, що такі зерна, заронені дикунові у душу, принесуть добрі плоди в третьому поколінні, і певно, що такий результат вартий заходу. Але я не думаю, щоб варт було багато сподіватися від першого та другого поколінь. Це протиприродно. Треба довго й терпляче викохувати гіркий мигдаль, щоб з нього вийшов персик. Однак ми не відмовляємося через це від зусиль, бо кінець кінцем вони виплачуються.

З цих тубільців чудові моряки, і китобійні судна віддають їм перевагу перед усіма іншими расами. Вони слухняні, тямущі, старанні і до того ж чесні, тим-то в цукрових плантаторів найбільше шануються як прості робітники. Чи ж не свідчать ці факти на користь наших бідних смаглявочолих дітей з недільних

шкіл на тих далеких островах?

На власність накладено невеликий податок, і кожен тубілець, що має річний прибуток у п'ятдесят доларів, має право голосу.

3000 білих тримають у своїх руках усі гроші на островах та орудують усією торгівлею і сільським господарством. Переважна більшість їх американці. Це білі цукрові плантатори, торговці, офіцери китобійних суден та місіонери. Місіонерам інші білі як більмо в оці, а тим кров з зубів іде, що місіонери не повиїздять собі геть. Переважна частина похилих земель, що поясом прилягають до моря і підступають до підніжжя гір, багата й родюча. Таких родючих ґрунтів тут лише 200000 акрів, але зважте, на що вони здатні! В Луїзіані 200000 акрів цукрової землі дали б тільки 50000 бочок цукру на рік, а може, й ще менше; на Сандвічевих же островах ви могли б мати з них 400000 бочок. Звучить досить таки міцно, але це правда. Дві з половиною бочки на акр – звичайний урожай на тих островах; три з половиною бочки – то ще не абияке диво; п'ять бочок трапляється досить часто; і я можу назвати чоловіка, що взяв одного сезону п'ятдесят бочок цукру з семи акрів. Його тростина росла на схилі гори, 2000 футів над рівнем моря, і щоб вирости, їй потрібно було три роки. З розпитами звертайтеся до капітана Макі, острів Мані, Сандвічеві острови. Аж так високо вгору забралось небагато плантацій, а внизу дванадцяти місяців вистачає тростині подостатком, щоб дозріти. І я б хотів привернути вашу увагу до двох-трьох цікавих фактів. Наприклад, там ви не квапитеся рубати свою тростину, поки вона цвіте, а лишаєте в спокої та рубаєте, коли вам завгодно, в тому нема ніякої шкоди. І вам нічого тримати цілу армію робітників, щоб садити, як прийде пора садити, молоти, як прийде пора молоти, і кидатись притьмом рубати врожай під загрозою заморозків. Нічого подібного. Вам анітрохи не квапно. Велику плантацію ви пораете з небагатьма робітниками, бо садите ви, практично, коли здумаете, і рубаєте тростину й мелете, коли вам зручно. Морозами не пахне й близько, і що довше стоїть тростина, то ліпше росте. Деколи – власне, досить часто – одні з ваших робітників саджають на цьому полі, інші рубають на сусідньому, решта ж січе на машині. Висаджуєте ви тільки раз на три роки і

збираєте три врожаї пагіння без нової посадки. Власне, ви можете збирати й збирати пагони, поки ваша воля; щороку врожай меншатиме, зате сік ставатиме все густіший та солодший, тож-бо вам нема чого журитися. Я знаю одного ледачого чоловіка, що зняв шістнадцять врожаїв пагонами, без посадки. А які багатства поназбивали ті плантатори в часи нашої війни, коли цукор підскочив до двадцяти з гаком! Їм обходилося десять центів за фунт вже привезений до Сан-Франціско, враховуючи всі витрати. І якби хто зажадав знати, чому ці плантатори схотіли б, імовірно, опинитися під нашим прапором, то відповідь проста: тепер ми змушуємо їх сплачувати мито в чотири центи за фунт рафінованого цукру; комісійні, перевіз та дві-три перевалки коштує їм ще три центи; вирощування тростини та виробництво цукру – то ще п'ять центів, отже, разом десь так 12 центів за фунт, з точністю до centa. А на наших ринках рафінований цукор вартий тільки десь 12,5 центів (оптом).

Зиску, отже, як кіт наплакав. А якби ми анексували ті острови та скасували непомірне мито в чотири центи за фунт, то декотрі з плантаторів, що тепер насилу зводять кінці з кінцями, мали б чистих 75 000 доларів на рік, а то й більше. Два таких роки окупили б їм плантацію, весь інвентар і машини. Вже чимало часу минуло, відколи я був на тих островах, і я не зважуся присягнути, що мито на цукор у Сполучених Штатах чотири центи за фунт, проте я ладен заприсягтися, що не нижче трьох.

Хотілося б додати ще слово-друге про небіжчика короля Камегамегу V та систему урядування, але я підожду який день. І ще хотів би я знати, чого це ваші кореспонденти так уперто ігнорують справжнього спадкоємця трону Сандвічевих островів, наче його самого, чи в нього шансів нема зовсім; тож хотілося б закинути за нього слівце. Я маю на увазі нашого стійкого американського друга принца Вільяма Луналіло, нащадка одинадцяти поколінь вінценосних дикунів, – бравого хлопаку, наділеного талантом, генієм, освітою, джентльменськими манерами, шляхетними інстинктами та інтелектом, що променисто сяє крізь повінь віскі, наче ця рідина тільки піддає жару ацетиленовому світильникові у нього в голові. Всі на островах знають, що Вільям, чи принц

Біл, як ще його називають, з любові, а не з чого іншого, – стоїть найближче до трону; тож чому його ігнорують?

Сер! Пояснивши, що являють собою 3000 білих та що то за люди 50 000 тубільців, я маю намір тепер підкинути вам дешицу даних про те, хто і як править іграшковим королівством з його іграшковим населенням. Констебль і шість полісменів? Мировий суддя з присяжними? Мер і муніципалітет? О ні! Король – і парламент – і Кабінет міністрів – і Таємна рада – і постійне військо (200 солдатів) – і військовий флот (паровий пором і ще один звичайний) – і ціла когорта високих суддів – і лорд Верховний шериф на кожному острові. Ось воно як робиться. Це все одно, що рухати миску сардин локомотивом з Великої східної залізниці.

Років п'ятдесят з чимось тому тубільці під впливом раптового пориву, якого вони й самі гаразд не зрозуміли, попалили своїх ідолів і знищили давню релігію свого краю. І як на те, саме в цю пору перший вантаж наших місіонерів огинав мис Горн, і вони прибули якраз вчасно, щоб достарчити цим людям нові й куди кращі засоби милосердя. Вони заходилися відразу й оптом хрестити чоловіків, жінок, дітей і відразу ж почали навчати їх премудростей нової віри. Побудували величезні церкви і навертали по 50 000 неофітів за один день. Слава цих подій прогула по всій землі, і скрізь народи раділи; духовний стан звав це «великим пробудженням», і навіть маловіри говорили про це з подивом і захватом. Місіонери вивчили тубільну мову, переклали нею біблію та інші книжки, заложили школи і навіть цілком пристойні коледжі та навчили весь народ читати й писати; князьки та знать засвоїли науку в коледжах і познайомилися з півдесятком мертвих і живих мов. Згодом, років через двадцять, місіонери скомпонували конституцію, що й стала законом краю. Конституція піднесла жінку на один рівень з її володарем; трохи увільнила орендаря від сваволі землевласника; встановила справедливу й рівномірну систему податків; ввела таємне голосування і загальне виборче право; визначила й забезпечила різні права та привілеї короля, ватажків племен і народу; встановила парламент з представництвом від усіх станів королівства і, якщо я гаразд при-

гадую, правом приймати закони всупереч королівському вето.

Якийсь час усе йшло як по маслу, особливо поки на троні був брат небіжчика короля, просвічений і ліберальний правитель; та коли він помер і на трон зійшов Камегамега V, справи обернулись інакше. Це був один із величних «з ласки божої» королів, і зовсім не «фігурна оздоба», як дехто казав на нього; власне, всі свої дні він був найпотужнішою силою на островах, і його королівської волі завжди вистачало, щоб видати чи скасувати закон. Він був господарем від початку, посередині й до кінця. То парламент був за нього «фігурною оздобою» і нічим більше. Один з його найперших актів полягав у тому, що він розпалився неповторним гнівом (коли парламент проголосував проти якогось його заходу), та подер на клоччя й потоптав королівським черевиком вісімнадцятого розміру чудову конституцію! А наступним своїм актом він свавільно відклав сесію парламенту і послав його членів кожного до своїх справ. Він ненавидів парламент, як непотрібний і морочливий тягар на королівській шиї, але терпів його існування, бо завада з парламенту була скоріше орнаментальна, ніж реальна. Він ненавидів загальне виборче право і скасував його – принаймні витрусив з нього душу, лишивши саму нешкідливу оболонку. Він заявив, що не потерпить, аби злидота голосуванням цвиндрила гроші працьовитого люду, і добився прийняття грошового виборчого цензу. Він оточив себе догідливим королівським кабінетом з американців та інших чужинців і диктував їм свої заходи, а через них – парламентаві; ця ж остання установа опиналася шанобливо, не сказати б перепросливо, і приймала ті заходи.

Це мало скидається на короля – «фігурну оздобу». Дурнем він не був. З нього був мудрий суверен; він бачив трохи світла; був освічений і культурний: докладав великих зусиль на благо свого народу, і не без успіху. В нього не було ніяких безглузвих банальних королівських примх; одягався він просто; роз'їжджав своїм старим конем по всіх закутках Гонолулу як день, так ніч, без супроводу; мав популярність, був вельми шановний і навіть люблений. Може, єдиною людиною, що ніколи його не боялася, був принц Віл, – я вже згадував про нього. Може, єдиною людиною,

що будь-коли зважилась одверто висловити свою думку про короля в парламенті чи з передвиборної трибуни, був справжній теперішній спадкоємець, якщо принц Біл ще живий, а я не чув, щоб він помер. Цей заповзятливий молодик не панькався з його величністю і не зважав на можливі наслідки; а що він був на якусь крихту популярніший серед тубільців, ніж сам король, то його опозиція, либонь, була чогось варта. Про це шість років тому всі гомонили в Гонолулу, і я наводжу ці твердження тут, бо маю їх за правдиві, а не тому, що сам знаю.

Тепер принцові Білу десь так років тридцять п'ять. З домом Камегамеги в нього нема ніякого кривого зв'язку. Походить він із старовиннішого і славетнішого роду, роду владних ватажків племен та князьків з острова Мауї, що правили там неподільно кількасот літ. Він принц одинадцятого покоління по прямій лінії, і тубільці особливо шанують його освячене віками шляхетство, чого вони ніколи не визнавали за вискочнями Камегамегами. Принца Біла вважають за справжнього спадкоємця гавайського трону, і от ось із яких причин: перед смертю чи в разі зречення король за законом того краю може призначити собі наступника – може призначити першу-ліпшу дитину, коли його воля, або ж свого брата чи якого іншого члена королівської родини. Покійний король не лишив по собі сина, дочки, брата, дядька, небожа чи батька (його батько, що помер рік чи два тому, ніколи не корював) і не призначив заступника. Парламент має тепер обрати короля, і той король може бути обраний у будь-якій з дванадцяти головних родин. Так я зрозумів цілу ту справу, і я певен, що зрозумів правильно. За рангом принц Вільям переважає всякого ватажка на островах приблизно так само, як англійський герцог переважає звичайнісінького собі графа. Він єдиний гаваець поза королівською родиною, що має спадкоємний титул принца; і він такий популярний, що якби корону «пустили на всенародне голосування», то він «обскакав» би всіх конкурентів.

З нього був дуже вродливий чолов'яга, з величними манерами, напідпитку чи тверезий, хоч я висловлююся чисто фігурально – він ніколи не був п'яний, не влазило в нього стільки питва. Риси його обличчя були гарні, він мав римський ніс – взірець

краси й шляхетності. Він повсякчас по вінця був сповнений бадьорості, відваги та завзяття; в голові йому не бракувало жодної клепки, а мова лилася легко і вигравала гострими та влучними слівцями, не було в ньому ні підступу, ні лукавства, і він завжди простував до мети, не дбаючи, чи бачить хтось там його карти, чи розуміє хто його гру. Це був можновладний друг Америки й американців. Такий він, справжній спадкоємець вільного трону, – коли він не помер, як я вже казав.

Я натякнув, що Вільям п'є. Це не вада в очах острів'ян. Віскі їх не бере; рідко коли від нього заплетуться ноги чи затуманить голову звичному тубільцеві. Для принца Біла то лише духм'яна водичка, як нам сидр. Пої – ось могутній чинник, що береже горілколюбця. Хто звичайно вживає пої, той може напиватися регулярно без відчутної шкоди. Небіжчик король та його сестра, небіжчиця Вікторія, обое пили віскі без міри, і так само й решта тубільців, якщо вдається їм дістати питво. Місцевий трунок ава – то таке страхіття, що звичайне собі віскі чистісінька дурниця проти неї. Ава обертає людську шкіру на білу риб'ячу луску, таку шкарубку, що хай би вкусив собака, то людина й не знатиме, поки не прочитає про це в газетах. Її женуть з якогось там кореня. «Марковий», сказати б, напій, тільки акцизний закон зробив його майже недосяжним для простолюду. Після ави – що їм віскі?!

Багато років тому король-небіжчик з братом відвідали Каліфорнію, і якісь люди в Сакраменто надумали впоїти їх задля жарту. Ось вони зібрали найнадійніших п'яндиг міста і почали накачувать королівську величність і самих себе міцним коньяковим пуншем. За дві-три години городяни покотом лежали під столом, обидва ж принци сиділи й журилися, що потрапили в таку нудну, суху країну! Я, за що купив цю історію в Сакраменто, за те вам і продав.

Гавайський парламент складається із півдесятка ватажків племен, кількох білих та ще тридцяти-сорока простих канаків. Королівські міністри (півдесятка білих) засідають укупі з ними і придушують усяку протидію королевим бажанням. Завжди водночас промовляють двоє – член парламенту й офіційний перекладач. Сей симпатичний законодавчий орган пишається собою

не менш усякого іншого парламенту і гне кирпичу – куди твоє діло. Мудрість законодавства канаків така ж глибока, як і в першого-ліпшого нашого державного законодавства; але не глибша. Пригадую один канацький законопроект, що справив на мене велике враження: він передбачав сполучення островів Оагу та Гавайїв підвісним мостом, бо переїзд між цими пунктами водою спричинявся дуже часто до морської хвороби і завдавав тубільцям чимало прикрощів. Цей підвісний міст мав би тягтися на 150 миль!

Можу собі уявити, що тепер, у цей місяць жалоби, діється в Гонолулу, бо я був там, коли померла сестра покійного короля, Вікторія, Девід Калакауа (ватажок), Головнокомандувач внутрішнього війська (чим пак не титул?), безперечно, чатує перед закритими входами на територію «палацу», не пускаючи туди білих ні душі, крім урядовців, а всередині вихрещені погани виють і танцюють, лементують і шаліють точнісінько, як у давні дикунські часи, ще коли Кук не відкрив їхньої країни. Як оплакувано Вікторію, я мешкав за три квартали від того дерев'яного двоповерхового палацу, і тридцять ночей підряд жалобне збіговисько не давало спати. Весь той час у палаці вихрещена але морально нечиста принцеса врочисто лежала в труні. Одної ночі я потрапив туди і побачив, як кількатор півголих дикунів обох статей вибивали в свої понурі тамтами і при зловісному мерехтінні безлічі смолоскипів виводили не своїми голосами котячий концерт, а величенький гурт жіноцтва висмиком та вихилясами виробляв своїми гнучкими тілами хитромудрі фігури хтивого танцю, званого гула-гула, приспівуючи собі по-тубільному. Я спитав сина одного місіонера, що означають ті їхні слова. Він пояснив, що вони прославляють певні, подиву гідні достоїнності і високі фізичні якості покійної принцеси. Я став допитувати докладніше, та він сказав, що слова надто бридотні, аби їх перекладати; що ті високі тілесні якості називати вголос не вільно; що достоїнства, так гучно хвалені й прославлювані, краще полишити на здогад. Він додав, що король сидить, безперечно, десь там, куди чути ці жахливі похвали, і тішиться ними. Тобто нині покійний король – освічений та культурний Камегамега V. І зважте, один з його титулів був Глава церкви, бо хоч вихований на релігії місіонерів і

навчений в їхніх школах та коледжах, він рано розкусив їхню плебейську форму релігійного культу, отож імпортував англійську систему й англійського єпископа і сам порядкував усім тим. Можете уявити, яка гидка нічна вакханалія діється зараз на терені палацу, де його величність урочисто виставлено в труні.

Покійного правителя можна було часто бачити по неділях на королівській лаві в Гавайській королівській реформованій католицькій церкві; та як приходила скрута, він не вдавався по допомогу до хреста – він вдавався до поганських богів своїх предків. І це був чоловік зугарний написати чудового листа бездоганним почерком і бездоганною англійською мовою, та ще й закинути, чого доброго, щось таке витончене з класики або, диви, ще й влучну заувагу-другу з якоїсь науки, міжнародного права чи все-світньої політичної історії. А ще він вбирався в елегантний вечірній костюм, приймав вас у себе по-монаршому, як гостя, і провадив розмову, наче природжений християнський джентльмен; і він трудився день у день, мов бобер, над державними справами і принагідно обмінювався власноручними листами з іншими королями і імператорами світу. А наступного таки тижня, упоравши справи, забивався на берег моря до купки вбогих тубільних халуп під очеретяною стріхою і там на півмісяця перетворювався в поганина, якого було годі відрізнити від його дикунського діда. З одягу на ньому лишилась тільки пов'язка на стегнах, щодня він по горло заливав себе вогнистим віскі, сидячи в товаристві якоїсь із своїх коханок, тимчасом як інші витанцьовували ексцентричний гула-гула. А коли тягар обов'язків робився нестерпним, він закликав до себе близьку приятельку, одну старезну чаклунку, і питався в неї про волю й наміри поганських богів, яким і підкорявся. Він був такий забобонний, що нізащо не переступив би через ризик, проведену на дорозі, а обходив її стороною. Про ці речі на островах говорили всі, кому не ліньки. Я бачив короля тільки раз і то в проміжку між його періодичними гульбищами. Він, у вечірньому костюмі, був присутній на похороні своєї сестри, і з його циліндра звисав цілий ярд жалобного крепу.

Якщо ваша ласка згадати, що населення островів лише трохи

більше за 50 000 душ і що над цією жменькою людності нагромаджено монархію, на фалдах якої начіплялося стільки вельможно-титолованих сановників, що вистачило б на цілу Російську імперію, вам лишиться хіба дивуватись, як по заповненні всіх тих посад ще зостається ким правити. І по правді сказати, нема нічого рідкіснішого у світі, як здибати там людину без титула. Мені, чи не єдиній неофіційній особі в Гонолулу, було так самотньо, що довелося виїхати з тієї країни заради товариства.

Після такої картини великодержавної пишноти просто принизливо говорити, що валовий експорт королівства менший за 1 500 000 доларів, імпорт приблизно такий самий і річний прибуток – яких 500 000. А проте королеві платять 36 000 доларів річно, іншим сановникам від 3000 до 8000,– і бог свідок, що їх не бракує.

Національний борг у часі мого перебування там становив 150 000 доларів і був головним предметом національних гордощів. Той борг вони не проміняли б ні за які гроші. Бачили б ви, з яким виглядом його світлість міністр фінансів копався в своїх шпаргалках річного бюджету й зачитував вагомі статті, хизуючись величною загальною сумою.

Королівські міністри – це просто чудо природи. Вони білі, різних національностей, що примандрували туди в минулі часи. Я опишу вам одного для взірця – і то не з ліпших. От хоч би Гаріса. Гаріс – американець, довгоногий, марнославний, легковажний містечковий адвокат із Нью-Гемпшіра. Якби йому такий розум, як ноги, він заткнув би за пояс і Соломона; було б у нього скромності, як невігластва, фіалка видалася б зарозумілою проти нього; таку б йому освіту, як у нього пиха, Гумбольдт виглядав би поряд з ним неписьменним, наче з-під камінного надгробка; якби йому такий зріст, як сумління, ото б знахідка була для мікроскопа; були б його ідеї завбільшки з його слова, то їх і за три місяці не обійшов би; якби якась аудиторія підписалася слухати його, поки він не виговориться, то всі вони повмирили б від старості; якби йому дали говорити, аж доки він що-небудь скаже, то сурма страшного суду застала б його навстоячки на задніх ногах. І йому стало б нахабства зачекати, поки та буча пересядеться, і

далі провадити своєї.

Отакий-то він є (чи був), його світлість містер Гаріс, його покійної величності міністр цього, того та іншого – бо він був усім потроху, а передусім і завжди – найпокірнішим і найслухнянішим королевим слугою і закоханим шанувальником та головним речником і прибічником у міністерській парламентській секції. А тільки-но поставало яке-небудь питання (байдуже, яке саме), – як він відразу підводився й молотив повітря своїм кістлявим ціпом, і бушував, аж підскакував, і торохтів гучною порожнявою, що вважав її за красномовство, і лив жовч, яку мав за сатиру, і розсипався нудним мотлохом, що ввижався йому гумором, і супроводив це гримасами своєї гробівницької фізіономії, гадаючи, ніби надає їй комічного виразу.

На тих островах він почав дрібним адвокатом і піднісся до становища такого багатогранного вельможі, що саркастичні люди охрестили його «державною машиною». Він став великою людиною в карликовій країні, сам же він того калібру, що в інших країнах іде на констеблів та поліцейних урядовців. Я не хочу здаватись упередженим проти Гаріса і, сподіваюся, не сказав нічого, що викликало б таке враження. Я мушу бути чесним істориком і заради цього в даному разі мушу висвітлити той факт, що ця поважна особа, яка зоддалеки скидається на Вашінгтонів монумент, якщо її роздивитися зблизька, не що інше, як тридцятидоларовий вітряк.

Гаріс полюбляє проголошувати, що він уже ніякий не американець, та ще й пишається тим, що він стовідсотковий гавайець, і цим теж пишається; і що він покірний слуга і підлеглий свого пана й володаря, короля, чим пишається і за віщо вдячний долі.

Так ось, анексуймо ці острови. Подумайте лишень, як могли б ми розмахнутися з тим китобійним промислом! (Хоч за нашими судами та судьями невдовзі, чого доброго, китобійним суднам не можна було б там і показатися, щоб не обдерла та не облупила матросня та сутяги, як тепер водиться у Сан-Франціско – місті, яке шкіпери обминають, ніби ті скелі чи мілизни). То анексуймо ж. Ми б там змогли виробляти цукру, може, й на цілу Америку, і ціни по усуненні мита були б дуже приступні. І потім це була б

така чудова проміжна база для наших кораблів у Тихому океані, ще й такий прекрасний опорний пункт і так зручно розташована спостережна вежа для військової ескадри; і ми могли б там розводити бавовник та каву з добрим зиском, раз мито скасовано і капітал приступніший. І ще ми заволоділи б наймогутнішим вулканом на землі – Кілауеа! Там би міг порядкувати Барнем – він же тепер на вогнях знається. Ради всього святого, анексуймо їх. Ми б досить легко задовольнили принца Біла й решту місцевої знаті, помістивши їх до резервації. Ніщо так не тішить дикуна, як резервація – резервація, де він дістає своє щорічне утримання, і біблію, і ковдри, за які може виміняти порох і віскі, любий для серця аркадійський притулок, обставлений солдатами. Анексією ми дістали б тих 50 000 тубільців дешевше за гриби, разом з їхньою мораллю і хворобами на додачу. Жодних витрат на освіту – вони вже освічені; жодної потреби навертати їх – вони вже напруті; жодних витрат на одяг для них – з очевидних причин.

Ми таки мусимо анексувати цей народ. Ми можемо наділити їх своїм добродійним і мудрим урядуванням. Ми можемо завести в них таку новину, як крадіж, від трамвайних злодійчуків до муніципальних розбишак та урядових хапуг, і показати їм, як то весело буде їх арештовувати, судити, а потім випускати на свободу – кого за готівку, а кого з огляду на «політичний вплив». Ми можемо присоромити їхнє простацьке, примітивне правосуддя. Можемо ліквідувати їхні епізодичні повішення за вбивство і дати їм суддю Пратта, щоб повчив, як треба рятувати для суспільства убивць Ейвері, припертих до стіни. Ми можемо дати їм Барнардів, щоб вивільнити зі скрути їхні грошові корпорації. Ми можемо дати їм суди присяжних, складені з простакуватих і милих бовдурів. Можемо дати залізничні корпорації, що купуватимуть їхнє законодавство, наче старі лахи, і давитимуть поїздами найкращих громадян, та ще й скаржитимуться, що труп забридив колію своїми вичавками. Замість нешкідливого, хвалькуватого Гаріса, ми можемо дати їм Твіда. Ми можемо наділити їм Конолі, можемо позичити Свіні, можемо підсунути їм трохи Джеїв Гоулдів, що покладуть край старосвітським уявленням, буцімто красти непорядно. Ми можемо передати їм Вудгала з Клефліном. І

Джорджа Френсіса Трейна. Ми можемо читати їм лекції! Я й сам поїду.

Ми можемо перетворити цю купку сонних островів у найжаркіше місце у світі і вирядити його в моральну пишноту нашої високої і священної цивілізації. Анексія – ось чого потребують бідолашні остров'яни. «Чи ж ночі пільмою окритим відмовим у світлі дня?»»

1873

РОЗМОВА З ІНТЕРВ'ЮЕРОМ

Нервовий, фертикуватий, жевжикуватий молодик сів на запропонований мною стілець, сказав, що він від «Щоденного грому» і додав:

- Сподіваюсь, ви не проти, я прийшов узяти в вас інтерв'ю.
- Узяти що?
- Та інтерв'ю ж.
- Ага! Угу. Так-так. Гм. Так-так.

Я того ранку був не в найкращій своїй формі. Здібності мої, прямо скажемо, якимось притьмарились. Однак я підійшов до книжкової шафи і, порившись шість чи сім хвилин, переконався, що мушу вдатися до свого гостя. Я спитав:

- Як воно пишеться?
- Що пишеться?
- Інтерв'ю.
- Господи! Нащо вам здалось його писати?
- А я й не збираюсь його писати; я хочу подивитися, що воно значить.

– Ну, признаюсь, це просто дивовижно. Я можу вам сказати, що воно значить, якщо ви... якщо ви...

– О, гаразд? Це мене влаштовує, і я вам буду вельми вдячний.

- Ін, ін, тер, тер, інтер...
- То ви його пишете через «і»?
- Ну, та певно ж!

– О, тим-то я так довго з ним морочився.

– Але ж бо, любий пане, через що б ви його писали?

– Та, я... я... власне, й не знаю. У мене Повний словник, і я гортав його з кінця, в надії виловити це між ілюстраціями. Тільки це дуже старе видання.

– Але ж, дорогий мій, такої ілюстрації не може бути навіть у найновішому ви... Мій любий пане, я дуже перепрошую, я не маю на увазі жодної кривди, але ви здаєтеся не таким тямущим, як я чекав. Жодної кривди я не маю на думці, ні крихти кривди.

– О, не турбуйтеся! Мені часто говорили, і то такі люди, що не люблять лестощів, що їх і неможливо змусити до лестощів, ніби я в цьому відношенні унікальний; так-так, вони завжди говорять про це з захватом.

– Можу собі уявити. Але вернімося до нашого інтерв'ю. Ви знаєте, тепер такий звичай: брати інтерв'ю в кожного, хто прославився.

– Он як, я досі й не чув. Це має бути страшенно цікаво. Чим ви його берете?

– Ух, ну... ну... ну... просто сказитись можна. В деяких випадках слід було б довбнею; але звичайно це полягає в тому, що інтерв'юер ставить питання, а інтерв'юваний відповідає на них. Тепер це у великій моді. Ви дозволите мені поставити вам кілька запитань, розрахованих на те, щоб висвітлити вузлові моменти вашої громадської та приватної історії?

– О, з радістю, з радістю. У мене дуже кепська пам'ять, але сподіваюсь, ви на це не зважатимете. Тобто в мене дуже безладна пам'ять, винятково безладна. Часом вона скаче галопом, а часом – так по півмісяця товчеться на однім місці. Біда мені з нею, ще й велика.

– О, то нічого, аби ви постаралися зробити все, що змога.

– Я постараюся. Я докладу всіх своїх розумових сил.

– Дякую. Ви готові почати?

– Готовий.

ПИТАННЯ. Скільки вам років?

ВІДПОВІДЬ. Дев'ятнадцять, у червні.

П. Он як, я б дав вам тридцять п'ять чи шість. Де ви народилися?

В. В Міссурі.

П. Коли ви почали писати?

В. В 1836-му.

П. Ну? Як то можливо, якщо вам зараз тільки дев'ятнадцять?

В. Я не знаю. Це виглядає трохи дивним.

П. І справді, це дивно. Хто, на вашу думку, найвидатніша людина з-поміж тих, з ким ви зустрічалися?

В. Ерен Берр.³⁹

П. Але ж ви ніяк не могли зустрічатися з Ереном Берром, якщо вам тільки дев'ятнадцять...

В. Ну, якщо ви знаєте про це краще за мене, то чому ж мене питаєте?

П. О, я просто висловив свою думку, нічого більше. Як вам довелося зустрітися з Берром?

В. Та я одного дня опинився на його похороні, і він попрохав мене так не галасувати, і...

П. Але ж, на бога, якщо ви були на його похороні, то він, значить, був мертвий, а раз він був мертвий, то як же міг чути, галасуєте ви, чи ні.

В. Я не знаю. Він завжди якось особливо реагував на такі речі.

П. Однак я все ж не розумію. Ви кажете, що він звернувся до вас і що він був мертвий.

В. Я не казав, що він був мертвий.

П. То він не був мертвий?

В. Одні казали мертвий, другі – ні.

П. А ви як гадали?

В. О, яке мені було до того діло? То ж не мій був похорон.

П. Але ви... Ну, та ми з цією справою так ніколи й не розберемося. Краще я спитаю вас про що інше. Яка дата вашого народження?

В. Понеділок, 31 жовтня 1693 року.

П. Що! Неможливо! Тоді вам було б сто вісімдесят років. Як ви це поясните?

В. Я ніяк не збираюся цього пояснювати.

П. Але ж ви спершу сказали, що вам дев'ятнадцять, а тепер приписуєте собі сто вісімдесят років. Це ж неймовірна суперечність!

В. Ага, то ви її помітили? (Потиск рук). Не раз мені здавалося, наче тут якась є суперечність, але все якось не міг зібратися з думками. Як ви швидко все помічаєте!

П. На разі, дякую за комплімент. Були чи є у вас брати, сестри?

39 - Барр Ерен (1756–1836) – американський державний і політичний діяч.

В. Га?.. Я... я... я... гадаю так... авжеж... тільки я не пригадую.

П. Ну, це найдивовижніша заява, яку мені доводилось чути!

В. Справді? Чому ви так гадаєте?

П. А що ж би я мав іще гадати? О, а гляньте-но сюди! Чий це портрет на стіні? Хіба то не ваш брат?

В. О, так, так, так! Тепер ви мені нагадали; то був мій брат. То Вільям – Віл, як ми його звали. Бідолаха Віл!

П. Чом так? Невже він помер?

В. Ах, та мабуть, що помер. Ми так і не змогли ніколи довідатися. Все це було оповито великою таємницею.

П. Це прикро, дуже прикро. Отже, він пропав безвісти?

В. О так, в загальному, так би мовити розумінні. Ми його поховали.

П. Поховали його! Поховали, не знаючи, мертвий він чи ні?

В. Та ні! Не те. Він був мертвий на всі сто.

П. Ну, признаюсь, нічого не второпаю. Якщо ви поховали його і знали, що він мертвий...

В. Ні! Ні! Ми тільки гадали, що він мертвий.

П. А, розумію! Він ожив?

В. Ручаюсь, ні.

П. Ну, зроду не чув нічого подібного! Хтось помер. Когось поховали. Де ж тут таємниця?

В. Ага! Отож-бо й воно! Тут-то собака й заритий. Ми, бачте, були близнюки – покійний та я, – і нас переплутали у ванні, як нам було ще тільки по два тижні, і один з нас утопився. Але ми не знали, хто саме. Одні гадають, що то був Білі. Інші гадають, що то був я.

П. Ну, це таки дивовижа. А ви як гадаєте?

В. Бог його знає! Я б оддав півсвіту, щоб довідатись. Ця моторошна, ця жахлива таємниця кинула тінь на все моє життя. Але зараз я поділюся з вами секретом, якого досі не відкривав ні душі. Один з нас мав особливу прикмету – велику родимку на звороті лівої долоні; так то був я. Ота дитина якраз і втопилася!

П. Ну, гаразд, так тоді я кінець кінцем не бачу в цьому всьому ніякої таємниці.

В. Не бачите? А я бачу. В кожному разі я не розумію, як мо-

гли наші бути такими йолопами, щоб взяти й поховати не ту дитину. Але – цс-с! – про це й не заїкайтеся, де вас може почути хтось з родини. Бог свідок, їм і без того серце з горя крається.

П. Гаразд, мені, мабуть, поки що матеріалу вистачить, і я дуже вдячний вам за ваші турботи. А ваша розповідь про похорон Ерена Берра мене вельми зацікавила. Чи не могли б ви сказати, яка саме обставина змусила вас вважати Берра видатною людиною?

В. О! Чистісінька дурниця! На це не звернув би уваги й один з півсотні. Коли скінчилася відправа, і процесія готова була рушати на кладовище, і його тіло гарненько вклали на катафалку, він сказав, що хотів би востаннє оглянути околицю, і тут він встав і поїхав поруч із кучером.

Тут мій гість шанобливо попрощався. Його товариство було приємне, і мені шкода було бачити, що він вже йде.

ПРАВДИВА ІСТОРІЯ

(переказана слово в слово так, як я її почув)

Це було влітку. Вечоріло. Ми сиділи на ганку фермерського будинку, що стояв на пагорбі, а тітка Речел шанобливо примостилася нижче від нас, на східцях, як і личило служниці, та ще й чорній. Вона була висока й огрядна, і, хоч переступила вже на сьомий десяток, очі в неї не поблякли, а сили не зменшилося. Вона мала веселу й щирю вдачу, їй сміятися було так само легко, як пташці співати. Тепер вона була під обстрілом, як завжди, коли ми кінчали роботу. Тобто ми її нещадно піддрочували, а їй те ніби й подобалося. Раз у раз вона вибухала сміхом, тоді обхоплювала голову руками і аж стогнала з надмірної втіхи, не маючи вже снаги реготати далі. Однієї такої хвилини я глянув на неї і раптом запитав:

– Тітко Речел, як ви зуміли прожити шістдесят років і не спізнати ніякого лиха?

Вона перестала стогнати, і на мить запала тиша. Тоді вона озирнулась на мене через плече й мовила так, наче ніколи й не сміялася:

– Містоу К., ви не жартуєте?

Її тон мене вразив і охолодив мій веселий настрій. Я сказав, затиноючись:

– Я думав... Ну, мені здавалося, що у вас не могло бути ніякого лиха. Я ніколи не чув, щоб ви зітхали, не бачив у ваших очах суму. Вони завжди сміються!

Вона ласкаво обернулась до мене. З обличчя її ніби хто стер веселий вираз.

– Чи мала я в житті якесь лихо, містоу К.? Важко сказати, але послухайте. Я виросла серед рабів; я знаю, що таке рабство, бо сама була рабиня. Отож, бачите, мій старий, себто мій чоловік, любив мене і жалів, так само, як ви жалієте свою дружину. І в нас були діти, аж семеро, і ми любили їх так само, як ви любите своїх дітей. Вони були чорні, проте господь не годен зробити ди-

тину такою чорною, щоб мати не любила її і віддала комусь, хоч і за всі скарби світу.

Отож, бачите, я виросла у Вірджинії, але мати моя виросла в Меріленді. А як же вона вмiла гнiватись, боже милий! Тодi краще було не потрапляти їй на очi. I як розходиться, бувало, то завжди має на язичцi одну примовку. Випростається, візьме руки в боки і скаже: «Що я, в хлiві народилась, аби всяке смiття з мене смiялося? Я курча від Старої Сивої Квочки, ось хто я!» Так вони себе величають, ті, хто народився в Меріленді, і дуже цим пишаються. Це були її улюблені слова. Вони мені завжди в тямку, бо мати часто їх казала і сказала того дня, коли мій малий Генрі дуже обдер собі руку і мало не проломив голови над чолом, а негри не вельми квапились помагати йому. I коли ще й її чимось зачепили, вона взяла руки в боки та й каже: «Затямте собі, негри: я не в хлiві народилась, аби всяке смiття з мене смiялося. Я курча від Старої Сивої Квочки, ось хто я!»,— тоді забрала дитину до хати й сама її перев'язала. Отож і я так кажу, коли розсерджуся.

Ну от, якось моя стара місiс бере та й заявляє, що вона зубожiла і спродає всіх своїх негрів. Отак я почула, що нас продаватимуть на аукціоні в Річмонді. Ох господи милосердний! Я знала, що це означає.

Розпалюючись, тiтка Речел помалу підводилась і тепер випросталася перед нами чорною тiнню проти зоряного неба.

– Нас закували в кайдани і виставили на помості, такому високому, як оцей ганок, двадцять футів заввишки. А навколо з'юрмилися люди, повно-повнісінько. Вони підступали до нас, оглядали, мацали за руки, примушували нас уставати й ходити. Тоді казали: «Цей надто старий», або: «Цей кривий», або: «Цей нічого не вартий». I продали мого старого, і забрали його, і почали продавати моїх дітей, і забирати їх, а я в плач, а білий чоловік крикнув: «Стули свої капиці!» – і кулаком зацідив мені в зуби. А як усіх розкупили і лишився тільки маленький Генрі, я міцно притулила його до грудей, підвелася й кажу: «Ви його в мене не віднімете, кажу, я вб'ю кожного хто до нього торкнеться». А маленький Генрі шепоче мені: «Я втечу, буду працювати і викуплю вас». О любе дитятко, він завжди був добрий! Але ті нелюди за-

брали його, забрали, а я рвала на них убрання, біла їх, товкла кайданами, а вони били мене, та я вже того не відчувала.

Отак пішов мій старий і мої діти, всі семеро, і шістьох із них я донині не бачила, а відтоді на Великдень минуло двадцять два роки. Мене купив один чоловік із Ньюберна і повіз туди. Ну от, помалу минув рік за роком, і почалася війна. Мій господар був полковник південної армії, а я була в його родині за куховарку. І як республіканське військо зайняло містечко, мої господарі втекли, лишивши мене і решту негрів самих у великому домі. Тоді там розташувалися високі офіцери республіканської армії та й питають мене, чи не погоджуся я їм куховарити. «Господь з вами, – кажу, – а нащо ж я тут?»

Ті офіцери, бачите, були не якась там дрібнота, а найвищі, такі, що їх усі чисто слухались! Генерал звелів мені порядкувати на кухні і сказав: «А як хто почне до вас чіплятися, женіть його без усякого, і не бійтеся, – каже, – ви тепер серед друзів».

Отож я й думаю собі: коли моєму маленькому Генрі пощастило втекти, він, певна річ, подався на Північ. І ось одного разу я зайшла до кімнати, де сиділи високі офіцери, ввічливо присіла й оповіла їм про Генрі, про свою біду, а вони слухали мене все одно, що білу. А я й кажу: «Я прийшла до вас тому, що коли він утік, то на Північ, туди, звідки ви прийшли, отож ви, може, десь бачили його і скажете, де його знайти. Він дуже маленький і має шрами на лівій руці й над лобом». Вони посмутніли, а генерал і каже: «А скільки вже часу минуло, відколи ви з ним розлучилися?» А я кажу: «Тринадцять років». Тоді генерал каже: «То, він уже не малий хлопець, а доросла людина».

А я про таке досі й не подумала. В моїй уяві він і далі був дитина. Якось мені не спадало на гадку, що він виріс і став великий. Аж тепер я збагнула це. Жоден з тих джентльменів не бачив його і не міг мені допомогти. Але мій Генрі таки справді втік на Північ, хоч я й не знала того, і вже не один рік жив там, став перукарем і працював на себе. А як почалася війна, він сказав: «Годі мені стригти й голити, спробую знайти свою стареньку матір, якщо вона ще жива». І він продав перукарню, подався в те місце, де набирали рекрутів, і найнявся до полковника за служника. І

так він побував у всіх битвах, шукаючи свою стару матір. Справді, наймався то до одного офіцера, то до іншого, казав, що з'їздив увесь Південь, але ж, бачите, я нічого про теє не знала. Як би я могла знати?

Ну от, а одного вечора в нас був великий солдатський бенкет; солдати в Ньюберні завжди влаштовували бенкети, і дуже часто в мене на кухні, бо вона була хто-зна яка велика. Мені це, бачите, не вельми подобалося, бо я служила офіцерам, і мене дратувало, що до кухні напихалося скільки простої солдатні. Проте я була на сторожі й не дуже церемонилась: як вони надто вже мені допікали, я швидко витурювала їх з кухні, їй-богу.

Одного вечора, а було це в п'ятницю, з'явився цілий загін із негритянського батальйону, що охороняв будинок, бо в нашому будинку, бачите, був штаб. Ото вже я розлютилася. Лишенько, як розлютилася! Так у мені й нуртує злість, так і нуртує, а все через кухню, ніщо, бачите, мене так не сердило, як нелад у кухні. А вони собі то вальса танцюють, то ще якусь біду,— одне слово, розважаються, а я киплю, ох і киплю ж! А тут іще вкочується до хати якийсь видженджурений молодик-негр і веде за стан дівулю-метиску та й ну кружляти, і так швидко, що аж у голові паморочиться, як на них дивишся, а як вони порівнялися зі мною, то давай притупувати, давай вигойдуватися то на одній нозі, то на другій і сміятися з мого червоного тюрбана. А я підвелася та й кажу: «Ану гайда звідси, дрантя!» Обличчя в молодика раптом змінилось, тільки на коротеньку мить, потім він знову почав сміятись, як перше. Ну от, і тоді саме зайшло кілька негрів, що грали музику й сурмили в полку, а вони страх як любили величатися. А вже тієї ночі так пиндючилися, що й не сказати. Я на них гримнула, а вони в сміх, і мене пойняла лютя. Решта негрів і собі зареготали, і тоді вже серце моє не витримало. Очі в мене спалахнули, я випросталась, як оце тепер, мало не до стелі, взялася в боки та й кажу: «Ану слухайте, негри, і добре собі зятяйте: я не в хліві народилась, аби всяке сміття з мене сміялось. Я курча від Старої Сивої Квочки, ось хто я!» І бачу, той молодий негр ніби скам'янів, задер голову догори і втупився в стелю, немов силкується щось пригадати й не може. А я, бачите, наседаю на негрів, ось

так, наче який генерал, а вони задкують переді мною та в двері. І той молодик за ними. А виходячи, каже, чую, одному солдатові: «Джіме, піди до капітана й скажи йому, що я повернуся о восьмій годині ранку. Я собі щось надумав,– каже,– і не лягатиму спати. Ти йди,– каже – і про мене не турбуйся».

А була вже майже перша година ночі, а о сьомій я мала вставати й готувати офіцерам сніданок. Я схилилася до печі – ось так десь, як до вашої ноги,– відчинила її, себто штовхнула правою рукою дверцята,– як ось штовхаю вашу ногу,– витягла деко з гарячими булочками і вже хотіла випростатись, коли це бачу – знизу пильно дивиться на мене чорне обличчя, зовсім зблизька, як оце я дивлюся на вас. Я так і завмерла, не випростуюсь, тільки дивлюся й дивлюся, і деко в руці в мене починає дрижати, і раптом я впізнала! Деко впало на підлогу, я схопила його за ліву руку, закотила рукав, як оце вам заочую, тоді глянула на лоб, відгорнула чуба ось так і кажу: «Хлопче, якщо ти не мій Генрі, то де ти в біса покалічив руку й обдер лоба? Слава господу милосердному, що знайшлася моя дитина!»

Ні, містоу К., лиха я не знала в житті, але й радощів теж не знала.

РОЗПОВІДЬ КОМІВОЯЖЕРА

Отой незнайомиць з болісним смутком в очах! Він одразу привернув мою увагу своїм нещасним виглядом, гарно зшитим, але поношеним костюмом, і моє серце пойнялося до нього жалем і співчуттям. Та раптом я помітив у нього під пахвою портфель і мовив собі: «Тихше, лихий знову підсовує тобі комівояжера!»

Але ж хто встоїть проти них? Не встиг я отямитись, як він уже торохтів свою історію, а я співчутливо кивав, розвісивши вуха.

Ось що він розповів:

Батьки мої вмерли, коли я був ще немовлям. Дядечко Ітуріель змилювався, забрав мене до себе і виростив, дбаючи як за рідного сина. Це був єдиний мій родич, зате дуже багатий і щедрий. Купався я, наче той сир у маслі, ні в чому не знаючи відмови.

Коли настав час, дістав освіту й пустився по світу з двома слугами – лакеєм та камердинером. Чотири роки пурхав пташкою в райських садах, якщо можна так висловитись, бо завжди був схильний до поезії, та й певен, що ви зрозумієте мене, бо вже по очах бачу, що й вас природа нагородила цим рідкісним даром. У довгих мандрах я жадібно збирав поетичні перли, такі потрібні для серця й душі. Одначе потім заманулось мені, людині не без смаку, збирати всілякі колекції заморських див, рідкісних *objects de vertu*⁴⁰ і згодом, на лихо собі, схилив до цього й любого дядечка.

Я написав йому, що один колекціонер зібрав силу черепашок, другий – чимало люльок і чубуків; третій – чудову колекцію нерозбірливих автографів; що в декого є неоціненний скарб старовинного фарфору, а в іншого – чудова колекція поштових марок тощо. Листи мої вплинули: дядечко став міркувати, чим би здивувати людей і йому. Ви ж, мабуть, знаєте, яка заразлива та пристрасть? Дядечка вона пойняла, наче лихоманка, хоч я тоді ще

40 - Коштовностей (франц.).

нічого й не підозрював. Він геть збайдужів до своєї торгівлі свининою, гайнуючи все на гонитву за дивовижею. Грошей у нього було не полічити, і він їх не шкодував. Спершу захопився дзвониками. Зібрав їх стільки, що порозвішував у п'яти залах – найрізноманітнішої форми й величини, – за винятком одного, що належав іншому фанатикові. Дядечко пропонував йому скажені гроші, та той і слухати не хотів. Ви, напевне, здогадуєтесь, чим усе скінчилось. Адже для справжнього колекціонера неповне зібрання не варте й ламаного гроша. Серце його розбите, і він пускає за безцінь свою колекцію та шукає заспокоєння в чомусь іншому.

Так трапилось і з дядечком Ітуріелем. Тепер він взявся за уламки цегли. Зібрав величезну і надзвичайно цікаву купу, – та й тут його спостигла невдача; закохане серце розбилось, і він продав свій скарб колишньому бровареві – власникові останнього уламка. Відтак узявся за кремінні сокири та інше знаряддя первісної людини, проте раптом дізнався, що фабрика, яка виготовляє їх, забезпечує й інших збирачів. Тоді накинувся на пам'ятки писемності ацтеків та на опудала китів. Згайнував силу грошей, і знову пшик! Коли його колекція майже була повна, раптом надіслали з Гренландії нове опудало кита, а з Кундуранго (Центральна Америка) – ще один напис мовою ацтеків, – і все, що він досі зібрав, ламаного гроша не варте було в порівнянні з ним. Дядечко кинувся світ за очі, щоб заволодіти цим раритетом. Кита купив, а напис перехопив інший збирач. Ви, певно, розумієте, що справжній Кундуранго – це таки скарб, і той, хто ним заволодів, скорше розлучиться з родиною, аніж з таким багатством. Отож дядечко знову все продав і вже перестав вірити, що йому колись пощастить; за одну ніч його чорне, наче смола, волосся стало білим, як сніг.

Дядечко довго думав і вирішив збирати таке, що вже жодному дурню й не приверзеться. Подумав-подумав і вирішив колекціонувати луну.

– Що?! – здивувався я.

– Луну, шановний добродію. Першим його надбанням стала чотириразова луна із Джорджії, за нею – шестикратна – з Меріленда, а потім і тринадцятикратна – з Мена; в Канзасі він роздобув дев'ятикратну, а в Теннесі – дванадцятикратну, до того ж дешево, –

луна, розумієте, була бракована, бо частина скелі, що відбивала її, обвалилась. Дядечко сподівався за кілька тисяч доларів полагодити луну, домурувавши скелю, та дарма. Бо архітектор, який узявся за це, ніколи до того не мав справи з луною і врешті-решт тільки допсував її. Доти луна гиркалась, мов теща, а опісля годилася хіба що для притулку глухонімих. Тоді дядечко за безцінь накупив силу-силенну подвійних лун, розкиданих по всіх усядах; придбав їх гамузом, із знижкою на двадцять відсотків. Відтак доп'яв десь у Орегоні не те що луну, а цілий оркестр і виклав за неї усі свої статки. Можливо, вам доводилося чути, що торгівля лунами, як і спекуляція діамантами, теж вимірюється каратами. За луну в один карат ви доплачуєте всього-на-всього десять доларів – за той клаптик землі, що на ній вона гуляє; за подвійну чи потрійну – вже тридцять доларів; за п'ятикратну – дев'ятсот п'ятдесят, а за десять каратів – тринадцять тисяч. Орегонська луна, яку дядечко назвав Великою луною Піта, являла собою скарб у двадцять два карати і коштувала йому двісті шістнадцять тисяч доларів. Землю йому накинули так, оскільки вона була за чотириста миль од найближчого виселка.

А я тим часом провадив бездумний і безтурботний спосіб життя. Гарненька і єдина дочка англійського графа погодилась узяти зі мною шлюб і любила мене до нестями. В присутності цієї райської пташки я почував себе на сьомому небі. Родина схильно ставилась до мене, адже я був єдиним спадкоємцем свого дядечка, а в нього – аж п'ять мільйонів доларів. Ніхто з нас, звичайно, і не підозрював, що пристрасть старого перейшла всі межі.

Над моєю безтурботною головою несподівано вдарив грім. Бо ж явилась нова луна, нині відома всім під назвою Великого Кохінура, або Гори Відлунь. Вона дорівнювала шістдесятип'ятьом каратам. У тиху вранішню годину одне лише відлуння тривало п'ятнадцять хвилин. Та справа ще в тім, що дядечкові на заваді став інший колекціонер. Обидва вони влаштували скажені перегони, аби заволодіти цим діамантом. І все то якісь два паршиві горби, оточені мочаром, десь у далекому закапелку штату Нью-Йорк. Обидва збирачі примчали туди одночасно, хоч жоден навіть не відав про іншого. Та скарб належав не одному власнико-

ві: Вільямсон Болівар Джарвіс володів східним горбом, а Харбінсон Дж. Блезо – західним; межею вважався видолинок між горбами. І ось, поки дядечко Ітуріель купував східний горб за три мільйони двісті вісімдесят п'ять тисяч доларів, другий колекціонер купив західний за три мільйони з гаком. Ви, мабуть, уже збагнули, що скоїлось. Адже найкраща в світі колекція відлунь приречена була стати неповною, якщо в ній не вистачало цілої половини луни, що її можна вважати владаркою всесвіту. Обидва збирачі спіймали облизня, та жоден не хотів поступитися. Багато було чвар, лайок, прикрих образ і в'їдливих слів. Нарешті другий володар, з злостивістю, притаманною власникам, заходився руйнувати свій пагорб.

Розумієте, коли йому не вдалося загарбати цілу луну, – хай вона не дістанеться нікому. Він розкопає горб, і дядечку Ітуріелю залишиться дуля, а не луна. Дядечко спробував було усовістити його, та той правив своєї: половина відлуння моя, і я волю знищити її, а що стосується вашої, то робіть, як знаєте.

Дядечко домігся проти нього постанови суду. Той подав касацію і звернувся до вищої інстанції. Так обидва вони дряпалися все вище й вище, аж поки не досягли Верховного суду Сполучених Штатів. Там їх спірка викликала справжнє сум'яття. Двоє суддів вважали, що луна – приватна власність, бо хоч її ніхто не мацав і не бачив, купити або продати все ж таки можна; двоє інших наполягали, що вона – нерухоме майно, оскільки її не можна одірвати і перенести будь-куди; решта ж суддів просто не вважала її ні тим, ні іншим.

Все ж таки вирішили, що відлуння – це майно і горб – теж майно, отож обоє збирачів є самостійними й незаперечними власниками та сумісно володіють луною; позиваний може розкопати свій горб, оскільки він є його господарем, проте повинен відшкодувати в сумі трьох мільйонів збиток, якого він завдасть мого дядечку. А дядечкові заборонялося використовувати для відлуння горб другого власника – без його на те згоди. Він міг користуватися тільки своїм горбом; якщо в такому разі луни не буде, суд уже чимось зарадити безсилий. Позиваний теж позбавлявся права брати відлуння од горба – власності мого дядечка... і т. д.

Таким чином, виходило хоч круть верть, хоч верть круть. Жоден із суперників згоди не дав, і неповторній луні судилося навіки замовкнути. З тих пір цей скарб безславно гибіє й продати його неможливо.

За тиждень до мого весілля, поки я ще впивався своїм щастям і вже почали з'їжджатися гості, щоб привітати нас, прийшла звістка про смерть дядечка й копія духівниці, згідно з якою я залишався єдиним його спадкоємцем. Не стало мого улюбленого дядечка, навіки покинув мене! Думка про це ще й досі гнітить мене, хоч минуло вже багато років. Я простягнув духівницю графу, сльози засліпили мені очі. Граф глянув у неї й суворо мовив:

– Хіба ж це багатство, сер? Можливо, у вашій голоштанній країні це чогось і варте – адже ви, сер, єдиний спадкоємець численної колекції відлунь, якщо можна назвати колекцією те, що порозкидане по всіх усюдах. До того ж ви в боргах, наче та свиня в реп'яхах; у всій колекції немає жодного експоната, що б не був у закладі. Я не лиха людина, але мушу дбати про майбутнє моєї дочки. Коли б у вас зосталася хоч одна луна, яку ви назвали б своєю, то ви змогли б поїхати туди з моєю донькою та щоденною важкою працею вдосконалювати ту луну і тим самим заробляти собі на хліб. Але я не можу віддати своє єдине дитя жебракові. Облиш його, доню. Прощайте сер, беріть свої закладені луни і більше не смійте потикатися мені на очі.

Моя незрівнянна Селестіна, плачучи, пригорнулась до мене й поклялась, що з великою радістю вийде за мене й тоді, коли я не матиму навіть крихти відлуння. Та нас розлучили силою; не минуло й року, як вона зів'яла й померла, а я от мучуся на цьому світі; нещасний і самотній, я день і ніч благаю бога дарувати мені смерть, щоб навіки з'єднатися з нею там, де немає жорстокості і де знаходять собі вічний спокій всі гнані та знеможені.

А зараз, сер, якщо ви будете ласкаві та поглянете на оці карти і схеми, то я продам вам відлуння значно дешевше, ніж будь-хто з моїх конкурентів. Ось, наприклад, це – тридцять років тому воно коштувало моєму дядечкові десять доларів. Кращого не знайдете в Техасі. Я віддам його вам за...

– Дозвольте вас перебити, друже, – мовив я, – сьогодні мені

просто дихати не дають комівояжери. Я вже купив зовсім не потрібну мені швейну машину; карту, що на ній усе переплутано; годинник, котрий і не збирається йти; порошок проти блощиць, хоч з'ясувалося, що вони тільки його й полюбляють; я придбав безліч усілякого мотлоху, і з мене годі. Я не бажаю мати жодного з ваших відлунь, навіть якщо ви оддасте їх задарма. До того ж я терпіти не можу типів, котрі намагаються всучити мені будь-що. Ось бачите пістоля? Отож забирайте свій мотлох та йдіть геть, поки не пролилася кров!

Та він тільки жалібно посміхнувся й вийняв ще кілька схем. Отож усе скінчилося, як і належить, – бо щойно ви заговорили з комівояжером, то вам слід лише коритися своїй долі.

Спливла докучлива година – і ми сторгувалися. Я придбав два подвійних відлуння у гарному стані, а він дав мені на дорогу ще одно, яке ніяк не міг збути, бо воно відгукувалось по-німецьки. Він пояснив: «Колись воно розмовляло всіма мовами, а тепер випали зуби, і воно гиргоче тільки по-німецьки».

ОПОВІДКИ ПРО ВЕЛИКОДУШНІ ВЧИНКИ

Все своє життя, починаючи з дитячих літ, я мав звичай читати певного роду історії, написані у своєрідній манері Премудрого Мораліста, бо ж таке читиво було повчальне й справляло мені втіху. Історії ті завжди лежали в мене напохваті, і коли мені сприявав рід людський, я вдавався до них – і вони підносили мене на дусі; коли я почувався немилосердним егоїстом і негідником, я вдавався до них, – і вони нараджували мені, як вестися, щоб знову себе поважати. Не раз я жалкував, що ті чарівні історії уривалися щасливою розв'язкою, і мріяв довідатися, куди поверне далі захоплива оповість про добродійників та вдобродійнених. Це почуття росло в моїй душі так уперто й непогамовно, що я нарешті зважився таки дізнатися, чим закінчились оті історії. Я взявся за діло і по багатьох невсипущих трудах та копітких дослідках довів його до кінця. Наслідки я викладу вам, супроводжуючи по черзі кожну історію її правдивим продовженням, що його я знайшов і перевірів.

Вдячний пудель

Жалісливий лікар (він залюбки читав такі книжки) здибав якось безхатнього пуделя з поламаною лапою, приніс бідолаху до себе додому, наставив та перев'язав йому скалічену лапу, відпустив його на волю, а невдовзі й думати про нього забув. Та як же він здивувався, коли одного пречудового дня відчинив свої двері й уздрів біля них вдячного пуделя – той терпляче ждав лікаря в парі з іншим безпритульним собакою, якому теж було поламано ногу. Добрий лікар негайно подав допомогу нещасній тварині, святобливо схиляючись перед невичерпною добротою та милосердям бога, той-бо не погребував таким покірливим знаряддям, як безхатній пудель, щоб покріпити... і т. д. і т. д.

Продовження

Назавтра вранці жалісливий лікар знайшов біля своїх дверей двох тих самих собак, розпромінених вдячністю, а з ними ще двох собак-калік. Він тут-таки подав їм допомогу, і всі четверо подалися собі геть, залишивши жалісливого лікаря на самоті і сповнивши його таким побожним подивом, якого ще ніколи в житті він не відчував. День минув, настав ранок. Перед дверима жалісливого лікаря сиділо вже четверо псів, що побували на лікуванні, а з ними ще четверо, що потребували лікування. Минув і цей день, настав інший ранок; тепер уже шістнадцять псів, із них вісім щойно скалічилих, залягли тротуар, а перехожі остережливо обминали це місце. До полудня всі зламані лапи було вправлено, але до побожного подиву в серці доброго лікаря мимохіть стали долучатися блюзнірські почуття. Ще раз зійшло сонце й освітило вже тридцять двох собак, із них шістнадцять із поламаними лапами укрили весь тротуар і піввулиці; решту місця заповніли глядачі людського поріддя. Виття зранених собак, вдячне скавуління зцілених та зауваження глядачів справляли незабутнє враження, але рух по цій вулиці завмер. Добрий лікар надіслав заяву про вихід з-поміж парафіян своєї церкви, щоб ніщо не заважало йому добирати слів так вільно, як того вимагали обставини. Тоді він найняв двох хірургів собі до помочі і ще перед смерком закінчив свою добродійну діяльність.

Та всьому на світі є своя межа. Ось ще раз ізблиснув ранок, і добрий лікар, визирнувши надвір, побачив незліченне, неоглядне стовпище собак, що вили й просили допомоги, і сказав:

– Нема ради, треба признатися, що книжки пошили мене в дурні: вони розповідають лише кращу половину історії і на цьому уривають. Дайте-но сюди рушницю, справа зайшла задалеко.

Він вийшов із рушницею з дому й ненароком наступив на хвіст першому вдобродійненому пуделеві. Той відразу ж схопив його за ногу. Слід сказати, що велика й добра справа, якій присвятив себе цей пудель, зродила в ньому таку сильну, а далі то ще й більшу заповзятливість, що його слабка голова не витримала й він сказився.

З місяць жалісливий лікар у страхітливих муках конав від сказу, тут-то він закликав до себе друзів, що вдарились у ревний плач, і сказав:

– Остерігайтеся книжок. Вони розповідають тільки половину історії. Коли сіромаха просить у вас допомоги і ви не певні, чим обернеться ваша добродіяльність, дайте волю своїм сумнівам і вбийте прохача.

По цих словах він обернувся лицем до стіни й віддав богові душу.

Жалісливий письменник

Бідний і молодий літератор-початківець марно намагався примістити куди-небудь свої рукописи. Нарешті, спіткавшись вічна-віч з усіма жахіттями голодної смерті, він розповів свою сумну історію одному славетному письменникові, просячи в нього поради й допомоги. Цей великодушний чоловік як стій відклав усі свої справи й заходився читати відхилений рукопис. Упоравши це добре діло, він щиро потис молодикові руку й сказав: «Ваш рукопис не позбавлений інтересу; зайдіть до мене в понеділок».

У домовлений час славнозвісний письменник, гречно всміхаючись, але не кажучи й слова, розгорнув перед літератором-початківцем ще вологе, щойно віддруковане число часопису. Як же здивувався бідний молодик, побачивши, що в часописові вміщено його власний твір.

– Як я зумію віддячити вам за цей шляхетний вчинок! – вимовив він, падаючи навколішки й умиваючися слізьми.

Славетний письменник був знаний Снодграс; бідний літератор-початківець, врятований таким чином від безвісності та голодної смерті, – не згірш знаний згодом Снегсбі. Нехай цей випадок схилить нас до того, щоб ми зичливо вислуховували всіх початківців, що потребують допомоги.

Продовження

Наступного тижня Снегсбі прийшов із п'ятьма відхиленими рукописами. Славетний письменник трохи вже здивувався, в книжках-бо він читав, що молодому генієві вистачить допомогти лише один раз. Та він переорав і ці сторінки, виполюючи дорогою зайві квіти красномовства та проріджуючи зарості з прикметників, після чого йому пощастило примістити ще два рукописи.

Не минуло й тижня, як вдячний Снегсбі заявився з новим вантажем. Прислужившись молодому страдникові вперше, славетний письменник внутрішньо раював, порівнював себе з великодушними героями в книжках; однак тепер йому закралася підозра, що він наразився на щось нове на ниві великодушних вчинків. Його заповзятливість трохи пригасла. А проте йому бракувало сил відшити молодого автора, що второвував собі шлях, а надто, коли той горнувся до нього з такою наївною простотою та довірливістю.

І ось уже закінчилося тим, що молодий літератор-початківець невдовзі осідлав славетного письменника. Усі кволі спроби старшого колеги скинути цей тягар ішли намарне. Він мусив щодень вділяти порад своєму молодому другові, щодень підохочувати його; він мусив пробивати його рукописи в тижневики, переписуючи щоразу все від слова до слова, щоб надати творам пристойного вигляду. Убившись нарешті в силу, дебютант зажив собі блискавичної популярності, змалювавши особисте життя славетного письменника так занозувато і з такими ущипливими подробицями, що книга розійшлася в безлічі примірників. І серце славетного письменника не витримало ганьби. Лежачи на смертному одрі, він сказав:

– Леле, книжки ошукали мене; вони розповідають далеко не все. Остерігайтеся літераторів, коли ті второвують собі шлях, друзі мої. Кому бог наготував голодну смерть, того не вирятовуйте самовпевнено собі ж на погибель.

Вдячний чоловік

Одна місіс їхала головною вулицею великого міста зі своїм маленьким синочком, коли це нараз коні схарапудилися й понесли, мов навіжені, і вже візник злетів з передка, а пасажири в колясці закам'яніли з жаху. Та сміливий юнак, що правував бакалійною балагулою, кинувся навперейми знавіснілим тваринам і, важачи головою,⁴¹ спинив їх на всьому скаку. Вдячна дама занотувала його адресу, дісталася до себе додому й розповіла про цей геройський вчинок своєму чоловікові (що залюбки читав книжки); той, увесь мокрий від сліз, вислухав зворушливу розповідь, а тоді, подякувавши разом із любими його серцю домівниками тому, хто не дасть навіть горобцеві упасти додолу без своєї на те волі, послав по сміливого юнака, вклав йому в долоню чек на п'ятсот доларів і сказав:

– Візьміть оцю винагороду за свій благородний вчинок, Вільяме Фергюсоне, і коли вам знадобиться друг, згадайте, що у Томпсона Макспадена б'ється в грудях шляхетне серце.

Нехай це буде нам наука, що добре діло завжди обертається на користь доброчинцеві, хоч би й яке становище він обіймав.

Продовження

Вільям Фергюсон навідався за тиждень і попросив містера Макспадена як впливову людину виклопотати йому пристойніше місце, бо чує себе здатним на щось більше, ніж правувати балагулою. Містер Макспаден виклопотав йому місце писаря з доброю платнею.

Невдовзі ослабла мати Вільяма Фергюсона, і Вільям... Одне слово, містер Макспаден погодився взяти її до себе в дім. За недовгий час вона занудилася за своїми меншими дітками, отож Мері та Джулії теж знайшли місце в домі, а також і Джімі, їхньому маленькому братикові. Джімі мав ножика, і одного пречудового дня забрався до вітальні й менш ніж за три чверті години

41 - Певне, помилка друку.– М. Т.

обернув меблі вартістю в десять тисяч доларів на безцінь. День чи два перегодом він упав зі сходів і скрутив собі в'язи, і на похорони об'явилося душ із сімнадцятеро родичів. Так відбулося знайомство, і опісля кухня Макспаденів уже ніколи не порожнювала, а самі Макспадени мали клопоту по зав'язку: пришукували їм всіляку роботу й знову пришукували, коли попередня набивала оскомину. Бабуся Фергюсон добряче пила й добряче лаялась, але вдячні Макспадени розуміли, що мусять терпіти та напучувати стару, бо її син непомаду їм прислужився, – і прихилялися до цього діла всією душею. Вільям заходив туди частенько, діставав гроші – щоразу менше, і випрохував нові, вищі й прибутковіші посади, а вдячний Макспаден силкувався настачити їх чимскоріше. Макспаден згодився також, трохи повагавшись, улаштувати Вільяма в коледж, та ось настали перші вакації, і наш герой попросився вирядити його до Європи поліпшувати здоров'я. Тут зацькований Макспаден став дибки проти свого тирана. Він відмовив твердо й рішуче. Мати Вільяма Фергюсона так зчудувалася, що впустила з рук пляшку з джином, і язик її не повернувся сказати чорне слово. Трохи оговтавшись, вона вимовила, задихаючись:

– То ось яка ваша дяка? Де б оце були ваша жінка й хлопчик, якби не мій син?

Вільям сказав:

– То ось яка ваша дяка? Вирятував я вашу жінку чи ні? Самі скажіть!

Семеро родичів гурмою впхалися з кухні і кожне мовило й собі:

– І це ваша дяка?

Вільямові сестри докірливо дивилися й казали:

– І це його дя...

Але тут їх урвала мати – вона крикнула, вдаряючись у сльози:

– І подумати лишень, мій безневинний голубок Джімі зробив послугу такій паскуді!

Тоді бунтівливий Макспаден підбадьорився і відмовив, спалахнувши:

– Геть із мого дому, волоцюги! Мене одурили книжки, але я вже більше не ошукаюся – стане й одного разу! – І, обернувшись до Вільяма, вигукнув: – Так, ви врятували мою жінку, але хай-но

ще хоч один таке вчинить – помре на місці!

Я не проповідник, отож своє казання не починатиму цитатою, а кінчатиму. Ось ця цитата – із спогадів сера Ноя Брукса про президента Лінкольна, видрукуваних у «Скрібнерс манслі».

«Дж. Г. Гакет у ролі Фальстафа вельми сподобався містерові Лінкольну. Своім звичаєм він забажав висловити почуття вдячності і написав акторові вельми щиру записку, де повідомляв, із якою втіхою дивився виставу. Гакет послав у відповідь якусь книжку, можливо, власного авторства. А ще він написав президентові кілька листів. Цей епізод був уже стерся в моїй пам'яті, коли це якось увечері доволі пізно я подався на запрошення до Білого Дому. Входячи до президентового кабінету, угледів я, собі на подив, містера Гакета, що сидів у приймальні, певне, чекаючи аудієнції. Президент спитав мене, чи є там хто-небудь. Почувши відповідь, він сумовитим голосом сказав:

– О ні, не можу я його прийняти, не можу; я сподівався, що він уже пішов.– Потім він додав: – Ось вам свідчення, як тяжко мати добрих друзів та знайомих у моєму становищі. Знаєте, мені дуже подобався Гакет як актор, і я написав йому про це. У відповідь він надіслав мені книжку, і я гадав, що на цьому й скінчиться. Він начебто митець у своїй справі й посідає в театрі певне становище. І от лиш тим, що ми були полистувалися, по-товариському, як перші-ліпші двоє людей, він хоче щось у мене прохати. Як, по-вашому, що йому треба?

Я не зумів угадати, і сер Лінкольн сказав:

– Він хоче бути консулом у Лондоні. О боже мій!..»

Скажу наостанок, що випадок з Вільямом Фергюсоном стався насправді і я напевно це все знаю, хоч і змінив деякі подробиці, щоб Вільям не нарікав на мене.

Гадаю, що кожному читачеві в якусь приємну та чулу годину свого життя траплялося зіграти роль героя оповідок про великодушні вчинки. Мені хотілося б знати, чи багато з них погодилося б розповісти про цей свій епізод і чи люблять вони, коли їм нагадують, чим воно все скінчилося.

ДИФТЕРИТ У МАКВІЛЬЯМСІВ

(Як розповів авторові цієї книжки містер Маквільямс, дуже приємний добродій з Нью-Йорка, що з ним автор випадково познайомився в дорозі).

– ...Ото так лютувала в нашому місті ця жахлива, невиліковна хвороба – дифтерит, і всі матері навісніли зі страху. Але вернімося назад: отож, кажу, я звернув увагу своєї дружини на нашу маленьку Пенелопу:

– Серденько, будши тобою, я б не дозволив дитині гризти оту соснову скіпку.

– Любенький мій, а яка ж із цього шкода? – відмовила вона, наміряючись, проте, відібрати скіпку в дівчинки, бо жінка не може вислухати навіть очевидячки справедливого зауваження, не заперечивши. Цебто жінка заміжня, хочу я сказати.

Я відмовив:

– Кохасю, кому ж не відомо, що соснове дерево – найменш поживне з усіх, які лишень може їсти дитина.

Дружинина рука, що вже простягалась була по скіпку, враз спинилася й знову лягла на коліна. Видимо стримуючи себе, вона сказала:

– Любчику, ти ж знаєш не згірш за мене: всі лікарі запевняють, що соснова живиця дуже помічна на слабу спину й нирки.

– А... тоді вибач, я просто не знав, що дитина слабує на нирки й на спинний хребет і що наш лікар порадив...

– Хто це тобі сказав, що вона слабує на нирки й на спинний хребет?

– Таж ти сама, кохасю, щойно висловила цю думку.

– Ще що вигадай! Ніколи я такої думки не висловлювала.

– Ну як же, любонько! Ось щойно ти сказала...

– Сказала, сказала! Мало що я могла сказати! Ніякої шкоди з того не буде, як дитина трохи погризе соснову скіпку, коли їй так хочеться, і ти сам це добре знаєш. І вона її гризтиме, й квит!

– Годі, годі, серце. Тепер я вже бачу, що твоя правда, і сього-

дні ж піду замовлю дві-три фури щонайліпших соснових дров. Щоб моїй дитині чогось бракувало, поки я...

– Прошу тебе, йди вже до своєї контори та дай мені трохи спокою! Ну слова не можна сказати, щоб ти не підхопив та не завівся сперечатися без кінця й без краю, поки й сам уже не знаєш, що плетеш.

– Гаразд, гаразд, хай буде по-твоєму. Правда, цим останнім твоїм словам трохи бракує логіки, бо...

Однак докінчити я не встиг, бо дружина демонстративно підвелася, взяла дитину за ручку й вийшла. А як я вернувся на обід додому, вона зустріла мене, біла як стіна:

- Ой Мортімере, ще один! Малий Джорджі Гордон захворів.
- Дифтерит?
- Дифтерит.
- Є якась надія?
- Ніякісінької. Ой що ж це з нами буде!

Аж ось нянька привела Пенелопу сказати нам добраніч та промовити щовечірню молитву, вклякнувши поруч мами. Не доказавши до кінця «Ось кладуся я спочить», донечка наша кахикнула! Дружина так і похилилась, мов громом уражена. Але враз підхопилася й заметушилась у панічному завзятті.

Спершу вона наказала, щоб Пенелопине ліжечко перенесли з дитячого покоїка до нашої спальні, й сама пішла доглянути, як те робиться. І мене, звісно, потягла за собою. Все справлено за одну хвилину. Для няньки поставили розкладне ліжко в туалетній. Однак дружина зразу занепокоїлася, що ми дуже далеко від другої дитини: а що, як уночі почнеться й у хлопчика? І знову сплотніла, сердешна.

Тоді ми перенесли Пенелопу й няньчине ліжко назад до дитячого покою, а собі сказали постелити в суміжній кімнаті.

Та за хвилину дружина похопилася: а що, як дифтерит із Пенелопи перейде на малого? Ця думка знову вкинула її в паніку. Ми всім гуртом мерщій потягли ліжечко назад, та їй здавалося, що ми дяємось, хоч вона сама хапалась помагати, аж трохи не розламала ліжечка на цурки в несамовитому поспіху.

Ми перебралися вниз, але там не знайшлося куди упхати

няньку, а дружина сказала, що без няньчиного досвіду нам годі обійтись. Отож ми вернулися з усім манаттям нагору, до спальні, раді-радісінькі, мовби птахи, що в люту бурю добилися до свого гнізда.

Дружина побігла до дитячого покою глянути, як там хлопчик. За мить вернулася знову перелякана:

– Чого це наш малий так міцно спить?

Я відказав:

– Серденько, таж він у нас завжди спить як байбак.

– Знаю я, знаю, але нині він спить якось не так. Він... Він дихає так *рівно*! Ой, я так боюся, так боюся!

– Та він же, серденько, завжди рівно дихає.

– Ой, я знаю, але зараз воно якось так страшно... А нянька ж його така молода й недосвідчена! Хай Марія спить тут із нею, щоб була наготові, коли що.

– Непогана думка, але хто ж тобі помагатиме?

– Поможеш і ти, як треба буде. Та й однаково я в таку хвилину все мушу сама робити, нікому нічого не дозволю.

Я сказав, що не годиться мені лежати та спати, коли вона цілу безсонну ніч упадатиме біля хворої дитини, однак вона вмовила мене лягти. А стара Марія перебралась назад, на своє місце в дитячому покоїку.

Пенелопа двічі бухикнула крізь сон.

– Ой, лихо, ну чого ж той лікар не йде! Мортімере, тут занадто тепло. Авжеж, ось яка духота. Вимкни опалення, швиденько!

Я вимкнув опалення, глянувши мимохідь на термометра й здивувавшись: невже таки двадцять градусів це затепло для хворої дитини?

Вернувся з міста кучер і сповістив, що наш лікар сам хворий і не встає з ліжка. Дружина звела на мене помертвілі очі й промовила безживним голосом:

– Це кара небесна. Так нам присуджено. Він же ніколи досі не хворів. Ніколи! Ні, ми з тобою жили не так, як слід, Мортімере. Скільки разів я тобі це казала! А тепер бачиш, що вийшло? Ні, наше дитя вже не видужає. Будь радий, якщо ти зможеш собі пробачити, а я собі ніколи не зможу.

Я сказав – зовсім не хотючи її уразити, але, може, не досить обережно добравши слова, – що не розумію, чим же це наше життя було таке неподобне.

– Мортімере!!! Ти що, і на малого хочеш кару накликати?

І дружина заплакала. Тоді раптом схопилася:

– А хіба лікар ніяких ліків не прислав?

– Прислав, аякже, – відповів я. – Я тільки чекаю, коли ти даси мені слово сказати.

– Ну то давай їх сюди хутчіше! Чи ти не знаєш, яка тепер дорога кожна хвилина? Та що з тих ліків, коли й сам лікар добре знає, що від цієї хвороби нема рятунку!

Я зауважив, що поки дитина жива, є ще й надія.

– Надія? Ти сам не знаєш, що балакаєш, Мортімере! Як немовля! Якби ти... Ой, далєбі, тут у рецепті написано: «По чайній ложечці щогодини!» Так, наче ми маємо ще цілий рік часу, щоб рятувати наше дитя! Мортімере, швидше! Дай нашій сердешній донечці повну столову ложку. Та хутчіше ж!

– Ну що ти, серце, столова ложка може їй...

– Не доводь мене!.. Ну, ну, не плач, донечко моя золота, ріднесенька моя, випий оце, воно гірке, але від нього Нелічці полегшає, воно допоможе маминій рідненькій донечці, й буде вона здоровенька. Не плач, не плач, поклади голівоньку мамі на груди й засни, то скоро... Ой знаю ж я, знаю, що вона й до ранку не доживе! Мортімере, по столовій ложці щопівгодини, а може, все ж таки... Іще їй беладони треба дати. Я знаю, що треба. І аконіту теж. Знайди те й те, Мортімере. Ні, ні, мовчи, не мішайся, я ліпше знаю. Ти в цих речах нічого не тямиш.

Нарешті ми полягали, присунувши Пенелопине ліжечко дружині в голови. Вся та шарпанина втомила мене, і за хвилинку я вже куняв чи й просто спав. Але дружина збудила мене:

– Любцю, опалення ввімкнено?

– Ні.

– Я так і знала. Будь ласка, ввімкни його, та швидше. Тут страшна холодюка.

Я ввімкнув опалення й за хвильку знову заснув. Та мене ще раз розбудили:

– Рідненький, може, ти пересунеш ліжечко на свій бік? Там ближче до батареї.

Я пересунув ліжечко, але дорогою зачепився за килимок і збудив дитину. Поки дружина втихомирювала малу страдницю, я знову був задрімав, та за якусь хвилю почув крізь дрімотну млу, наче здалеку, дружинин голос:

– Мортімере, а що, якби гусячим смальцем?.. Може, ти подзвониш?

Сонний витеребивсь я з ліжка, наступив на кицьку, що обурено вереснула й була б дістала за те вельми переконливого стусана, якби не підставився замість неї стілець.

– Нащо ж ти, Мортімере, світло світиш! Ти ж знов розбудиш дитину!

– Та я хочу подивитись, чи дуже ногу забив.

– Ну, то подивися вже й на стілець. Ти його напевне поламав. Бідна кицька, подумай лишень, а що, якби ти...

– От іще треба мені про кицьку думати! І нічого б цього не було, якби ти лишила Марію тут. Тим паче, що це все її діло, а не моє.

– Мортімере, як тобі не сором таке казати! Невже тобі важко зробити для мене цю суто дрібничку в таку страшну хвилину, коли наше дитя...

– Ну, годі, годі, я зроблю все, що тобі треба. Тільки я не хочу побудити всіх чисто в домі цим дзвоником. Всі ж сплять уже. Де він стоїть, той смалець?

– На каміні в дитячому покої. Сходи туди та спитай Марії...

Я приніс гусячий смалець і знову ліг. Та мене знову збуджено:

– Мортімере, мені так не хочеться тебе турбувати, але тут ще холодно, я не можу так її натирати. Будь ласка, як тобі не важко, розпали в каміні. Там накладено, тільки сірника витерти.

Я звівся з ліжка, запалив у каміні й сів перед ним, похнюпившись.

– Мортімере, не сиди так, ти ж застудишся на смерть. Лягай спи.

Щойно я нахилився над ліжком, вона сказала:

– Стривай. Дай дитині ще ліків.

Я й те зробив. Після ліків Пенелопа розбуркалась, і дружина, скориставшись з того, роздягла її та натерла всю гусячим смальцем. Незабаром я вже знову куняв, та й ще раз мені довелося вставати.

– Мортімере, тут тягне. Я добре чую, що тягне. Присунь ліжечко до каміна.

Я посунув ліжечко, та знову зачепився за килимок й жбурнув його у вогонь. Дружина схопилася з ліжка рятувати килимок й дещо мені сказала, а я їй. Потім ще раз ліг та задрімав на півхвилинки, та вона підняла мене готувати припарку зі лляного сім'я. Поклали ту припарку Пенелопі на груди й лишили її там виявляти свою зцілющу дію.

Дрова в каміні не можуть горіти вічно. Що двадцять хвилин я мусив уставати та підкидати нових, і це дало моїй дружині нагоду ще на десять хвилин скоротити проміжки між даванням дитині ліків, на превелику дружинину полегкість. А поміж тим я час від часу замінював лляну припарку та клав гірчичники й витяжні пластирі, де лише знаходилося на дитині вільне місце. Та ось, уже над ранок, вийшли всі дрова, й дружина зажадала, щоб я спустився в підвал та приніс іще. Я їй відказав:

– Серце моє, це морочливе діло, а малій уже, напевне, тепло, вона ж он як навкривана! Може, краще перемінімо припарку та...

Докінчити мені не дали. Я наносив з підвалу дров, а тоді ліг і захріп, як лиш може чоловік, до краю знесилений душею й тілом. Був уже білий день, коли я почув, як мене торсають за плечі, й ураз прокинувся.

Дружина стояла наді мною, втупивши в мене застигли очі й задихаючись. Нарешті вона спромоглася на слово:

– Все, Мортімере, все! Дитина спітніла. Що ж нам тепер діяти?!

– Лишенько, як ти мене налякала! Звідки ж я знаю, що тепер діяти. А може, як роздягти та покласти знов на протязі...

– Ти зовсім здурів! Тут ні хвилини не можна гаяти, біжи швидше до лікаря! Біжи сам! І приведи його живого чи мертвого.

Я витяг того хворого сердегу з ліжка й привів до нас. Поди-

вившись на малу, лікар сказав, що вона зовсім не вмирає. Я здивувався, але дружина розлютилась, наче від особистої образи. Потім він додав, що дитина кашляє від якогось подразнення в горлянці, і я подумав, що зараз моя дружина покаже йому на двері. Далі лікар ще сказав, що дитині треба тільки вихаркнути те, від чого вона кашляє. Він чогось дав їй, дівчинка закашлялась і врешті виплюнула невеличку скіпочку.

– Ніякого дифтериту в неї немає,– пояснив лікар.– Вона просто гризла соснову скіпку або що, і в горлянці їй застрягла трісочка. Нічого воно їй не зашкодить.

– Авжеж,– озвався я,– охоче вірю. Адже живиця, що є в соснині, дуже помічна від деяких дитячих хвороб. Ось спитайте мою дружину, вона вам скаже.

Але вона не сказала нічого. Вона зневажливо відвернулася і вийшла з кімнати. Відтоді в нашому житті є один такий епізод, про який ми ніколи не згадуємо. І життя наше плине тихо й мирно.

(Дуже небагато жонатих чоловіків зазнавали такого, як містер Маквільямс, ото ж автор гадає, що ця нова для читачів тема хоч трохи їх зацікавить).

ВЕЛИКА РЕВОЛЮЦІЯ НА ПІТКЕРНІ⁴²

Дозвольте мені оживити події у вашій пам'яті. Майже сто років тому команда британського корабля «Баунті» чинила заколот, покидала капітана й офіцерів у море, захопила корабель і подалася курсом на південь. Заколотники набрали собі дружин серед тубілок Таїті, а потім рушили до відлюдної скелі посеред Тихого океану, що називається островом Піткерном, посадили там корабель на мілизну, зняли з нього все, що могло знадобитися для нової колонії, і поселилися на острові.

Піткерн настільки віддалений від торговельних шляхів, що минуло багато років, перш ніж інший корабель підійшов до його берегів. Цей острів завжди вважався ненаселеним, і тому, коли корабель кинув тут, нарешті, свій якір у 1808 році, капітан його був безмірно вражений, побачивши на острові людей. Хоч заколотники билися між собою і мало-помалу перебили один одного, так що від старої команди лишилося всього двоє-трое чоловік, ця трагедія розігралася вже після того, як народилося чимало дітей. 1808 року населення острова складалося з двадцяти семи душ. Головний заколотник, Джон Адамс, був ще живий, і йому судилося прожити ще багато років як правителеві й патріархові своєї пастви. Із заколотника й убивці він став християнином і вчителем, і його народ з двадцяти семи душ був тепер найпобожнішою і найправеднішою паствою в усьому християнському світі. Адамс уже давно підняв британський прапор і проголосив свій острів власністю британської корони.

Тепер населення острова налічує дев'яносто осіб – шістнадцять чоловіків, дев'ятнадцять жінок, двадцять п'ять хлопчиків і тридцять дівчаток – усі нащадки заколотників, усі носять прізвища

42 - Піткерн – острів у Тихому океані. 28 квітня 1789 р. на англійському кораблі «Баунті» вибухнув заколот. Частина законників висадила на острові Піткерн, де заснувала колонію, яку виявили лише 1808 року. На той час серед населення острова лишився тільки один учасник заколоту – Джон Адамс, який дожив до 1829 року. Заколот на «Баунті» послужив сюжетом для поеми Байрона «Острів».

тих заколотників і всі розмовляють по-англійському, і тільки по-англійському. Острів підноситься високо над морем і має стрімкі береги. Завдовжки він близько трьох чвертей милі, завширшки в окремих місцях – до півмилі. Всією орною землею володіють кілька сімей, у відповідності до розподілу, що його вчинили багато років тому. На острові є деяка живина – кози, свині, кури й кішки, але немає собак і великої худоби. Є одна церква, де містяться також урядові установи, школа й публічна бібліотека. Протягом перших двох поколінь правитель мав такий титул: Головний суддя і Верховний правитель, підпорядкований її величності королеві Великобританії. Його обов'язком було видавати закони і самому ж проводити їх у життя. Посада його була виборна; правом голосу користувалися всі, кому сповнилося сімнадцять років, незалежно від статі.

Єдиним заняттям населення було рільництво та рибальство; єдиною розвагою – релігійні відправи. На острові ніколи не було жодної крамниці і ніяких грошей. Звички й одяг жителів були первісні, а закони – навдивовижу прості. Ці люди жили у святому спокої, далекі від суєтного світу з його домаганнями й турботами, не знаючи, та й не бажаючи знати, що відбувається у могутніх імперіях за безкраїм океанським простором. Раз на три-чотири роки до острова приставав який-небудь корабель, що передавав їм застарілі новини про криваві битви й спустошливі епідемії, про повалені трони й загиблі династії. Потім він обмінював фланель і мило на батати й плоди хлібного дерева і відпливав собі геть, залишаючи їх поринати у мирні мрії та благочестиві діла.

Восьмого вересня минулого року адмірал де Горсі, командувач британського флоту на Тихому океані, відвідав острів Піткern і в своєму офіційному рапортів адміралтейству повідомив таке:

«У них є боби, морква, ріпа, капуста і трохи кукурудзи; ананаси, фігові пальми; апельсини, лимони й кокосові горіхи. Одяг вимінюють за харчі з кораблів, які пропливають повз острів. На острові немає джерел, але принаймні раз на місяць випадають дощі, отож води вистачає, хоч у попередні роки вони іноді страждали від засухи. Алкогольних напоїв, окрім як для медичних потреб, вони не вживають, і п'яниць серед них немає...

Чого потребують остров'яни, краще за все видно з переліку тих предметів, які ми дали їм взамін на продукти харчування, а саме: фланель, саржа, ситець, черевики, гребінці, тютюн і мило. Вони також відчують гостру потребу в географічних картах та грифельних дошках для своєї школи й охоче беруть будь-які інструменти. Я наказав видати їм з державних запасів британський прапор, щоб вони піднімали його при наближенні кораблів, і пилку, без якої вони просто не могли обходитись. Гадаю, що це зустрине схвалення у ваших світлостей. Якби щедрий народ Англії тільки знав про потреби цієї найдостойнішої маленької колонії, вона б не довго лишалася без припасів...

Церковна служба починається щонеділі о десятій тридцять ранку і о третій дня в приміщенні, яке збудував Джон Адамс і яким він користувався для цієї мети аж до своєї смерті у 1829 році. Її править, твердо додержуючись літургії англіканської церкви, містер Саймон Янг, їхній виборний пастор, вельми шанований серед поселенців. Щосереді відбувається читання біблії, на якому бувають присутні всі, хто може. Влаштовується також спільний молебень – у першу п'ятницю кожного місяця. Щоранку й щовечора в кожному домі моляться посімейно, і жодне приймання їжі не обходиться без молитви про господне благословення до і після трапези. Про ці релігійні відправи остров'ян не можна говорити без якнайглибшої поваги. Народ, найбільша втіха і привілей якого полягає у звертанні до бога, і який до того ж веселий, старанний і, напевне, вільніший від пороків, ніж будь-яка інша громада, – не потребує служителів культу».

А тепер я наведу з адміральського рапорту одну фразу, яка, безперечно, випадково зірвалася з його пера і про яку він тут же забув. Адмірал навіть не здогадувався, скільки в ній було трагічної проникливості! Ось ця фраза:

«На острові оселився чужоземець, американець – сумнівне надбання».

Справді, це було «сумнівне надбання»! Капітан Ормсбі на американському кораблі «Горнет» зійшов на острів Піткерн приблизно через чотири місяці після візиту адмірала, і з фактів, які він там зібрав, ми тепер знаємо все про того американця. Роз-

глянемо ж ці факти в їх історичній послідовності. Американця звали Батеруотер Стейвлі. Як тільки він перезнайомився з усім населенням, – а це, зрозуміло, справа лише кількох днів, – то почав усілякими способами втиратися до нього в довіру. Він став надзвичайно популярним, і на нього дивилися з пошаною, бо передусім він зрікся мирського життя і всі свої сили присвятив релігії. З ранку до вечора він читав біблію, молився, виспівував гімни або просив благословення. Ніхто не вмів так ревно, так довго й так гарно молитися, як він.

Нарешті, вирішивши, що час приспів, він тишком-нишком почав сіяти розбрат серед остров'ян. Він з самого початку задумав повалити уряд, але до певного моменту, звичайно, приховував свій намір. До різних людей він підходив по-різному. В одному місці викликав невдоволення, звертаючи увагу на короткочасність недільних відправ: він говорив, що в неділю має бути три тригодинних відправи замість двох. Багато хто подумував так і раніше; тепер вони потай об'єдналися в партію для боротьби за це. Деяким жінкам він зумів довести, що їм не дають достатньої свободи слова на молитовних зборах; так народилася друга партія. Жодного засобу він не залишив поза увагою; він навіть пішов до дітей і збудив у їхніх грудях невдоволення, бо – як він за них виявив – у недільній школі їм не приділялося достатньої уваги. Це призвело до появи третьої партії.

І от, як керівник цих партій, він виявився найбільшою силою у громаді. Тоді він зробив подальший хід – не більше не менше, як висунув обвинувачення проти головного судді Джеймса Расела Нікоя. Ця людина, з твердою вдачею, талановита і дуже багата, була власником будинку з вітальнею, трьох з половиною акрів землі, засіяної бататом, єдиного судна на Піткерні, вельбота. На превеликий для нього жаль, привід для обвинувачення з'явився дуже вчасно. Одним з найстаріших і найзаповітніших законів острова був закон проти порушення власності. Закон цей свято шанувався, і його вважали запорукою народних свобод. Років тридцять тому суд розглядав по цьому закону серйозну справу, а саме: курка, що належала Елізабет Янг (дочці Джона Мілза, одного із заколотників з «Баунті», якій сповнилося тоді п'ятдесят

вісім літ) заскочила в межі земельних володінь Четверга-Жовтня Крістіена (двадцятидев'ятирічного онука Флетчера Крістіена, теж одного із заколотників). Крістіен убив курку. По закону Крістіен міг або залишити курку собі, або, за власним бажанням, повернути її останки власниці й одержати «відшкодування за збитки» в розмірі, відповідному до тієї шкоди, що її заподіяно. Судові протоколи свідчать, що «вищезгаданий Крістіен передав зазначені останки вищезгаданій Едізабет Янг і за збитки, завдані йому, зажадав один бушель бататів». Але Елізабет Янг це домагання вдалося надмірним; сторони не могли дійти згоди, і тому Крістіен вчинив позов. У першій судовій інстанції він програв справу. В усякому разі, йому присудили тільки півчверті бушеля бататів, що він вважав недостатнім і сприйняв як поразку. Він подав апеляцію. Справа тяглася кілька років, переходячи у все вищі й вищі інстанції, і щоразу кінчалася підтвердженням початкової ухвали. Нарешті вона надійшла до Верховного суду і застряла там на двадцять років. Але минулого літа навіть Верховний суд спромігся, нарешті, прийняти ухвалу. Початкову ухвалу було підтверджено ще раз. Тоді Крістіен заявив, що він удовольнився. Але Стейвлі був тут як тут; він шепнув Крістієну та його адвокатові, щоб ті запропонували «просто форми заради» показати їм оригінал закону з метою впевнитися, що закон цей ще існує. Думка здалася дивною, але дотепною. Вимогу було поставлено. В будинок суду послали гінця, який невдовзі повернувся з вісткою, що відповідний акт з державних архівів зник.

Тоді суд оголосив свою останню ухвалу недійсною, бо вона була прийнята по закону, якого насправді не існувало.

Це викликало велике збудження. По всьому острову вмить пролетіла чутка, що оплот громадських свобод загублено – можливо, його навіть по-зрадницькому знищили. За тридцять хвилин майже все населення зібралося в приміщенні суду, тобто в церкві. На пропозицію Стейвлі обвинувачення пред'явили головному судді. Обвинувачений зустрів своє нещастя з гідністю, належною його високому санові. Він не боронився і навіть не сперечався; він визнав за краще просто вказати, що й пальцем не торкався того лиховісного акта, що він зберігав державний архів у

тому самому ящику від свічок, у якому його зберігали з найдавніших часів, і що він не винен у зникненні чи знищенні документа.

Та ніщо вже не могло врятувати головного судді; його звинуватили у зраді, усунули від посади, і все його майно конфіскували.

Найбезглуздішим у цій ганебній справі було таке: вороги судді, звинувачуючи останнього у знищенні акта, заявили, що він нібито зробив це заради Крістієна, бо Крістієн доводився йому родичем! Тим часом Стейвлі був єдиний остров'янин, який не був йому родичем. Нехай читач пригадає, що вся ця громада складалася з нащадків півдесятка людей; що перші діти побралися між собою і народили заколотникам онуків; що ці онуки, а за ними правнуки і всі інші покоління одружувались поміж собою, так що тепер усі вони були кровно споріднені. Більше того, ці родинні зв'язки хитромудро й навіть якось дивно переплуталися і ускладнилися. Стороння людина, наприклад, каже остров'янину:

– Ви називаєте оцю молоду жінку своєю кузиною, а зовсім недавно ви називали її своєю тіткою.

– Аякже, вона моя тітка і водночас моя кузина. А також моя зведена сестра, моя племінниця, моя троюрідна сестра, моя тридцятиюрідна сестра, моя сестра сорок другого коліна, моя троюрідна тітка, моя бабуся, моя вдовина своячениця а наступного тижня вона стане моєю дружиною.

Отже, звинувачення головного судді в кумівстві було не дуже обгрунтоване. Та все одно, дуже чи не дуже, а Стейвлі воно згодилося. Стейвлі негайно обрали на вільну посаду судді, і він гаряче взявся за роботу, виплоджуючи реформи з кожної своєї пори. За дуже короткий час церковні відправи почали лютувати повсюдно й безнастанно. Згідно з наказом, друга молитва недільної ранкової служби, яка звичайно тривала тридцять п'ять-сорок хвилин і присвячувалась молінням за благополуччя на землі, за увесь рід людський, а потім уже й за свій маленький рід, тепер розтяглася на півтори години і обіймала також моління за благополуччя можливого населення різних планет. Це сподобалося всім: кожен казав:

– Так, це вже начебто діло!

Згідно з наказом, звичайні тригодинні проповіді було подовжено вдвічі. Все населення юрбою засвідчило свою вдячність новому судді.

Давній закон, що не дозволяв у неділю варити їжу, витлумачили у тому розумінні, що забороняється також і їсти. Згідно з наказом, недільна школа дістала привілей працювати і в будень. Радість усіх класів не знала меж. За один-єдиний місяць новий суддя став народним кумиром.

Приспів час і для другого ходу цієї людини. Стейвлі почав, спершу дуже обережно, підбурювати людей проти Англії. Він поодинці відводив убік іменитих громадян і розмовляв з ними на цю тему. Поступово він осмілів і вже не крився. Він говорив, що народ зобов'язаний перед самим собою, перед своєю честю і перед своїми великими традиціями піднятися в усій своїй моці й скинути «це докучливе англійське ярмо».

Але простосерді остров'яни відповідали:

– Ми не помічаємо, щоб воно докучало. І як воно може докучати? Англія раз на три-чотири роки посилає корабля, щоб забезпечити нас милом, одягом і речами, які нам дуже потрібні і які ми беремо з щирою вдячністю. Але вона ніколи не завдає нам клопоту. Вона дозволяє нам іти своїм шляхом.

– Вона дозволяє вам іти своїм шляхом?! Так в усі часи відчували і говорили раби! Ці розмови показують, як низько ви скотилися, до якого підлого, свинського стану ви дійшли під цією гнітючою тиранією! Як?! Невже у вас зовсім не лишилося людської гідності? Невже свобода для вас – ніщо? Невже ви згодні бути додатком до чужої і ненависної влади, тоді як можете повстати й посісти своє належне місце у благородній сім'ї народів як великий, вільний, просвічений, незалежний, не підлеглий ніякому скіпетрові народ, що сам вершить свою долю і має голос та владу у визначенні долі всіх інших націй світу?

Такі промови потроху робили своє. Громадяни таки стали відчувати на собі англійське ярмо. Вони не могли напевно сказати, як і де воно їм муляє, але були твердо впевнені, що відчувають його. Вони почали нарікати, згинаючись під тягарем лабет, і вимагали визволення. Незабаром вони страшенно зненавиділи

британський прапор, цей знак і символ занепаду їхньої нації. Вони вже не дивилися на нього, проходячи повз церкву, а відводили очі вбік і скреготіли зубами. І ось одного ранку, коли прапор знайшли втоптаним у багно біля підніжжя деревка, то так і покинули його там лежати, і ніхто не простягнув руки, щоб підняти його знову. Те, чому судилося статися рано чи пізно, нарешті, сталося. Деякі маєтні громадяни пішли вночі до судді й заявили:

– Несила вже терпіти цю ненависну тиранію. Як би нам її скинути?

– За допомогою *державного перевороту*.

– Чого?

– *Державного перевороту*. Це робиться так: все буде підготовлено, і в призначений момент я, як обраний голова держави, привселюдно й урочисто проголошу її незалежною і визволю з під влади всіх і всяких держав.

– Схоже, ніби це просто й легко. Ми могли б це вчинити негайно. А що робити потім?

– Захопити всі укріплення і всю громадську власність, запровадити воєнне становище, привести армію і флот у бойову готовність і проголосити імперію!

Така блискуча програма засліпила простаків. Вони сказали:

– Чудово, грандіозно! Та чи не стане на дибки Англія?

– Нехай собі! Оця ось скеля – наш Гібралтар.

– Справді. Але як бути з імперією? Чи нам потрібна *імперія* та *імператор*?

– Вам потрібне, друзі мої, *об'єднання*. Погляньте на Німеччину, погляньте на Італію. Вони об'єдналися!⁴³ Об'єднання – в цьому вся суть. Воно робить життя жаданим! Воно означає поступ! Ми повинні мати регулярне військо і флот. Звичайно, для цього треба ввести податки. Усе це разом створює велич. При об'єднанні й величі – чого ще вам треба? То ж, чуєте – тільки імперія

43 - Погляньте на Німеччину, погляньте на Італію. Вони об'єдналися! – Йдеться про об'єднання Німеччини в єдину національну державу, на чолі якої став імператор Вільгельм I (1871), і про національне об'єднання Італії (в 1861 р. була створена конституційна монархія на чолі з королем Віктором-Емануїлом II). Твен іронізує з наслідків такого об'єднання.

дарує вам ці блага!

Таким ото чином восьмого грудня острів Піткерн був проголошений вільною і незалежною державою, і того ж таки дня серед великих радощів і втіх відбулося врочиста коронування Батерутера Першого, імператора острова Піткерн. Все населення, за винятком чотирнадцяти осіб, переважно маленьких дітей, пройшло церемоніальним маршем повз трон один за одним, з прапором і музикою, причому процесія розтяглася у довжину мало не дев'яноста кроків. Дехто запевняє, що повз кожен дану точку вона проходила майже три чверті хвилини. Нічого подібного в історії цього острова раніше не було. Народний ентузіазм не знав меж.

Негайно почалися імперські реформи. Було запроваджено дворянські титули. Було призначено морського міністра, і вельбот відразу став до ладу. Було настановлено військового міністра, якому велено негайно приступити до формування постійного війська. Було іменовано першого лорда казначейства і наказано йому підготувати основи оподаткування, а також відкрити переговори з чужоземними державами про наступальні, оборонні та торговельні угоди. Призначили кількох генералів та адміралів, а також кількох камергерів, конюших та лордів-спальників.

На цей час увесь наявний матеріал було вичерпано. Великий герцог Галілейський, військовий міністр, скаржився, що всі шістнадцять дорослих чоловіків одержали високі посади і тому відмовляються служити рядовими; з цієї причини організація його постійного війська не зрушує з мертвої точки. Маркіз Апаратський, морський міністр, прийшов з такою самою скаргою. Він сказав, що сам згоден керувати вельботом, – але хтось же має і веслувати!

За таких обставин імператор зробив усе можливе: він одібрав усіх хлопчиків, починаючи від десяти років, у їхніх матерів і примусово послав до війська рядовими. Так було створено регулярний корпус із сімнадцяти солдатів під командою одного генерал-лейтенанта і двох генерал-майорів. Це сподобалося військовому міністрові, але озлобило всіх матерів країни. Вони заявили, що їхні крихітки тепер приречені лягти у криваві домовини на полі бою і що імператор за це відповість. Деякі з найбільш убитих го-

рем і непримиренних жінок постійно підстерігали його й кидали в нього з засідки батати, не звертаючи жодної уваги на охоронців.

Черев гостру нестачу людського матеріалу довелося посадочити герцога Віфанійського, генерал-поштмейстера, на весла у флоті, і таким чином він мусив сидіти за спиною дворянина, нижчого титулом, а саме: віконта Ханаанського, лорда – головного судді. Це спричинилося до того, що герцог Віфанійський став відвертим недоброзичливцем і таємним змовником. Імператор передбачав це, але зарадити вже не міг.

Далі пішло ще гірше. Одного дня імператор зробив Ненсі Пітерс пересою, а вже наступного дня одружився з нею, незважаючи на те, що кабінет з державних міркувань настійливо радив йому одружитися з Еміліною, старшою дочкою архієпископа Віфлемського. Це стурбувало дуже впливові сфери – церкву. Нова імператриця забезпечила собі підтримку і дружбу двадцяти чотирьох з тридцяти шести дорослих жінок острова, зробивши їх фрейлінами свого двору, зате остання дюжина стала її смертельними ворогами. Сімейства фрейлін невдовзі почали бунтувати, бо нікому стало займатися хатнім господарством. Дванадцять скривджених жінок відмовились піти на імператорську кухню служницями, тому імператриця зажадала від графині Ієрихонської та інших придворних дам, щоб вони носили воду, підмітали палац і виконували інші принизливі й такі ж неприємні обов'язки. Так посіялась ворожнеча і в цьому таборі.

Всі почали скаржитися, що податки на утримання війська, флоту та всіх імперських установ лягли нестерпним тягарем на народ і вкинули його у злидні. Відповідь імператора: «Погляньте на Німеччину, погляньте на Італію! Хіба ви кращі за них і хіба ви не об'єдналися?» – не задовольняла їх.

Вони казали:

– Люди не можуть їсти об'єднання, а ми помираємо з голоду. Рільництво у занепаді. Всі у війську, всі у флоті, всі на державній службі, всі в уніформах, усі байдикують, усі голодують, і нікому працювати на полі...

– Погляньте на Німеччину, погляньте на Італію! Те саме й там. Таким є об'єднання, й іншого способу домогтися його не іс-

нує, і немає іншого способу зберегти його, коли ви вже його домоглися, – така була постійна відповідь імператора.

Але невдоволені заперечували:

– *Ми не можемо витримати податків, ми не витримаємо їх.*

І на довершення всього кабінет оголосив про національний борг, який перевищував сорок п'ять доларів – півдолара на душу населення. Кабінет запропонував консолідувати цей борг – він-бо чув, що так завжди роблять при скруті. Кабінет запропонував ще встановити мито на експорт та імпорт, а також випустити облигації і паперові гроші, які через п'ятдесят років підлягатимуть обмінові на батати й капусту. З його слів, плата військові, флоту і всьому державному апаратові дуже затримувалась, і коли негайно не вжити належних заходів, може статися національне банкрутство, а то навіть повстання і революція. Імператор відразу зважився на самочинний захід, та до того ж іще такий, про який ніколи й не чували на острові Піткерні. У повному параді, з військом за собою, він з'явився одного недільного ранку у церкву і наказав міністрові фінансів провести збір.

Це й була та остання пушинка, що зламала верблюдові спину. Спочатку один громадянин, а потім і інші повстали й відмовилися скоритися такому нечуваному насильству. Кожна відмова супроводжувалась негайною конфіскацією майна невдоволених. Ці круті заходи скоро приборкали опір, і збір тривав далі серед понурої, зловісної мовчанки. Залишаючи зі своїм військом церкву, імператор сказав:

– Я вам покажу, хто тут хазяїн!

Кілька громадян закричали:

– Геть об'єднання!

Їх було негайно заарештовано, і солдати вирвали їх із рук друзів, що обливалися сльозами.

А тим часом, як кожен пророк міг передбачити, народився соціал-демократ. Коли імператор ступив на позолочену імператорську тачку біля церковних дверей, соціал-демократ штрикнув його п'ятнадцять чи шістнадцять разів гарпуном, але, на щастя, з такою типово соціал-демократичною незграбністю, що не заподіяв йому ніякої шкоди.

Тієї ж самої ночі стався вибух. Увесь народ повстав, як одна душа, хоч сорок дев'ять революціонерів належали до слабкої статі. Піхота покидала свої вила, артилерія – кокосові горіхи, флот збунтувався; імператора захопили в його палаці й зв'язали по руках і ногах. Він був пригнічений. Він сказав:

– Я визволив вас з-під нестерпної тиранії, я вивів вас із безодні приниження і зробив нацією серед націй; я дав вам сильний, надійний централізований уряд; мало того, я наділив вас найвищим добром – об'єднанням. Усе це я зробив – і в нагороду маю ненависть, зневагу й оці пута. Беріть мене, робіть зі мною що хочете. Я зрікаюся корони й усіх своїх регалій і з радістю скину з себе цей надсильний тягар. Заради вас я взяв його на себе, заради вас я знімаю його. Імперської перлини більше не існує, то ж бийте і оскверняйте непотрібну оправу скільки завгодно!

Одностайним рішенням народ засудив екс-імператора і соціал-демократа на довічне відлучення від церковної служби або на довічні каторжні роботи на галерах – тобто на вельботі, – надавши їм право вибору. Наступного дня увесь народ зібрався знову і знову підняв британський прапор, відновив британську тиранію, розжалував дворян у простолюд, а тоді, не гаючись, звернув якнайбільшу увагу на прополку забур'янілих, занедбаних бататових грядок та відновлення давніх корисних промислів і давніх цілющих, втішливих молінь. Екс-імператор повернув щезлий закон про порушення власності і пояснив, що він його викрав не для того, щоб нашкодити кому-небудь, а єдино щоб здійснити свої політичні задуми. Тому народ знову поновив на тій самій посаді колишнього головного суддю і повернув йому відчужене майно.

Розміркувавши, екс-імператор і соціал-демократ обрали довічне відлучення від церковної служби, віддавши йому перевагу над довічними каторжними роботами на галерах «з довічною церковною службою», як вони висловилися, тому народ вирішив, що злигодні цих бідолах скаламутили їм розум, і постановив на разі ув'язнити їх. Що й було зроблено.

Отака історія «сумнівного надбання» Піткерна.

МІСІС МАКВІЛЬЯМС І БЛИСКАВКА

– ...Знаєте, добродію, – провадив містер Маквільямс далі, бо почав він не з цього, – мало є в людей таких прикрих вад, як страх перед громовицею. Здебільшого властивий він жінкам, однак можна його натрапити і в собачці, а іноді й у чоловікові. Це надзвичайно прикра вада, бо ніякий більше страх не відбира так духу людині, і побороти ту ваду не можна ані вмовляючи, ані соромлячи. Жінка, що не злякалася б самого чорта чи навіть миші, враз губиться, розкисає, навісніє, щойно вдарить грім. Аж жаль тоді бере на неї дивитися.

Так отож, як я вже сказав, мене розбудив здушений жалісний крик, що чувся хтозна-звідки:

– Мортімере! Мортімере!

Більш-менш пробуркавшись, я потемки сягнув рукою, де мала б лежати дружина, тоді питаю:

– Еванджеліно, це ти кричиш? Що таке скоїлося? Де ти?

– Я в шафці зачинилась. А ти посоромився б спати як колода, коли надворі така страшенна буря!

– Та як же я мав соромитись, коли я спав! Де ти таке бачила, Еванджеліно! Як це можна соромитись уві сні?

– Та ти, Мортімере, й не пробував – сам добре знаєш, що й не пробував!

Тоді почувся здушений плач. Гостра відповідь, що вже була в мене на язиці, враз обернулася на таке:

– Ну, вибач, любонько, не сердься, я ж нехотячи. Йди ляж та...

– Мортімере!!!

– Господи! Та що сталось, серце моє!

– Ти й досі в ліжку лежиш?

– Ну а де ж?!

– Зараз мені встань! Хоч би задля мене та дітей поберіг трохи своє життя, як уже задля себе не хочеш!

– Але ж, серденько...

– Не балакай, Мортімере. Сам же добре знаєш, що в таку громовицю нема страшнішого місця, як ліжка. Про це в усіх

книжках пишеться. Отже, ні, тобі неодмінно треба лежати та навмисне своїм життям легковажити казна-нащо, аби тільки зі мною посперечатися...

– Та хай йому біс, Еванджеліно, я вже не лежу! Я вже...

(Мене урвав раптовий спалах блискавки. Моя дружина злякано вереснула, й ту ж мить оглушливо грюкнуло).

– Ну, от бач! Бачиш, що вийшло, Мортімере? Ну як таки можна в таку годину такими словами лаятись!

– Я не лаюсь! І до чого тут лайка? Воно б і без моєї лайки любісінько вдарило, й ти, Еванджеліно, сама добре знаєш – чи мусила б знати, – що як повітря наснажене електрикою, то...

– Авжеж, заведися знову сперечатись! Я просто не розумію, як ти можеш отак поводитися, знаючи, що на даху в нас нема громозводу й що твоя дружина та діти цілком у божій ласці. Ой! Що це ти робиш? Сірника світити! У таку годину? Ти що, зовсім сказився?

– А бодай тобі, що ж тут такого? Таж темно, як у поганській душі. Я не...

– Погаси! Зараз мені погаси! Чи ти нас усіх занапастити хочеш? Тобі ж відомо, що ніщо так не притягує блискавки, як світло! *(Блись! Грюк! Бум-бурум-бум-бум!)* О, чуєш? Тепер бачиш, що ти наробив?

– Нічого я не бачу! Нехай там сірник і притягує блискавку, але ж він її не викликає, хоч ти мені що кажи! Та й не притяг її мій сірник ані на цент. Бо як воно в мій сірник мірило, то з біса кепські там стрільці! Нуль очків з мільйона можливих, я б сказав! Та в Долімаунті б таких стрільців...

– Посоромся, Мортімере! Перед нами смерть видима, а ти в таку страшну хвилину не можеш свого гидкого язика придержати! Як ти не хочеш... Мортімере!!!

– Ну, що?

– А ти сьогодні молився на ніч?

– Та... я хотів був, а тоді почав вираховувати, скільки вийде, як тринадцять помножити на дванадцять, та й...

(Блись! Бум-бр-р-рум-бу-бум! Трах-ба-бабах!)

– Ой, пропали ж ми, пропали навіки! Ну як ти міг! У таку не-

году!

– Але ж звечора не було ніякої негоди! Ані хмариночки не було! Звідки ж я міг знати, що через таку дрібничку вийде стільки гармидеру? Та й не дуже тобі личить, люба, так на мене нападаться, нібито зі мною це так-то вже часто буває! Таж не було цього, відколи через мене отой землетрус стався, ще чотири роки тому!

– Мортімере!!! Що це ти кажеш? А жовту пропасницю забув?

– Люба моя, доки ти накидатимеш мені ту жовту пропасницю! Це ж ні в які ворота не лізе! Таж і телеграми навіть до Мемфіса не можна послати прямим проводом, то невже такий дрібний мій прогріх міг позначитись аж он як далеко! Ну, нехай уже землетрус справді через мене, бо це ж недалеко було, але нехай мене кат візьме, як я маю нести вину за якусь пропасницю чорти батька зна де...

(Блись! Бум-бр-рум-бум! Бабах!)

– Ой, ой, ой! Десь ударило, я ж так і знала! Вже ми завтрашнього дня не побачимо! Ну, тішся ж тоді, Мортімере, як ми всі погинемо, що це твій язик розпусний... Мортімере!!!

– Ну що? Що таке?

– Твій голос якось так дуднить... Ти що, перед каміном стоїш?

– Атож. А що, це такий тяжкий злочин?

– Відійди! Зразу відійди! Ти, видно, таки наважився згубити нас усіх! Ти що, не знаєш, що нема кращого провідника для блискавки, як відкритий камін? А де ти тепер став?

– Та ось, біля вікна.

– Ой лишенько моє, чи ти з глузду з'їхав? Тікай звідти швидше! Малим дітям відомо, що це смерть – стояти біля вікна в громувицю. Ой чує моє серце, що вже я ранку не діждуся! Мортімере!

– Га?

– Що то там шарудить?

– Це я.

– А що ти робиш?

– Та шукаю, де в моїх штанів верх.

– Кинь! Кинь їх швидше! Ти, мабуть, навмисне хочеш надяг-

ти штани в таку годину, мовби сам добре не знаєш, що вовняні речі притягують блискавку! Це ж усі знавці кажуть! Ой горенько, мало нам тії напасті, що від природи, так тобі ще треба самому всіляко згубу на нас накликати. Ой не мугикай! Де твоя голова?

– Ти ба, а це ж яка біда?

– Мортімере, чи ж не казала я тобі сто разів, що від співу робляться атмосферні коливання, які переривають течію електричного плинину, і... Ой нащо ж ти відчиняєш двері?

– Господи боже, а з цього яка шкода?

– Яка шкода? Та це ж готова смерть! Якби ти цим хоч трохи цікавився, ти б знав, що протяг затягує блискавку. Та ти ж не причинив їх! Причини як слід, та швидше, а то ми пропали. Ой, яке страхіття бути в одній хаті з божевільним у таку годину! Що ти робиш, Мортімере?!

– Нічого. Тільки воду відкрутив, хочу вмитись та руки помити, бо тут душно, як у печі.

– Чи в тебе вже зовсім глузду не лишилося? Таж блискавка стократ частіш у воду б'є, ніж у будь-що. Закрути крана! Ой лихо моє, бачу я, ніщо вже на світі нас не врятує. Мабуть... Ой, що це, Мортімере?!

– Та це картина, бодай її... Це я звалив.

– То ти біля стіни стоїш? Ну чи видано ж таку необачність! Хіба ти не чув ніколи, що стіна – то найліпший провідник для блискавки! Відійди хутчіше! І знов ти трохи не залався! Як уже сам гріха не боїшся, подумав би хоч, що жінка й діти в такій небезпеці! Мортімере, а ти замовив перину, як я тебе просила?

– Ні. Я забув.

– Він забув. А тепер, гляди, життям за це заплатиш. Якби оце була та перина, постелив би її серед хати, ліг на неї та й не бійся нічого. Залазь сюди, до мене! Залазь швидше, поки не наробив там іще яких дурниць погибельних!

Я спробував убгатися до шафки, але поміститись там удвох було дуже важко, а ще як причинити дверцята, то й дихати зовсім нічим. За хвильку, трохи не задихнувшись, я виліз назад. А дружина тоді гукнула:

– Мортімере, треба ж щось зробити, щоб тебе не вбило! По-

дай мені ту німецьку книжку, вона лежить скраю на поличці над каміном. І свічку. Та не засвічуй, дай мені сірники, я сама тут засвічу. Там у книжці щось про це пишеться.

Я знайшов книжку – зваливши вазу й ще якісь порцелянові цяцьки, – і дружина зачинилася в шафці зі свічкою. Якусь хвилину я мав спокій, а тоді вона знов озвалась:

– Мортімере, що там таке?

– Та нічого, то кішка.

– Кішка? Ой погибель наша! Спіймай її та зачини в умивальнику. Та швидше, рідненький! Адже коти повні електрики! Ні, я таки посивію за цю ніч, як жива зостанусь.

І знову почулося здушене ридання. Якби не це, я б і пальцем не ворухнув для такого дикого діла – ловити поночі кішку. Та все ж довелося мені те зробити – раз у раз перечіпаючись через стільці та інші перепони, всі тверді та з гострими ріжками. Нарешті я спіймав кицьку й зачинив у тумбі вмивальника, ще доларів на чотириста наламавши меблів та понабивавши собі ноги. А тоді з шафки почувся здушений голос:

– Тут пише, що найбезпечніше стояти на стільці посеред хати, а ніжки стільця треба ізолювати від підлоги, поставивши в склянки. (*Блись! Бум! Бабах! Грюк!*) Ой, ти чуєш? Хутчіше, Мортімере, поки тебе не вбило!

Я якось примудрився дістати склянки – останні чотири, бо решту перебив, поки шукав, – ізолював ніжки стільця й спитав, що робити далі.

– Тут ось пише: “Während eines Gewitters entferne man Metalle, wie z. B., Ringe, Uhren, Schlüssel, etc., von sich und halte sich auch nicht an solchen Stellen auf, wo viele Metalle beieinander liegen, oder mit anderen Körpern verbunden sind, wie an Herden, Öfen, Eisengittern u. dgl».⁴⁴ Що це означає, Мортімере? Чи треба держати металеві речі при собі, чи далі від себе?

– А хто його зна... Важко сказати. Якось воно плутано зву-

44 - Під час громовиці слід відкласти далі від себе всі металеві предмети, як, наприклад, обручки, годинники, ключі і т. ін., і не перебувати в таких місцях, де є скупчення металевих речей чи де вони з'єднані з іншими тілами: біля груб, плит, залізних ґрат тощо (нім).

чить. У цих німецьких книжках усі поради якісь плутані. Все ж мені здається, що це речення стоїть скоріше в давальному відмінку, ну, хіба трохи домішано родового та знахідного, і гадаю, воно означає, що треба держати метал при собі.

– Мабуть, що так. Воно, як подумати, так і має бути. Адже металеві речі, розумієш, це ніби громозвід. Начепи свою пожежницьку каску, Мортімере, вона ж майже вся металева.

Я знайшов і насадив на голову каску – як на таку теплу ніч, та ще в душній кімнаті, досить важкий, недоладний і незручний головний убір. Мені навіть нічна сорочка здавалася зайва в тій духоті.

– Мортімере, треба ж і тіло якимось захистити. Може, ти свою міліційну шаблю начепиш?

Я послухався.

– А тепер, Мортімере, якимось ще й ноги б годилося вбезпечити. Прищобни остроги.

Я й те зробив – мовчки, насилу стримуючи роздратування.

– Мортімере, ось тут пише: «Das Gewitterläuten ist sehr gefährlich weil die Glocke selbst, Sowie der durch das Läuten veranlasste Luftzug und die Höhe des Turmes den Blitz anziehen könnten».⁴⁵ Чи це означає, що небезпечно не дзвонити в церковні дзвони під громовицю?

– Авжеж, здається, що так, – якщо там дієприкметник минулого часу в називному відмінку однини, а по-моєму, так воно й є. Справді, це, мабуть, означає, що через велику височину дзвіниці та відсутність Luftzug'у дуже небезпечно (selir gefährlich) не дзвонити у дзвони під час бурі, а крім того, бачиш же, що й сама будова речення...

– Менше з тим, Мортімере, не марнуй дорогого часу на балачки. Візьми великого обіднього дзвоника, він висить у передпокої. Та швидше, рідненький, це ж порятунок. Ох, ненечко, здається, ми таки живі будемо!

Наша дачка, щоб ви знали, стоїть на вершку високого пагор-

45 - Дзвонити в дзвони під час громовиці дуже небезпечно, бо як сам дзвін, так і спричинений дзвонінням рух повітря та велика височина дзвіниці можуть притягувати блискавку (нім.).

ба, що панує над долиною. В сусідстві є кілька ферм, найближча ярдів за триста-чотириста від нас.

Залівши на стілець, я калатав у той жахливий дзвоник хвилин сім чи вісім, коли нараз хтось розчинив знадвору віконниці, в кімнату впав яскравий промінь з ліхтаря, і чийсь хрипкий голос запитав:

– Що тут у лихої години скоїлося?!

У вікні я побачив повно облич, а на тих обличчях повно очей, що нестямно витріщились на мою нічну сорочку та вояцьке спорядження.

Я кинув дзвоника, сплигнув зі стільця, вкрай зніяковілий, і пояснив:

– Нічого не скоїлося, хлопці, просто невеличкий переполох через громовицю. Я намагався відвести блискавку.

– Яку громовицю? Яку блискавку? Чи ви, Маквільямсе, з глузду зсунулися? Ось яка ніч яснісінька, ніякої громовиці нема й не було.

Я визирнув у вікно й так здивувався, що зразу й слова не міг вимовити. Потім сказав:

– Нічого не розумію. Ми виразно бачили сполохи крізь завіси й віконниці і чули грім.

Сусіди мої один по одному попадали з реготу; двоє так і не встали, сердеги. А один з тих, що лишилися живі, зауважив:

– Шкода, що ви не здогадалися відчинити вікно та поглянути он на той вершок. То ж ви гармату чули і бачили спалахи пострілів. Опівночі телеграма надійшла, що Гарфілда обрано президентом, ото й салютували.

– Еге ж, містере Твене,– докінчив містер Маквільямс,– як я вам уже сказав напочатку, стільки є правил, як уберегтися від громовиці, й такі вони досконалі, що я просто не годен збагнути, як це дехто примудряється попасти під блискавку.

По тих словах він узяв свого саквояжа та парасольку і вийшов, бо поїзд саме зупинився на його станції.

КРАДІЖКА БІЛОГО СЛОНА

I

Цю дивну історію розповів мені в поїзді випадковий супутник. Цьому добродієві було вже за сімдесят, і надзвичайно приємний та лагідний вираз його обличчя, а також серйозна й відверта манера говорити позначали щирою правдивістю все, що вимовляли його уста. А почув я таке.

Вам, мабуть, відомо, як шанують у Сіамі королівського білого слона. Так само ви знаєте, що він є, сказати б, священною властністю короля і лише король може володіти ним. Певною мірою білий слон стоїть навіть вище короля, бо йому не тільки віддають шану, але й поклоняються. Ну так ось, п'ять років тому між Великобританією і Сіамом виникли непорозуміння щодо кордонів. Незабаром з'ясувалося, що винний був Сіам. Англія негайно одержала всі можливі відшкодування, і її представник заявив, що він задоволений і що минуле треба забути. У сіамського короля відлягло від серця, і на знак вдячності, а можливо, і для того, щоб стерти найменші залишки незадоволення, яке Англія могла відчувати до нього, він вирішив послати англійській королеві дарунок – єдино слухний, відповідно до східних понять, спосіб умилоствити ворога.

Цей дарунок мав бути не просто королівський, а неперевершено королівський. Тож хіба щось інше могло краще відповідати цій вимозі, як білий слон?

Я мав тоді високу посаду на цивільній службі в Індії, і мене вважали особливо гідним честі передати цей дарунок її величності. Для мене, моєї челяді, а також військової охорони й наглядачів за слоном було споряджено корабель, і, прибувши в належний час у нью-йоркську гавань, я помістив свого підопічного вельможу в чудовому приміщенні в Джерсі-сіті. Така зупинка була потрібна, щоб трохи підлікувати слона, перш ніж рушити далі.

Все йшло гаразд протягом двох тижнів, а потім почалися мої поневіряння. Білого слона вкрали! Мені серед ночі зателефону-

вали про це жахливе нещастя. На мить я сторопів від жаху й тривоги і завмер, відчувши цілковиту безпорадність. Згодом я трохи заспокоївся і опанував свої думки. Незабаром я зрозумів, де мій вихід, бо для розумної людини в моєму становищі він був єдиний. Незважаючи на пізній час, я помчав у Нью-Йорк і попросив якогось полісмена провести мене до головної поліційної управи розшуку. На щастя, я прибув туди вчасно, хоч начальник цієї управи, знаменитий інспектор Блант, уже збирався йти додому. Інспектор виявився кремезним чолов'ягою, і коли він глибоко замислювався над чим-небудь, то хмурих брови й постукував себе по лобі вказівним пальцем. Все це засвідчувало, що ви перебуваєте в присутності особи незвичайної. Лише один вигляд його вселив у мене надію і впевненість. Я розповів інспекторові суть справи. Мої слова анітрохи не схвилювали його й не вплинули на його залізне самовладання, так ніби я розповів, що в мене вкрали собаку. Він вказав мені на стілець і промовив:

– Дайте, будь ласка, подумати хвилинку.

Сказавши це, інспектор сів за свій письмовий стіл і сперся головою на руки. В іншому кутку кімнати працювало кілька клерків, і протягом наступних шести чи семи хвилин я чув тільки скрипіння їхніх пер. Тим часом інспектор сидів, поринувши в свої думки. Нарешті він підвів голову, і тверді лінії його обличчя дали мені зрозуміти, що мозок цієї людини виконав певну роботу і що в неї вже є план.

– Це справа не зовсім звичайна, – почав він тихим, але поважним голосом. – Діяти треба дуже обережно, треба бути впевненим у кожному кроці. І таємниця, глибока й цілковита таємниця. Нікому не розповідайте про те, що трапилось, навіть репортерам. Я сам матиму з ними справу. І потурбуюся, щоб вони знали тільки те, що підходить до моїх планів.

Інспектор подзвонив, і з'явився молодик.

– Елріку, хай репортери трохи зачекають. – Молодик вийшов. – А тепер берімося до роботи, берімося методично! В нашому ремеслі нічого не зробиш без точного й детального методу. Він узяв перо і аркуш паперу.

– Отже, ім'я слона?

– Гасан-Бен-Алі-Бен-Селім-Абдала-Магомет-Мойсей-Алхамал-Джемсетджеджібой-Дуліп Султан Ебу Будпур.

– Чудово. Зменшене?

– Джумбо.

– Чудово. Місце народження?

– Столиця Сіаму.

– Батьки живі?

– Ні, померли.

– Крім нього, в них були ще діти?

– Ні, він одинак.

– Чудово. З цих пунктів даних досить. Тепер, будь ласка, опишіть зовнішній вигляд слона і при цьому не забудьте жодної дрібниці, якою б незначною, тобто незначною з вашого погляду, вона не була. Для людей мого фаху немає незначних дрібниць.

Я став розповідати, а він записувати. Коли я закінчив, він сказав:

– Тепер слухайте. Якщо я припустивсь якоїсь помилки, виправте мене.

І він прочитав:

– «Зріст дев'ятнадцять футів, довжина від тім'я до основи хвоста – двадцять шість футів, довжина хобота – шістнадцять футів, довжина хвоста – шість футів, загальна довжина, включаючи хобот і хвіст, – сорок вісім футів, довжина іклів – дев'ять з половиною футів, вуха – у відповідності з загальними розмірами, відбиток ноги нагадує відбиток поставленого сторч у сніг барила, колір слона брудно-білий, в кожному вусі по дірці для сережок завбільшки з тарілку, слон має звичку поливати водою глядачів, а також бити хоботом не тільки знайомих, а й цілком незнайомих йому людей, трохи кульгає на праву задню ногу, під лівою пахвою рубець від пухлини; коли його вкрали, на ньому був паланкін з місцями для сидіння на п'ятнадцять персон і чепрак із золотого грезету завбільшки з килим середніх розмірів».

Ніяких помилок я не помітив. Інспектор Блант подзвонив, віддав аркуш паперу Елрікові і сказав:

– негайно надрукувати в п'ятдесяти тисячах примірників і розіслати в усі відділення розшуку і в усі ломбарди, що є в країні.

Елрік пішов.

– Гаразд. Поки що все йде чудово. Тепер мені потрібний фотознімок вашої власності.

Я дав йому фотографію. Він критично вивчив її і зауважив:

– Обійдемося і цією, коли кращої нема. Тільки на ній він скрутив хобот і сунув його в рот. Шкода. Це розраховано на те, щоб навести на хибний шлях, бо ваш слон звичайно не держить хобот у такому положенні.

Він знову подзвонив:

– Елріку, вранці розмножити цей знімок в п'ятдесяти тисячах примірників і розіслати разом з описом прикмет.

Елрік пішов виконувати наказ, а інспектор звернувся до мене:

– Треба, звичайно, оголосити винагороду. Яку суму ви пропонуєте?

– А яку ви б порадили?

– Для початку я б сказав з двадцять п'ять тисяч доларів. Справа вкрай важка й заплутана. У злодіїв тисячі можливостей сховатися самим і сховати вкрадене, і вони мають приятелів і підручних.

– Боже мій! То ви їх знаєте?

Насторожений вираз обличчя цієї людини, що звикла приховувати думки й почуття, не дав мені ніякої відповіді, так само як і спокійно вимовлені слова:

– Це не суттєво. Можливо, знаю, а можливо, й не знаю. Наші підозри звичайно ґрунтуються на даних про спосіб роботи грабіжника і розміри його поживи. В даному разі ми маємо справу не з кишеньковими злодіями й крадіями, збагніть це. Вашу власність поцупив не новачок. Але, як я казав, беручи до уваги те, що треба буде докласти багато зусиль у розшуках, а також те, що злодії старанно ховатимуть сліди своїх пересувань, двадцять п'ять тисяч можуть виявитись замалою сумою, хоч я думаю, можна почати з неї.

Отже, як на початок, ми взяли вищезгадану цифру. Потім ця людина, яка не пропускала нічого, що могло б придатися як ключ до таємниці, промовила:

– В історії розшуку є випадки, коли злочинців знаходили по

особливостях їхнього апетиту. Що їсть цей слон і скільки?

– Ну, щодо того, що він їсть, то він їсть усе. Він може з'їсти людину, може з'їсти біблію. Взагалі він їсть усе від людини й до біблії.

– Гарзд. Справді, дуже добре, але надто загально. Дайте деталі, це найпотрібніше в нашому ремеслі. Ну, почнемо із людей. За один раз або, якщо вам зручніше, за один день, скількох чоловік він з'їсть, свіженьких?

– Йому однаково, свіженькі вони чи ні. За один раз він може з'їсти п'ятьох середніх на зріст чоловік.

– Дуже добре! П'ять чоловік – так і запишемо. А яким національностям він віддає перевагу?

– Йому все одно. Він воліє знайомі, проте не гребує й незнайомими.

– Чудово. Тепер щодо біблій. Скільки біблій за раз він з'їдає?

– Може з'їсти весь тираж.

– Отут не зовсім зрозуміло. Ви маєте на увазі звичайне видання чи з ілюстраціями для читання в родинному колі?

– Я думаю, що ілюстрації його не цікавлять, тобто йому однаково, чи малюнок, чи текст.

– Ні, ви мене не зрозуміли. Я щодо кількості. Звичайний том біблії in octavo важить близько двох з половиною фунтів, у той час як великий in quarto з ілюстраціями – десять чи дванадцять. Скільки біблій з ілюстраціями Доре може з'їсти слон за один раз?

– Якби ви його знали, то не питали б про це. Йому скільки не дай, усе зжере.

– Ну тоді скажіть у доларах і центах. Нам якось треба це з'ясувати. Біблія в сап'яновій оправі, із срібними косинцями, з ілюстраціями Доре коштує сто доларів.

– Таких він з'їсть на п'ятдесят тисяч доларів, коли в тиражі п'ятсот примірників.

– Це вже точніше. Я запишу. Отже, він любить людей і біблії. Поки що все гарзд. Що він іще їсть? Мені потрібні деталі.

– Коли він з'їсть біблії, то переходить до цегли, коли з'їсть цеглу, переходить до пляшок, від пляшок переходить до одягу, від одягу до котів, від котів до устриць, від устриць до шинки, від

шинки до цукру, від цукру до пирога, від пирога до картоплі, від картоплі до висівок, від висівок до сіна, від сіна до вівса, від вівса до рису, бо вигодовували його переважно рисом. Взагалі немає нічого такого, чого б він не їв, крім масла, та він би й те їв, якби воно йому трапилось.

– Чудово. Загальна кількість їжі, яку він може проковтнути за одним заходом, приблизно...

– Від чверті тонни до півтонни.

– І він п'є...

– Яку завгодно рідину. Молоко, воду, горілку, патоку, рицину, скипидар, вугільну кислоту – нема потреби заглиблюватись у деталі. Яка б рідина вам не прийшла в голову, записуйте її. Він п'є все рідке за винятком європейської кави.

– Зрозуміло. А скільки?

– Запишіть: від п'яти до п'ятнадцяти бочок. Його спрага мінлива, інші апетити – ні.

– Все це незвичайно, але дуже згодиться при розшуках.– Він подзвонив.– Елріку, виклич капітана Бернса.

З'явився Бернс. Інспектор Блант розгорнув перед ним детальну картину справи і на закінчення ясным і рішучим тоном людини, в голові якої визначився остаточний план і яка звикла командувати, промовив:

– Капітане Бернсе, пошліть детективів Джонса, Люїса, Гелсі, Бейтса, Гакета на розшуки слона.

– Слухаю, сер.

– Пошліть детективів Мозеса, Декіна, Мерфі, Роджерса, Тапера, Хігінса, Бартолом'ю розшукати злодіїв.

– Слухаю, сер.

– Біля приміщення, звідки було вкрадено слона, поставте сильну охорону з тридцяти чоловік, для зміни візьміть ще тридцять. І нехай вони пильнують те приміщення вдень і вночі. Нікому, окрім репортерів, не дозволяйте навіть підходити туди без мого письмового дозволу.

– Слухаю, сер.

– Пошліть детективів у цивільному на всі залізничні станції, пристані й пороми, а також на всі дороги, що ведуть із Джерсі-

Сіті, і накажіть обшукувати всіх підозрілих осіб.

– Слухаю, сер.

– Дайте всім детективам фотознімки й описи прикмет слона, накажіть їм обшукувати всі поїзди, всі пороми, а також усі пароплави та інші судна, що відходять від тутешнього порту.

– Слухаю, сер.

– Якщо слона знайдуть, нехай схоплять його і сповістять мене по телефону.

– Слухаю, сер.

– Нехай негайно повідомлять мене, якщо знайдуть ключі до розгадки злочину, сліди тварини або щось таке.

– Слухаю, сер.

– Віддайте наказ портовій поліції пильно стежити за всіма набережними.

– Слухаю, сер.

– Розішліть детективів у цивільному по всіх залізницях: на північ – аж до Канади, на захід – аж до штату Огайо, на південь – аж до Вашингтона.

– Слухаю, сер.

– Посадіть наших агентів у всі телеграфні контори прослухувати всі телеграми, накажіть їм вимагати розшифрування всіх зашифрованих депеш.

– Слухаю, сер.

– І все це робіть у таємниці, запам'ятайте – в найсуворішій таємниці.

– Слухаю, сер.

– Доповідайте мені, як звичайно.

– Слухаю, сер.

– Ідіть.

– Слухаю, сер.

Капітан вийшов. Інспектор Блант, замислившись, деякий час сидів мовчки. Вогник у нього в очах похолонув і згас. Він повернувся до мене і сказав спокійним голосом:

– Я не хвалько, це не мій звичай, але ми знайдемо слона.

Я гаряче потис йому руку й подякував, бо й справді відчув вдячність. Що ближче я знайомився з ним, то більше захоплю-

вався й дивувався таємничим чудесам його фаху. Потім ми попрощалися, і я пішов додому куди бадьоріший, аніж перед зустріччю з інспектором Блантом.

II

Наступного ранку все до найменших подробиць з'явилося в газетах. Були й доповнення, які складались з версій різних детективів щодо того, як саме сталося пограбування, хто були грабіжники й куди вони зникли зі здобиччю. Всіх припущень було одинадцять, і вони передбачали всі можливі варіанти крадіжки. Сам цей факт показує, які з детективів незалежні мислителі. Не було й двох однакових чи бодай подібних версій, але всі їх об'єднувала одна цікава деталь, щодо якої всі одинадцять авторів мали спільну думку: вони твердили, що хоча задню стіну приміщення зруйновано, а єдиних дверей не відмикали, слона виведено не через пролом, а через якийсь інший (не знайдений) вихід. Всі погоджувались на тому, що грабіжники зробили цей пролом тільки для того, щоб детективів спантеличити. Таке, можливо, ніколи не спало б мені або якомусь іншому нефахівцеві на думку, але детективи ні на хвилину не дали себе обдурити. Таким чином, я найбільш відхилився від істини саме в тому, що раніш здавалося мені ясним і простим. Усі одинадцять авторів називали гаданих грабіжників, але в жодній версії не було й двох однакових імен. Загальна кількість підозрюваних осіб дорівнювала тридцяти семи. В усіх газетах звіти про крадіжку закінчувались думкою старшого інспектора Бланта, яка вважалась найгрунтовнішою з усіх. Зараз я вам її зачитую:

«Старший інспектор знає двох головних грабіжників. Це Спритняк Дафі і Рудий Макфаден. Ще за десять днів йому було відомо про підготовку до пограбування, і він спокійно стежив за двома негідниками, але, на нещастя, в ніч, про яку йдеться, їхні сліди загубилися, і раніш, ніж знайшлися знову, пташка, тобто слон, випурхнула.

Дафі й Макфаден – найнегідніші злочинці. Інспектор має під-

стави думати, що це вони вкрали пічку з поліційної управи в холодну ніч минулої зими, внаслідок чого начальник і всі детективи ще до ранку потрапили до рук лікарів – хто з обмороженими ногами, хто руками, хто з обмороженими вухами та іншими частинами тіла».

Прочитавши першу половину цього, я більш ніж будь-коли вразився дивовижною мудрістю старшого інспектора. Він не тільки бачив ясним поглядом сучасне, але й майбутнє не могло від нього сховатись. Незабаром я був у нього і сказав, що жадаю арешту цих людей, щоб таким чином запобігти дальшим клопотам і збиткам. Але відповідь інспекторова була проста й незаперечна:

– Не наша справа перешкоджати злочинам. Наша справа – карати за них. А ми не можемо нікого покарати, поки злочину не зроблено.

Я зауважив, що таємницю, з якою ми вже почали діяти, порушили газети; вони написали не тільки про все, що нам відомо, але й про наші плани і розрахунки. Більше того, названо навіть підозрюваних осіб, які, безперечно, тепер сховаються.

– Ну й нехай собі. Вони побачать, що коли я підготую на них усі матеріали, то моя рука спостигне їх так само безпомилково, як рука долі, де б вони не ховалися. Щодо газет, то ми мусимо підтримувати з ними зв'язок. Слава, репутація, постійна увага публіки – все це хліб насущний для нас, детективів. Ми повинні давати пресі фактичний матеріал, інакше подумують, що його в нас немає; ми мусимо публікувати свої версії, бо ніщо інше її так не вражає, як домисли детективів, ніщо інше не викликає до нього такої цікавості й поваги; ми мусимо повідомити в пресу про свої плани, бо газети наполягають на цьому, і ми не можемо відмовити їм, щоб не образити. Ми повинні постійно показувати публіці, що ми щось робимо, інакше вона подумає, що ми не робимо нічого. Набагато приємніше, коли в газеті надрукують щось на зразок: «Дотепна й екстраординарна версія старшого інспектора Бланта така-то...», ніж давати привід для неприємних, а то й саркастичних зауважень.

– Я бачу всю переконливість ваших слів. Але, читаючи сьогоднішні газети, я зауважив, що ви відмовились висловити свою

думку з одного другорядного пункту.

– Ми завжди так робимо. Це справляє непоганий ефект. До того ж із цього пункту я ще не маю певної думки.

Я вручив інспекторові чималеньку суму на поточні витрати і залишився почекати новин. Ми розраховували, що ось-ось почнуть надходити телеграми. Тим часом я ще раз перечитав газети й опис прикмет слона і помітив, що двадцять п'ять тисяч доларів призначаються для винагороди тільки детективів. Коли я сказав, що винагороду слід запропонувати тому, хто знайде слона, інспектор відповів:

– Слона, безперечно, знайдуть детективи, отож винагорода дістанеться тому, хто її заслуговує. Якщо тварину знайде хтось інший, то він, безперечно, стежив за детективами і скористався відомостями, які у них вкрав, а це означає, що винагорода все одно належить детективам. Справжня роль винагороди в тому, щоб стимулювати тих, хто витрачає свій час і натреновану кмітливність на цю роботу, а не давати її випадковим громадянам, які натрапляють на приз, не заслуживши його своїми заслугами й ділами.

Звичайно, це було розумно. Цієї хвилини в кутку запрацював телеграфний апарат, і ми прочитали таку телеграму:

«Флауер-Стейшн, штат Нью-Йорк, 7 год. 30 хв.

Натрапив на слід. Знайшов правильний ряд відбитків ніг на фермі, недалеко звідси. Йшов по них дві милі на схід без результату. Думаю, що слон попрямував на захід. Ітиму за ним у цьому напрямку.

Детектив Дарлі»

– Дарлі – один з найкращих наших агентів, – сказав інспектор. – Ми про нього ще почуємо.

Надійшла телеграма номер два:

«Баркер, штат Нью-Джерсі, 7 год. 40 хв.

Щойно прибув. Уночі пограбовано скляний завод. Вкрадено вісімсот пляшок. Вода у великій кількості є тільки за п'ять миль звідси. Мчу туди. Слон захоче, пити. Пляшки були порожні.

Детектив Бейкер»

– Це теж щось обіцяє, – мовив інспектор. – Я вам казав, що апетити слона дадуть нам деякі матеріали.

Телеграма номер три:

«Тейлорвіль, Лонг Айленд, 8 год. 15 хв.

Вночі зник стіг сіна. Можливо, з'їдений. Натрапив на слід.

Детектив Габард»

– Ну й швидко ж він пересувається! – зауважив інспектор. – Я знаю, що нам припала нелегка робота, але ми його все одно зловимо.

«Флауер-Стейшн, штат Нью-Йорк, 9 год. 00 хв.

Ішов слідами у західному напрямку три милі. Сліди великі, глибокі, з нерівними краями. Тільки-но зустрів фермера, він каже, що це не сліди слона, а ямки після викопаних минулої зими дерев – земля тоді була мерзла. Чекаю наказу, що робити далі.

Детектив Дарлі»

– Ага! Співучасник злодіїв! Це вже цікаво, – вигукнув інспектор. І він продиктував Дарлі таку телеграму:

«Заарештуйте фермера і примусьте його назвати своїх приятелів. Ідіть далі по слідах, – хоч би й до Тихого океану, якщо треба.

Старший інспектор Блант»

Ще телеграма:

“Коуні-Пойнт, штат Пенсільванія, 8 год. 45 хв.

Минулої ночі пограбовано контору газового заводу, зникли несплачені рахунки за три місяці. Натрапив на слід, рушаю далі.

Детектив Мерфі”

– О боже! – вигукнув інспектор.– Невже він їсть рахунки на газ?

– Тільки через необізнаність. Вони не можуть підтримувати життя. У всякому разі, без чого-небудь іншого.

І ось надійшла хвилююча телеграма:

«Айропвіль, штат Нью-Йорк, 9 год. 30 хв.

Щойно прибув. Місто в паніці. Слон пройшов тут о п'ятій ранку. Одні твердять, що він пішов на схід, інші – на захід, ще інші – на північ або на південь, але всі, як один, кажуть, що вони не чекали, щоб подивитись, куди саме. Слон убив коня, я взяв шматок, як речовий доказ. Убив хоботом, з ознак удару видно, що удар завдано з лівого боку. З того, як лежить кінь, зробив висновок, що слон вирушив у північному напрямку вздовж залізниці. Він випередив мене на чотири години, але я негайно вирушаю по його слідах.

Детектив Гоуз»

У мене вихопився вигук радості. Інспектор же залишився незворушний, як статуя. Він спокійно натиснув на кнопку дзвоника.

– Елріку, пришліть сюди капітана Бернса.

Бернс з'явився.

– Скільки детективів готові для негайних дій?

– Дев'яносто шість, сер.

– Негайно пошліть їх до Айронвіля. Нехай вони розташуються вздовж залізниці на північ від міста.

– Слухаю, сер.

– Накажіть їм пересуватись у найсуворішій таємниці. Як тільки звільняться інші, тримайте їх напоготові.

– Слухаю, сер.

– Ідіть.

– Слухаю, сер.

Незабаром надійшла ще одна телеграма:

«Сейдж-Корнерс, штат Нью-Йорк, 10 год. 30 хв.

Щойно прибув. Слон пройшов тут о 8 г. 15 хв. Всім пощастило покинути місто, крім полімена. Очевидно, слон ціляв не в полімена, а в ліхтарний стовп. Обидва загинули. Взяв шматок полімена, як речовий доказ.

Детектив Стам»

– Отже, слон повернув у західному напрямку, – відзначив інспектор. – Проте він не втече, бо мої люди по всій цій околиці.

Надійшла ще телеграма:

«Гловер, 11 год. 15 хв.

Щойно прибув. Місто спорожніло, залишилися тільки хворі й немічні. Слон пройшов три чверті години тому. Саме відбувалися збори проти заборони спиртних напоїв; слон просунув хобот у вікно і полив збори водою з цистерни. Той, хто ковтнув води, – помер. Кілька чоловік потонуло. Детектив Крос і О'Шонісі пройшли місто в південному напрямку і, отже, із слоном не зустрілися. Всю округу на багато миль охоплено жахом, покидають домівки. Куди б вони не кинулися – всюди зустрічають слона, багато вбитих.

Детектив Брент»

Я був ладен заплакати, такого горя завдало мені це спустошення, але інспектор Блант обмежився тим, що сказав:

– Ви бачите, ми оточуємо його. Він відчуває нашу присутність, він знову повернув на схід.

Проте на цьому неприємні новини для нас не закінчилися.

Телеграф приніс таку звістку:

«Хогенспорт, 12 год. 19 хв.

Щойно прибув. Слон пройшов півгодини тому, ширячи навкруги жах і паніку. Він лютував на вулицях: зустрів двох водопровідників, одного вбив, другий урятувався. Всі шкодують.

Детектив О'Флаерті»

– Тепер його звідусіль оточили мої люди,– заявив інспектор. Ніщо його не зможе врятувати.

Ціла купа телеграм надійшла від детективів, розкиданих по штатах Нью-Джерсі й Пенсільванія. Всі вони йшли по слідах, які склалися зі спустошених клунь, фабрик та бібліотек недільних шкіл і плекали палкі надії, надії, що перетворювалися у впевненість.

Інспектор сказав:

– Хотів би я зв'язатися з ними, щоб вони бралися далі на північ. Але це неможливо. Детектив відвідує телеграф тільки тоді, коли йому треба послати рапорт. Потім він вирушає далі, і ти не знаєш, де його шукати.

Ми прочитали ще одну депешу:

«Бріджпорт, штат Коннектікут, 12 год. 15 хв.

Барнем пропонує чотири тисячі доларів оренди на рік за переважне право використовувати слона як пересувну рекламу доти, доки детективи не впіймають його. Хочє розклеювати на ньому циркові афіші. Вимагає негайної відповіді.

Детектив Богз»

– Яка дурниця! – вигукнув я.

– Звісно,– відповів інспектор.– Очевидно, містер Барнем, який вважає себе дуже розумним, не знає мене. Але я його добре знаю!

І він продиктував таку відповідь:

«Містерові Барнему відмовити. Сім тисяч або нічого.

Старший інспектор Блант»

– Ну ось. Нам не доведеться чекати відповіді. Зараз містер Барнем не вдома, він на телеграфі. Він завжди так робить, коли має на думці якусь обладку. За три...

«Згода.

П. Т. Барнем»

Таким повідомленням перервав нашу розмову телеграфний апарат. Перш ніж я встиг щось сказати з приводу цього несподіваного повороту справи, нова депеша спрямувала мої думки в інший і дуже сумний бік:

«Болівія, штат Нью-Йорк, 12 год. 50 хв.

Слон з'явився тут з півдня і пройшов у напрямку лісу об 11 год. 50 хв., розкидавши дорогою похоронну процесію і зменшивши кількість присутніх на похороні на дві особи. Тутешні мешканці кілька разів випалили по ньому з маленької гармати і потім розбіглися. Детектив Берк і я прибули через десять хвилин після цього з півночі, але якісь розкопки нам видалися за відбитки ніг слона, через що ми згаяли багато часу, проте нам пощастило знайти справжні сліди, і ми пішли по них у напрямку лісу. Потім ми полізли рачки, й далі пильно придивляючись до слідів, і добралися таким чином до кущів. Берк був попереду. На нещастя, слон зупинився відпочити. Берк, що схилив голову й уважно придивлявся до слідів, ударився головою об задні ноги слона, перш ніж довідався про його сусідство. Він умить скочив, схопив слона за хвіст і врадувано вигукнув: «Винагорода мо...» Більше нічого він не встиг, бо одного-єдиного удару величезного хобота виявилось хороброму хлопцеві досить. Я кинувся назад, а слон переслідував мене аж до узлісся, бігши з величезною швидкістю. Я б неминуче загинув, коли б не залишки похоронної процесії нам назустріч, бо якраз вони відвернули його увагу. Щойно довідався, що від цього похорону нічого не залишилось, але це невелика втрата, бо тут тепер сила-силенна матеріалу для іншого. Слон знову зник.

Детектив Мальруні»

Якийсь час ми не одержували ніяких нових звісток, крім повідомлень від старанних і впевнених в успіху детективів зі штатів Нью-Джерсі, Пенсільванія, Делавар і Вірджінія, які весь час ішли по свіжих і багатообіцяючих слідах. Аж ось на початку третьої години надійшла така телеграма:

«Бекстер-Сентер, 14 год. 15 хв.

Слон з'явився тут, обклеєний цирковими афішами, і, прорвавшись на молитовні збори, покалічив багатьох віруючих, які сподівались потрапити в кращий світ. Городяни загнали його в загороду і виставили варту. Незабаром, приїхавши туди, ми з детективом Брауном пройшли за огорожу й почали звіряти слона з фотокарткою та описом прикмет. Всі ознаки збігалися повністю, крім однієї, якої ми не могли бачити, - рубця під пахвою. Щоб пересвідчитись, Браун заліз під слона і негайно ж потерпів, тобто не він, а його голова, хоч від решти теж нічого не залишилось. Усі кинулися навтіки, в тому числі й слон, що нищівно гамселив на всі боки. Він утік, але залишив виразні сліди крові від ран, що їх він дістав у результаті влучень гарматних ядер. Знайдемо його обов'язково. Він подався у південному напрямку через густий ліс.

Детектив Брент»

Це була остання телеграма. Як смеркло, над землею заліг туман, і такий густий, що за три кроки нічого не було видно. Він продержався всю ніч. Рух поромів і навіть омнібусів припинився.

III

Наступного ранку в газетах було стільки ж версій різних знавців розшуку, як і минулого дня. Детально описувано всі трагічні події, вже відомі мені, а також багато інших, про які повідомляли кореспонденти. Третину кожної шпальти заповнювали такі заголовки, що, коли, я читав їх, серце моє обливалося кров'ю. Загальний їхній характер був такий:

«Білий слон на волі! Він і далі в руйнівному поході! Селища

збезлюдніли. Населення з перестрашу залишає домівки! Крижаний жах передує слонові – після нього залишається смерть і руїни! Детективи – позаду. Пограбовані будинки, зруйновані фабрики, знищені врожаї, розігнані до останнього чоловіка збори, криваві до неможливого сцени! Що думають тридцять чотири найкращих діячів розшуку? Що думає старший інспектор Блант?»

– Ось бачите! – вигукнув інспектор Блант, майже виявляючи хвилювання, – це чудово! Це – найвидатніше досягнення з усіх, які були у будь-якої розшукної організації. Слава про нього й про моє ім'я розійдеться по всьому світу й залишиться у віках!

Але все це мене не тішило. Я почував себе так, ніби всі ті криваві злочини зробив я, а слон – то тільки сліпе знаряддя у мене в руках. А як збільшився список цих злочинів! В одному місці він «порушив хід виборів і убив п'ятьох виборців». В іншому місці убив двох нещасних на ім'я О'Донегю і Макфланіган, які тільки два дні тому «знайшли притулок пригноблених усього світу і саме збиралися вперше в житті скористатися з благородного права голосу американських громадян, коли біля самих виборчих урн їх спостигла безжальна рука сіамського страхіття». Ще десь «він спіткав збожеволілого проповідника, що готувався розпочати свої чергові героїчні інвективи на танці, театри й усілякі розваги, які можна ганьбити, не боячись, що вони дадуть ляпаса, і наступив на нього». Ще в якомусь місці він «убив агента з установки громовідводів». Список його злочинів ставав дедалі кривавішим і краяв мені серце. Досі було вже шістдесят чоловік убитих і двісті сорок поранених. Всі газетні звіти свідчили про активність та самовідданість детективів, і всі вони закінчувалися примітками, що «триста тисяч громадян і чотири детективи бачили цю жахливу потвору; двох детективів убито».

Я вже з острахом чекав, коли телеграфний апарат почне вистукувати знов. Згодом депеші таки ще посипались, але мене приємно вразив їхній зміст. З'ясувалося, що всі сліди слона загублено. Скориставшись з туману, він зміг непомітно знайти якусь схованку. В повідомленнях, що надходили з найнесподіваніших і найвіддаленіших місць, говорилося, що в тумані бачили якусь неясну масу і що то був «безперечно слон». Ця величезна, неясна в

тумані маса з'явилася в Нью-Гевені, в Нью-Джерсі, в Пенсільванії і в Брукліні, тобто в самому Нью-Йорку. Причому, щоразу вона швидко зникала, не залишаючи по собі ніяких слідів. Кожен детектив з тієї армії, яку послали в усі кутки країни, надсилав щогодинні звіти, і всі детективи, без найменшого винятку, мали якісь провідні нитки, всі щось вистежували, і всі йшли гарячими слідами.

Але й цей день минув без ніяких новин.

Так само минув і третій день.

Газетні звіти одноманітнішали. У повідомлюваних фактах не було нічого нового, провідні нитки нікуди не приводили, у версіях злочину вже зужили майже всі елементи, які вражають, захоплюють і зачаровують читача.

За інспектеровою порадою я подвоїв винагороду.

Минуло ще чотири нудних дні. І раптом бідолашні, самовіддані детективи зазнали тяжкого удару – редактори газет відмовилися друкувати їхні матеріали й сказали: «Дайте нам спокій».

Через два тижні після зникнення слона я за порадою інспектора збільшив розмір винагороди до сімдесяти п'яти тисяч доларів. Гроші були величезні, але я був ладен пожертвувати всім, що мав, аніж утратити довір'я свого уряду. Тепер, коли детективи опинились у такій скруті, газети раптом накрили їх мокрим рядом і ну дошкуляти нещасним найуїдливішими насмішками. Актори мандрівних театрів підхопили ідею: вони переодягалися детективами і витворяли на сцені бозна-що, удаючи, ніби ловлять слона. Карикатуристи малювали, як детективи з підзорними трубами обшукують кожен куток, а слон у цей час спокійнісінько краде яблука у них з кишень. А як вони глузували з поліційного значка! Ви, мабуть, бачили цей значок, виконаний золотим тисненням на обкладинках детективних романів. На ньому зображено широко розплющене око, під яким напис: «Ми все бачимо». Коли детективові траплялося зайти в бар випити, хазяїн з удавано-невинним виглядом запитував його (у свій час це було дуже поширене): «Накажете подати окопродиралку?» Детективам від сорому хоч крізь землю провалились!

І тільки одна людина залишалася в такій атмосфері спокій-

ною, незворушною і витриманою. Цією відважною людиною був інспектор Блант. Його погляд такий же рішучий, безтурботна його впевненість в собі не похитнулася жодного разу. Він весь час приказував:

– Нехай собі глузують! Сміється той, хто сміється останній!

Моє захоплення цією людиною доходило мало не до обожнення. Я не відступав від нього ні на крок. Перебування в його кабінеті гнітило мене, і день у день усе дужче. Але я думав, що коли він витримує все це, то й мені не слід здаватися, бодай доки стане сили. І я приходив туди щодня і був єдиною сторонньою особою, якої вистачало на такий подвиг. Всі дивувались мені, сам я вже подумував, чи не накивати п'ятами, та досить мені було подивитись на спокійне і, видимо, не переобтяжене думкою чоло, як я залишався.

Одного ранку, тижнів за три після зникнення слона, коли я вже збирався сказати, що спускаю свій прапор і відступаю, великий детектив, ніби вгадавши мої думки, запропонував ще один геніальний, просто неперевершений хід.

Йшлося про те, щоб домовитися з грабіжниками. Невичерпна винахідливість цієї людини перевершила все, що я доти бачив, хоч мені й доводилося зустрічатись із найкращими умами нашого часу. Інспектор заявив: він певен, що за сто тисяч доларів можна знайти спільну мову з грабіжниками, і слон знайдеться. Я відповів, що мені, здається, пощастить нашкребти таку суму, але як бути з нещасними детективами, що працювали так самовіддано? Інспектор сказав:

– У таких випадках вони завжди дістають половину.

Ця відповідь усунула моє єдине заперечення, і інспектор написав дві записки нижче наведеного змісту:

«Шановна пані!

Ваш чоловік зможе заробити чималу суму грошей (з повною гарантією, що закон не зазіхне на його особу), якщо він погодиться невідкладно зустрітись зі мною.

Старший інспектор Блант»

Одну з цих записок відправили з довіреною особою жінці, яка вважалася дружиною Спритняка Дафі, а другу – жінці, яка вважалася дружиною Рудого Макфадена.

За годину надійшло дві такі образливі відповіді:

«Старий дурню! Вже два роки, як Спритняк Дафі врізав дуба.

Бріжіт Магоні»

«Старий п'янице! Рудого Макфадена давно повісили, вже півтора року, як він в раю. Це кожному віслюкові відомо, тільки не поліцаям.

Мері О'Гуліген»

– Я так і здогадувався,– мовив інспектор.– Ось вам ще одне свідчення безпомилковості моєї інтуїції.

Коли який-небудь план провалювався, ця людина була готова негайно замінити його іншим. Він відразу ж написав оголошення до ранкових газет. Копія цього оголошення в мене збереглася:

«А-ксвбл. 242 Н. Тнд-фа 328 вмлг. ОЗПО,-; 2 т! Ав. Тс-с!»

– Якщо злодій живий і здоровий,– пояснив інспектор Блант, то він обов'язково прийде в призначене місце, де звичайно укладаються угоди між детективами і злочинцями. Зустріч відбудеться завтра опівночі.

Більш нічого було робити, і я, не гаючи часу, з почуттям величезної полегкості залишив кабінет інспектора.

Об одинадцятій годині вечора наступного дня я приніс сто тисяч доларів готівкою і віддав їх у руки головному інспекторові Бланту, котрий невдовзі й пішов, причому в його очах світилась давно відома мені відвага і впевненість. Минула година нестерпного чекання. Нарешті я почув так палко очікувані кроки і, задиhaючись, непевною ходою рушив інспекторові назустріч. Яким тріумфом сяяли його очі! Він сказав:

– Ми домовились! Глузливці завтра заспівають іншої. Ідіть за мною!

Він узяв запалену свічку і спустився вниз у величезний підвал, де звичайно спало чоловік із шістдесят детективів, а зараз чоловік двадцять розважалися грою в карти. Я не відставав від інспектора, що швидко прямував до віддаленого напівтемного закутка приміщення. І саме коли я мало не знепритомнів від жахливого смороду, він спіткнувся об якусь величезну тушу і впав на неї з такими словами:

– Наша благородна професія відновила свою зганьблену честь! Ось він, ваш слон!

Мене принесли в кабінет інспектора на руках і привели до пам'яті карболовою кислотою. З'явилися детективи у повному складі, і почались такі веселощі, яких я ще зроду не бачив. Запросили репортерів, відкоркували шампанське, стали проголошувати тости, тиснути один одному руки й поздоровляти. Героєм дня, зрозуміло, був головний інспектор, і його щастя, здобуте надзвичайним терпінням, гідністю й хоробрістю, було таке повне, що навіть я порадувався разом з усіма – я, що стояв там безпритульним жебраком, бо ж через власну необережність не виконав дорученої мені важливої справи і зіпсував свою кар'єру. В очах багатьох присутніх проступало глибоке захоплення інспектором, а детективи шепотіли: «Погляньте на нього: він справжній король свого фаху; дайте тільки вхопити нитку, і від нього ніщо не сховається».

Розподілювано п'ятдесят тисяч доларів з великим піднесенням. Коли ця процедура закінчилася, головний інспектор, запихаючи свою частку в кишеню, виголосив стислу промову. Ось що він сказав:

– Гроші, хлопці, ваші. Ви чесно заробили їх. Більш того, ви вкрили наш фах невмирущою славою.

Якраз у цю хвилину надійшла телеграма:

«Монро, штат Мічіган, 22 год. 00 хв.

Вперше за три тижні потрапив на телеграф. Їхав по слідах тисячу миль верхи густими лісами. Сліди щодень стають усе виразніші й свіжіші. Не турбуйтеся, я певен – ще тиждень, і слона ми знайдемо.

Детектив Дарлі»

Головний інспектор запропонував тричі прокричати «гіп-гіп-ура» на честь «одного з наших найкращих агентів», а потім наказав викликати Дарлі телеграмою для одержання належної йому частки винагороди.

Так закінчився цей дивовижний випадок з крадіжкою слона. Наступного дня всі газети, окрім однієї, наввипередки розхвалювали детективів. А той брудний листок надрукував таке:

«Славетні діла твої, о детективе! Щоправда, ти можеш бути трохи неповороткий, розшукуючи таку дрібничку, як украдений слон, ти можеш ганятися за ним цілі дні, а по ночах три тижні спати поруч з його напівзгнилою тушею, але ти все одно розшукаєш слона, якщо крадій покаже тобі його».

Бідний Гасан загинув для мене навіки. Снаряди смертельно поранили його. В тумані він заліз у це непривітне підземелля і там, оточений ворогами, відчуваючи постійну загрозу, що його знайдуть, згасав від голоду й страждань, аж поки смерть заспокоїла його.

Операція із викраденням коштувала мені сто тисяч доларів, витрати на пошуки – ще сорок дві тисячі.

Я не наважився просити в уряді якої-небудь посади. Я зробився банкрутом і мандрівником. Проте моє схиляння перед цією людиною, перед найвидатнішим детективом, якого будь-коли бачив світ, не послабло в мені тепер і не послабне й до кінця днів моїх.

СТАРОСВІТСЬКИЙ ДРУКАР

Слово, виголошене на врочистому обіді, влаштованому товариством друкарів 18 січня 1886 року в честь дня народження Бенджаміна Франкліна.

Голова наших зборів згадав ім'я Гутенберга, і це приневолило мене поринути в згадки, бо ж я теж у певному розумінні належу до давнини. З бігом часу все змінюється, і можливо, що я тут уже чужий. Можливо, теперішній друкар не такий, яким він був тридцять п'ять років тому. Для тодішнього друкаря я не був чужий, я знав його добре. Зимового ранку я розпалював йому вогонь, носив воду з колонки, підмітав сміття, збирав літери з-під верстата і, якщо в нього на очах, то придатні складав до набірної каси, а збиті у скриньку на підлозі, а якщо його не було, то нішком скидав їх усі на переплавку, – така-бо вже вдача хлопчиська-підмайстра, а я саме й був хлопчиськом. По суботах я зволожував папір, а по неділях і друкував, – адже це був провінційний тижневик. Я змащував валки фарбою і змивав їх, мив форму, складав газети і по четвергах на світанку розносив. Усі міські собаки збігалися тоді за мною. Якби зібрати до купи всі укуси, що припадали на мою долю, Пастерові на цілий рік вистачило б роботи. Я пакував газети для пошти – ми мали сотню передплатників у місті і три з половиною сотні на довколишніх фермах. Міські передплатники розплачувалися бакалією, а сільські – капустою і в'язками дров, якщо взагалі розплачувались; і щоразу цю подію ми бучно відзначали в газеті, бо інакше нам настав би каюк. Кожен у місті пхав до нас носа із своїми порадами й вимогами: як редагувати газету, яких поглядів дотримуватись, якому напрямкові віддавати перевагу, – і хазяїн хоч-не-хоч погоджувався, адже інакше газета не вижила б. Критики просто облогою брали нас, і всім їм ми силкувалися догодити. Мали ми одного передплатника, що розраховувався готівкою, – так він варив з нас воду більше, ніж усі інші, разом узяті. За два долари в рік він купував нас геть із тельбухами. Через нього наші політичні погляди

безнастанно мінялися і ми мусили раз у раз сахатися від одних переконань до інших. Якщо ми пробували умовляти його, він погрожував припинити передплату, а це, звісно, означало банкрутство і руїну. Цей добродій мав звичай писати статті на півтори шпальти, та ще й волів друкувати їх більшим шрифтом, підписувався «Junius», «Veritas», «Vox Populi»⁴⁶ або ще якимось, аби лиш помпезно, а тоді, коли стаття була вже складена, приходив і заявляв, що передумав – твердження всуціль риторичне, бо він зроду-віку не думав, – мовляв, тепер він вимагає зняти статтю. Встромляти натомість якийсь «старе дрантя» не випадало, тож ми звичайно замінювали підпис, приписували статтю суперницькій газеті з сусіднього містечка і таки запускали її в друк. Але взагалі ми не гребували «старим дрантям». Коли бувало яке-небудь свято, чи хрестини, чи приїжджав цирк, ми серед дня кидали роботу, а опісля надолжували тим, що «перекроювали старі оголошення» – набирали їх на цілу сторінку, та так і друкували. Було в нас і інше «старе дрантя» – глибокодумні філософські дописи, що їх, як ми гадали, ніхто не читає; ми мали в резерві цілу купу таких старих нотаток на дошках і час від часу поновлювали їх у друкові, аж поки це не ставало небезпечним. Так само ще на зорі розвитку телеграфу ми навчилися «заощаджувати» новини. Нічого не варті, порожні повідомлення ми відбирали й зберігали на дошках, змінювали в них дату й місце і знову й знову запускали в друк, доки інтерес публіки вичерпувався до кінця. Використаний уже матеріал ми відповідно позначали, але опісля майже не звертали уваги на позначки, і практично різниця між «зужитою» і «свіжою» інформацією зійшла нанівець. Пригадую, одне «зужите» оголошення про ліцитацію любісінько залишалось сенсаційним цілих два роки після того, як і розпродаж відбувся, і шериф той, що проводив розпродаж, помер, і вся та історія відійшла в минуле. Більшість оголошень були стандартною рекламою всіляких патентованих препаратів, і саме вони й правили нам за підпору.

Я наче вочевидь бачу ту допотопну друкарню з афішами кінських верхогонів на стінах, з літерною касою, заляпаною лоем, бо вечорами свічки ми встромляли просто в гнізда літер, з не-

46 - «Юніус», «Істина», «Голос народу» (лат.).

ймовірно брудним старим рушником і всіма іншими прикметами й деталями такого роду закладів у містечку над Міссісіпі; бачу перехожого майстра-сезонника, що, тільки-но діждавшись літа, вибирався у мандри з неодмінним клунком, в якому була одна-єдина сорочка і оберемок афіш – якби не трапилась йому робота в друкарні, він виступав би з лекціями про чесноту тверезості. Спосіб його життя був невибагливий, потреби скромні: йому вистачало мати шматок хліба, дах над головою і трохи грошей, щоб напитися, і він був вдоволений. Проте, як я вже зауважив, тепер я тут, можливо, чужий, і мій гімн далекій минувшині, мабуть, зовсім недоречний. Що ж, у такому разі я «згортаюся» і змовкаю.

1886

ЛИСТ АНГЕЛА-ХРАНИТЕЛЯ

Ендрю Ленгдону,⁴⁷
торговцеві вугіллям,
Буффало, Нью-Йорк

Канцелярія ангела-хранителя,
підвідділ прохань, 20 січня

Маю честь повідомити Вас, що Ваш останній акт самопожертви і благодіяння занесено на окрему сторінку книги, яка називається «Золоті діяння людські». Відзнака ця, дозволю собі зауважити, є не тільки надзвичайною. Досі таких випадків майже не траплялось.

Щодо Ваших молитов за тиждень, який закінчився 19 січня цього року, то маю честь повідомити Вас про таке:

1. Про дальше похолодання, наслідком якого було б підвищення цін на тонну вугілля на 15 центів. Задоволено.
2. Про збільшення безробіття, яке дозволило б знизити заробітну плату на 10%. Задоволено.
3. Про раптове падіння цін на м'яке вугілля, яке продають конкуренти. Задоволено.
4. Про покарання чоловіка (або його родини), який відкрив у Рочестері склад роздрібного продажу вугілля, що конкурує з Вашим. Задоволено в таких розмірах: дифтерит – два випадки (один із смертельним кінцем), скарлатина – один випадок (глухота, недоумкуватість).

Примітка. Цей чоловік – службовець Нью-Йоркської вугільної компанії; вірніше було б клопотатися про покарання тих, у кого він працює.

5. Про те, щоб забиралася під три чорти значна кількість відвідувачів, які набридають своїми проханнями надати їм роботу

47 – Ленгдон Ендрю – американський торговець вугіллям, родич дружини Твена.

або якусь допомогу. Затримано для дальшого розгляду. Ця молитва суперечить іншій від того самого числа. Про неї буде сказано нижче.

6. Про те, щоб заподіяти насильницьку смерть сусідові, який кинув каменем у Вашого кота, коли той нявчав у нього під вікнами. Затримано для дальшого розгляду. Суперечить іншій молитві від того самого числа. Про неї буде сказано нижче.

7. «Щоб вони повиздыхали, ці місіонери». Затримано на тій же підставі.

8. Про збільшення прибутків, що досягли в грудні минулого року 22 230 доларів, до 45 000 доларів у січні цього року, що було б «межею Ваших бажань». Задоволено з застереженням щодо вищезгаданого зауваження.

9. Про циклон, який зруйнував би шахтні будівлі і залив би водою шахти Північно-Пенсільванської вугільної компанії.

Примітка. Циклонів з огляду на зимовий сезон в наявності немає. В даній ситуації це стихійне лихо можна було б замінити в разі Вашого прохання вибухом рудникового газу.

Необхідно сказати про вищенаведений список, що це молитви особливої ваги. Решту 298 прохань щодо різних осіб, які можна вмістити в таблиці А під рубрикою «Милості божі», виголошених протягом тижня, що закінчився 19 січня, задоволено цілком за одним винятком: в 3 з 32 випадків негайну смерть замінено невігійними хворобами.

Цим переліком вичерпується список Ваших молитов, які належать, згідно прийнятої в нас класифікації, до тайних молінь серця. Із зрозумілих мотивів молитви цього роду розглядаються нами в першу чергу. Решта Ваших молитов за період, що минув, належить до категорії гласних молінь. До цієї категорії входять молитви, виголошувані на молитовних зборах, в недільній школі, під час сімейних богослужінь і таке інше. Вагомість цих молитов залежить від самого християнина, який їх виголошує. За прийнятою в нашій установі класифікацією всі християни поділяються на дві великі категорії, а саме: 1) християни щирі; 2) християни нещирі. Обидві ці категорії в свою чергу суворо поділяються й класифікуються відповідно до розмірів, підкласів і різновидів.

Нарешті, остаточно оцінка визначається в каратах: мінімальна – 1 карат, максимальна 1000 каратів.

Відповідно до балансового звіту за квартал, що закінчився 31 грудня 1847 року, Ви мали такі показники:

Категорія... Християнин щирий.

Розмір... Одна четверта максимально можливого.

Підклас... Людина духовна.

Різновид... Обрані, серія А, розділ 16.

Вартість... 322 карати рівно.

Відповідно до балансового звіту за квартал, який щойно минув, тобто на сорок років пізніше, Ви маєте такі показники:

Категорія... Християнин нещирий.

Розмір... Шість сотих максимального.

Підклас... Людина тваринна.

Різновид... Обрані, серія №, розділ 1547.

Вартість... 3 карати рівно.

Маю честь звернути Вашу увагу на те, що ви, здається, вироджуєтесь.

Повертаючись до звіту про виконання Ваших гласних молінь, необхідно зробити застереження, що, з метою підбадьорити християн Вашого і подібних гатунків, ми зробили правилом нашого управління задовольняти багато таких молінь, які ніколи не задовольнятимуться для християн іншого гатунку – частково тому, що вони з ними не звернуться.

Молитва про те, щоб Всевишній у своїй благості послав тепло бідному і нагому. Відмовлено. Виголошено в церкві. Перебуває в суперечності з тайним молінням серця №1. Згідно з існуючою практикою нашого відомства, тайні моління серця, за інших однакових умов, мають перевагу перед гласними моліннями.

Молитва про кращі умови життя для «виснаженого сина праці, чії невтомні зусилля, що висотують з нього жили, забезпечують комфорт і радощі життя більш щасливим смертним і накладають на них обов'язок піклуватися про те, щоб захистити свого меншого брата від виникнення почуття неситості і скнарості».

Відмовлено. Виголошено на молитовних зборах. Суперечить тайному молінню серця №2.

Молитва про те, «щоб благословення боже не залишало як тих, хто чинить всупереч нашим інтересам і заподіює нам шкоди, так і їхні сім'ї». Відмовлено. Виголошено на молитовних зборах. Суперечить тайному молінню серця №3 і №4.

Молитва «Не дай, господи, загинути чий-небудь душі з слова або вчинку нашого». Виголошено тоді, коли Ви молилися в колі сім'ї. Одержано за п'ятнадцять хвилин до тайного моління серця №5, якому вона серйозно суперечить. Пропонується віддати перевагу одній з двох молитов і довести до нашого відома.

Молитва «Помилуй, господи, всіх тих, хто скривдив нас або кого-небудь з чад і домочадців наших». Виголошено в сімейному колі. Очевидно, ця молитва не може обходити людину, яка кинула каменем у Вашого кота. Одержано за кілька хвилин до тайного моління серця №6. Радимо віддати перевагу одній з двох молитов.

«Зроби так, щоб благородна справа місіонерів, ця найдорогоцінніша праця, що будь-коли була вкладена в руки людини, могла поширюватись і процвітати в усіх поганських землях, які докоряють нашому сумлінню своєю духовною темрявою». Несподівана молитва, виголошена на зборах Американського бюро.⁴⁸ Одержано мало не на півдоби раніше, ніж тайне моління серця №7. Наша установа не має справи з місіонерами і ніякою мірою не зв'язана з Американським бюро. Ми могли б радо задовольнити одну з цих молитв, але обидві не можемо. Радимо, з свого боку, зняти ту, яку було виголошено в Американському бюро.

Канцелярія вдвадцять звертає Вашу увагу на те, що тайне моління серця №8 звучить як недоречний жарт.

З 464 дрібних прохань, що потрапили у Ваші гласні моління протягом тижня і ще не були нами згадані, задоволено два, решту відхилено. Задоволено: 1) «Щоб ішов дощ» і 2) «Щоб світило сонце». Як би там не було, це божественний промисел, і Вам буде приємно знати, що Ви не стали йому на заваді. З 462 прохань, у

48 - Американське бюро – Мова про Бюро християнських закордонних місій, засноване 1810 р. з метою місіонерської діяльності.

здійсненні яких Вам відмовлено, 61 було висловлено в недільній школі. У зв'язку з цим змушений ще раз нагадати, що ми не задовольняємо прохань, виголошених у недільних школах нещирими християнами, які відомі в нас під назвою категорії Джона Венемейкера.⁴⁹ Ми просто реєструємо їх як «слова», і вони записуються на карб віруючого відповідно до їх кількості, спродукованої протягом певної одиниці часу. Щоб виконати норму, необхідно вимовити 3000 слів за чверть хвилини, інакше зусилля не зараховується. 4200 з 5000 можливих – звичайний результат для майстрів. Він дорівнює двом гімнам і букету квітів, поставленому молодими дівчатами в день страти в камері вбивці. Решта 401 прохання є не більш як звичайне коливання повітря. Ми накопичуємо їх і утворюємо з них зустрічні вітри, щоб затримувати кораблі нечестивців, але навіть для найменшого ефекту вони потрібні в такій великій кількості, що ми нічого не можемо запропонувати Вам за їх використання.

Мені б хотілося додати до цього офіційного повідомлення кілька слів особисто.

Треба сказати, що коли люди Вашого гатунку зважуються на добродесний вчинок, ми оцінюємо його в тисячу разів вище за такий самий вчинок, зроблений праведною людиною. Ми беремо до уваги зусилля, що витрачається при цьому акті. Ваша чудова репутація ґрунтується тут на тому, що здатність до самопожертви розвинена у Вас набагато більше, ніж можна було б сподіватися.

Років десять тому, коли Ваш капітал не перевищував 100 000 доларів і Ви переказали 2 долари готівкою вдові Вашого двоюрідного брата, що помер у страшних злиднях, багато хто тут, у раю, просто не вірив цьому повідомленню, інші ж вважали, що гроші були фальшиві. Коли факт підтвердився, думка про Вас набагато покращала. Рік або два тому, коли у відповідь на друге слізне прохання про допомогу Ви переказали бідолашній жінці 4 долари, вірогідність цього повідомлення вже ніхто не заперечував, і розмови про Ваш добродесний вчинок тривали протягом бага-

49 - Венемейкер Джон (1838–1922) – американський капіталіст, відомий своїм релігійним святенництвом.

тьох днів. Минуло ще два роки, удова знову звернулася до Вас, повідомляючи про смерть меншої дитини, і Ви переказали їй 6 доларів. Це зміцнило Вашу славу. Всі в раю питали одне одного: «Ну як, чули, що зробив Ендрю?» На цей час тут Вас уже називали пестливо: Ендрю.

Наступні роки Ваші добродієння були постійною темою розмов, і ми з вдячністю, не забуваючи ані на хвилину, пам'ятали про Вас. Увесь райський сонм спостерігав Вас по неділях, коли Ви їхали до церкви в своєму новому екіпажі, а коли Ви простягли руку до тарілки, куди кидають пожертви, крик радості лунав у небесному просторі, досягаючи навіть далеких розжарених мурів пекла: «Ще десять центів від Ендрю!»

Та ось настав апогей Вашої слави. Кілька днів тому удова написала Вам, що їй пропонують місце сільської вчительки в провінції, але в неї немає грошей на дорогу. Щоб доїхати туди з двома дітьми, що залишились живі, їй треба 50 доларів. Ви підраховали чистий прибуток за минулий місяць – 28 230 доларів, додали очікуваний прибуток за місяць – 45 000 доларів, узяли ручку і чекову книжку і виписали їй чек на цілих 15 доларів. О щедра душе, хай буде ім'я Ваше благословенне нині і довіку! Я не знаю в раю нікого, хто б не проливав сліз зворушення. Ми плескали один одного по плечу і цілувалися, співаючи хвалу Вам, і, подібний до гуркоту грому, пролунав глас з сяючого престолу, щоб діяння Ваше було поставлене понад усі відомі до цих пір приклади самопожертви і було занесено на окрему сторінку книги, бо Вам зважитись на це було важче і болісніше, ніж десяти тисячам мучеників розпрощатися з життям і зійти на палаюче вогнище. Всі без кінця-краю повторювали одне: чого варта готовність благородного духа віддати життя, десять тисяч їх у порівнянні з даром в 15 доларів од найбридкішої і найскнарішої паскуди, яка будь-коли поганила землю своєю присутністю!

І всі мали рацію, говорячи так. Авраам, ридаючи від надміру почуттів, що сповнювали його, приготувався упокоїти Вас у своєму лоні й навіть вивісив оголошення: «Зайнято й оплачено». А Петро-ключник, ллючи сльози, сказав: «Хай тільки він прибуде до нас, ми влаштуємо факельний похід». І коли стало достеменно

відомо, що Вас чекає райське блаженство, небувала досі радість
запанувала в раю. В пеклі – теж.

(Печатка)

Ангел-хранитель (підпис)

1887

ІТАЛІЙСЬКІ ГІДИ

Користаючись із нагоди, я хочу сказати декілька слів про Мікеланджело Буонарроті, могутній геній якого я обожаю. Ця людина була велика у поезії, в малярстві, у скульптурі, в архітектурі – велика в усьому, до чого б вона не бралася. Але щоб мати Мікеланджело на сніданок, на полуденок, на обід, на підвечірок, на вечерю, та ще й у проміжки між цим, – це вже занадто. Я волю деяку різноманітність. У Генуї усе спорудив він; у Мілані – він або його учні; він спорудив озеро Комо; у Падуї, Вероні, Венеції, Болоньї від гідів ми тільки й чули, що про Мікеланджело. У Флоренції майже все намалював і спорудив він, а як чого він не спорудив, то сідав на улюбленому камені й милувався тією спорудою, і гіді показували нам той камінь. У Пізі він спорудив геть-чисто все, окрім звісної старої вежі, та й ту б йому приписано, якби не була та вежа так страшенно перехняблена. Він спорудив стовпи Леггорна і митницю в Чівіта-Веккії. Але в Римі – в Римі з цим Мікеланджело чистий жах. Він спорудив собор святого Петра, папську резиденцію і Пантеон, спланував уніформу для ватиканських вояків, створив Тібр, увесь Ватикан, Колізей, Капітолій, Тарпейську скелю, палац Барберіні, церкву Сан-Джованні, Кампанью, Апіїв шлях, сім пагорбів, лазні Каракалі, Клавдіїв акведук, підземні стічні труби одне слово, вічний нудьгар створив Вічне Місто, і, якщо всі люди й книжки не брешуть, ще й намалював геть усе, що є в Римі! Один з нашого гурту, Ден, зауважив якось гідові:

– Досить, досить, досить! Більше ні слова! Кажіть уже відразу, що господь бог створив усю Італію за планом Мікеланджело!

Зроду я не почував себе таким неймовірно вдячним таким утішеним, таким заспокоєним, зроду мене не проймала така блаженна умиротвореність, як учора, коли мені стало відомо, що Мікеланджело вже помер.

Та хоч би там як, а свого гіда з неодмінним Мікеланджело на устах ми таки трохи провчили. Він проводив нас повз цілі милі картин і скульптур у величезних галереях Ватикану, повз милі

картин і скульптур у двадцятьох інших палацах, показав нам величну картину в Сікстинській капелі, показав фрески, стільки їх, що вистачило б усе небо ними заслати, і майже все це було роботи Мікеланджело. Отож нашого гіда ми обіграли в такий спосіб, в який не раз долали й багатьох інших гідів – затопивши його недоумкуватими й безглуздими запитаннями. Ці створіння жодного разу нічого не запідозрили – вони про сарказм і уявлення не мають.

Він показує нам статую і каже:

– Statoo brunzo. (Бронзова статуя).

Ми байдуже дивимось на неї, і наш доктор запитує:

– Роботи Мікеланджело?

– Ні. Невідомого скульптора.

Далі гід показує нам старожитній Римський Форум. Доктор запитує:

– Роботи Мікеланджело?

Здивований гідів погляд.

– Ні! Його створено за тисячу років до того, як Мікеланджело народився.

Далі єгипетський обеліск. І знову:

– Роботи Мікеланджело?

– О, що ви, панове! Це дві тисячі років до того, як він народився!

Його так виснажують безперервні наші запитання, що часом він жахається взагалі будь-що нам показувати. Бідолаха силкується якомога втовкмачити нам, що Мікеланджело винуватець створення тільки частини світу, але все йому якось не щастить із цим втовкмаченням. Наші очі й мозок превтомлені кількістю всього того, що доводиться бачити й сприймати, і певне розпруження нам необхідне, бо інакше ми геть почамріємо. Тож-бо наш гід мусить і далі терпіти. Якщо він не знаходить у цьому втіхи, тим гірше для нього. Ми знаходимо.

Принагідно мені хотілося б сказати кілька слів загалом про європейських гідів, від яких нікуди не дінешся. Багато людей воліли б обходитись без гіда, але, на жаль, не можуть; знаючи це, вони воліють бодай трохи пожартувати з нього, – мовляв, нехай

хоч така компенсація за те, що доводиться терпіти гідову присутність. Оскільки нам із цим останнім, тобто з жартуванням, поталанило, ми радо вділяємо свого досвіду іншим.

Особливо захоплено обслуговують гіді партії американських туристів у Генуї, бо ж американці схильні так багато дивуватися, такими проймаються емоціями й захватом, побачивши якусь там Колумбову реліквію! Тамтешній наш гід аж підстрибував перед нами, так, немовби проковтнув пружинного матраца. Він увесь гарячкував, його брала нетерплячка. Він казав:

– Ходітьте зі мною, панове! Я покажу вам листа Христофора Колумба! Листа, що його він сам написав! Власноручно! Ходітьте!

Він повів нас до міської ратуші. Після вельми разючого брязкання багатьох ключів і відмикання численних замків перед нашими очима нарешті розгорнули старий заплямований документ. Гідові очі заіскрилися. Він пританцьовував круг нас і тицяв пальцем у пергамент:

– А що я вам казав, панове? Хіба ж ні? Бачите? Рукопис Христофора Колумба! Рука власна!

Ми дивилися байдуже і незворушно. Протягом ніякової паузи доктор пильно приглядався до документа, а тоді промовив, не виявляючи найменшого зацікавлення:

– Ага, Фергюсоне, чи як вас там... то як... як, ви кажете, називався суб'єкт, що це написав?

– Христофор Колумб! Великий Христофор Колумб!

Доктор знову пильно приглянувся.

– Ага... І він написав це власноручно, чи... чи як?

– Написав власноручно! Христофор Колумб! Це його рукопис, рука власна!

Тоді доктор поклав документа й сказав:

– Гм, в Америці я бачив хлопців, яким лише по чотирнадцять років, а пишуть вони куди краще.

– Але ж це великий Христо...

– Мене не обходить, хто він! Такого поганого почерку я ніколи ще не бачив. Не думайте, що як ми чужинці, то можна заливати нам. Не такі вже ми й дурні. Якщо ви маєте якісь зразки справжнього краснопису, викладайте їх, а ні, то рушаймо далі.

Ми рушили далі. Гід був неабияк розчарований, але наважився на ще одну спробу. Він мав щось таке, чим сподівався таки здолати нас. Він сказав:

– Ах, панове, ходімте зі мною! Я покажу вам чудовий, о, величний бюст Христофора Колумба! Розкішний, прегарний, величний!

Він підвів нас до чудового бюста – бюст і справді був чудовий! – тоді відступивсь на крок і став у позу:

– Ах, погляньте-но, панове! Чудовий, розкішний! Бюст Христофора Колумба! Чудовий бюст, чудовий п’єдестал!

Доктор приклав до ока монокль, придбаний спеціально для такої нагоди:

– Ага... Так як, ви кажете, називався цей добродій?

– Христофор Колумб! Великий Христофор Колумб!

– Христофор Колумб... Великий Христофор Колумб... Ага. А що ж він такого зробив?

– Він відкрив Америку! Відкрив Америку, як ви не розумієте?!

– Відкрив Америку? Ну ні, це вже даруйте. Ми щойно, прибули з Америки. І ми нічого про це не чули. Христофор Колумб... Ім’я приємне. Так він... він помер?

– О, *corpo di Vascho!*⁵⁰ Триста років тому!

– А від чого він помер?

– Я не знаю. Не можу сказати.

– Від віспи, либонь?

– Не знаю, панове! Я не знаю, від чого він помер!

– То може, від корі?

– Можливо, можливо... Я не знаю. Мабуть, від чогось таки помер.

– Батьки ще живі?

– Це неможливо!

– Ага... Так де ж тут бюст і де п’єдестал?

– Мати божа! Ось це бюст! А це п’єдестал!

– Ага, розумію, розумію... Вдале поєднання... Дуже вдале, справді. І це... це вперше з цього добродія зроблено бюст?

Але марно було доймаати чужинця дотепністю – гіді просто

50 - Чорт забирай! (Італ.).

не годні вловити тонкощів американського гумору.

Спробували ми подіяти своєю дотепністю ще й на римського гіда. Учора ми знову провели три чи чотири години у Ватікані, цьому чарівному світі всіляких диковин. Ми насилу стримувалися, щоб не виказувати інтересу, а часом навіть і захоплення. Проте якось таки стрималися. Ніхто інший зроду-віку не спромігся на таке у ватіканських музеях. Гід був приголомшений і геть ошелешений. Вій мало з ніг не збився, вишукуючи для нас надзвичайні речі, вичерпав на нас до кінця свою винахідливість, і все марно – жодного разу ми не виявили найменшої цікавості. На самий кінець він приберіг те, що вважав за найвеличніше диво – мумію єгипетського фараона, яка збереглася чи не найкраще у світі. Він підвів нас до неї. Цим разом він був такий певний успіху, що, до нього повернулися навіть рештки його давнього запалу:

– Ось бачите, панове? Мумія! Мумія!

Монокль було піднесено до ока так само спокійно й неквапливо, як і завжди.

– Ага, Фергюсоне... То яке, ви кажете, було ім'я цього добродія?

– Ім'я? Він не має ніякого ім'я! Це мумія! Єгипетська мумія!

– Так, так. То він тут народився?

– Ні! Це єгипетська мумія!

– Аг-га, отже, так. Француз, я гадаю?

– Ні! Не француз і не римлянин! Він народився в Єгипті!

– Народився в Єгипті. Зроду я не чув ні про який Єгипет. Мабуть, це за кордоном. Мумія, значить, мумія... І який він спокійний, який стриманий. Він що – мертвий?

– О господи! Таж він помер три тисячі років тому!

Доктор розлючено обернувся до гіда:

– Послухайте, ви, що ви собі думаєте! Як ми чужинці, то можна нам баки забивати, наче якимсь китаягам? Хочете вразити нас цим паршивим підтоптаним трупом! Чорти б його батькові, якщо ви... якщо ви маєте пристойного свіжого трупа, тягніть його сюди, а ні, то їй-бо, що ми вам самому розквасимо голову!

ЖИВИЙ ВІН ЧИ ПОМЕР?

Березень 1892 року я провів на Рів'єрі, в Ментоні. Всіма благами, що їх у Монте-Карло а чи в Ніцці ви заживаєте прилюдно, за кілька миль далі, у цьому самотньому куточку, можна розкошувати самотою. Тобто я веду до того, що яскраве сонце, живлюще повітря і кришталево чисте голубе море тут не затьмарені людською метушнею, гвалтом та штовханиною. Ментона – тихе, просте, спокійне містечко без жодних претензій на розкіш. Тобто я маю на увазі, що більш-менш маєтна і значна публіка сюди, як правило, не заглядає. А втім, коли-не-коли тут з'являється який-небудь багатій, і нещодавно я познайомився з одним таким. Почасти щоб не розкривати його справжнього імені, я називатиму його Смітом.

Якось, коли в Англійському готелі ми сиділи за другим сніданком, Сміт скрикнув:

– Погляньте мерщій на того чоловіка, що виходить. Запам'ятайте його вигляд!

– Навіщо?

– Чи ви знаєте, хто це?

– Авжеж. Він оселився тут за кілька днів до вашого приїзду. Кажуть, це старий самотній і неймовірно багатий шовкопромисловець з Ліона. Він, мабуть, сам-один у цілому світі, завжди він такий сумний і замріяний. І він ні з ким не розмовляє. Звати його Теофіль Маньян.

Я гадав, Сміт розтлумачить мені, чому його так цікавить мосьє Маньян, одначе натомість він поринув у глибоку задуму і, бачилось, на якусь хвилю забув не тільки про мене, а й узагалі про все на світі. Він раз у раз куйовдив своє шовковисте сиве волосся, ніби збираючи думки, а снідання його тим часом холлоло на столі. Нарешті він промовив:

– Ну ось. Тепер я розповім вам одну прецікаву бувальщину. А ви послушайте. Ми – я і ще трое моїх товаришів – довго втаювали її, але тепер мені схотілося порушити обітницю мовчання. Тож улаштууйтеся зручніше.

– Я слухаю.

Ось що розповів мені Сміт:

– Багато років тому, ще будучи молодим, зовсім молодим художником, я блукав по селах Франції і робив шкіци. Невдовзі до мене пристало двоє славних молодих французів, вони робили те саме, що й я. Ми були зарівно щасливі, як і бідні, або зарівно бідні, як і щасливі, – як вам до вподоби. Молодиків звали Клод Фрер і Карл Буланже. То були пречудові хлопці. Завжди бадьорі й веселі, вони кепкували із злиднів і не хнюпили носа ні при якій негоді.

Нарешті в одному бретонському селі ми сіли маком остаточно, і тамошній художник, такий же горопаха, як і ми самі, взяв нас до свого дому і достоту врятував од голодної смерті. Франсуа Мілле⁵¹...

– Як! Уславлений Франсуа Мілле?

– Уславлений? На той час він був такий же знаменитий, як будь-хто з нас. Він не зажив слави навіть у своєму рідному селі і був такий злидар, що міг годувати нас самою ріпою, та й тієї не було вдосталь. Ми так щиро заприятелювали, що хоч куди. Малювали не покладаючи рук, просто зі шкури пнулися, в хаті вже громадилися купи картин, але дуже рідко щастило продати щось. Ми всі дуже весело перебували час, але, боже милостивий, як ми тоді бідували!

Так тяглося років зо два з гаком. Аж ось одного дня Клод заявив:

– Хлопці, тут нам і кінець. Розумієте, кінець. Всі змовилися проти нас. Я обійшов ціле село, і все так, як я кажу, – всі змовились і погрожують не давати на виплат ані крихти, доки не заплатимо всіх боргів.

Ми аж похололи. На наших обличчях постав жах.

Ми збагнули, що попали в скруту. Залягла могильна тиша. Кінець кінцем Мілле, важко зітхнувши, сказав:

– Не знаю, як викрутитись, просто не знаю. Пропонуйте щось, хлопці.

51 - Мілле Жан-Франсуа (1814–1875) – знаменитий французький художник-реаліст, після смерті якого розпочалася спекуляція його творами.

Відповіддю йому була понура мовчанка, – звісно, коли мовчанку можна вважати за відповідь. Карл звівся і схвильовано заходив по кімнаті. Відтак сказав:

– Яка ганьба! Погляньте на ці полотна – тут цілі стоси витворів, анітрохи не гірших, ніж у будь-якого європейського майстра. Так, так, і безліч чужоземних швендів казали те саме – або майже те саме...

– ...Але нічого не купували, – докинув Мілле.

– Байдуже, вони так казали, і головне, що це правда. Поглянь-но лишень на свій «Вечірній благовіст»! Мені за нього пропонували п'ять франків.

– Коли?

– Хто?

– Де він?

– Чом ти не погодився?

– Стривайте, не галасуйте всі гуртом. Я гадав, що він дасть більше, я був певен цього, він мав такий вигляд, і я заламав вісім.

– Ну й що ж?

– Грім і блискавка! Він і слухати не захотів. Послухай, Франсуа...

– Знаю! Знаю! Це була помилка, і я вівся як найпослідущий дурило. Хлопці, я ж хотів якнайкраще, я...

– Ну звісно, ми тобі віримо, друже! Але наступного разу пильнуй, щоб не пошитись отак у дурні.

– Я? Та хай-но тільки хто сюди нагодиться й запропонує за нього головку капусти. Тоді ви побачите!

– Капусти! Не згадуй при мені такого – слинка тече. Ну ж бо, погомонімо про щось менш спокусливе.

– Хлопці! – озвався Карл. – Скажіть, хіба ці картини не мають вартості?

– Мають.

– Скажіть, хіба не видно, що вони високої вартості?

– Видно.

– Ця вартість така висока, що якби на них стояло голосне ім'я, їх вдалося б продати за добрі гроші. Кажіть – так чи ні?

- Звісно, що так. Тут і сумніву бути не може.
- Я з вами не жартую – так чи не так?
- Певна річ, що так. Нам теж не до жартів. Але що з того?

Ми ж тут нічого не вдіємо.

- А ось що вдіємо – ми поставимо на них голосне ім'я.

Жвава балачка вщухла. Всі отетеріло втупилися в Карла. А то що за чудасія? Де ми візьмемо голосне ім'я? Хто нам його дасть?

Карл сів і сказав:

– Я хочу запропонувати одну річ. По-моєму, це єдиний спосіб не втрапити до злидарського притулку і, бачиться мені, спосіб цілком надійний. Ця думка спирається на численні, загальновідомі факти з історії людства. Я певен, що мій план нас усіх збагатить.

- Збагатить!! Ти часом не збожеволів?
- Анітрохи.
- Ні, ти остаточно з'їхав з глузду. Що ти називаєш багатством?
- Сто тисяч франків на душу.
- Він вочевидь схибнувся. Я так і знав.
- Так, схоже на це. Небораче Карле, ти стільки перетерпів, що...
- Карле, ковтни таблетку й мерщій завалюйся у ліжку.
- Спочатку йому треба прикласти льоду. Остудімо йому голову, а тоді...
- Ні, краще поскручуймо йому ноги, – я вже давно помітив, що на розум він не бистрий, зате ноги...

– Чи не заціпить вам нарешті! – люто заревів Мілле. – Дайте чоловікові сказати. Ану ж бо, Карле, розтлумач свій план. В чому його суть?

– Отже, замість вступу я ласкаво зверну вашу увагу на загальновідомий факт історії людства, що багатьох великих митців за життя не визнавали. Це траплялося так часто, що я насмівився виснувати якийсь загальний закон. Згідно з ним, кожного незнамого й обійденого великого маляра мають визнати і таки конче визнають, а за його картини даватимуть добрі гроші тільки по його смерті. Тож мій план такий: ми кинемо жереб – один із нас

муситиме померти.

Останні слова прозвучали так спокійно й так несподівано, що ми не встигли й ворухнутися. А тоді знявся дикий гармидер: усяк уділяв ради – лікарської ради, як оздоровити Карлову хвору голову. Терпляче виждавши, поки веселий гамір ущух, Карл розгорнув свій план далі.

– Атож, один з нас муситиме вмерти, вмерти, щоб урятувати самого себе й інших. Ми кинемо жереб. Кому випаде жереб – той стане знаменитим, і всі ми забагатіємо. Цитьте, цитьте, не заважайте, я знаю, що кажу. Ідея полягає ось у чому: той, кому судилося померти, протягом трьох місяців повинен малювати вдень і вночі, якомога примножуючи запас своїх творів, – але не картин, ні. Це мають бути дрібні начерки, шкіци, етюди, фрагменти етюдів, не більше десятка мазків на кожному – видима річ, зовсім безглузді, але неодмінно його руки й за його підписом. Він повинен виробляти не менше п'ятдесяти штук щодня, і кожен малюнок повинен відзначатися чимось прикметним, тільки йому притаманним, щоб воно легко впадало в око, бо, як ви знаєте, саме такі речі цінуються, і їх – по смерті великої людини – за неймовірні гроші скуповують усі музеї світу. Ми наскладаємо їх цілу гору – не менше! Весь цей час решта трое годуватимуть вмирущого й, очікуючи прийдешню подію, укоськуватимуть Париж та скупників, а як діло налагодиться, ми ошелешимо всіх наглим сконом і влаштуємо пишний похорон. Тепер ви збагнули, що до чого?

– Н-н-і, тобто не зов...

– Не зовсім? Невже вам ще не ясно? Направду він не помре. Він просто змінить ім'я і щезне; ми поховаємо опудало й разом з усім світом оплакуватимемо його. А я...

Але йому не дали скінчити. Всі вибухнули захопленими вигуками й оплесками, всі посхоплювалися з місць і ну гопцювати по кімнаті; пойняті радощами та вдячністю, кидалися в обійми одне одному. Ми забули про голод і годинами обговорювали чудовий Карлів план. Нарешті, щонайпильніше обміркувавши всі деталі, ми кинули жереб. Він випав Мілле, і Мілле мусив «померти». Далі ми зібрали всі речі, з якими чоловік може розлучитися тільки на

порозі майбутнього багатства – сувеніри та різний дріб'язок, – і віднесли їх у заставу, одержавши за них якраз стільки, скільки потрібно, щоб справити скромну прощальну вечерю, сніданок та ще залишити кілька франків нам на дорогу й на купівлю невеликого запасу ріпи та іншого харчу, щоб прогодуватися Мілле.

Наступного ранку, поснідавши, ми втрьох вирудилися в дорогу, пішки, звичайно. Кожен прихопив із собою десяток дрібних малюнків Мілле на продаж. Карл подався до Парижа, де мав до призначеного терміну створити Мілле славу. Ми з Клодом рушили врізнобіч – блукати провінцією.

Ви не повірите, як легко й вдало пішло в нас діло. Повештавшись днів зо два, я заходився малювати віллу на околиці одного великого міста, – на веранді горішнього поверху я помітив її власника. Як я і сподівався, він спустився вниз подивитися. Я працював швидко, щоб не встиг він знудьгуватися. Час від часу він схвально вигукував, а тоді почав захоплюватися моїм малюнком і заявив, що я справжній майстер.

Я відклав пензель убік, видобув із торби один етюд Мілле, показав йому підпис на ріжкові й гордо сказав:

– Сподіваюся, ви це впізнаєте? Він – мій вчитель. Не дивно, що я знаю своє діло!

Власник вілли зніяковіло мовчав. Я сумовито зауважив:

– Чи не хочете ви часом сказати, що не знаєте підпису Франсуа Мілле?

Певна річ, він не знав такого підпису, але все одно він сповнився щонайглибшої вдячності – за те, що я так легко вивів його зі скрути, й промовив:

– Та що ви! Певна річ, це Мілле! Не збагну, як я відразу не завважив. Звісно, я впізнаю його руку!

Потім він захотів купити етюд, та я заявив, що я, правда, не багатий, але не такий уже й злидень. Врешті-решт я все ж таки збув йому той малюнок за вісімсот франків.

– За вісімсот франків!

– Так. Мілле виміняв би його на свинячого битеника. Так, я одержав вісімсот франків за цю марничку. Тепер я з задоволенням відкупив би її за вісімдесят тисяч. Але ті часи вже давно ми-

нули... Я дуже мило зобразив дім того чоловіка і хотів був попросити за свій малюнок десять франків. Та за роботу учня великого майстра незручно було правити так мало, тому я продав її за сто. Вісімсот франків я відразу ж, із цього ж самого міста, відіслав Мілле і другого дня пустився далі.

Тепер я вже не ходив пішки. Я їздив. Відтоді я повсякчас їздив. І щодня продавав по картині. Я жодного разу не намагався продати дві картини в день. Я завжди казав своєму покупцеві:

– Я роблю велике глупство, що взагалі продаю твір Франсуа Мілле. Він не протягне й трьох місяців, а по смерті Мілле його картин ні за які гроші не купиш.

Я всіляко намагався ширити цю чутку, щоб підготувати публіку до майбутньої події.

Наш план продажу картин належить мені, і я беззастережно вважаю його своєю заслугою. Я запропонував його того останнього вечора, коли ми обмізковували майбутню кампанію, і всі троє вирішили до пуття випробувати його, перш ніж замінити іншим. Всім нам сприяв успіх. Я ходив пішки тільки два дні. Клод теж ходив два дні – ми обидва боялися прославляти Мілле зблизько від дому. А хитрун та пройда Карл – той ходив пішки тільки півдня, а потім мандрував, як герцог.

Час від часу ми домовлялися з редактором якоїсь провінційної газети й компонували дописа. В цих дописах ніколи не говорилося, що ми відкрили нового маляра, – навпаки, ми вдавали, ніби Франсуа Мілле давно всім знаний. У них не було ніяких похвал, а лиш кілька слів про стан здоров'я «великого майстра», – часом у них переважала надія, часом скорбота, та завжди поза рядками відчувалося, що ми готуємося до найгіршого. Всі ці дописи, коли вони були надруковані, ми обводили олівцем і надсилали газети тим, хто купив у нас картини.

Карл невдовзі приїхав до Парижа й там поставив діло на широку ногу. Він зійшовся з чужоземними кореспондентами й домігся того, що повідомлення про хворобу Мілле обійшли Європу, Америку й решту частин світу.

За півтора місяці ми всі троє зустрілися в Парижі й поклали повідомити Мілле, щоб він більш не надсилав нам картин. Зчи-

нився такий ажіотаж, що нам стало ясно – пора ставити крапку й діяти негайно. Ми звеліли Мілле лягти в постіль і чимшвидше усохнути, щоб сконати не пізніш, як за десять днів.

Потім ми зробили підрахунки й пересвідчилися, що втрьох продали вісімдесят п'ять дрібних начерків та етюдів, виручивши за них шістдесят дев'ять тисяч франків. Останню й найблискупішу обладку здійснив Карл. Він продав «Вечірній благовіст» за дві тисячі двісті франків. Як ми його звеличували! Та хіба ж могли ми передбачити, що невдовзі настане день, коли вся Франція битиметься за цю картину і якийсь чужинець заволодіє нею за п'ятсот п'ятдесят тисяч готівкою?

Того вечора ми справили прощальну вечерю з шампанським, а наступного дня я та Клод зібрали свої манатки й подалися чергувати біля смертної постелі Мілле й не пускати набридливих відвідувачів до будинку. Окрім того, ми щодень пересилали до Парижа бюлетені, щоб Карл через газети п'яти континентів міг сповіщати весь світ про стан хворого. Нарешті сумна подія звершилася, і Карл встиг саме вчасно, щоб допомогти виконати погребальний обряд.

Ви, либонь, пам'ятаєте врочисті похорони й сенсацію, яку вони викликали в усьому світі, пам'ятаєте, що на них були присутні знаменитості Старого та Нового Світу, які з'явилися засвідчити свою шану й скорботу. Ми всі четверо – як завжди нерозлучні – несли труну, не дозволяючи нікому нам допомогти. І добре зробили – адже в труні була сама лише воскова фігура, і всякий інший неодмінно помітив би, що вона занадто легка. Так, усе та сама четвірка, що дружно ділила злигодні в скрутну годину і що нині пішла в небуття, несла труну...

– Яка четвірка?

– Наша! Адже Мілле теж ніс свою власну труну. Він удавав родича – розумієте, далекого родича.

– Неймовірно!

– Як не дивно, але це так. Ви, звичайно, пам'ятаєте, як підскочила ціна на картини. Гроші? Ми не знали, куди їх дівати. В Парижі є одна людина, в якої на сьогодні сімдесят картин Мілле. Він заплатив нам за них два мільйони франків. А щодо дрібних

начерків та етюдів, що їх Мілле надсилав нам мішками за півтора місяці наших блукань Францією,— о, ви, напевне, дуже здивуєтесь, дізнавшись, чому ми продаємо їх тепер,— тобто коли ми взагалі погоджуємося з ними розлучитися!

– Це дивовижна, незвичайна історія!

– Либонь, що так.

– А що сталося з Мілле?

– А ви вмієте зберігати таємниці?

– Вмію.

– Пам'ятаєте чоловіка, що на нього я сьогодні звернув вашу увагу в їдальні? Це ж і є Франсуа Мілле.

– Знаменитий...

– Та звичайно ж! Це єдиний випадок, коли публіці не пощастило спершу заморити генія голодом, а потім натоптати чужі кишені золотом, що мало дістатися йому. Ми потурбувалися про те, щоб пташка не заниділа на самотині, виплакавши своє горе в піснях, а тоді дістала у винагороду холодну й пишну погребальну врочистість.

1893

МІЛЬЙОННОФУНТОВА БАНКНОТА

Коли мені було двадцять сім років, я служив за клерка в одного сан-франціського маклера, що перепродував акції гірничих підприємств, і добре знався на всіх тонкощах акційних операцій. Я був сирота, в цілому світі не мав нікого і не міг ні на що покласти надій, як лиш на власну голову та чисту репутацію; але вони провадили мене досить певно до майбутнього багатства, і я був задоволений своїми перспективами.

На дозвіллі, в суботу по обіді, я любив поплавати вітрильним човником по бухті. Одного ранку я заплив надто далеко, і мене винесло в чисте море. Аж на смерканні, як я вже втратив майже всяку надію врятуватись, мене підібрав невеличкий бриг, що плив до Лондона. Подорож була довга й буряна; перевіз і харч мене примусили відробляти, працюючи за простого матроса, без платні. Отож у Лондоні я зійшов на берег геть обшарпаний та брудний, з одним-єдиним доларом у кишені. За того долара я перебивсь одну добу, а на другу вже не мав ні чого їсти, ні де переночувати.

Третього ранку, годині о десятій, я плентався нужденний і голодний Портлендським майданом, аж нараз побачив, як паненя, що тяглося на буксирі в няньки, кинуло додолу велику спілу грушу, тільки раз надкушену. Я, звісно, зупинивсь і вп'яв жадібні очі в ту закаляну коштовність. Рот мені набіг слиною, шлунок аж стискало, все єство моє прагло тієї груші. Та щоразу, як я поривався її підібрати, хто-небудь з перехожих завважував те, і я, певна річ, зразу випростувався й удавав байдужого, мовби та груша мені зовсім і не в голові. Раз, удруге, втретє так сталось, і я ніяк не міг підібрати груші. Врешті так мені те допекло, що я вже ладен був забути сором і вхопити її відверто, коли нараз позад мене розчинилося вікно, і з нього гукнув мені якийсь пан:

– Зайдіть-но сюди, будь ласка!

На дверях мене стрів пишно вбраний лакей і завів до розкішного покою, де сиділи якісь два літні добродії. Відрядивши слугу, вони сказали мені сісти. Вони, видно, тільки-но поснідали, і,

загледівши на столі рештки сніданку, я трохи не здурів. Я насилу міг щось тямити, бачивши всю ту їжу, та що мене не прохано нічого брати, то мусив уже якось стримуватися.

А тепер я розповім вам, що сталося перед тим; але я тоді, звісно, нічого ще не відав і дізнався лише згодом. Ті два літні добродії, рідні брати, засперечались були досить палко за одне діло і врешті побилися навзаклад, як здебільшого й вирішується суперечка в Англії.

Може, ви пригадуєте, що Англійський банк колись був випустив дві банкноти по мільйону фунтів кожна, призначені спеціально для якихось фінансових розрахунків з іншою державою. Не знаю вже чому, але з тих двох банкнот тільки одну було використано й погашено, а друга так і лежала в склепах банку. Та ось тим двом братам набігла в балачці химерна думка: цікаво, а що б сталося з цілком чесним і недурним чужинцем, який опинився б нараз у Лондоні, не мавши там нікого знайомого, без жодного пенса в кишені, окрім тієї мільйоннофунтової банкноти, й неспроможний пояснити, звідки вона в нього взялася. Брат А. сказав, що той чужинець пропав би з голоду; брат Б. – що ні. Брат А. сказав, що чужинець не зміг би розмінати тієї банкноти ані в банку, ані деінде, бо його б умить заарештовано. І так вони сперечались, аж поки брат Б. заявив: він ладен закластися на двадцять тисяч фунтів, що такий чужинець якось проживе тридцять днів за того мільйона і не попаде за ґрати. Брат А. погодився. Брат Б. пішов до банку й викупив ту банкноту. Чисто, бачте, по-англійському: де слово, там і діло! Тоді продиктував листа; клерк написав його прегарним круглим письмом, і обидва брати сіли біля вікна та почали виглядати підхожої людини, щоб доручити їй листа.

Довго не могли вони спинитись ні на кому: той видавався їм чесний, та не досить розумний, той розумний, та не досить чесний, той був, може, й чесний і розумний, та не досить бідний, а як і бідний, то не чужинець. Кожному чогось бракувало; аж урешті надійшов я, і тоді вони погодилися, що я кругом для них підхожий. Отож вони одностайно обрали мене; ось чого я опинився в їхньому домі й чекав тепер, коли ж мені скажуть, нащо мене покликано. Вони почали мене розпитувати, хто я та що я, й дуже

скоро довідалися, що зі мною сталось. Нарешті вони сказали, що я якраз та людина, якої їм треба. Я запевнив їх, що дуже з того радий, і спитав, навіщо ж. Тоді один з братів подав мені конверта й сказав, що пояснення я знайду в ньому. Я хотів був розпечатати конверта, але він спинив мене: візьміть, мовляв, додому, там передивіться все як слід, та не хапайтеся і не вчиніть необачно. Я, сторопілий, усе ж почав був допитуватись, але вони не схотіли більш говорити, отож я попрощався й вийшов, почувуючись уражений, бо певен був, що з мене просто роблять собі посміх. Однак я мусив те стерпіти, бо не в такому був становищі, аби давати відкоша людям багатим і сильним.

Тепер я б підібрав та з'їв ту грушу, не вважаючи ні на кого, але її вже не було. Отже, за цим капосним ділом я втратив і її, і це нітрохи не пом'якшило моєї злості на тих двох стариганів. Щойно відійшовши далі від їхнього будинку, я розпечатав конверта – і побачив, що там усередині є гроші! О, тоді моя думка про тих людей ураз змінилася, будьте певні! Не гаючи ні хвилини, я запхав листа й гроші в кишеню та подався до найближчої дешевенької трактирні. Та й нажерся ж я! Коли вже несила стало проковтнути й шматочка, я видобув з кишені гроші, розгорнув їх, поглянув – і трохи-трохи не зомлів. П'ять мільйонів доларів! Певне, що голова мені пішла обертом.

Я, либонь, просидів добру хвилину отетерілий, утупившись у ті гроші, поки більш-менш вернувся до тями. І перше, що я завважив, був трактирник. Він стояв мов закам'янілий, прикипівши очима до банкноти. Він просто молився, молився душею й тілом, і здавалося, що він не може поворухнути ні рукою, ні ногою. Я враз зметикував, як поведеться, і зробив єдине, що можна було зробити розумного в таку хвилю: простяг йому банкноту й мовив недбало:

– Решту, будьте ласкаві.

Аж тоді трактирник отямився та почав без кінця вибачатися, що не може розмінити такої банкноти, і нізащо не хотів навіть доторкнутися до грошей. Йому хотілось на них дивитись, і він не спускав їх з ока; він не міг надивитись на банкноту досхочу, але доторкнутися до неї боявся, немов то була річ занадто священна

для рук простого смертного. А я наполягав:

– Перепрошую за такий клопіт, але що ж діяти, доведеться вам якимось розміняти ці гроші, бо інших у мене немає.

Та він відказав мені, що то дарма, він ладен зачекати з тою дрібничкою до іншого разу. Я тоді сказав, що навряд чи потраплю скоро в цю околицю, та він знов же запевнив, що то пусте, він згоден чекати скільки треба; ще й надто – я можу будь-коли замовляти в нього наборг усе, що мені завгодно, і розраховуватися, коли сам схочу. Невже ж таки він побоїться повірити наборг такому багатому панові, як я, через те тільки, що мені заманулося для кумедії так убраться! До трактирні саме зайшов ще один клієнт, і хазяїн моргнув мені, щоб я сховав ту дивовижу, а тоді, раз по раз уклоняючись, довів мене до дверей, і я чимдуж подався до того дому, де мені доручено конверта, аби самому виправити помилку, поки мене ще не злапала поліція та не могла те зробити. Я таки захвилювався, а правду сказати, й перелякався: хоча, звісно, я нічим не завинив, але я вже досить добре вивчив людей, аби знати, що вони, нараз виявивши, що помилково дали волоцюзі мільйоннофунтову банкноту замість однофунтової, розлютяться до нестями якраз на нього, замість покартати самих себе за неуважливість, як би слід. Та підійшовши до їхнього дому, я трохи заспокоївся, бо там не помітно було ніякого переполоху, і майже впевнився, що помилки ще не завважено. Я подзвонив. Мені відчинив той самий слуга. Я спитав, чи вдома пани.

– Вони від'їхали, – відмовив він пихато й холодно, манірою свого лакейського поріддя.

– Від'їхали? Куди?

– У подорож.

– Але ж куди, в який край?

– Мабуть, до Франції.

– До Франції?

– Авжеж, пане добродію.

– А кудою? Якою дорогою?

– Оцього вже не скажу, пане добродію.

– А коли ж вони повернуться?

- Сказали, що за місяць.
- За місяць? Ой лишенько! Та підкажіть же, як мені їх сповістити! Діло вкрай поважне!
- Що ж я вдію! Я й гадки не маю, куди вони поїхали, пане добродію.
- Ну, тоді мені треба побачити когось із родини.
- Родина теж уся роз'їхалась, уже кілька місяців як нікого нема – в Єгипті та в Індії, здається.
- Слушайте, чоловіче, тут страшенна помилка вийшла! Вони ще до вечора повернуться. Скажіть їм, що я вже прибігав і приходитиму, поки все владнається, нехай не турбуються.
- Гаразд, як вернуться, я їм скажу, тільки навряд щоб вони вернулися. Вони сказали, що ви за годину прибіжете й будете допитуватись, то щоб я вам сказав, що все гаразд, вони повернуться вчасно й чекатимуть на вас.

Довелось мені махнути рукою й піти. Загадка якась, та й годі! Мені аж у голові морочилося. Повернуться вчасно... Що це має означати? Стривай, а лист же! Я ж зовсім забув про листа! Я видобув його й прочитав. Ось що там було:

«Ви чоловік не дурний і чесний, як видно з вашого обличчя. Ми бачимо, що ви людина бідна і чужинець у Лондоні. При цьому листі ви знайдете певну суму грошей. Ми позичаємо вам ці гроші на один місяць, без проценту. За тридцять днів з'явіться до нас. Я забився про вас об заклад. Як виграю, то ви дістанете таку роботу, яку лиш зможу вам знайти – цебто, певна річ, якої ви навчені і яку зумієте виконувати».

І все, ні підпису, ні адреси, ні дати.

В добру ж халепу я вклепався! Ви хоч знаєте вже, з чого все почалось, а я ж тоді не знав! Переді мною була загадка, темна, як ніч. Я не мав ані найменшого уявлення, що це за гра така і чи мені добра зичать, чи лиха. Я пішов до парку, сів там на лавці й спробував усе обміркувати та вирішити, як же мені найкраще повестися.

Просидів я з годину, і в голові моїй склалась така ухвала:

може, ці люди зичать мені добра, а може, й лиха – визначити нема як, і квит. Вони затіяли якусь гру, чи інтригу, чи, може, спробу – яку саме, дізнатись нема способу, і квит. Про мене забились навзаклад – за що саме, довідатись годі, і квит. Отже, все невідоме відкинуто; лишається те, що можна розібрати, помацати й зважити. Коли я піду до Англійського банку та попрошу покласти цю банкноту на рахунок її власника, вони це зроблять, бо він їм відомий, хоч я його й не знаю; але ж мене питають, яким побитом банкнота опинилась у моїх руках, і коли я скажу правду, мене запроторять до божевільні, а як набрешу – за ґрати. Те самісіньке вийде, коли я спробую покласти її до якогось іншого банку чи позичити на неї грошей. Хіть-нехіть я мушу носити сам цього страшного тягара, доки не повернуться ті пани. Мені з цієї банкноти стільки користі, як із жмені попелу, зате я мушу стерегти її, труситись над нею, жебраючи задля прожитку. Віддати її я не зможу нікому, бо ні чесний обиватель, ані грабіжник її не візьмуть, не схочуть мати з нею ніякого діла. Ті добродії нітрохи не ризикують. Навіть якби я згубив їхню банкноту чи спалив її, вони б і тоді нічого не втратили, бо досить заявити до банку, і її б погашено, а всю вартість повернуто їм; а мені тим часом доведеться цілий місяць поневірятись без будь-якої платні чи користі для себе, хіба що я поможу одному братові виграти той заклад, який там він не є, й дістану обіцяну роботу. О, я не від того! Такі люди можуть улаштувати на ого яку посаду!

Я поринув у мрії про ту посаду, і в мені почала оживати надія. Платня, напевне, буде не маленька. Місяць потерпіти, а тоді заживу по-людському... Досить скоро я був уже в найліпшому гуморі. В парку мені не сиділось, і я знову пішов тинятись вулицями. Ось в око мені впала вивіска кравецької майстерні, і мені враз захотілося скинути з себе своє дрантя та вдягтися більш пристойно. Але за які гроші? Я ж, крім мільйона фунтів, не мав ані шеляга. Отож я змусив себе поминути майстерню. Та за хвильку я вже плентався назад. Спокуса пекла мене як вогнем. Я, мабуть, разів із шість отак завертався й знову поминав вивіску, мужньо борючись сам із собою. Та нарешті здався, мусив здатися. Зайшов і спитав, чи нема в них часом невдалого вбрання, що

не схотів узяти замовець. Той чолов'яга, що до нього я звернувся, не відповів нічого, тільки кивнув головою на іншого. Я підійшов до того, але він так само кивнув головою на третього, не промовивши й слова. Я рушив до третього, і аж той сказав мені:

– Почекайте трохи, будь ласка.

Я дочекався, поки він скінчить своє діло, тоді він завів мене до якоїсь комірчини, перебрав цілу купу забракованих костюмів і вибрав для мене найгіршого. Я натяг убрання на себе. Воно не пасувало мені до зросту і взагалі виглядало не вельми принадно, однак було нове, і мені не терпілося купити його, тому я не став прискіпуватись ні до чого, а сказав трошки ніяково:

– Може, ви будете такі ласкаві, що почекаєте грошей кілька день? У мене при собі нема дрібних.

Кравчик скорчив щонайглузливішу міну й відповів:

– Нема при собі, кажете? Я так і думав. Такі великі пани, як ви, дрібних грошей при собі не носять.

Я відмовив уражено:

– Голубе мій, не завше слід судити незнайому людину по її одежі. Я цілком спроможний заплатити за цього костюма, тільки що не хотів завдавати вам клопоту з розміном великої банкноти.

Це йому трохи збило пиху, однак відповів він мені все ж іще гонористо:

– Я не мав на думці вас уразити, але як уже пішлося на докори, то мушу сказати, що це не ваше діло – можемо ми чи не можемо розмінити ваші гроші, хоч би які там вони в вас були. Ми будь-які гроші можемо розмінити.

Тоді я подав йому банкноту:

– Ну що ж, гаразд. Перепрошую.

Він простяг руку й усміхнувся, як ото, бува, всміхаються всім обличчям, що враз ціле береться зморшками та брижами, мовби вода в ставку, коли туди цеглину кинеш. Та як позирнув на банкноту в себе в руці, усмішка враз застигла, вид його зжовтів і став схожий на оті хвилясті, поморщені патьоки чи озерця захолої лави, що можна натрапити на схилах Везувію. Я доти ніколи не бачив, щоб усмішка отак закам'яніла на обличчі, ніби навіки. Кравчик усе стояв з банкнотою в руках й дивився на неї; аж

нарешті до комірчини вскочив сам хазяїн, глянути, що тут робиться, й заторохтів:

– Ну, що? Що сталося? Що тут за морока? Чого вам іще?

– Нічого не сталося, – відказав я. – Чекаю решти.

– Гаразд, гаразд, дай йому решту, Тоде, дай йому решту.

– Еге, дай решту! – озвався Тод. – Легко сказати. Гляньте-но самі на ці гроші!

Хазяїн зиркнув на банкноту, свиснув тихенько й промовисто і, встромивши голову в купу забракованих костюмів, почав перебирати їх, бубонячи збуджено, немовби сам до себе:

– Накидає дивакові мільйонерів отакий непотріб! Ото дурень з цього Тода! Дурнем уродився, дурнем і вмере! Завше впоре якусь дурницю. Розганя мені всіх мільйонерів, бо не вміє добрати, де багатій, а де волоцюга, і ніколи не вмітиме. Ага, оце саме те. Прошу вас, пане добродію, скиньте оце, що на вас, геть його в піч! Будьте ласкавенькі, надягніть оцю сорочечку та оцього костюмчика. О, цей якраз на вас, якраз те, що треба. І просто, і не вбого, і скромно, і шикарно, хоч герцогові носити. Це замовляв один чужоземний князь, може, ви з ним знайомі, – ясновельможний курфюрст Галіфакський. Він не взяв костюма, а замовив собі жалобного, бо його пані матінка надумала була вмирати, а тоді так і не вмерла. Ну, це таке діло, що нічого не вдієш, не завше ж бува так, як нам... чи то пак їм... о, штанці якраз, наче на вас шито, пане добродію! Тепер камізьельочку. О, знов добре! Тепер сурдутика... Боже мій! Ви самі погляньте! Як улило! Скільки кравцюю, ще мені не бувало, щоб отак костюм прийшовся!

Я висловив своє задоволення.

– Авжеж, пане добродію, авжеж! На перший час згодиться, ще б пак! Та постривайте, що ви скажете, як ми вам за вашою мірочкою костюмчика пошиємо! Тоде, хутчій бери книгу, записуй! Штани по довжині – тридцять два... – і так далі. Не встиг я й слова промовити, як він уже обміряв мене всього й почав диктувати замовлення на фраки, візитки, сорочки, й на се, й на те. Аж ось я зміг докинути слово:

– Але ж, шановний пане, я не можу всього цього замовити, хіба що ви погодитеся чекати на гроші довший час – або розмі-

няти оце.

– Довший час? Це не те слово, пане добродію, зовсім не те! Довіку – ось як би я сказав! Тоде, все оце щоб було зроблено як-найшвидше й негайно послано цьому панові додому! Дрібніші замовці можуть і почекати. Запиши панову адресу!

– Та я саме думаю перебиратись у інше помешкання. Я коли-небудь зайду й залишу вам нову свою адресу.

– Гаразд, пане добродію, як вам буде завгодно. Прошу, ось сюдою. Бувайте здоровенькі, пане добродію, на все найкраще вам!

Тепер ви розумієте, як повелося далі? Я, звісно, почав купувати все, що мені треба, та просити решту з мільйона. За якийсь тиждень я не лише жив у достатку, а розкошував на всю губу. Найняв цілий дім на Ганноверській площі й обідав удома, але снідати ходив щодня до скромної трактирні Гаріса, де вперше був наївся за свій мільйон. Через мене Гаріс пішов угору. По місту розійшлася чутка, що Гарісову трактирню вподобав дивак чужоземець, який носить у кишені камізельки мільйонові банкноти, й цього було досить: із убогої харчевні, що абияк зводила кінці з кінцями, зробилась уславлена ресторація, і столовники плавом пливли туди. Гаріс, не знаючи як надякуватись, просто силоміць пхав мені в руки позички і не хотів слухати ніяких відмовок; отож я, злидар, мав ще й гроші на всілякі витрати й жив не згірш за багатих і вельможних. Я весь час думав, що не минути мені бурі, але що я мав діяти? Вороття нема, треба плисти далі або йти на дно. І, самі розумієте, оте відчуття навислої наді мною загрози надавало поважності, ба навіть трагізму становищу, що було б просто кумедне, якби не це. Ночами, в темряві, трагедійний бік виступав наперед, нагадував, загрожував, і я крутився на ліжку в гризоті, й сон мене не брав. Та при радісному світлі дня трагічна барва блідла, щезала, і я не чув землі під ногами, аж сам не свій, аж п'яний із щастя.

Та й ще б пак ні! Адже я став одною із знаменитостей столиці світу, і те мені закрутило голову, та й не трошки, а таки добре. Яку, було, газету не розгорнеш, англійську, шотландську чи ірландську, – в кожній хоч раз та згадано «мільйона в кишені» та його останні вчинки й слова. Спочатку мене згадувалося на са-

мому споді шпальти світської хроніки; потім я піднявся вище простого дворянства, далі вище баронетів, вище баронів... і так, що більше зростала моя популярність, то вище й вище я підбирався, аж поки досяг своєї вершини й твердо там закріпився – над усіма герцогами некоролівського роду і всіма духовними чинами, крім примаса Англії. Однак завважте, що то була ще не слава, а тільки популярність. Та не забарився й вирішальний удар – посвята в рицарі, так би мовити, – що в одну мить обернув нетривку шумиху популярності в тривке золото слави: «Панч» надрукував карикатуру на мене! Відтоді моє становище було забезпечене твердо. З мене ще можна було жартувати, але шанобливо, не голосно й не грубо – всміхатись, але не реготати: минулись ті часи! На тій карикатурі в «Панчі», я, вбраний у дивоглядне лахміття, торгувався з гвардійцем-вартовим за лондонський Тауер. Уявляєте собі, як воно почувалося молодому хлопцеві, що доти ніколи не тішився людською увагою, а тут нараз не може сказати й слова, щоб його не підхопили та не рознесли по всьому місту, не може ногою ступити на вулиці, не почувши, як довкола гомонять: «Он, он іде! Це він, це він!», не може поснідати, щоб довкола не тислися цікаві; не може показатися в оперовій ложі, щоб на нього не спрямувалось ураз тисячі біноклів! Еге ж, я на правду купався в славі з ранку й до вечора.

Знаєте, я навіть зберіг своє старе дрантя та час від часу виходив у ньому, аби задля розваги знов, купивши якусь дрібничку, наслухатись образ, а тоді покласти глумливця на місці своїм мільйоном. Але скоро та забавка урвалася. Через газетні карикатури мій маскарадний костюм зробився такий відомий, що мене, тільки вийду на вулицю, зразу пізнавали й за мною скрізь сунула юрба, а як я заходив куди-небудь щось купити, то крамар пропонував мені наборг усю свою крамницю, перше ніж я встигав націлитись на нього банкнотою.

Десь на десятий день моєї слави я пішов виконати патріотичний обов'язок – зробити візит американському послові. Той, зрозуміло, зустрів мене якнайприятніше, покартав за те, що я так забарився з візитом, і сказав, що зможе мені пробачити, лиш коли я погоджусь прийти ввечері до нього на обід, замість одного з го-

стей, що несподівано занедужав. Я пообіцяв прийти; потім ми розбалакалися, і виявилось, що посол іще в школі ходив до одного класу з моїм батьком, а потім вони вчилися разом у Польському університеті й узагалі були щирі друзі до останніх днів батькового життя. Далі він запросив мене приходити до нього додому, коли тільки матиму час, і я, звичайно, охоче погодився.

Правду кажучи, я погодився не просто охоче, я був радий-радісінський. Як ударить буря, він, може, зуміє якось порятувати мене від цілковитої згуби; як саме, я не знав, але він, либонь, щось придумав. Я не зважився розкрити йому все тепер, хоч відразу зробив би те на початку своєї карколомної лондонської кар'єри. Ні, про це годі було й думати, я загруз уже надто глибоко. Цебто надто глибоко для того, щоб признатися такому недавньому знайомцеві; однак зовсім не з головою, як із мого власного погляду. Бо я, бачте, хоч скільки вже наробив боргів, усе ж весь час оглядався на свої кошти – тобто на майбутню платню. Звичайно, я не міг знати достеменно, яка вона буде, але прикидати більш-менш певно міг, бо ж мені сказано: як я виграю для того добродія заклад, то зможу вибрати собі щонайліпшу роботу, яку лиш той старий багатій може мені знайти, а я – виконувати. Ну, а я ж таки дещо вмію робити! Щодо самого закладу я нітрохи не тривожився, мені в таких речах завше щастило. Отож я сподівався платні десь від шестисот до тисячі фунтів річно: скажімо, першого року шістсот, а тоді рік за роком вислужуся й до тисячі. Досі я заборгував тільки платню за перший рік: хоч мені всі накидали гроші в позичку, та я здебільшого відмагався тим чи тим і досі напозичав тільки триста фунтів, та ще на триста накупувавсь і наборгувавсь за прожиток. Поклавши собі жити якомога ошадливіш, я сподівався, що платні за другий рік служби стане мені дожити до кінця місяця. А як власник банкноти вернеться з подорожі, все владається: я зразу стану до роботи й платню за перші два роки роздам своїм кредиторам векселями.

Обід у посла вийшов дуже приємний. Гості були такі: герцог і герцогиня Файф-о-Клок, їхня дочка – леді Анна-Грація-Елеонора-Селеста і т. д. і т. д. де Буль-Тер'єр, граф і графиня Плумпудинг, віконт Ростбіф, лорд і леді Кольдкрем, ще кілька нетитулованих

панів та паній, сам посол із дружиною й дочкою та доччина подруга, що гостювала в них, – дівчина-англійка на ймення Порція Ленгем, що в неї я закохався вмить, та й вона в мене теж – я те бачив навіть без окулярів. Був там ще один гість, американець, але я трохи забігаю наперед. Ми всі сиділи у вітальні, наганяючи апетит, і холодними поглядами окидали спізнених гостей; ось слуга оголосив:

– Пан Лойд Гастінгс.

Після звичайної церемонії вітання Гастінгс угледів мене й рушив був просто до мене, вже простягаючи руку, та враз спинився й промовив ніяково:

– Пробачте, добродію, мені здалося, що ми з вами знайомі...

– Авжеж, знайомі, друже!

– Стривай! Невже це ти... ти...

– «Мільйон у кишені»? Та вже ж не хто. Не бійся називати мене так, я вже звик до цього прізвиська.

– Ой-ой-ой, оце-то несподіванка! Я разів кілька натрапляв у газетах на твоє ймення при цьому прізвиську, але мені й на гадку не спало, що це може бути той самий Генрі Адамс, цебто ти. Таж нема ще й півроку, як ти сидів клерком на платні в Блейка Гопкінса, а вечорами підробляв, помагаючи мені впорядковувати папери Гулда й Кері! І ось, подумати тільки, ти в Лондоні, мільйонерище, славний на все місто! Тисяча й одна ніч, та й годі! Ні, просто в голові не вкладається! Нічогісінько не тямлю! Дай мені трохи оговтатися!

– Еге, Лойде, думаєш, мені легше? Я й сам іще нічого не тямлю.

– Ні, їй-богу, я просто приголомшений! Таж сьогодні рівно три місяці, як ми з тобою були в ресторані «Копач»...

– Ні, у «Тут весело».

– Правда, правда, в «Тут весело»! Прийшли туди о другій годині вночі з'їсти по котлеті та випити кави, шість годин уряд просидівши над паперами Гулда й Кері, і я ще вмовляв тебе їхати зі мною до Лондона продавати ті акції, обіцяв випросити для тебе відпустку, оплатити всі твої витрати й щось перекинути, як пощастить із продажем. А ти й слухати не хотів – мовляв, навряд

чи мені пощастить, а ти не можеш так надовго відриватися від діла та потім гаяти бозна-скільки часу, аби знову в курс увійти. І ось ти тут! Ну чи не чудасія? Як же це ти сюди потрапив і яким робом так неймовірно вискочив угору?

– О, просто випадком. Це довга історія, цілий роман, можна сказати. Я тобі все розповім, тільки не зараз.

– А коли ж?

– Як скінчиться місяць.

– Так це ж іще більш як два тижні! Я ж доти лусну з цікавості. Нехай через тиждень, еге?

– Ні. Не можу. Потім узнаєш, чому. Ну, а як же в тебе з продажем?

Веселість із нього враз мов вітром здуло, і він сказав, зітхнувши:

– Ти як у воду дивився, Генрі. Ліпше було мені не їхати. Ет, і говорити про це не хочеться.

– Е ні, мусиш розказати. Звідси ми підемо просто до мене додому, і ти мені все розповіси.

– Правда? Ти не жартуєш? – і Лойдові аж сльози на очі набігли.

– Авжеж! Я хочу знати все до слова.

– Який я тобі вдячний! Хоч одна людська душа зацікавилася мною та моїми справами після всього, що мене тут спіткало! Боже! Та я на коліна ладен упасти!

Він щосили стис мою руку, підбадьоривсь і потім уже весело чекав обіду – того обіду, що так і не відбувся. Авжеж, сталася звичайна річ, що завжди трапляється через оті жахливо складні англійські церемонії: не змогли вирішити, хто за кого значніший і кому посісти чільне місце за столом. Так обід і не вийшов. Англійці, йдучи на проханий обід, завжди обідають удома, бо вони знають, який тут є ризик; але чужинця ніхто ніколи не попереджує, і він спокійнісінько йде й шиється в дурні. Цього разу, звісно, обійшлося без потерпілих – ми всі пообідали вдома, бо новачків серед нас не було, крім самого Гастінгса, а його, запрошуючи, посол теж попередив, що з пошани до англійських звичаїв ніякого обіду й не готується. Кожен узяв під ручку даму, й усі ру-

шили до їдальні, бо ритуал цей годилося виконати, але там почалася суперечка. Герцог Файф-о-Клок претендував на чільне місце, вважаючи, що він значніший за посла, бо той репрезентує тільки націю, а не монарха; але й я не захотів поступитися своїм правом. Я сказав, що чільне місце належиться мені, бо в шпальтах світської хроніки я стою поперед усіх герцогів некоролівської крові. Звичайно, хоч скільки ми сперечалися, ніхто нічого не зміг довести. Врешті герцог необачно спробував заграти на стародавності свого роду й пішов з туза – Вільгельма Завойовника; тоді я побив його козирем – Адамом, бо ж я його прямий нащадок, як свідчить моє прізвище, а герцог тільки нащадок бічної лінії, як видно з його прізвища та з не дуже давнього норманнського походження. Врешті ми всі повели своїх дам назад до вітальні та перекусили там навстоячки поданими на тарелях сардинками й полуницями. Там культ старшинства вже не такий суворий: двоє найзначніших гостей кидають жереб шилінгом, і хто виграє – перший з'їдає полуницю, а хто програє – забира шилінга. Тоді жеребкується друга пара, третя і так далі. Після перекуски повносили столи, і ми посідали грати в крибеджа⁵² по шість пенсів за кін. Англійці ніколи не грають у карти просто для розваги. Як не можна щось виграти чи програти – байдуже, що, – вони грати не сидуть.

Вечір минув дуже гарно, принаймні для двох із нас – для міс Ленгем і для мене. Вона так зачарувала мене, що я не годен був пам'ятати рахунок очок, а набравши число, сам того не помічав і був би програвав кін за коном, якби з моєю партнеркою не діялось те самісіньке. Отож ніхто з нас не міг виграти, та нам було й байдуже: ми знали тільки, що ми щасливі, й не бажали знати більше нічого, й не дбали більше ні про що. Я вже встиг признатися їй - так, так! - що я її кохаю, і вона, звісно, зашарілась, як маківка, однак не розсердилась, а була рада - *сама* так сказала! Ні, ще ніколи не було в мене такого вечора! Щоразу, відзначаючи взятку, я додавав що-небудь для неї, і вона теж за кожним взятком мені відповідала. Та я навіть не міг сказати: «Ще два», – не додавши: «Боже, яка ж ви мила!» І вона відказувала: «П'ятнад-

52 - Крибедж – популярна в Англії гра в карти.

цять – два, п'ятнадцять – чотири, п'ятнадцять – шість, і ще двійка – це вісім, і ще вісім – буде шістнадцять. Невже справді?» – й по-зирала скоса з-під вій любо так та лукаво. О, те було над мою силу!

Я, певна річ, повівся з нею цілком чесно й відверто: признався, що не маю ані цента, крім тієї банкноти, про яку вона чула стільки балачок, та й та банкнота не моя: вона враз зацікавилась, і тоді я потихеньку оповів їй усю свою пригоду з самого початку. Вона трохи не вмерла зо сміху. Що вона в лихої години знайшла там смішного, я не міг збагнути, але вона сміялася; що півхвилини якась нова подробиця захоплювала її, і я мусив замовкати хвилини на півтори, поки вона пересміється. Вона реготала до знемоги; я зроду ще такого не бачив. Цебто щоб таке невеселе оповідання, історія поневірянь, клопотів і страхів отак сприймалося. І я любив її ще дужче за те, що вона могла веселитись навіть тоді, як нема з чого, бо мені в моєму становищі, самі розумієте, незабаром могла стати потрібна якраз така дружина. Звісно, я сказав їй, що нам доведеться почекати років зо два, поки я розквітаюся з боргами; та вона тим не зажурилася, тільки попросила, щоб я жив якомога ощадніше, аби не проциндрити майбутню нашу платню ще й за третій рік. А потім наче стурбувалася трохи, спитала, чи не помиляємося ми, що сподіваємось на таку велику платню. А може, на перший рік я стільки й не дістану? То були розумні слова, і вони трохи збили з мене самовпевненість, але воднораз напровадили на непогану думку, яку я зразу й виклав відверто:

– Порціє, серденько, а чи ти не схотіла б піти зі мною разом до тих двох добродіїв, як вони повернуться?

Вона трохи збентежилась, однак відповіла:

– М-можна... якщо це додасть тобі духу. Тільки... чи воно буде пристойно?

– Ні, не знаю... Боюся, що й справді не зовсім. Але, бач, від цього так багато залежить...

– Ну, тоді я піду з тобою – байдуже, пристойно воно чи ні! – відказала вона в прегарному пориві великодушності. – Мені так приємно буде думати, що я тобі поможу!

– Ти мені допоможеш? Таж усе буде твоя заслуга. Ти ж така вродлива, така мила, така чарівна, що як ти будеш зі мною, я зможу правити все більшу й більшу платню, аж поки зломлю тих старих добряг, і в них не стане духу відмагатись при тобі.

О бачили б ви, як вона зашарілась і як щасливо засяяли її оченята!

– Ах ти, капосний підлеснику! Ти все вигадуєш, але я однаково піду з тобою. Може, ти тоді зрозумієш, що не всі дивляться твоїми очима.

Чи розвіялись мої сумніви? Чи ожила надія? Судіть самі ось із чого: подумки я враз підняв свої претензії до тисячі й двохсот фунтів за перший рік. Але їй я цього не сказав: нехай то буде сюрприз.

Усю дорогу додому я витав у надхмар'ї; Гастінгс щось говорив, але я не чув ні слова. Аж коли ми ввійшли до моєї вітальні, він спустив мене на землю, почавши захоплюватись вигодами та розкішшю помешкання.

– Та дай я трохи постою, надивлюся! Їй-богу, це ж палац! Правдивий палац! Ну все, все тут є, чого тільки можна забажати: і камін палахкотить, і вечеря вже на столі! Аж отепер, Генрі, я відчуваю по-справжньому, який ти багатий – який ти багатий і який я бідний, який нужденний, нещасний, розбитий, знищений!

Чорти б його взяли! Мене аж морозом усипало від тих слів. Вони немов розбудили мене, і я усвідомив, що стою на тоненькій, півдюйма завтовшки, кірочці лави, а під нею клекоче вулкан. Ще хвильку тому я не знав, що сню, не хотів, не дозволяв собі признатись. А тепер... боже мій! Я ж загруз у борги по вуха, не маю ні цента, на мене складено щастя наймилішої в світі дівчини, а попереду в мене тільки обіцянка служби, яка, може... яка, напевно, ніколи не справдиться! Ой боже! Я ж пропав, пропав навіки, і ніщо вже мене не врятує!

– Генрі, наймізерніші окрушини з твого щоденного прибутку могли б...

– Ет, к бісу мій щоденний прибуток! Смикнімо краще гарячого грогу, та й годі журитися! Будьмо здорові! Чи... стривай, ти

ж, мабуть, голодний. Сідай та...

– Ні, ні, не хочу нічого. Мені й у рот ніщо не лізе ці останні дні. Зате питиму з тобою, поки під стіл не впаду. Нумо ж!

– Оце по-моєму! Ну, й я ж від тебе не відстану. А тепер витрушуй усі свої пригоди, поки я ще грогу наготую.

– Як витрушуй? Ще раз?

– Ще раз? Цебто як ще раз?

– Ще раз усе спочатку? Що за чудасія? Ні, ні, стривай, не пий більше! Буде вже з тебе!

– Слухай, Генрі, ти мене лякаєш. Хіба я не розповів тобі всього дорогою?

– Ти? Мені?

– Еге ж, тобі.

– Щоб я пропав, коли чув хоч одне слово.

– Генрі, що це з тобою! Ти не в жарт мене тривожиш. Що ти пив там у посла, що тебе так забрало?

Тоді й мені розвиднилось, і я признався щиро, по-чоловічому:

– Не мене забрало, а я забрав... у полон найкращу дівчину в світі.

Лойд зразу схопився, кинувся до мене, і ми тисли, тисли й тисли один одному руки, аж заболіло. Він зовсім не розсердився на мене за те, що я не чув ані слова з його розповіді, хоч він не вмовкав усю дорогу до мене, цебто три милі. Він просто сів і терпляче, спокійно переповів усе ще раз. Коротко виклавши, ось яка була та історія: він приїхав до Лондона в справі, на яку покладав усі свої надії. Лойд мав доручення продати акції копалень Гулда й Кері; усе, що він зуміє виторгувати понад мільйон доларів, мало лишитись йому. Він докладав усіх зусиль, натискав на всі пружини, пускався на всі дозволені законом хитрощі, витратився трохи не до останнього цента, але не спромігся знайти ані одного капіталіста, що схотів би бодай вислухати його. А термін доручення минав наприкінці місяця. Одно слово, він зостався знищений. Доказавши все, він схопився й вигукнув:

– Генрі, ти ж можеш мене порятувати! Ти один на весь світ можеш мене порятувати! Ти мені допоможеш? Правда ж, допоможеш?

– Але як? Кажі, що ти маєш на думці.

– Дай мені мільйон за ці акції та грошей на квиток додому!

Ой, тільки не кажи «ні»!

О, яка то була мука! В мене трохи-трохи не вихопилося: «Лойде, я сам злидар, не маю ані пенса, ще й у боргах по вуха!» Коли ж нараз мені в голові сяйнула білим жаром чудова думка. Я зціпив зуби і гнітив своє хвилювання, аж поки став холодний, як справжній бізнесмен. А тоді сказав діловитим, упевненим тоном:

– Я порятую тебе, Лойде...

– Ну, то я вже врятований! Хай тебе бог благословить навіки! Якщо я коли...

– Стривай, Лойде, дай докінчити. Я тебе порятую, але не в такий спосіб. Це було б несправедливо: ти ж стільки працював і так ризикував! Я не потребую купувати копальні; в такому комерційному центрі, як Лондон, можна пускати свій капітал у обіг краще, та я весь час це й роблю. Але ми вчинимо ось як. Я, звичайно, знаю ті копальні, знаю їхню величезну вартість і можу її хоч би й присягою потвердити будь-кому, хто забажає. Посилаючись на мене, ти продаси їх за два тижні й візьмеш чистих три мільйони, а тоді ми поділимо прибуток порівну.

Далебі, він трохи не потрощив мені всі меблі на тріски, пустившись танцювати з нестямної радості, й переламав би все в домі, якби я не повалив його та не зв'язав.

Уже й зв'язаний, він усе вигукував, безмежно щасливий:

– Я можу посилатися на тебе! На Генрі Адамса – «мільйона в кишені»! Та вони юрбами збіжаться, ці лондонські багатії! Вони битимуться за мої акції! Тепер моє майбутнє забезпечене, назавжди забезпечене! Я тебе не забуду поки віку мого!

Не минуло й двадцяти чотирьох годин, як увесь Лондон заворушився! День у день я тільки й знав, що сидіти вдома та відповідати всім, хто до мене приходив:

– Так, я йому сказав посилатися на мене. Я знаю Гастінгса і знаю ті копальні. Він людина бездоганно порядна, а копальні варті куди більше, ніж він за них править.

А всі вечори я тим часом просиджував у посла вдома, з моєю Порцією. Їй я не прохопився про копальні ані словом, зоставля-

ючи це на сюрприз. Ми все розмовляли про майбутню мою платню, ні про що більше, як про платню та про кохання. Часом про кохання, часом про платню, часом про те й те разом. А як перейнялися послова дружина й дочка нашим романом, на які хитрощі пускалися, щоб нам ніхто не заважав та щоб посол ні про що не здогадався! І які ми були вдячні їм!

Коли нарешті скінчився місяць, я вже мав рахунок на мільйон доларів у «Банку міста й графства Лондона», і Гастінгс забезпечився так само. При повному параді я проїхав біля будинку на Портлендському майдані; з усього було видно, що мої пташки вже дома. Тоді я заїхав до посла, забрав моє серденьтко, і ми рушили назад, з усієї сили розмовляючи про мою платню. Від хвилювання й тривоги Порція зробилася до незмоги прекрасна. Я сказав:

– Рибонько, ти зараз така гарна, що буде просто гріх добиватися менш як три тисячі фунтів річно.

– Ой гляди, Генрі, ти все занапастиш!

– Не бійся нічого, тільки будь така, як тепер, і покладайся на мене. Все вийде якнайкраще.

Отже, тепер не вона мені, а я їй мусив піддавати духу. А вона все умовляла мене:

– Генрі, прошу тебе, не забувай, що як ми жадатимемо аж надто багато, то можемо нічого не одержати! І що тоді з нами буде, за віщо ми житимемо на світі?

Нам відчинив той самий лакей, і ось вони переді мною, обидва старенькі добродії. Звичайно, вони здивувалися, побачивши зі мною таке гарне дівча, але я заспокоїв їх:

– Не турбуйтеся, панове, – це майбутня супутниця мого життя.

І відрекомендував їх Порції, назвавши обох на ймення. Це їх уже не здивувало; вони розуміли, що мені стане глузду подивитись у довідник. Вони посадовили нас, вельми чемно поводячись зі мною і якомога силкуючись розвіяти Порціїну ніяковість. А потім я сказав:

– Панове, я готовий звітувати.

– Дуже раді, – відповів *мій* добродій. – Бо тепер ми можемо вирішити, хто ж із нас виграв – мій брат Ейбл чи я. Якщо ви по-

могли виграти мені, то я дам вам найкращу посаду, яку лиш зможу. Банкнота у вас?

– Ось вона, – і я простяг йому мільйоннофунтового папірця.

– Я виграв! – вигукнув старий і ляснув брата по спині. – Ну, що ти тепер скажеш, Ейбле?

– Скажу, що він не пропав, а я програв двадцять тисяч фунтів. Зроду б не повірив.

– Я маю ще дещо доповісти, – додав я, – і досить багато. Дозвольте мені завітати до вас цими днями і розказати докладно, як я прожив цей місяць. Запевняю вас, буде що послухати. А тим часом гляньте ось на оце.

– Що таке? Банковий рахунок на двісті тисяч фунтів? І це ваше?

– Моє. Я заробив ці гроші за тридцять днів, розважно користуючись тією невеличкою сумою, що ви мені позичили. Я нічого з нею не робив, тільки купував усякі дрібнички, подавав банкноту і просив решту.

– Слухайте, молодче, а ви не жартуете? Це ж неймовірна річ!

– А я й не прошу, щоб ви мені повірили так. Я маю докази.

Тоді настала черга дивуватися Порції. Широко розплющивши очі, вона сказала:

– Генрі, це справді твої гроші? То ти весь час мене морочив?

– Так, справді, моя любонько. Але ти мені пробачиш, я знаю.

Порція закопилила губи:

– Не будь такий певний. Капосний, отак мене дурив!

– О, я знаю, серденько, ти скоро все забудеш і подаруєш мені. Це ж був просто жарт, ти сама розумієш. Ну, нам уже час іти.

– Стривайте, стривайте! А посада? Я ж вам обіцяв посаду! – озвався мій старий.

– А, посада... – відмовив я. – Ну що ж, я вдячний вам безмежно, але, самі бачите, посади вже не потребую.

– Але ж ви можете дістати найкращу, яка у мене знайдеться!

– Ще раз дякую від щирого серця, але я не потребую навіть такої.

– Генрі, посоромся! Тобі люди он яку ласку роблять, а ти й не подякував як слід. Можна, я за тебе подякую?

– Авжеж, любонько, якщо ти зумієш ліпше. Спробуй-но, як воно в тебе вийде.

Тоді вона підійшла до мого добродія, сіла йому на коліна, обняла за шию і поцілувала просто в уста. Обидва брати вибухнули реготом, але я остовпів, скам'янів з подиву. Порція ж промовила:

– Таточку, він каже, в тебе не знайдеться такої посади, щоб йому підійшла! Ну як мені це слухати!..

– Серденько моє! То це твій тато?

– Авжеж! Це мій вітчим, і то найкращий у світі. Тепер ти розумієш, чого я так сміялася, коли ти, нічого цього не знаючи, розповідав мені на обіді в посла, якого тобі клопоту завдала татова з дядечком Ейблом суперечка?

Певна річ, я зразу похопивсь і заговорив без околясів, навпростець:

– Ой пане добродію мій любий, я забираю назад свої слова. У вас таки знайдеться посада, яку я з дорогою душею візьму.

– Яка ж це?

– Посада зятя.

– Знаменито! Але ж, ніколи ще такої служби не справлявши, ви, напевне, не зможете добути рекомендацій, що задовольнили б нашу умову, а отже...

– Ну то випробуйте мене, прошу вас! Випробовуйте мене років хоч і тридцять чи сорок, і як я не...

– Гаразд, гаразд; це не нас треба питати, а нашої лялечки. Побалакайте ліпше з нею.

Ото було щастя! В повному словнику англійської мови замало слів, щоб його описати. А як по кількох днях цілий Лондон дізнався про мої пригоди з банкнотою за той місяць, ото балачок було, ото сміху!

Порціїн татусь відніс ту спасенну, добродійну банкноту до Англійського банку й розміняв; а тоді банк її погасив і знову презентував йому, а він подарував її нам на весілля, й відтоді вона, заведена в рамці, висить на найпочеснішому місці в нашому домі. Вона ж бо дала мені мою Порцію: адже якби не та банкнота, я б не лишився в Лондоні, не потрапив би до посла й ніколи б не спізнався з нею. Тому я завше кажу всім: «А оце, як бачите,

мільйоннофунтова банкнота; відколи вона існує, за неї тільки одне було куплено, та й то лише за десяту частку його справжньої ціни».

1893

РОМАН ЕСКІМОСЬКОЇ ДІВЧИНИ

– Гарзд, містере Твен, я розповім вам про своє життя все, що цікавить вас,– сказала вона лагідним голосом, спокійно дивлячись своїми правдивими очима мені в обличчя,– це так гарно й мило з вашого боку, що ви уподобали мене й бажаєте більше знати про мене.

Неуважно зчищаючи риб'ячий жир зі своїх щік кістяним ножиком і витираючи його об хутрянний рукав, вона дивилася на полум'яні смуги північного саява, що переливалися на небі, забарвлюючи розмаїтими райдужними кольорами снігову пустелю і храмоподібні айсберги,– картину нестерпно сліпучу й прекрасну. Нарешті вона стрепенулася від задуми й налагодилася повідати мені ту скромну історію, про яку я просив.

Вона зручно вмостилася на крижаній брилі, що правила нам за канапу, і я приготувався слухати.

Це було прегарне створіння. Я маю на увазі – з погляду ескімосів. Іншим вона, мабуть, видалася б трішечки повною. Їй щойно минуло двадцять років, і вона вважалася найчарівнішою дівчиною свого племені. Навіть тепер, на вільному повітрі, незважаючи на важку й безформну хутрянку з широкою відлогою, штани та чоботи, видно було, що принаймні обличчя у неї вродливе; а про фігуру можна було лише здогадуватися. Серед усіх гостей, котрі вчащали до гостинної домівки її батька, я не зустрічав жодної дівчини, що її можна було б прирівняти до неї. І все ж вона не була зіпсута. Поводилася мило, природно й щиро, і коли навіть усвідомлювала свою вроду, то нічим не виказувала цього.

Ось уже тиждень вона була моїм щоденним товаришем, і чим більше я пізнавав її, тим більше вона мені подобалася. Її любовно і дбайливо виховали в атмосфері, незвичайно витонченій і рідкісній для північного краю, бо батько її був найбільш впливова людина племені і досяг вершин ескімоської цивілізації. Разом з Ласкою – так її звали – я вирушав у довгі мандрівки на собаках по безмежних крижаних просторах, і її товариство було завжди приємне мені, а розмови цікаві. Я ходив рибалити з нею, але не в її

небезпечному човні, а просто йшов за нею по льоду і стежив, як вона точно влучає в рибину своїм смертоносним гарпуном. Укупі ми полювали на тюленів; кілька разів я спостерігав, як вона і вся її родина здирали жир з викинутого на берег кита, а одного разу навіть пішов з нею полювати ведмедя, але з півдороги вернувся, бо в глибині душі я боюсь ведмедів.

Тим часом вона приготувалася почати свою оповідь, і ось що я почув.

– Наше плем'я, як і всі інші племена, віддавна кочувало з місця на місце узбережжями замерзлих морів, але моєму батькові надокучило таке життя, і два роки тому він спорудив з крижаних брил отой великий дім – бачите? Він сім футів заввишки і втричі, а то й учетверо довший від будь-якого іншого будинку. З того часу ми й живемо тут. Батько дуже пишається своїм домом, – і це зрозуміло: адже коли ви оглянули його уважно, то, певно, помітили, наскільки він кращий і досконаліший від звичайних осель. А коли ви ще не оглянули його, то зробіть це неодмінно, бо такої розкішної обстановки ви ніде більше не побачите. Наприклад, у тім кінці дому, який ви звете вітальнею, є поміст, де ми приймаємо гостей й обідаємо; такого великого помосту не побачиш ні в якому іншому домі, чи не так?

– Так, ти маєш рацію, Ласко. Ваш поміст найбільший. У нас у Сполучених Штатах не здибаєш нічого подібного навіть у найліпших домах.

Від мого визнання в її очах спалахнула втіха й гордість. Я помітив це й затямив собі.

– Я думала, що наш поміст, певно, вас здивує. До того ж, на ньому лежить багато більше хутра, ніж в усіх інших будинках, і якого хутра там тільки нема: і тюленя, і водяної видри, і чорнобурої лисиці, і ведмедя, і куниці, і соболя – різних звірів, і як багато; таке саме хутро й на крижаних лавах для спання, що ви їх називаєте «ліжками». А у вас вдома помости й лави для спання застелені краще?

– Та, певно, ні, Ласко, у нас такого й заводу нема.

Ці слова знову потішили її. Адже вона думала тільки про кількість хутра, яке мав її естет-батько, а не про його цінність. Я міг

би пояснити їй, що ця купа дорогого хутра становить або ж становитиме ціле багатство в моїй країні, та вона не зрозуміла б мене – її народ не вважав це за багатство. Я міг би пояснити їй, що одяг на ній або ж буденний одяг найпростіших людей, котрі оточували її, коштував тисячу двісті, а то й півтори тисячі доларів і що я не знаю нікого в себе на батьківщині, хто ходив би на риболовлю в таких дорогих туалетах. Але вона не зрозуміла б цього, тому я нічого не сказав. Вона вела далі:

– А потім – помийниці. У нас їх аж дві у вітальні, та ще дві в другій половині дому. Дві помийниці у вітальні – це велика рідкість. А у вас у вітальні їх теж дві?

Від згадки про помийниці я мало не задихнувся, але похопився раніше, ніж вона помітила це, і сказав з натхненням:

– Бачиш, Ласко, мені дуже соромно виявляти секрети моєї країни, і ти нікому про це нічирк, я ж бо довіряю тобі. Але, слово честі, навіть у найбагатшої людини Нью-Йорка немає двох помийниць у вітальні.

В наївному захопленні вона заплескала одягненими в хутро руками і вигукнула:

– О, та не може бути, не може бути!

– Далєбі, я кажу цілком серйозно, люба. Ось хоч би Вандербілт. Вандербілт, мабуть, найбагатша людина в світі. Та хоч би я лежав на смертній постелі, то все одно сказав би тобі, що навіть у нього нема двох помийниць у вітальні. Та в нього й однієї нема, – щоб мені вмерти на цьому місці, коли брешу.

Її чарівні очі розширилися від здивування, і вона мовила повільно, з якимсь побожним страхом у голосі:

– Як дивно! Просто неймовірно! Важко навіть повірити! Він що, скупий?

– Ні, не те. Не в ощадливості річ, а... е-е, ну, розумієш, він не хоче, як-то кажуть, «туману напускати». Так, так, саме в цьому річ. Він по-своєму скромна людина і не любить вихвалитися.

– Ну, що ж, така скромність похвальна, – зауважила Ласка, – якщо не перебирати міри. Але тоді який же вигляд має його вітальня?

– Ну, звичайно, там трохи порожньо і ніби чогось не виста-

чає, проте...

– Я так і думала! Ніколи не чула нічого подібного! А взагалі – у нього гарний дім?

– Так, дуже гарний. Його вважають одним з найбагатших.

Дівчина якусь хвилю сиділа мовчки і замріяно гризла недогарок свічки, очевидно, намагаючись усе як слід обміркувати. Нарешті вона рвучко підвела голову і рішуче сказала:

– По-моєму, є така скромність, що, коли добре поміркувати, не ліпша від хвастоців. Якщо людина спроможна поставити дві помийниці у вітальні і не робить цього, то, можливо, й справді вона дуже скромна, проте у сто разів імовірніше, що вона просто намагається привернути до себе загальну увагу. Мені здається, ваш містер Вандербілт добре знає, що робить.

Я спробував пом'якшити цей вирок, визнаючи, що дві помийниці у вітальні – не та мірка, за якою можна справедливо судити про людину, хоч у певних умовах це досить логічно. Та в дівчини вже склалася своя думка, і її не можна було похитнути. Потім вона сказала:

– А що, у ваших багатих людей є такі ж гарні лави для снання, як у нас, і їх вирубали з таких же великих крижин?

– Авжеж, у нас також є гарні, навіть дуже гарні лави, але зроблено їх не з льоду.

– Оце так! То чому ж їх не роблять з льоду.

Я пояснив їй, з якими труднощами це пов'язано, розповів про дорожнечу льоду в країні, де треба добре пильнувати за продавцем, інакше рахунок за лід важитиме більше, ніж сам лід. Тоді вона вигукнула:

– Та невже ж ви купуєте лід?

– Так, купуємо, люба.

Вона простодушно розреготалася, а потім сказала:

– О, я ще ніколи не чула такої дурниці! Таж льоду так багато, він нічого не варт. Ось він – на сотні миль, скільки оком сягнеш. Я не дала б і риб'ячого пузиря за весь цей лід.

– Ну, це просто тому, що ти не знаєш йому ціни, ти, маленьке наївне дівчисько. Якби він був у тебе в Нью-Йорку в середині літа, ти могла б за нього купити всіх китів.

Вона недовірливо глянула на мене і сказала:

- Ви правду кажете?
- Авжеж, правду. Клянусь тобі.

Вона замислилася. Потім, легенько зітхнувши, сказала:

- Як би мені хотілося жити там!

Я просто думав у зрозумілій для неї формі дати їй уявлення про наше мірило цінностей, але зазнав невдачі. З моїх слів у неї склалося враження, що кити в Нью-Йорку дешеві і там їх сила-силенна; від цієї думки в неї навіть слина покотилася. Мені зда-лося, що треба якось виправити заподіяне зло, отож я сказав:

- Але тобі зовсім не потрібне було б китове м'ясо, якби ти жила там. У нас його ніхто не їсть.

- Що?!

- Справді, ніхто.

- Але чому?

- Н-ну... Хто його знає. Мабуть, через упередженість. Так, так, саме через упередженість. Певно, хто-небудь, кому нічого було робити, вигдав колись цю упередженість. Ну, а коли вже причепиться отака примха, то їй і переводу не буде, ти ж знаєш.

- Це правда... Щира правда, – мовила дівчина задумливо. – Як наша упередженість проти мила. Знаєте, наші племена спочатку були настроєні проти мила.

Я глянув на неї, щоб переконатися, чи серйозно вона каже. Очевидно, так. Я завагався, а потім обережно спитав:

- Пробач мені, будь ласка. У них була упередженість проти мила? Була? – перепитав я.

- Так, але тільки спочатку: ніхто не хотів їсти його.

- А-а, я розумію. Я не одразу збагнув твою думку.

Вона казала далі:

- Це була просто упередженість. Спочатку, коли чужинці привезли сюди мило, воно нікому не сподобалось. Та як тільки воно стало модним, всі його одразу полюбили, і тепер воно є в кожного, хто спроможний купити. А ви любите мило?

- Звичайно! Я б умер, якби в мене його не було, особливо тут. А тобі воно подобається?

- Я дуже, дуже люблю! А вам подобаються свічки?

– Я вважаю їх конче потрібними. А ти любиш їх?
Очі її засяяли, і вона вигукнула:
– О, не нагадуйте мені про них! Свічки!.. І мило!..
– А риб'ячі нутроці!
– А ворвань!
– А покидьки!
– А китовий жир!
– А кисла капуста! А віск! А дьоготь! А скипидар! А маляс! А...
– О, не кажіть! Не кажіть! Я умру від захвату!
– А потім подати це все в кориті, запросити сусідів і побенкетувати на славу!

Але видіння такого ідеального бенкету було для неї надто хвилююче, і вона знепритомніла, бідолашна. Я розтер їй обличчя снігом, привів її до пам'яті, і поволі хвилювання стихло. Невдовзі вона знову повернулася до своєї оповіді.

– Отож ми почали тут жити, в новому гарному домі. Та я не була щаслива. І ось чому: я народилася для кохання; без нього для мене не існувало справжнього щастя. Мені хотілося, щоб мене любили заради мене самої. Я хотіла поклонитися і шукала поклоніння – тільки взаємне обожнювання могло задовольнити мою палку натуру. До мене багато залицялося, навіть занадто багато, але в кожного була одна фатальна вада; рано чи пізно я її виявляла, жодному з них не вдалося її приховати: їм потрібна була не я, а моє багатство.

– Твоє багатство?

– Атож. Адже мій батько – найбагатша людина нашого племені або навіть усіх племен цього краю.

Цікаво, що ж становить багатство її батька? Це не міг бути будинок – кожен може спорудити такий самий. Це не могло бути і хутро – його тут не цінять. Це не могли бути сани, собаки, гарпуни, човен, кістяні риболовні гачки, голки та інші подібні речі – ні, це не багатство. Що ж тоді робило цю людину такою багатою і принаджувало до її домівки рій пожадливих залицяльників? Нарешті я вирішив, що найлегше дізнатися про це, спитавши в неї самої. Отак я й зробив. Дівчина так одверто зраділа моєму питанню, що я зрозумів, як жагуче хотілося їй почути його. Вона так

само горіла бажанням розповісти, як я – дізнатися. Довірливо присунувшись до мене, вона сказала:

– Відгадайте, скільки воно варт? Ніколи не відгадаєте!

Я удав, ніби глибоко задумався, а вона стежила за моїм заклопотаним і напруженим обличчям з насолодою й жадібною цікавістю; і коли я, нарешті, здався і попросив її задовольнити моє палке бажання, сказавши, скільки ж багатства у цього полярного Вандербілта, вона виразно прошепотіла мені у саме вухо:

– Двадцять два риболовних гачки... Не кістяних, а чужинських... зроблених із справжнього заліза!

Потім вона умисне відскочила, щоб потішитися ефектом своїх слів. Я постарався зробити все, щоб не розчарувати її – зблід і пробурмотів:

– Боже праведний!

– Це така ж правда, як те, що ви живі, містере Твен.

– Ласко, ти обманюєш мене... Не може бути!

Вона злякалася й занепокоїлась:

– Містере Твен, – вигукнула вона, – кожне моє слово – щира правда... Кожне слово. Ви ж вірите мені? Невже ви тепер не вірите мені? Скажіть, що вірите... прошу вас, скажіть, що вірите мені!

– Я... Ну, так, я вірю... Я намагаюсь повірити... Але це все так несподівано. Так раптово, так мене приголомшило! Ти не повинна казати таких речей одразу... Це...

– О, пробачте мені. Якби я знала...

– Нічого, нічого. Я не дорікаю тобі, бо ти ще молода та легковажна, де вже тобі було передбачити, яке враження справлять твої слова...

– О любий, я повинна була краще знати. Чому...

– Бачиш, Ласко, якби ти почала з п'яти чи шести гачків, а потім поступово...

– О, розумію, розумію... потім поступово додала б один гачок, потім два, а потім... Ох, чому я про це не подумала!

– Нічого, дитинко, тепер усе гаразд... Мені вже краще... А скоро й зовсім усе минеться. Але приголомшити невідготовану людину, та ще й не дуже міцну, відразу всіма двадцятьма двома гачками – це, знаєш...

– О, це був злочин! Але ви повинні простити мене! Скажіть, що прощаєте... Прошу вас!

Після довгих і вельми приємних умовлянь, ласк та переконувань я простив її. Вона була знову щаслива і незабаром повернулася до своєї оповіді. І тоді я довідався, що в родинній скарбниці є ще одна річ – очевидно, якась коштовність, – і вона уникала говорити про неї прямо, щоб знову не приголомшити мене. Але мені хотілося знати, що це таке, і я умовляв Ласку сказати. Вона боялася. Та я наполягав і запевняв, що цього разу підготуюсь і візьму себе в руки, так що зо мною нічого не станеться. Вона була дуже стривожена, проте спокуса відкрити мені це чудо й потішитися моїм здивуванням і захопленням була така велика, що Ласка призналася: цю річ вона має при собі. Ще раз перепитавши, чи певен я, що витримаю – і так далі і тому подібне, – вона полізла за пазуху і, не відводячи від моїх очей стривоженого погляду, витягла сплющений мідний квадратик. Я заточився, непогано удаючи непритомність, і серце їй зайшлося від захвату, а в той же час мало не вискочило від страху. Коли я опритомнів і заспокоївся, їй відразу ж захотілося дізнатися, що я думаю про її коштовність.

– Що я думаю! По-моєму, я ніколи не бачив нічого витонченішого.

– Справді! Як гарно, що ви так говорите! Але вона й справді чудова, хіба не так?

– Ну, та певно ж. Я не віддав би її і за всю земну кулю.

– Я так і знала, що ви нею замилюєтесь, – сказала вона. – Мені вона здається чудовою. Іншої такої немає в наших широтах. Люди проходили весь шлях від Льодовитого океану, щоб тільки глянути на неї. А ви коли-небудь бачили таку річ?

Я відповів, що ні, бачу вперше в житті. Мені було боляче казати цю великодушну брехню, бо свого часу я бачив мільйони таких квадратиків, – ця скромна коштовність була не що інше, як сплющений багажний жетон Центрального вокзалу в Нью-Йорку.

– Батечку мій! – сказав я. – Невже ти носиш її на собі, коли ходиш сама, без охорони, навіть без собаки?

– Ш-ш-ш! Не так голосно, – відповіла вона. – Ніхто не знає, що

я ношу її з собою. Всі думають, що вона лежить у татовій скарбниці. Звичайно вона зберігається там.

– А де ця скарбниця?

Це було нетактовне запитання, і на якусь мить вона розгубилася й насторожилася, але я сказав:

– Та що ти, не бійся мене. У мене на батьківщині сімдесят мільйонів чоловік, і, хоч мені не личить про себе так говорити, серед них немає жодної людини, що не довірила б мені незліченну кількість риболовних гачків.

Це заспокоїло її, і вона розповіла мені, де зберігаються в домі гачки. Потім вона відхилилася від своєї оповіді, щоб трохи похвалитися розміром прозорих крижин, що правили за вікна в їхньому домі, і спитала мене, чи бачив я коли-небудь щось подібне у себе на батьківщині; я відразу щиро признався, що не бачив, і це втішило її без міри, їй навіть не вистачило слів, щоб висловити своє задоволення. Її так легко було порадувати, а робити це було так приємно, що я казав далі:

– О Ласко, ти щаслива дівчина! Цей прекрасний дім, ця витончена коштовність, це багатство, цей чудовий сніг і ці розкішні айсберги; безмежні крижані простори, загальнодоступні ведмеді й моржі, благородна свобода й великодушність, звернені на тебе захоплені погляди, загальна повага й визнання – все це ти маєш без будь-яких зусиль; ти молода, багата, вродлива, тебе домагаються, до тебе залицяються, тобі заздять, жодна твоя вимога не буває невиконана, жодне бажання – невдоволене, все, що ти захочеш, буде в тебе – це ж безмежне щастя! Я бачив тисячі дівчат, але тільки про тебе одну можна цілком справедливо все це сказати. І ти заслуговуєш цього щастя, Ласко, заслуговуєш, я вірю всім серцем.

Безмежними гордощами й щастям пойнялося все її єство від моїх слів, і вона довго дякувала мені за цю заключну тираду, а її голос і очі свідчили про те, що вона щиро зворушена. Потім вона сказала:

– Одначе не все чудово в моєму житті, є й зворотній бік. Тягар багатства нелегко нести. Іноді я думаю, чи не краще бути бідною або хоча б не такою надміру багатою. Мені боляче бачити,

як дивляться на мене люди з сусідніх племен, коли проходять мимо, і чути, як вони шанобливо кажуть один одному: «Он вона... дочка мільйонера!» А іноді вони сумно додають: «Вона купається в риболовних гачках, а в нас... у нас нічого нема». Це крає мені серце. Коли я була ще дитиною і ми жили бідно, ми спали при відчинених дверях, якщо хотіли, а тепер... тепер у нас нічний сторож. У ті дні мій батько був великодушний і ввічливий з усіма, а тепер він суворий, пихатий і не терпить фамільярності. Раніше він думав тільки про сім'ю, а тепер, де не ходить, все думає про свої риболовні гачки. А через це багатство кожен підлещується до нього і плазує перед ним. Раніше ніхто не сміявся з його жартів, завжди заяжених, штучних і нікчемних, у них бракувало того, без чого не може бути справжнього жарту, гумору. А тепер усі сміються й хихотять, почувши його нудні речі, коли ж хто мовчить, мій батько дуже невдоволений і не приховує цього. Раніше, вирішуючи якісь справи, його думки не питали й не цінували її, якщо він наважувався висловитись; тепер його думки такі ж убогі, як і раніше, проте всі просять у нього поради й вихваляють його мудрість, і він сам приєднується до цих похвал, бо йому бракує справжньої делікатності й тактовності. Він знизив моральний рівень нашого племені. Колись це були щирі й мужні люди, тепер це жалюгідні лицеміри, пройняті раболіпством. У глибині душі я ненавиджу життя мільйонерів! Раніше люди нашого племені були скромні й прості, задовольнялися кістяними гачками своїх батьків; тепер їх гризе жадоба, і вони ладні пожертвувати своєю честю й совістю, щоб тільки заволодіти цими проклятущими залізними гачками чужинців. Та годі вже про сумне. Як я вже казала, я мріяла, щоб мене покохали тільки заради мене самої.

І от мені здалося, що ці мрії починають збуватися. Одного разу я зустріла чужинця, який назвав себе Калулою. Я сказала йому своє ім'я, і він освідчився мені. Мое серце мало не вискочило з грудей від радості і вдячності, бо я покохала його з першого погляду; я так йому й сказала. Він притис мене до своїх грудей і відповів, що не може й мріяти про більше щастя. Ми гуляли разом по крижаних просторах, розповідали одне одному про себе і

складали плани щасливого майбутнього. Стомившись нарешті, ми сіли й пообідали: у нього з собою були мило й свічки, а я взяла трохи жиру. Ми зголодніли, і ніколи ще їжа не здавалася нам такою смачною.

Він належав до племені, стійбища якого перебували далеко на північ, і, на превелику радість, я довідалася, що він ніколи не чув про мого батька. Певніше, він чув про мільйонера, але не знав його імені, – отже, ви розумієте, він і не підозрював, що я багата спадкоємиця. Можете бути певні – я йому про це й не проходила. Нарешті мене покохали заради мене самої, і я була рада. Я була така щаслива! О, щасливіша, ніж ви можете собі уявити. Наближався час вечері, і я привела його додому. Коли ми підійшли до нашого дому, він вигукнув, вражений:

– Який чудовий! І він належить твоєму батькові?

Мені було боляче таке чути й бачити вогник захоплення в його очах, та це почуття швидко минулося, бо я його дуже любила: він здавався мені таким гарним, таким благородним. Він сподобався всій нашій рідні, всім дядькам і тіткам, двоюрідним братам і сестрам. Запросили багато гостей, позачиняли й позавішували щільно всі двері, засвітили світильники, і, як усім стало жарко, затишно й навіть душно, почався веселий бенкет на честь моїх заручин.

Коли скінчився бенкет, мого батька здолала пиха, і він не зміг утриматись від спокуси похвастати своїм багатством і показати Калупі, яким величезним скарбом він володіє, а головне – йому хотілося потішитись здивуванням бідняка. Я мало не плакала, та сльози не допомогли б відрадити мого батька, тому я нічого не сказала, а просто сиділа мовчки і страждала.

На очах у всіх батько пішов просто до схованки, дістав риболовні гачки, приніс і висипав їх над моєю головою так, що вони, виблискуючи, безладно впали на поміст біля колін мого коханого.

Звичайно, від такого приголомшливого видовища у бідного хлопця перехопило подих. Він тільки широко розплющив очі й заціпенів з подиву, нездатний зрозуміти, як може одна людина володіти таким неймовірним багатством. Потім він підвів сяючий погляд і вигукнув:

– А, то це ви знаменитий мільйонер!

Батько й гості вибухнули голосним і вдоволенням сміхом, а коли батько недбало зібрав свій скарб, наче це був просто непотріб, здивуванню бідного Калули не було меж.

– Невже ви ховаєте їх, не перелічивши?

Батько хвалькувато зареготав і сказав:

– Ну, правду кажучи, відразу видно, що ти ніколи не був багатий, коли якісь там один-два риболовні гачки здаються тобі таким багатством.

Калула зніяковів, похилив голову, проте відказав:

– Це правда, сер, я ніколи не мав навіть зазубня від одного з цих коштовних гачків і не зустрічав ще людини, в якій їх було б стільки, що годилось би перелічувати, бо найбагатша людина, котру я досі знав, володіла лише трьома гачками.

Мій чванькуватий батько знову зареготав від пустопорожнього захвату, щоб створити враження, ніби він не звик рахувати і пильно охороняти свої гачки. Розумієте, він просто туману напускав. Рахувати? Таж він перелічував їх щодня!

Я зустрілася й познайомилася з коханим на світанку, привела його додому через три години, коли вже смеркало – дні тоді коротшали, надходила шестимісячна полярна ніч. Наше свято тривало багато годин; нарешті гості розійшлися, а родина наша розмістилася попід стінами на спальних лавах, і незабаром усі, крім мене, поринули в сон. А я була занадто щаслива, занадто схвильована, щоб заснути. Довго, довго лежала я зовсім тихо, коли це повз мене майнула якась тінь і розтанула в темряві, що повивала найдавший куток дому. Я не могла розібрати, хто це, не помітила навіть, чоловік це чи жінка. Нарешті ця ж людина, а може, й інша, пройшла повз мене назад. Я роздумувала, що це все означає, але, так ні до чого не додумавшись, заснула.

Не знаю, чи довго я спала, та раптом прокинулась і почула страшний голос мого батька: «О великий боже снігів, один гачок зник!» Щось мені віщувало: нещастя чигає наді мною, і кров захолола в жилах. Ту ж мить передчуття справдилося – батько закричав: «Вставайте всі і хапайте чужинця!» Звідусіль знялися крики й прокльони, і в темряві заметушилися невиразні постаті.

Я кинулась на допомогу коханому, але було вже запізно, – мені лишалось тільки чекати й ламати собі руки, бо його вже відгородили від мене живою стіною і в'язали йому руки й ноги. Аж коли його міцно зв'язали, мене допустили до нього. Я припала до його бідного, змученого тіла й гірко плакала у нього на грудях, а батько й уся рідня глузували з мене та обсипали його погрозами й паплюжили. Він зносив знущання із спокійною гідністю, і за це я ще більше полюбила його. Я була горда й щаслива з того, що терплю наругу разом із ним і заради нього. Я чула, як мій батько наказав скликати старійшин племені, щоб засудити мого Калулу на смерть.

– Як? – спитала я. – Не пошукавши навіть загубленого гачка?

– Загублений гачок! – закричали всі глумливо.

А батько додав, кепкуючи:

– Відійдіть усі набік і будьте цілком серйозні – вона наміряється шукати загублений гачок! О, вона таки знайде його!

При цьому вони всі знову засміялися.

Я не збентежилась – у мене не було ні страху, ні сумніву. Я сказала:

– Смійтеся, тепер ваша черга сміятися. Та почекайте настане й наша, ось побачите.

Я взяла світильник. Я гадала, що вмить знайду цей нікчемний гачок, і заходилася шукати так упевнено, що люди споважніли, починаючи усвідомлювати, що, можливо, вони поквапились. Та ба! О, гіркота цих пошуків! Запала глибока тиша, вона тривала довго – можна було перелічити десять або й дванадцять разів свої пальці, а потім серце моє почало завмирати, і навколо мене знову залунало глузування; воно ставало все голосніше і впевненіше, і коли я, нарешті, відмовилась від пошуків, усі вибухнули зловтішним реготом.

Ніхто ніколи не довідається, що я тоді витерпіла. Та любов підтримала мене, надала мені сили, і я по праву зайняла своє місце поруч з Калулою, обняла його за шию й шепнула на вухо:

– Ти не винен, мій рідний, я знаю. Але скажи це мені сам ради мого спокою, тоді я зможу витерпіти все, що на нас чекає.

Він відповів:

– Я не винен, і це така ж правда, як і те, що я стою зараз перед смертю. Хай тебе це втішить, о зранене серце, заспокойся, о дихання моє, життя мого життя!

– Тоді хай приходять старійшини!

І тільки я мовила ці слова, знадвору почулося рипіння снігу, а потім у дверях з'явилися одна по одній згорблені постаті – старійшини.

Батько офіційно звинуватив в'язня і докладно розповів про все, що сталося вночі. Він додав, що за дверима стояв сторож, а в домі не було нікого, крім родини й чужинця.

– А хіба родина може украсти своє власне майно?

Він замовк. Старійшини довго сиділи мовчки. Нарешті, один по одному вони сказали, кожний своєму сусідові:

– Обставини склалися не на користь чужинця.

Боляче мені було чути ці слова. Потім батько сів. Ох, я нещасна, нещасна! Тієї самої хвилини я могла довести невинність мого коханого, але не знала про це!

Головний суддя спитав:

– Чи хоче хто захищати в'язня?

Я підвелась і сказала:

– Навіщо йому було красти цей гачок, або кілька, або й усі гачки? Незабаром він мав стати спадкоємцем усього цього багатства.

Я стояла, чекаючи. Довге мовчання, пара від дихання багатьох людей огорнула мене, мов туманом. Нарешті старійшини один по одному повільно закивали головами і пробурмотіли:

– В тому, що сказало дитя, є істина.

О, серце моє так утішилося від цих слів! Хоч і скороминуща була ця радість, але така дорога. Я сіла.

– Коли хтось ще хоче говорити, нехай скаже зараз, бо потім доведеться мовчати, – мовив головний суддя.

Батько підвівся і сказав:

– Вночі до скарбниці повз мене промайнула в темряві якась постать і незабаром повернулася. Тепер я думаю, що це був чужинець.

О, я мало не знепритомніла! Я гадала, що це моя таємниця, і

навіть великий бог криги не міг би вирвати її з мого серця.

Головний суддя суворо звернувся до бідного Калули:

– Говори!

Калула завагався, потім відповів:

– Так, це був я. Я не міг заснути від думок про ці прекрасні гачки. Пішов туди, цілував і ніжно гладив їх, сподіваючись вгамувати своє збудження цією невинною радістю, потім поклав їх назад. Може, я й упустив якийсь гачок, але жодного не вкрав.

О, зробити це фатальне зізнання в такому місці! Запала зловісна тиша. Я знала, що він сам виголосив собі смертний вирок і що все скінчено. На кожному обличчі можна було прочитати: «Це зізнання! Жалюгідне, боязке, нещире!»

Я сиділа, ледве дихаючи, і чекала. Нарешті я почула ті урочисті слова, що їх, я це знала, не минути. І кожне слово, немов ножем, краяло моє серце.

– За рішенням суду, обвинуваченого буде піддано випробуванню водою.

О, будь проклятий той, хто приніс у наш край це «випробування водою»! Його завезли до нас багато поколінь тому з якоїсь далекої країни, що лежить невідь де. Раніше наші батьки вдавалися до ворожіння та інших ненадійних способів допиту, і нещасні звинувачені іноді рятували собі життя. А відколи запровадили «випробування водою», котре винайшла людина мудріша, ніж ми, бідні неосвічені дикуни, такого вже не трапляється. Якщо людина під час цього випробування тоне, її визнають, без найменших сумнівів, невинною, а якщо вона впливає, це – так само беззаперечно – свідчить про її вину. Серце моє розривалося, бо я сказала собі: «Він не винен, він загине у хвилях, і я ніколи більше не побачу його».

З тієї хвилини я ні на крок не відходила від нього. Всі ці дорогоцінні години я плакала в його обіймах, а він говорив про свою глибоку любов до мене, і я була така нещасна... і така щаслива! Нарешті вони відірвали його від мене, а я, ридаючи, пішла за ними і бачила, як його кинули в море... Потім я затулила обличчя руками. Страждання? О, я знаю глибоку безодню цього слова!

Наступної хвилі почулися злобні тріумфуючі крики людей, я, здивована, відтулила руки від обличчя. О, гірке видовище – він плив!

Серце моє одразу скам'яніло, заледеніло. Я сказала:

– Він винен і збрехав мені!

Я з презирством одвернулася і пішла додому.

Його відвезли далеко в море й посадили на айсберг, що плив на південь по великих водах. Рідні мої повернулися додому, і батько сказав мені:

– Твій злодій шле тобі свої передсмертні слова: «Перекажіть їй, що я не винен і що всі дні, години і хвилини, поки буду тут голодувати й конати, я кохатиму її, думатиму про неї і благословлятиму той день, коли передо мною постало її прекрасне лице». Дуже мило, навіть поетично!

Я відповіла:

– Він нікчемна людина, ніколи не нагадуйте мені про нього!

Подумати тільки – весь цей час він був невинний.

– Дев'ять місяців – дев'ять нудних, сумних місяців – минуло, і нарешті настав День великого щорічного жертвування, коли всі дівчата племені миють обличчя й розчісують волосся. З першим же рухом гребінця злещасний риболовний гачок випав з мого волосся, де він таївся всі ці місяці, і я впала непритомна на руки сповненого каяття батька!

Тяжко зітхаючи, він сказав:

– Ми вбили його, і віднині я ніколи вже не усміхнуся!

Він дотримав свого слова. Слухайте: від того дня не минає й місяця, щоб я не розчісувала свого волосся. Та навіщо все це тепер?

Так скінчилася скромна оповідь бідної дівчини, з якої ми дізналися, що сто мільйонів доларів у Нью-Йорку і двадцять два риболовних гачки за полярним колом дають людині однакову фінансову могутність; отже, той, хто потрапив у скруту, просто дурень, коли залишається в Нью-Йорку, бо він може купити на десять центів риболовних гачків і емігрувати.

ЯК ТРЕБА ОПОВІДАТИ

Я не претендую на вміння оповідати так, як це належить робити. Просто я тверджу, що знаю, як слід оповідати, бо роками трохи не щодня обертався в товаристві найвправніших оповідачів.

Є кілька різновидів оповідань, та справді важкий тільки один – гумористичний. Мова йтиме головним чином про нього. Гумористичне оповідання річ суто американська, комічне оповідання – англійська, дотепне оповідання – французька. Ефект гумористичного оповідання залежить від манери оповідача, комічного й дотепного – від матерій, про які в них ідеться.

Гумористичне оповідання може витися дуже довго, може петляти, як йому заманеться, і так ні до чого, власне, й не дійти; зате комічне й дотепне оповідання мусять мати виразний кінець. Гумористичне оповідання лише дзюрчить собі поволеньки, а ті інші – вибухають.

Гумористичне оповідання, строго кажучи, витвір мистецтва високого й витонченого, і лиш митець зугарен його вдати; а для комічного чи дотепного оповідання не потрібно жодного мистецтва; їх утне хто завгодно. Мистецтво гумористичного оповідання – затямте, я маю на увазі усну розповідь, а не друковане слово – зродилося в Америці й за її межі не виходило.

Гумористичну історію розповідається поважно, оповідач робить все від нього залежне, щоб не виникло й тіні підозри, ніби він бачить у цьому всьому бодай крихту сміху; а от оповідач комічної історії наперед каже вам, що це найкумедніша сміховина в світі, яку йому доводилось чувати, потім розповідає саму історію, захлинаючись від захвату, і сам перший заходиться реготом, скінчивши. А часом, якщо має успіх, повторює на radoщах «сіль» тієї історії, зазирає в обличчя довкола, набиваючись на похвалу, а потім повторює ще раз. Аж дивитись на нього болісно.

Дуже часто, звичайно, розхристана та розкидана гумористична історія кінчається «сіллю», «пунктиком», «бомбою», назвіть, як собі хочете. Тут слухач мусить пильнувати, бо не раз оповідач

намагатиметься відвернути його увагу від тої солі, підкинувши її з байдужим і недбалим виглядом, начебто він і не туди, що там криється якась сіль.

Артімес Ворд був мастак на такі штуки; а потім, коли до аудиторії нарешті доходило, він звичайно підводив очі з виразом невинного подиву, мов не розуміючи, що вони там знайшли смішного. Ден Сетчел вдавався до цього ще раніше, а Най та Райлі⁵³ практикують і досі.

А от оповідач комічної історії, той уже солі не змазує; він накида її гвалтом, – і так завжди. А коли друкує – в Англії чи Франції, Німеччині чи Італії, то виділяє курсивом, ставить у кінці здоровенні знаки оклику, а часом ще й розжує в дужках. Все це вас страшенно пригнічує і викликає бажання зректися всіляких жартів і стати чесною людиною.

Дозвольте мені з'ясувати комічний метод на прикладі одного анекдота, що в останні дванадцять-п'ятнадцять століть обійшов цілий світ. Оповідують його так.

Поранений солдат

Під час однієї битви солдат, якому відірвало ногу, попрохав іншого солдата, що пробігав поблизу, віднести його в тил, повідомивши при цьому, якої він зазнав утрати; на що той, щиросердний син Марса, бідолаху собі на плечі завдавши, вволив його волю. Кулі та ядра шугали над ними вздовж і впоперек, і сталося так, що одне ядро відірвало пораненому голову – однак же рятувальник того зовсім не зауважив. Невдовзі один офіцер перепинив його словами:

- Куди це ти розігнався з цією тушею?
- В тил, пане, – йому відбило ногу!
- Що?! Ногу?! – здивувався офіцер. – Ти хочеш сказати голову, бовдуре?

Тут наш солдат поклав свою ношу долі та й став над нею у

53 - Най Едгар Вілсон (1850–1896) – американський гуморист; Райлі Джеймс Віткомб (1835–1916) – американський поет.

превеликому подиві. Врешті він і каже:

– Ваша правда, пане; все так, як ви кажете.– І потім після паузи: – *А він же КАЗАВ мені, ЩО НОГУ!!!*

Тут оповідач раз за разом вибухає громоподібним кінським іржанням, знов і знов повторюючи кінцівку історії,– захлинаючись, верескливо, ледь переводячи подих.

Розповісти комічний варіант цієї історії відбере вам яких півтори хвилини; і, зрештою, ціла та справа не варта заходу. Переробленою на гумористичний кшталт, вона займе десять хвилин, і це найкумедніша сміховина з усього що я будь-коли чув так, як Джеймс Віткомб Райлі розповідає її.

Він розповідає в манері тупуватого старого фермера, який тільки-но почув цю історію вперше, вважає її за невимовно кумедну і силкується переповісти сусідові. Але не може пригадати до ладу; тож він усе попереплутував і безпорадно борсається, встромляючи марудні подробиці, що не стосуються справи і тільки вповільнюють розповідь; він сумлінно їх добирає, пересипаючи й іншими, такими самими недоречними; час від часу на чомусь збивається і затримує розповідь, щоб виправити огріхи й пояснити, як то воно сталося, що він їх припустився; то схаменеться: забув, мовляв, щось уставити в належному місці, і повертається заради того назад; уриває розповідь на добрий шмат часу, аби згадати прізвище солдата, що його поранено, і врешті згадує: воно й не називалося, і примирливо зауважує, що те прізвище й не має, зрештою, жодної ваги,– краще, звісно, якби знати, але кінець кінцем то байдуже – і так далі і так далі.

Оповідач він наївний, щасливий і вдоволений із себе, і раз по раз мусить спинятися, щоб стриматися й не розреготатись як стій; і йому це вдається, але тіло в нього аж ходить ходором, його розпирає зсередини реготом, і за десять хвилин увесь зал лягає зо сміху – до сліз, до знемоги.

Простацькість і невинність, щирість і наївність старого фермера передано достеменно, і як результат маємо видовище невимовно чарівне й захопливе. Це мистецтво – вишукане й прекрасне, і на таке здатний тільки митець, а машина оповіла б вам щось зовсім інакше.

Низати нісенітниці на безглуздя в недоладний і безцільний спосіб та виглядати при цьому наївним і несвідомим абсурдності своєї мови – ось у чому, коли не помиляюсь, основа цього американського мистецтва. Інша його характерна риса – маскування основного моменту. Третя риса полягає в тому, що заздалегідь обмірковану репліку кидається недбало, начебто побіжно, – от собі чоловік міркує вголос, та й уже. Четверте й останнє – пауза.

Артімес Ворд часто вдавався до пунктів третього й четвертого. Почне, бувало, жваво, захоплено щось, на його думку, видимо страх яке цікаве; потім зневіриться і по якійсь неухвалюваній паузі ляпне щось таке, начебто сам до себе; і воно, як гніт до міни, – приклав і маєш вибух.

Ось, наприклад, заведе, бувало, запально так, збуджено: «Знав я раз одного чоловіка в Новій Зеландії, що в нього ні однісінького зуба в голові», – тут його жвавість де й подінеться; западає задумлива мовчанка, і мовби сам до себе: «А от же той чоловік на барабані так вибивав, що аж-аж-аж».

Пауза – річ надзвичайно важлива в оповіданні всякого роду, і повторюється вона досить часто. Це штука вишукана і делікатна, але також непевна й зрадлива; бо вона мусить бути саме потрібної довжини – ні довша, ні коротша, – інакше не досягне мети і тільки все зіпсує. Якщо пауза вийде задовга, критичний момент пропущено, слухачі мали час докумекати, що їм готується несподіванка, і тоді, звісно, ви вже не можете заскочити їх зненацька.

Я розповідав, бувало, з естради одну страшну негритянську історію, в якій перед самою кінцівкою робилося паузу, і та пауза мала найбільшу вагу в усьому оповіданні. Якщо я витримував її саме таку завдовжки, як слід, я міг жбурнути свій прикінцевий вигук так ефектно, що котресь вразливе дівча таки мусило злякано зойкнути й підскочити в кріслі, – а саме цього я й домагався. Історія та називалася «Золота рука» і розповідалася ось як. Можете спробувати її самі, вважайте лиш на ту паузу, не переборщіть і не прогадайте.

Золота рука

Ото жив колись один лихий та недобрий чоловік, і жив він ген у степу сам-один, тільки що з жінкою. За який там час вона померла, і він завіз її серед степу та й закопав. Ну, а в неї одна рука була золота – вся із золота, од плеча й донизу. Чоловік той був страх недобрий, страх який, і ту ніч не міг заснути, бо йому пробі заманулось тої золотої руки.

Як настала північ, він уже далі терпіти не міг; от він устав, ага, взяв ліхтаря, та й почалапав крізь бурю, і викопав її, і взяв золоту руку, і нахилив голову проти вітру, і побрів, і побрів, і побрів почерез сніги. Аж нараз як не завмре на місці (тут зробіть чималеньку паузу, ніби чимось вражені і до чогось дослухаєтеся) та й каже: «Господи боже, що воно?»

І він слуха-слуха, а вітер каже (стуліть зуби й наслідуйте свист і завивання вітру): «Вззз-з-ззз», – і тут іззаду, аж де лишилась могила, він чує голос – чує голос упереміжку з вітром, – так що ледве розбере, де одно, де друге: «Вззз-ззз... – «Х-т-о – в-з-з-з-я-в – мою – з-з-з-о-л-о-т-у – руку?» (Тепер вам слід почати дуже труситися).

І він почав трястися й дриготіти та й каже: «О боже! О господи!», а вітер загасив ліхтаря, а снігова сльота періщить йому просто в лице, аж не дає дихнути, і він побрів по коліна в снігу додому ледь живий зо страху, і от небавом чує той голос ізнов, і (пауза) він до нього *наближається* ззаду: «Вззз-ззз-ззз – Х-т-о – в-з-з-з-я-в – м-о-ю – з-з-з-о-л-о-т-у – руку?»

Як уже вийшов на пасовисько, чує його знов, тепер ближче і йде за ним, іде за ним слідом у пільмі та бурі – (повторіть вітер і голос). Як добився він до свого дому, то бігом нагору сходами, впав на ліжко, ще й закутався ковдрою, з головою і вухами, і лежить так, труситься, аж дриготить, – і тут чує зоддалік той голос ізнов, і *ближчає!* Аж ось чує (пауза – перестрашено, мов дослухаючись) – тупу-тупу-тупу – іде сходами вгору! Далі чує, клямка клац, і він *знає*, що воно вже в кімнаті!

І не збігло багато часу, як він уже *знає* – *воно стоїть коло його ліжка!* (Пауза). Потім *знає*: *воно схилилося над ним*, а він лежить і не дихає! Тоді, тоді йому так наче х-о-л-о-д-н-е що коло

самісінької голови! (Пауза). І тут отой голос каже, *простісінько йому в вухо*: «Х-т-о – в-з-я-в – м-о-ю – з-з-з-о-л-о-т-у – *руку?*» (Це треба проскімлити вкрай жалібно й докірливо; потім подивіться пильно й значуще в очі найбільше пройнятому слухачеві – бажано дівчині – і дайте цій моторошній паузі наростати серед мертвої тиші. Коли пауза досягне саме належної довжини, зненацька накиньтесь на ту дівчину з несамовитим викриком: «*Ти її взяла!*»).

Якщо ви паузу витримали саме враз, бідолашна звересне й підскочить мало не до стелі. Але паузу треба неодмінно витримати саме враз; і ви пересвідчитесь, що це найбільш марудне, обтяжливе й непевне завдання, за яке вам будь-коли доводилося братись.

1895

ЗАПИСИ В ЩОДЕННИКУ

Замість того, щоб давати людям пристойну зарплату, церква, дрібна і велика знать примушують їх працювати на себе безплатно, зубожують їх, а потім підтримують милостинею та запевняють себе, що давати милостиню – це свята, божа справа, і той, хто дає, може бути певним, що потрапить у рай. Для держави корисніше мати одну людину, яка забезпечує добрий заробіток іншим, ніж мільйони отаких милосердних.

* * *

Монархія в будь-якій формі є образливою для людства.

* * *

Людина, яка вважає, що в світі є хтось кращий за неї лише тому, що народився королем або вельможею, – така людина – собака, з душею собаки, а зрештою – брехун.

* * *

Коли сумніваєшся, кажи правду.

* * *

Якщо ви кажете правду, вам не треба все пам'ятати.

* * *

Галас ще ні про що не свідчить. Курка, яка знесла лише яйце, часто кудкудакає так, нібито знесла планету.

* * *

В Джайпурі я повторив деякі експерименти сера Джона Лабока і дістав такі ж результати. Потім я провів кілька власних дослідів. Вони показали, що мурахи надзвичайно тонко орієнтуються у вищих сферах духовного життя. Я спорудив чотири мініатюрних храми: магометанську мечеть, індійський храм, єврейську синагогу та християнський собор – і розмістив їх один поруч

одного. Потім я означив п'ятнадцять мурах червоною фарбою і пустив їх на волю. Вони забігали туди й сюди, глянули побіжно на храми, але всередину не заповзали. Я випустив ще п'ятнадцять мурах, позначивши їх синьою фарбою. Вони поводитись так само, як і червоні. Тоді я позолотив ще п'ятнадцять мурах і пустив їх на волю. Результат не змінився: всі сорок п'ять метушились, заклопотано бігали вперед і назад, побували біля кожного храму, але нікуди не заповзали. Це переконало мене в тому, що ці мурахи позбавлені релігійних забобонів – саме те, чого я бажав, тому що ні за яких інших умов мій наступний великий експеримент не був би цінним.

Потім я поклав біля дверей кожного храму маленький клаптик білого паперу. На папірець перед мечеттю я поклав грудочку замазки, папірець перед входом у храм змазав дьогтем, перед входом до синагоги капнув трохи скипидару, а на папірець перед собором поклав маленьку грудку цукру. Спочатку я випустив червоних мурах. Вони уважно оглянули і відмовились від замазки, дьогтю й скипидару, а на цукор накинулись пожадливо і, як мені здалося, зі щирою переконаністю. Далі я звільнив синіх; вони діяли точнісінько так, як червоні. Те ж саме зробили позолочені мурахи. Це відкидало всякі сумніви у тому, що мурахи, позбавлені жодних релігійних забобонів, завжди віддають перевагу християнській релігії над усякими іншими великими релігіями.

Проте для того, щоб упевнитись в цьому остаточно, я знову замкнув мурах і поклав замазку у собор, а цукор в мечеть. Тепер я випустив усіх мурах одразу, і вони юрбою кинулись до собору. Це втішило і дуже зворушило мене, і я пішов до сусідньої кімнати, щоб записати свої спостереження. Але коли я повернувся, всі мурахи вже відступились від своїх переконань і перейшли до магметанського віросповідання. Мені стало ясно, що я поспішив з висновками, і, зрозуміло, я почував себе ображеним і приниженим. Вже менш упевнено я продовжував свої дослідження. Я клав цукор в один храм, потім в інший, доки не перебрав усі. Результат був однаковий: в який би храм я не поклав цукор, мурахи негайно переходили до відповідної віри. Все це переконало мене в тому, що в питаннях релігії мураха – повна протилежність людині:

людина прагне лише до одного – знайти єдину, істинну церкву, тоді як мураха шукає таку, в якій був би цукор.

* * *

Характерна риса американців – брутальність. Ми – невічлива нація. В цьому відношенні ми стоїмо набагато вище – чи нижче, чи осторонь – від інших націй, як первісних, так і цивілізованих.

Нас називають винахідливою нацією, але інші нації теж винаходять. Нас називають хвалькуватою нацією, але інші нації теж вихваляються. Ще нас називають енергійною нацією, але є й інші енергійні нації. Тільки у відношенні невічливості, невихованості, брутальності ми поза конкуренцією, доки ще нема відомостей з пекла.

* * *

Зморшки повинні бути лише слідами колишніх посмішок.

* * *

«Ми обстоюємо своє право поводитись з нашими службовцями так, як ми вважаємо доцільним», – сказав англійський залізничний магнат.

В Йоганнесбургу власник великої шахти сказав: «Ми не називаємо наших негрів рабами, але вони є рабами і повинні, вважаємо ми, залишатись у такому стані».

* * *

Церква тут,⁵⁴ як і скрізь, держиться тільки тим, що вона – ворог прогресу і перешкоджає йому, але як тільки прогрес перемагає, вона залічує це до своїх заслуг.

Все, що церква проклинає, – живе; все, чому вона чинить опір, – розквітає. Наприклад: боротьба проти рабства, вчення про еволюцію.

* * *

Сатана (до новоприбулого, роздратовано): «Лихо з вами, чікагцями; ви думаєте, що ви найкращі люди в пеклі, тоді як вас просто найбільше».

* * *

Якби Христос тепер був тут, він став би ким завгодно, тільки не християнином.

* * *

Мені прислали подивитись біблію, якій вже 250 років (це колишня власність шведської королеви Крістіни). Вона велика і нецікава, як порожня скриня. Три дні була вона у нас у кімнаті, і ми стомились від почуття відповідальності. Для людей, які цінують такі антикварні речі, вона, мабуть, багато коштує.

* * *

Завдяки милості господній, ми в Америці маємо такі три невимовно дорогоцінних дари: свободу слова, свободу совісті і можливість ніколи не користуватися ними.

* * *

Один з доказів безсмертя душі полягає в тому, що в нього вірить незліченна кількість людей. Вони вірили також, що земля плоска.

* * *

Взагалі краще заслуговувати на повагу і не користуватися нею, ніж користуватися нею і не заслуговувати на це.

* * *

Коли ви з почуттям задоволення закінчили свою статтю, тут тільки і треба починати її писати. На цей час ви починаєте ясно і логічно розуміти, що ж, власне кажучи, бажаєте сказати в ній.

* * *

Живімо так, щоб нашу смерть оплакував навіть трунар.

* * *

Ніхто, крім мертвих, не користується свободою слова.
Нікому, крім мертвих, не дозволяється казати правду.
В Америці, як і всюди, свобода слова – тільки для мертвих.

1892–98

ЛЮДИНА, ЩО СПОКУСИЛА ГЕДЛІБЕРГ

I

Це сталося багато років тому. Гедліберг мав репутацію найчеснішого, найбездоганнішого міста у всій окрузі. Він зберігав за собою цю бездоганну репутацію протягом уже трьох поколінь і пишався нею більше, ніж усіма іншими своїми здобутками. Гордість його була така велика, і йому так хотілося увічнити себе, що він почав утовкмачувати засади чесності навіть немовлятам у колисці, і поклав ці засади в основу їхнього виховання й на дальші роки. Мало того, з шляху підростаючої молоді усували всі спокуси, щоб чесність молодих людей могла міцніти, гартуватись і входити їм у плоть та кров. Сусідні міста заздрили чеснотам Гедліберга і кпили з нього, називали його гордість чванством. Але вони не могли не погоджуватися, що Гедліберг – справді непідкупний, а приперті до стіни мусили визнавати, що вже самий факт народження в Гедлібергу – це найкраща рекомендація кожному молодикові, що покинув рідне місто в пошуках вигідної посади десь на чужині.

Аж ось якось Гедлібергові не пощастило: він скривдив одного проїжджого, можливо, навіть не здогадуючись про те і, напевне, не жалкуючи про вчинене, бо Гедліберг був сам собі голова і його мало обходило, що саме про нього думають інші. Проте цього разу слід було б зробити виняток, бо вдача у того проїжджого була зла і мстива. Провівши весь наступний рік у мандрівках, він не забув заподіяної йому кривди і кожної вільної хвилини тільки й думав, як віддячити своїм кривдникам. Багато планів народжувалося у нього в голові, і всі вони були непогані. Бракувало їм тільки одного – розмаху. Найскромніший з них міг би згубити десятки людей, але мстивець намагався придумати такий план, який охопив би весь Гедліберг так, щоб ніхто з його мешканців не уникнув спільної кари. І ось, коли, нарешті, на думку йому спала блискуча ідея, все його єство запалало злим торжеством, а мозок зразу ж запрацював, складаючи підступний план.

«Так, – думав він, – отак я й зроблю: я спокушу все місто!»

Минуло півроку, і цей чоловік з'явився в Гедлібергу і годині о десятій вечора під'їхав візком до будинку старого касира, що служив у місцевому банку. Він вийняв із візка торбину, взяв її на плече і, пройшовши двором, постукав у двері. Жіночий голос відповів йому:

– Прошу!

Чоловік зайшов, поставив свою торбину біля залізної грубки у вітальні і чемно звернувся до літньої жінки, що читала при лампі «Місіонерського вісника».

– Будь ласка, не підводьтеся, пані. Можете не турбуватись. Отак... тепер вона буде в цілковитій безпеці, ніхто не знатиме, що вона тут. Можу я побачити вашого чоловіка, пані?

– Ні, він поїхав до Брікстона і, можливо, не повернеться до ранку.

– Ну що ж, це не біда. Я просто хочу залишити йому цю торбину, пані, з тим, щоб він передав її законному власникові, коли його розшукають. Я тут чужий, ваш чоловік мене не знає. Я заїхав до Гедліберга сьогодні ввечері виключно для того, щоб виконати обов'язок, що вже давно не дає мені спокою. Тепер моє завдання виконано, я поїду звідси вдоволений й навіть гордий, і ви мене більше ніколи не побачите. До торбини прикладено листа, з якого ви все зрозумієте. На добраніч, пані!

Таємничий незнайомиць налякав жінку, і вона зраділа, коли він вийшов. Але тут у ній прокинулася цікавість. Вона швидко підійшла до торбини і взяла лист. Він починався так:

«Прошу відшукати законного власника через газету або в приватному порядку. Обидва способи годяться. В цій торбині лежать золоті монети загальною вагою в сто шістдесят фунтів чотири унції...»

– Господи боже, а двері ж не замкнено!

Місіс Річардс, уся тремтячи, кинулася до дверей, замкнула їх, спустила штори на вікнах і зупинилася посеред кімнати, з острахом та тривогою думаючи, як уберегти себе й гроші від небезпеки. Часинку вона прислухалася, чи не лізуть грабіжники, а потім, скоряючись цікавості що пожирала її, знову підійшла до лампи й дочитала листа до кінця:

«Я чужинець, цими днями я повертаюсь на свою батьківщину й залишуся там назавжди. Мені хочеться віддячити Америці за все, що вона мені дала, поки я жив під захистом її прапора. А одному з її громадян – мешканцю міста Гедліберга – я особливо вдячний за його велику добродійність, коли він зарятував мене років зо два тому. Вірніше, дві великі добродійності. Зараз я все поясню.

Я був картярем. Підкреслюю – був картярем, котрий програвся вщент. Я потрапив до вашого міста вночі, голодний, без цента в кишені, й попросив милостині – в темряві, бо жебрати завидна мені було соромно. Я не помилився, звернувшись до цього чоловіка. Він дав мені двадцять доларів – інакше кажучи, він урятував мені життя. І не тільки життя, а й ціле багатство, бо ці гроші дали мені великий виграш за картярським столом. А його слова, звернені до мене, я пам'ятаю досі. Вони вразили мене і, подолавши, врятували рештки моїх чеснот: з картами тепер покінчено. Я не маю жодного уявлення про те, хто був мій благодійник, але мені хочеться, щоб його розшукали й передали йому ці гроші. Нехай він вчинить з ними, що йому завгодно: роздасть, викине геть, залишить собі. В такий спосіб я хочу висловити йому свою подяку. Якби мені змога затриматися тут, я розшукав би його сам, але він і так знайдеться. Гедліберг – чесне місто, непідкупне місто, і я знаю, що на нього можна сміливо покластися. Особу потрібної мені людини ви встановите з тих слів, з якими вона звернулася до мене. Я певен, що вони ще не зітерлися у його пам'яті.

План мій такий: коли ви вважатимете за краще здобути довідки приватним способом, воля ваша; сповістіть тоді зміст цього листа, кому вважатимете за потрібне. Коли обрана вами людина відповість: «Так, то був я, і я сказав те-то й те-то», – перевірте його. Розв'яжіть спершу торбину і вийміть звідти запечатаний конверт, де знайдете записку із словами мого добродійця. Коли ці слова відповідатимуть тим, які вам повідомить ваш кандидат, – без дальших розпитувань віддайте йому гроші, бо це, безперечно, і є та сама людина.

Але коли ви вважатимете за краще надати справі розголосу,

опублікуйте мого листа у місцевій газеті з такими вказівками: рівно через тридцять днів, рахуючи від сьогоднішнього дня (тобто в п'ятницю) претендент має з'явитися до міської управи о восьмій годині вечора і вручити запечатаний конверт з такими словами превелебному містерові Берджесу (якщо той захоче взяти участь у цій справі). Нехай містер Берджес тут-таки зламає печатку на торбині, розкриє її й перевірить правильність повідомлених слів. Коли слова збігатимуться, передайте гроші разом з моєю щирою подякою опізнаній таким чином людині, що вділила мені від доброти своєї».

Місіс Річардс, тремтячи від хвилювання, сіла на стілець і поринула в глибоку задуму: «Як це все незвичайно! І як поталанило цій добрій людині, що викинула свої гроші на вітер і тоді довго згодом знову знайшла їх. Якби це був мій чоловік! Адже ми такі бідні, такі бідні, й обоє – старі!..– Тяжке зітхання.– Ні, це не мій Едвард, він не міг дати незнайомцеві двадцять доларів. Ну що ж, шкода...– І, здригнувшись: – Але ж це гроші картяра! Гріховна мзда... Ми не змогли б прийняти їх, не змогли б торкнутися до них. Мені неприємно навіть сидіти біля них, вони оскверняють мене».

Місіс Річардс пересіла далі від торбини. «Скоріше б уже Едвард приїжджав та відніс їх до банку! Адже ж сюди можуть ввірватися грабіжники. Мені страшно! Такі гроші, а я сиджу тут сама-самісінька!»

Містер Річардс повернувся об одинадцятій годині і; не слухаючи вигуків дружини, що зраділа його приїздові, одразу ж заговорив:

– Я так стомився, просто геть знесилів! Яке це нещастя – злидні! В моїх літах так поневірятися! Гни спину, заробляй собі на хліб, працею задля вигод людини, що в неї грошей як маку. А вона сидить собі дома у м'якеньких пантофлях!

– Мені за тебе серце болить, Едварде. Але заспокойся, з голоду ми не помираємо, наше чесне ім'я – то вже наше.

– Так, Мері, це найголовніше. Не зважай на мої слова. То просто миттєвий спалах, та й годі. Поцілуй мене... Ну от, тепер усе минуло, я ні на що не скаржуся. Що це в тебе? Якась торби-

на?

І тут дружина повідала йому велику таємницю. На хвилину її слова приголомшили його, а потім він сказав:

– Торбина важить сто шістдесят фунтів? Мері! Отже, в ній со-рок ти-сяч доларів! Подумай тільки! Таж це справжній капітал. А в нас у місті не набереться й десяти чоловік з такими грошми! Дай мені лист.

Він нашвидку перебіг його очима.

– Оце так історія! Про такі небилиці читаєш тільки в романах, в житті вони ніколи не трапляються.– Річардс підбадьорився і навіть повеселішав. Він поплескав свою стареньку дружину по щоці й жартівливо сказав:

– Та ми з тобою багаті, Мері, справжні багаті! Хіба ми не можемо приховати ці гроші, а листи спалити? Якщо той картяр коли-небудь і заявиться сюди розпитувати, ми так на нього холодно і скажемо: «Не розуміємо, про що це ви! Ми бачимо вас уперше і ні про яку торбину з золотом і не чули». Уявляєш, який у нього буде ошелешений вигляд і...

– Ти все жартуєш, а гроші ось де лежать. Незабаром ніч – якраз пора на грабіжників.

– А й правда. Але як же нам бути? Довідатись приватно? Ні, це зіпсує всю романтику. Краще через газету. Подумай тільки, який здійметься галас! У наших сусідів очі рогом полізуть від заздрощів. Адже вони добре знають, що жоден чужинець не довірив би таких грошей нікому іншому місту, крім Гедліберга. Як нам пощастило! Побіжу швидше до редакції, а то буде пізно.

– Стривай... стривай, Едварде! Не лишай мене наодинці з цією торбиною!

Але чоловіка вже й слід загуб. Хоча ненадовго. Мало не біля самого будинку він зустрів видавця газети, всунув йому в руку незнайомцевого листа й сказав:

– Цікавий матеріал, Коксе. Дайте в черговий номер.

– Запізно, містере Річардсе; а втім, я спробую.

Опинившись удома, Річардс знову заходився обмірковувати з дружиною цю знадливу таємницю. Про сон годі було й думати. Насамперед їх цікавило, хто ж дав незнайомцеві двадцять дола-

рів? Виявилося, що відповісти на це запитання було неважко, і обоє в один голос промовили:

– Берклі Гудсон.

– Авжеж, – сказав Річардс, – він міг таке вчинити, це на нього схоже. Іншої такої людини в місті не знайдеться.

– Це всі визнають, Едварде... бодай у глибині душі. Ось уже півроку, як наше місто знову стало самим собою – чесним, обмеженим, по-фарисейському самовдоволеним і тупим.

– Гудсон так і казав про нього до самої смерті, і то прилюдно.

– Так, і його ненавиділи за це.

– Ну, ще б пак! Але він на це не зважав. Кого ще так ненавиділи, як Гудсона? Хіба що преподобного містера Берджеса!

– Берджес на це й заслуговує. Хто тепер піде до нього в церкву? Хоч і поганеньке наше місто, а Берджеса воно розкусило, Едварде! А все-таки дивно, що цей чужинець довіряє свої гроші Берджесові.

– Справді, дивно... А втім... втім...

– Ну от, завів: «Втім, втім!» Ти сам довірився б йому?

– Як тобі сказати, Мері, може, цей чужинець знайомий з ним ближче, ніж ми?

– Від цього Берджес не покращає!

Річардс розгублено мовчав; дружина дивилася йому просто в вічі, чекаючи на відповідь. Врешті він заговорив, але так боязко, ніби знав задалегідь, що йому не повірять.

– Мері, як на правду, то Берджес – непогана людина.

Місіс Річардс явно не сподівалася такої заяви.

– Дурниці! – вигукнула вона.

– Він – непогана людина, я це знаю. Його недолюблюють за ту історію, що набула такого розголосу.

– За ту історію! Ніби того замало було!

– Досить. Цілком досить. Тільки він тут не винен.

– Схаменися, Едварде! Як то не винен, коли всі знають, що винен?

– Мері, присягаюся, він ні в чому не винен.

– Не вірю й ніколи не повірю. Звідки це ти взяв?

– Тоді послухай моє каяття. Мені соромно було, але нічого не вдієш. Про те, що Берджес не винен, ніхто, крім мене, не знав. Я міг би врятувати його, але... але... ти пам'ятаєш, яке обурення панувало тоді в місті... і я... я не наважився. Адже мене тоді б розірвали. Я почував себе негідником, справжнім негідником і все-таки мовчав. Мені просто забракло мужності.

Мері спохмурніла й довго мовчала. Потім заговорила, запинаячись на кожному слові:

– Так, цього, мабуть, не слід було робити... Хоч як там є, але ж громадська думка... доводиться зважати...– Вона зайшла на слизьке і незабаром спинилася, але трохи згодом опанувала себе й повела далі.– Звісно, шкода, але... Ні, Едварде, ми не могли собі цього дозволити. Просто не могли дозволити! Я не благословила б тебе на таке безглуздя!

– Скільки б людей відвернулося від нас, Мері! А крім того... крім того...

– Мене зараз тривожить лише одне, Едварде: що він про нас думає?

– Берджес? Він і не відає, що я міг врятувати його.

– Ох! – полегшено зітхнула дружина.– Як я рада! Коли Берджес ні про що не здогадується... Ну, слава богу! Тепер зрозуміло, чому він такий люб'язний з нами, хоч і не має на те ніяких підстав. Мені вже кілька разів за це й дорікали. Ті самі Вілсони, Віл-кокси та Гаркнеси. Для них немає більшої радості, як сказати: «Ваш друг Берджес», а вони ж чудово знають, як мені це неприємно. І чого він так нас уподобав? Просто не розумію.

– Зараз я тобі поясню. Вислухай ще одну сповідь. Коли все те вийшло на яву і Берджеса вирішено було протягти через усе місто на жердині, мені так стало допікати сумління, що я не витримав, потай пішов до нього і попередив. Він виїхав з Гедліберга й повернувся, коли вже все вщухло.

– Едварде! Якби у місті довідалися...

– Мовчи! Мені й тепер страшно про це подумати. Я пожалкував, що зробив це і навіть тобі нічого не сказав, бо боявся, що ти несамохіть викажеш мене. Тієї ночі я й очей не склепив. Але минуло кілька днів, ніхто ні в чому мене не запідозрив, і я пере-

став розкаюватися в своєму вчинкові. Отож і досі я не каюся, Мері, нітрохи не каюся.

– І я рада: адже над ним хотіли вчинити таку жорстоку розправу! Так, каятися нема в чому. Хоч би там що, а ти мусив це зробити. Але, Едварде, що буде, якщо коли-небудь довідаються?

– Не довідаються.

– Чому?

– Бо всі думають на Гудсона.

– Ну, звісно.

– Адже він справді ні на кого не зважав. Старого Солсбері умовили піти до Гудсона й кинути йому межі очі це обвинувачення. Той розпалився й пішов. Гудсон зміряв його від голови до п'ят, ніби відшукуючи на ньому найбридкіше місце, і сказав: «То ви, значить, від розслідувальної комісії?» Солсбері відповідає, що приблизно так воно й є. «Гм! А що їм треба – подробиці, чи досить буде загальної відповіді?» – «Коли потрібні будуть подробиці, містере Гудсоне, я прийду вдруге, а поки що дайте загальну відповідь».– «Гаразд, тоді скажіть їм, нехай ідуть під три чорти. Гадаю, що така загальна відповідь їх задовольнить. А вам, Солсбері, раджу: коли йтимете по подробиці, прихопіть із собою кошика, щоб було в чому понести додому свої останки!»

– Як це схоже на Гудсона! Я впізнаю його в кожному слові. У цієї людини було лиш одне дошкульне місце: він думав, що кращого порадника, ніж він, на цілому світі немає.

– Але така відповідь, Мері, вирішила все й мене врятувала. Розслідування припинили.

– Господи, та в мене щодо цього жодних сумнівів.

І вони знову палко заговорили про таємничу золоту торбину. Аж от у їхню розмову стали закрадатися паузи – глибокий роздум перепиняв слова. Паузи дедалі частішали. І зрештою Річардс остаточно замовк. Він сидів, неуважно дивлячись собі під ноги, а тоді поволі почав нервово ворухити пальцями в такт своїм неспокійним думкам. Тим часом замовкла і його дружина; всі її рухи теж виказували тривогу.

Нарешті Річардс підвівся й безцільно заходив по кімнаті, куйовдячи обома руками свого чуба, наче людина, якій приснився

поганий сон. Аж ось він, видимо, щось надумав, бо надів, не кажучи ні слова, капелюха і хутко подався з дому.

Дружина його сиділа похмура, поринувши в глибоку задуму, і не помітила, як лишилася сама. Час від часу вона бурмотіла:

– Не введи нас у спок... але ж ми – такі бідні, такі бідні. Не введи нас у... Ох, кому б це зашкодило? Адже ніхто не довідається... Не введи нас у...

Голос її затих. Потім вона звела погляд угору й промовила – перелякано і водночас радісно:

– Пішов! Але, може, вже пізно? Чи ще є час? – і встала з місця, у бентезі то розводячи, то стискаючи руки. Легкий дроз переліг по її тілу, в горлі перехопило, і вона ледь чутно вимовила:

– Нехай господь мені простить! Навіть подумати страшно!.. Але, боже мій, як дивно створена людина... як дивно!..

Вона прикрутила гніт, підійшла навшпиньки до торбини, стала біля неї навколішки і обмацала її ребристі боки, любовно проводячи по них долонями. Жадібний вогник спалахнув у старечих очах. Часом голова їй наморочилась, отямлюючись, Мері бурмотіла:

– Чого ж він не почекав... хоч кілька хвилин?.. Навіщо було так поспішати?

Тим часом Кокс уже повернувся з редакції додому й розповів дружині про цю дивну історію. Обоє жваво заходилися обмірковувати її і вирішили, що в усьому місті тільки небіжчик Гудсон міг подати стражденному незнайомцеві таку щедрю милостиню – двадцять доларів. Запала мовчанка, чоловік і жінка замислились. А потім обох їх охопив неспокій. Нарешті жінка заговорила, ніби сама до себе:

– Ніхто не знає про цю таємницю, крім Річардсів та нас... Ніхто.

Чоловік здригнувся, мовби пробудився зо сну і допитливо глянув на раптово зблідлу дружину. Тоді він нерішуче підвівся, крадькома глянув на свій капелюх, а опісля на дружину, начеб мовчки запитуючи її про щось. Місіс Кокс судомно ковтнула, піднесла руку до горла й замість відповіді тільки кивнула головою. Ще мить – і вона лишилася сама й знову почала щось тихо бур-

мотіти.

А Річардс і Кокс з протилежних кінців міста бігли безлюдними вулицями назустріч один одному. Задихані, вони зіткнулися біля дверей редакції і, хоч було темно, прочитали те, що було написано на обличчі в кожного з них. Кокс прошепотів:

– Крім нас, ніхто про це не знає?

У відповідь також почувся шепіт:

– Ніхто. Даю вам слово, жодна душа!

– Коли ще не пізно, то...

Вони кинулися вгору сходами, але ту ж хвилину з'явився хлопчик-розсильний, і Кокс гукнув його:

– Джонні, це ти?

– Так, сер.

– Не відправляй ранкової пошти... і денної теж. Почекай, доки я не скажу.

– Все вже відправлено, сер.

– Відправлено?

Невимовне розчарування прозвучало у його голосі.

– Так, сер. З сьогоднішнього дня поїзди на Брікстон і далі ходять за новим розкладом, сер. Довелося відправити газети на двадцять хвилин раніше. Я ледве встиг, ще дві хвилини – і...

Не дослухавши його, Річардс із Коксом повернулися й повільно побрели геть. Хвилин десять вони йшли мовчки, а тоді Кокс роздратовано промовив:

– Ніяк не збагну, чому ви так поспішили?

Річардс смиренно відповів:

– Справді, даремно, але знаєте, мені якось не спало тоді на думку... Зате іншим разом...

– «Іншим разом»! Та такого й за тисячоліття більше не трапиться!

Друзі розійшлися, навіть не сказавши «На добраніч», і пригнічено попленталися додому. Жінки кинулися їм назустріч з нетерплячим: «Ну, що?», а прочитавши відповідь у них в очах, сумно похнюпили голови і не домагалися пояснень.

В обох родин почалася сварка і досить запальна, – і було в цьому щось нове: і те й інше подружжя сварилися й раніше, але

щоб так гаряче й запально, то такого ще не бувало. Сьогодні аргументи суперників слово в слово повторювалися в обох домах. Місіс Річардс казала:

– Якби ти зачекав хвилинку, Едварде! Подумав би, що робиш! Але ні, треба було бігти до редакції і роздзвонювати на весь світ!

– У листі було сказано: «Розшукати через газету».

– Ну, то й що? Хіба там не було сказано: «Коли хочете, зробіть це все приватно»? Отак! Чи, може, ні?

– Воно й справді. Але коли я подумав, який здійметься галас і яка то честь для Гедліберга, що чужинець так на нього звирився...

– Ну звісно, звісно. А все-таки тобі слід було б поміркувати трошки, і ти б зрозумів, що того чоловіка не знайдуть: він лежить у могилі й нікого по собі не залишив – ні родича, ні свата. А коли гроші дістануться тим, хто їх потребує, і коли інші від цього не постраждають...

Вона не договорила й залилася слізьми. Річардс сушив собі голову, придумуючи, як її втішити, і, зрештою, спромігся:

– Але ж, Мері! Можливо, це й на краще... авжеж, на краще! Не забувай, що так, мабуть, судилося...

– «Судилося!» Коли людині треба виправдати власну дурість, вона завжди посилається на долю. Та якщо навіть і так – адже гроші потрапили до нас додому, значить, це теж судилося, а ти пішов усупір провидінню! І де в тебе на це право? Це гріх, Едварде, великий гріх! Така самовпевненість не личить скромному, богобоязкому...

– Та ти пригадай, Мері, чого нас усіх у Гедлібергу навчали з дитячих років! Коли можеш зробити чесний вчинок, – не вагайся ні хвилини. Адже це стало нам за другу натуру!

– О, знаю, знаю: повчання, нескінченні повчання в чесності! Нас оберігали від усяких спокус від самої колиски. Але така чесність штучна, вона нетривка, як вода, і не встоїть перед спокусами, – як ми з тобою переконалися сьогодні вночі. Бачить бог, досі я не мала навіть тіні сумніву в своїй закостенілій, непохитній чесності. А тепер... тепер, Едварде, коли перед нами постала

перша справжня спокуса, я переконалася, що чесність нашого міста ламаного шеляга не варта, так само як і моя чесність... і твоя, Едварде. Гедліберг – мерзенне, зашкарубле, фарисейське місто. Єдина його добродетель – це чесність, якою він так уславився і якою так чваниться. Але я певна: якщо одного дня чесність нашого міста буде піддана великій спокусі, то слава його розсиплеться, мов карткова хатка. Ну от, я в усьому призналася, і на серці відразу полегшало. Я – дурисвітка, все життя була дурисвіткою, сама того не відаючи. І нехай мене не називають більше чесною, я цього не втерплю.

– Атож, Мері! Я... я теж так вважаю. Дивно це... Надто дивно! Хто б міг подумати...

Запала тривала мовчанка, обоє замислилися. Нарешті дружина підвела голову й сказала:

– Я знаю, про що ти думаєш, Едварде.

Заскочений зненацька, Річардс зніяковів.

– Мені соромно признатися, Мері, але...

– Не біда, Едварде, і я думаю про те ж саме...

– Сподіваюсь... Ну, то кажи.

– Ти думав, як би то дізнатися, що саме Гудсон сказав чужинцеві?

– Твоя правда! Мені соромно, Мері, я відчуваю себе злочинцем! А ти?

– Ні, мені вже не до того. Нумо, постелімось у вітальні. Треба стерегти торбину. Вранці, коли відчинять банк, віднесемо її туди... Боже мій, боже мій! Яку ми зробили помилку!

Коли постіль у вітальні було постелено, Мері знову заговорила:

– «Сезаме, відкрийся!» Що ж він міг сказати? Як би вгадати ці слова? Та годі, треба лягати.

– І спати?

– Ні, думати.

– Гаразд, будемо думати.

На цей час і подружжя Коксів теж устигло і посваритися, і помиритися, і тепер вони теж лягали спати, вірніше, не спати, а думати, думати, перевертатися з боку на бік і сушити собі голову,

що ж міг сказати Гудсон тому волоцюзі – золоті слова, слова, оцінені тепер в сорок тисяч доларів готівкою!

Міська телеграфна контора працювала тієї ночі довше, ніж звичайно, і то ось із якої причини: випусковий Коксової газети був водночас і місцевим представником «Асошіейтед прес». Точніше сказати, почесним представником, бо його дописи – тридцять слів кожен – якщо й друкувалися, то яких-небудь чотири рази на рік. Але тепер справа була інша. На його телеграму, з повідомленням, що йому пощастило довідатись, надійшла негайна відповідь: «Давайте повністю всіма подробицями тисяча двісті слів».

Неймовірно! Випусковий зробив, як йому було наказано, і став найпопулярнішою особою на всі Сполучені Штати.

Наступного ранку ще перед сніданком ім'я непідкупного Гедліберга було на устах в усій Америці від Монреалю до Максиманської затоки, від льодовиків Аляски до апельсинових гаїв Флориди. Мільйони й мільйони людей обмірковували справу про незнайомця з його золотою торбиною, непокоїлися, чи знайдеться та людина, і нетерпляче чекали подробиць.

II

Вранці Гедліберг прокинувся уславленим на весь світ, здивованим, щасливим і гордовитим. Гордовитим понад усяку міру. Дев'ятнадцятеро його наймаєтніших громадян разом з дружинами потискували одне одному руки, сяяли усмішками, обмінювалися привітаннями й казали, що після такої події у мові з'явиться нове слово «гедліберг», як синонім слова «непідкупний», і що це слово залишиться в словниках навіки. Громадяни щаблем нижчі та їхні дружини поводитись майже так само. Кожне бігло в банк помилуватися на торбину із золотом; опівдні з Брікстона та інших сусідніх міст посунули тлуми заздрісників; надвечір і наступного дня з усіх кінців країни почали прибувати репортери, що хотіли переконатись на власні очі в існуванні торбини, вивідати її історію, описати все заново й зробити нашвидку зарисовки:

самої торбини, будинку Річардсів, будинку банку, пресвітеріанської церкви, баптистської церкви, міського майдану та зали міської управи де мала відбутися процедура передачі грошей законному власникові; з'явилися шаржовані портрети подружжя Річардсів, банкіра Пінкертона, Кокса, випускового, преподобного містера Берджеса, поштмейстера і навіть Джека Голідея – добродушного гульця й нероби, що жив з рибальства та полювання, – приятеля всіх хлопчаків та безпритульних псів у місті. Бридкий маленький Пінкертон з елеюною усмішкою показував торбину всім охочим і радісно потирав свої пухкі ручки, натякаючи і про давнє чесне ім'я Гедліберга, і про те, як він справдив його, і про те, що цей приклад, безперечно, підхопить уся Америка, і він стане новим етапом у справі морального відродження країни... І так далі, і так далі.

Наприкінці тижня піднесення трохи вляглося. На зміну бурхливим гордошам і радощам прийшла твереза, тиха, мовчазна втіха, що не потребує балаканини, – вірніше, почуття глибокого задоволення. Обличчя всіх гедлібержців світилися мирним, безхмарим щастям.

А потім настала поступова зміна, – настільки поступова, що спершу її майже ніхто не помітив, може, навіть зовсім ніхто, окрім Джека Голідея, що завжди все помічав і завжди з усього глузував. Він ніби жартома став закидати, що в декого вигляд уже далеко не такий щасливий, як день-два тому; далі він заявив, що обличчя у них явно смутнішають і тоді, що вигляд у них стає просто кислий; нарешті, він заявив, що загальна задума, неухажливість та кепський настрій досягли таких розмірів, що тепер йому за іграшки залізити до кишені найзажерливішого скнари в місті, не порушивши цим його глибокої задуми.

Голова кожної з дев'ятнадцяти наймаєтніших родин, приблизно водночас лягаючи спати, промовляв – звичайно, разом із зітханням – такі слова:

– І що ж усе-таки сказав Гудсон?

А його дружина, здригаючись, відповідала:

– Облиш! Що за жахливі думки лізуть тобі в голову! Жени їх геть, бога ради!

Однак другого вечора чоловіки знову ставили те саме запитання, і знову чули на нього ту ж саму відповідь. Тільки вже менш сувору.

На третій вечір, охоплені тугою, вони цілком машинально знову ж таки повторювали те саме. Цього – разу і наступного – їхні дружини пом'ялися, ніби хотіли щось сказати, але так нічого й не сказали.

А на п'ятий вечір вони здобулися на слово і з мукою в голосі відповіли:

– О, коли б вже вгадати!

Щоденні Голідеєві жарти ставали чимраз дошкульніші і образливіші. Він снував скрізь, висміюючи Гедліберг – усіх його громадян взагалі і кожного зокрема. Але, крім Голідея, в місті ніхто не сміявся, тільки його сміх лунав серед похмурого мовчання. Хоч би тінь усмішки промайнула в когось на обличчі! Голідей не розлучався з сигарним ящиком на тринозі і, вдаючи з себе фотографа, зупиняв кожного зустрічного, наводив на нього апарат і вигукував: «Увага! Зробіть приємне обличчя!» Але навіть такий веселий дотеп не міг вичавити на похмурих фізіономіях хоча б вимушеної усмішки.

Так збігло три тижні, – до кінця терміну лишався тільки тиждень. Був суботній вечір, саме після вечері. Замість звичайних для передсвяткових вечорів жвавості, веселощів, метушні й біганини на вулицях було тихо й безлюдно. Річардс і його стара сиділи в малесенькій вітальні, обоє нещасні й смутні. Тепер так і минали їхні вечори. Колишне дозвілля – читання вголос, плетіння, мирні розмови, відвідини сусідів – усе це пішло в небуття хто зна й коли... тобто два чи три тижні тому. Ніхто в місті не розмовляв у родинному колі, ніхто не читав уголос, ніхто не ходив у гості – всі сиділи дома, зітхали, думали й мовчали. І намагалися відгадати, що ж сказав Гудсон.

Листоноша приніс лист. Річардс відсутньо поглянув на підпис на конверті і поштовий штампель – те й те було йому незнайоме, – кинув листа на стіл і знову поринув у свої болісні й невеселі думки: «А може, так, – а, може, отак?», снуючи їх далі від того місця, де був зупинився. За дві чи три години його дружина стом-

лено підвелася з місця й попрямувала до спальні, не сказавши чоловікові «На добраніч», – тепер так повелося. Кинувши байдужий погляд на лист, вона розпечатала його й перебігла перші рядки. Річардс сидів у кріслі, уткнувшись підборіддям у коліна. І раптом він почув глухий стук. То впала його дружина. Він кинувся до неї, але вона скрикнула:

– Облиш мене! Боже, яке щастя! Читай листа! Читай!

Річардс так і зробив. Він жадібно пожирав написане, в голові йому поморочилося. Лист прийшов із далекої країни, і в ньому мовилося таке:

“Вн мене не знаєте, але це нічого не важить. Мені треба дещо повідомити вам. Я щойно повернувся додому з Мексики й почув про подію, що трапилася у вашому місті. Ви, звісно, не знаєте, хто сказав ті слова, а я знаю, і, крім мене, не знає ніхто. Сказав їх Гудсон. Ми з ним познайомилися багато років тому. Тієї ночі я був проїздом у вашому місті й зупинився в нього, чекаючи нічного поїзда. Мені довелося почути слова, з якими він звернувся до незнайомця, що перестрів нас на темній вулиці, – то було в Гейд-Елі. Дорогою додому та сидячи в нього й курячи сигари, ми довго обмірковували цю зустріч. За розмовою Гудсон згадував про багатьох ваших земляків – здебільшого в дуже несхвальних виразах. Тільки про двох-трьох він висловився більш-менш доброзичливо – між іншим, і про вас. Підкреслюю: «Більш-менш доброзичливо», але й тільки. Пам’ятаю, як він сказав, що ніхто з громадян Гедліберга не вартий його прихильності – абсолютно ніхто, але нібито ви – мені здається, мова йшла саме про вас, я майже певен у тому, – ви зробили йому якось дуже велику послугу, можливо, навіть не усвідомлюючи всієї її ваги. Гудсон сказав, що якби у нього були великі статки, він залишив би їх вам у спадщину по своїй смерті, а решті громадян – прокляття, всім разом і кожному зокрема. Отже, коли це справді зробили ви, – то ви і є його законний спадкоємець і маєте всі підстави претендувати на торбину з золотом. Покладаючись на вашу честь та сумління – чесноти, здавна властиві всім громадянам міста Гедліберга, – я хочу переказати вам ці слова, будучи переко-

наний, що коли Гудсон мав на увазі не вас, то ви відшукаєте потрібну людину і докладете всіх зусиль, щоб за вищезгадану послугу небіжчик Гудсон віддячив повністю. Ось ці слова: «Ви не така погана людина. Ідіть і спробуйте виправитись».

Говард Л. Стівенсон»

– О Едварде, – гроші наші! Яка радість, яке щастя! Поцілуй мене, любий, бо ми вже й забули, що таке поцілунок. А як вони нам потрібні!.. Я про гроші, звісно... Тепер ти розв'яжешся з Пінкертоном та його банком. Скінчилося твоє рабство! Господи, в мене начеб крила вирости.

Які щасливі хвилини переживало подружжя Річардс, сидячи на дивані та осипаючи одне одного пестощами! Немовби повернулися колишні дні – ті дні, що почалися для них після заручин і тривали без перерви доти, доки незнайомець не приніс до них у хату ці страшні гроші. Трохи перегодом жінка сказала:

– О Едварде! Яке щастя, що ти так прислужився цьому бідолашному Гудсонові! Він мені ніколи не подобався, але тепер я його просто обожнюю. І як це гарно й шляхетно з твого боку, що ти нікому не сказав, ні перед ким не вихвалявся! – А тоді з докором у голосі: – Але мені, дружині, можна ж було розказати?

– Ти знаєш, Мері... я... е-е...

– Годі тобі мекати й заникуватися, Едварде, – розповідай, як це трапилося! Я завжди любила свого чоловіка, а зараз навіть пишаюся ним. Всі думають, що в нас у місті була тільки одна добра й благородна душа, а тепер виявляється, що... Едварде, чому ти мовчиш?

– Я... е-е... я... ні, Мері, не можу!

– Не можеш? Чому не можеш?

– Бачиш... він... він... він... я дав слово, що я... мовчатиму.

Дружина зміряла його поглядом від голови до п'ят і з притиском промовила:

– Дав його слово? Едварде, навіщо ти мені це кажеш?

– Мері, невже ти думаєш, що я здатний брехати?

Хвилинку місіс Річардс мовчала, суплячи брови, а тоді взяла чоловіка за руку й сказала:

– Ні... ні. Ми й так зайшли надто далеко... Боронь нас боже від цього. Ти за все своє життя не вимовив жодного брехливого слова. Але тепер... тепер, коли руйнуються основи всіх основ, ми... ми...– Вона затнулася, але за хвилинку опанувала себе і повела далі вривчастим голосом: – Не введи нас у спокусу!.. Ти дав слово, Едварде? Гаразд! Не будемо більше про це! Ну от, усе й минулося. Розвеселися, зараз не час супитися!

Едвардові було не так-то легко це зробити, бо думки його блукали далеко: він силкувався пригадати, яку ж послугу зробив Гудсонові.

Подружжя не склепило очей майже всю ніч. Мері – щаслива й заклопотана, Едвард – заклопотаний, але далеко не такий щасливий. Мері планувала, на що вона пустить ці гроші. Едвард намагався пригадати послугу, зроблену Гудсонові. Спершу його мучило сумління – адже він збрехав Мері!.. Якщо тільки то була брехня... Після тривалих міркувань він вирішив: «Ну, припустимо, що брехня. Що тоді? Невже це має якесь значення? Хіба ми не брешемо у вчинках? А коли так, навіщо остерігатися брехливих слів? Взяти хоча б Мері. Що вона робила, доки він, як чесна людина, бігав виконувати доручену йому справу? Бідкалася, що вони не знищили листа й не заволоділи грішми! То невже крадіжка краща від брехні?»

Питання про брехню відступило в тінь. На душі стало спокійніше. На передній план вийшло інше: чи й справді зробив він Гудсонові якусь послугу? Адже ж ось свідчення самого Гудсона, повідомлене в листі Стівенсона. Кращого свідчення й не потрібно – факт можна визнати за встановлений. Авжеж-бо! Отже, з цим питанням теж покінчено. Ні, не зовсім. Він поморщився, згадавши, що цей невідомий містер Стівенсон був не зовсім певен, чи цю послугу зробив чоловік на ім'я Річардс, чи хтось інший... а до того ж – о господи! – він покладається на його порядність! Йому, Річардсові, надається право вирішувати самому, хто мусить одержати гроші. І містер Стівенсон не має сумніву, що коли Гудсон казав про когось іншого, то він, Річардс, із властивою йому чесністю заходиться шукати справжнього добродія. Це нелюдяно – ставити людину в таке становище. Невже Стівенсон не міг

написати напевно? Навіщо йому треба було вплутувати сюди свої здогади?

Дальші міркування. Чому Стівенсонові запало в пам'ять прізвище Річардс, а не якийсь інше? Це нібито переконливий доказ. Авжеж-бо, переконливий! Доказ щодалі ставав усе більш переконливий і, зрештою, перетворився на прямий і безперечний. І тоді чуття підказало Річардсові, що оскільки факт доведено, на цьому треба зупинитися.

Тепер він більш-менш заспокоївся, хоч одна маленька подробиця все ж не сходила йому з думки. Він зробив Гудсонові послугу, це факт, але яку саме? Треба пригадати – він не засне, доки не пригадає, – а тоді можна буде вже й зовсім заспокоїтись. І Річардс усе сушив собі голову. Він придумав багато всяких послуг, більш чи менш імовірних. Але все це було ні те ні се – кожна здавалась надто дрібною, не вартою тих грошей і майна, яке Гудсон хотів заповісти йому. Та й те, що він узагалі не міг пригадати, щоб Гудсон будь-коли користувався з його послуг. Ні, справді, – чим можна прислужитися людині так, щоб вона раптом відчула до тебе вдячність? Врятувати її душу? А й справді! Так, тепер він пригадав, як одного разу вирішив був повернути Гудсона на добру стежку, і трудився над цим... Річардс хотів сказати: три місяці, але після тривалих міркувань три місяці всохли спершу до місяця, потім – до тижня, потім – до одного дня, і зрештою, від них зовсім нічого не лишилося. Авжеж, тепер він пригадав з неприємною виразністю, як Гудсон послав його під три чорти й порадив не пхати носа до чужого проса. Він, Гудсон, бачте, не вельми хотів потрапити в царство небесне у гурті з усіма іншими громадянами Гедліберга!

Отже, таке припущення не ствердилося – Річардсові не пощастило врятувати Гудсонову душу. Річардс зажурився. Але за кілька хвилин йому спало на думку: може, він урятував Гудсонове майно? Ні, дурниці! У Гудсона й не було ніякого майна. Врятував йому життя? От що! Авжеж-бо! Як це йому раніше не спало на думку! Тепер-то він на правильному шляху. І Річардсова уява запрацювала на повний хід.

Протягом двох нестерпних годин він тільки й робив, що ря-

тував Гудсонові життя. Він визволяв його з скрутних – а іноді й небезпечних ситуацій. І щоразу все сходило гладенько... до певної межі. Тільки-но він остаточно переконував себе, що воно так було насправді, як раптом не знати звідки вихоплювалась якась прикра дрібниця і руйнувала все. Скажімо, рятування утопленика. Він кинувся у воду й на очах у величезної юрби, що плескала йому, витяг непритомного Гудсона на берег. Все йшло чудово, але ось Річардс почав пригадувати цю подію у всіх її подробицях, і на нього наринув цілий рій зовсім убивчих суперечностей: у місті знали б про таку подію, і Мері знала б, та у його власній пам'яті вона сяяла б, наче маяк, а не крилася б десь у закутку невідразним натяком на якусь незначну послугу, що її він зробив, може, навіть «не усвідомлюючи її значення». І тут Річардс пригадав, до речі, що він узагалі не вміє плавати.

Ага, ось що він не завважив із самого початку: це повинна бути така послуга, яку він зробив, «можливо, навіть не усвідомлюючи її значення». Ну що ж, це набагато полегшує справу – тепер буде не так важко копатися в пам'яті. І справді, через кілька хвилин він таки докопався.

Чимало років тому Гудсон мав одружитися з однією славною, гарненькою дівчиною на ймення Ненсі Гюїт, але в останню хвилину шлюб чомусь розладнався, дівчина померла, а Гудсон так і лишився парубкувати і з часом перетворився на старого буркотуна й ненависника всього роду людського. Незабаром по смерті дівчини у місті встановили цілком певно – в усякім разі, так здавалося громадянам, – що в жилах її була домішка негритянської крові. Річардс довго міркував над цим і, зрештою, йому здалося, ніби він згадав усі обставини, які мали зникнути з його пам'яті за давністю літ. Йому стало здаватися, що про негритянську домішку довідався не хто інший, як він, і він таки оповістив місто про своє відкриття, та що Гудсонові так і було сказано. Отже, він урятував Гудсона від одруження з нечистокровою дівчиною, – і це й є та сама послуга, «ціну якій важко і скласти», певніше, не усвідомлював, що це можна назвати послугою. Але Гудсон знав їй ціну, знав, яка йому загрожувала небезпека, і зійшов у могилу, відчуваючи вдячність до свого рятівника й шкодуючи, що не може

лишити йому спадщини.

Тепер усе стало на свої місця, і що більше розумував Річардс, то виразніше окреслювалася перед ним та давня історія. І, нарешті, коли він, заспокоєний і щасливий, скрутився калачиком, збираючись заснути, все постало перед ним так виразно, мовби сталося тільки напередодні. Він навіть пригадав, що Гудсон колись дякував йому за цю послугу.

Тим часом Мері встигла витратити шість тисяч доларів на спорудження будинку для себе й свого чоловіка та на купівлю нових виступців у дарунок пасторові і спокійно заснула.

Того ж самого суботнього вечора листоноша вручив по листу й іншим маєтним громадянам міста Гедліберга, – всього листів було дев'ятнадцять. Серед них не було й двох однакових конвертів. Адреси теж були написані різною рукою. Що ж до змісту, то він збігався слово в слово, за винятком одної деталі: всі вони були точним відповідником листа, надісланого Річардсові, аж до почерку та підпису «Стівенсон», тільки замість прізвища «Річардс» у кожному з них стояло прізвище одного з вісімнадцяти інших адресатів.

І цілу ніч вісімнадцять наймаєтніших громадян міста Гедліберга робили те саме, що й їхній земляк Річардс: напружували всі свої розумові здібності, щоб пригадати, яку таку послугу зробили вони, самі того не відаючи, Берклі Гудсонові. Робота ця була, правду кажучи, не з легких, проте вони її успішно виконали.

І поки вони відгадували цю загадку, що було таки важкувато, їхні дружини розтринькували гроші, що було аж ніяк не важко. З сорока тисяч, що лежали в торбині, дев'ятнадцять дружин витратили за одну ніч в середньому по сім тисяч кожна, що становило в цілому сто тридцять три тисячі доларів.

Наступний день приніс Джекові Голідею велику несподіванку. Він помітив, що обличчя дев'ятнадцяти найперших громадян Гедліберга та їхніх дружин знову повняться мирним, безтурботним щастям. Голідей не знав, що й думати, він не міг винайти нічого такого, що зіпсувало б чи хоча б порушило цей загальний блаженний стан духу. Настала і його черга зазнати неласки долі. Всі його здогади при перевірці виявилися необгрунтовані. Спі-

ткавши місіс Вілкокс, обличчя якої світилося німим захватом, Голідей мовив сам собі: «Не інакше, як у них кішка окотилася!» – і пішов довідатись у куховарки, чи так воно й справді. Аж воно зовсім ні. Куховарка теж помітила, що її господиня чомусь радіє, але причини не знала. Коли Голідей прочитав такий самий захват на фізіономії Пузанка Білсона (так його прозвали в місті), він вирішив, що хтось із Білсонових сусідів зламав собі ногу, але проведенне розслідування спростувало цей здогад. Стриманий захват на фізіономії Грегорі Ейтса міг означати лише одне: померла його теща. Знову помилка! А Пінкертон... Пінкертон, певно, несподівано для самого себе одержав від когось десять центів боргу, коли вже втратив на те надію. І так далі, і таке інше. В деяких випадках здогади Голідея так і лишилися здогадами, в інших помилковість їхня була цілком безперечна. Зрештою, Джек дійшов такого висновку: «Як там не крути, а підсумок такий: дев'ятнадцять гедліберзьких родин тимчасово опинилися на сьомому небі. Пояснити це ніяк не можу, знаю лише те, що господь бог сьогодні явно припустився якогось недогляду у своєму господарстві».

Якийсь архітектор і будівничий із сусіднього штату ризикнув відкрити невеличку контору в цьому глухому місті. Його вивіска висіла вже цілий тиждень – і хоч би тобі один клієнт! Архітектор зажурився і вже почав жалкувати, що приїхав сюди. І враз усе перемінилося. Дружини двох майновитих громадян Гедліберга – спершу одна, тоді друга – шепнули йому:

– Зайдіть до нас наступного понеділка, а поки що тримайте це в таємниці. Ми думаємо будуватися.

У той день архітектор одержав одинадцять запрошень. Того ж вечора він написав доньці, щоб вона порвала зі своїм нареченим-студентом і підшукувала собі вигіднішу партію.

Банкір Пінкертон та кілька найзаможніших громадян подумували про вілли за містом, але ще вичікували. Люди такого штибу школи не скажуть «гоп», доки не перескочать.

Вілсони задумали щось грандіозне – костюмований бал. Не зв'язуючи себе обіцянками, вони повідомляли по секрету всіх знайомих про свої плани й додавали: «Якщо бал відбудеться, ви,

звісно, одержите запрошення». Знайомі дивувалися й говорили між собою: «Ця злиденна голота, ці Вілсони збожеволіли! Хіба вони спроможні влаштувати бали?» Деякі жінки із числа тих дев'ятнадцятих поділилися з чоловіками такою думкою: «Це навіть на краще. Ми почекаємо, доки вони проваляться зі своїм убогим балом, а потім влаштуємо такий, що вони луснуть від здрощів!»

Дні минали, а шалені витрати в рахунок майбутніх статків невблаганно росли, ставали дедалі безглуздішими й нестримнішими. Було ясно, що кожна з дев'ятнадцяти родин прихитриться не тільки розтринькати ті сорок тисяч доларів ще до того, як їх одержить, а й влізе в борги. Деякі шаленці не обмежувалися самими планами на майбутнє, а й розкидалися грішми в кредит. Вони грали на біржі, купували землю, ферми, дорогі туалети, коней і багато чого іншого. Вносили завдаток, а на решту суми видавали векселі з оплатою на десятий день. Але незабаром настало протверезіння, і Голідей помітив, що на багатьох обличчях з'явився вираз гарячкової тривоги. І він знов розводив руками, не знаючи, чим це пояснити. Кошенята у Вілкоксів не могли виздихати з тієї простої причини, що вони ще не народилися, ніхто не зламав собі ноги, тещ начебто теж не поменшало. Одне слово, нічого не трапилося, і таємниця лишається таємницею.

Дивувався не тільки Голідей, а й превелебний Берджес. Останні дні за ним невідступно стежили й усюди його підстерігали. Коли він лишався сам, до нього тут-таки підходив хтось із тих дев'ятнадцяти родин, потай всовував у руку конверт, шепотів: «Розпечатайте в управі у п'ятницю ввечері» – і з винуватим виглядом зникав. Берджес гадав, що претендентів на торбину буде не більше одного – та й то навряд, оскільки Гудсон помер. А про таку кількість йому навіть і на думку не спадало. І коли довгождана п'ятниця настала, в руках у нього опинилось дев'ятнадцять конвертів.

III

Будинок міської управи ніколи ще не мав такого пишного вигляду. Підвищення в кінці зали було врочисто прикрашене прапорами; прапори звисали з хорів; прапори висіли на стінах; прапорами були повиті колони. І все це для того, щоб вразити уяву приїжджих, а їх, як сподівалися, буде дуже багато, і серед них же чимало представників преси. Зала була переповнена. Постійних крісел було чотириста дванадцять, і всі зайняті; до них довелося додати ще шістдесят вісім приставних. На сходинок до підвищення теж сиділи люди. Найпочеснішим гостям з приїжджих відвели місця на самому підвищенні. Там-таки, за поставленими півколом столами, засідало ціле військо спеціальних кореспондентів, що прибули з усіх кінців країни. Місто ніколи ще не бачило на своїх зборах такої пишної публіки. То тут, то там видніли дорогі вбрання, хоч декому з дам вони личили, як корові сідло. В усякім разі, така була думка гедлібержців, нехай навіть певного мірою упереджена, бо місто знало, що ці дами вперше в житті повдягали такі вбрання.

Золоту торбину поставили на маленький столик на краю підвищення так, щоб усі могли її бачити. Більшість присутніх розглядала торбину, згораючи від заздрощів, пускаючи слину від заздрощів, сумуючи від заздрощів. Меншість, що складалася з дев'ятнадцяти подружжів, поглядала на неї ніжно, по-хазяйському, а чоловіча половина цієї меншості повторювала подумки зворушливі слова подяки, що їх вона мала незабаром експромтом виголосити у відповідь на оплески та поздоровлення всієї зали. Вони раз у раз виймали з жилетної кишені папірця й потай заглядали в нього, щоб освіжити свій експромт у пам'яті.

Присутні, як то водиться, перемовлялися між собою, – адже без цього не обійдешся. Однак, тільки-но превелебний містер Берджес підвівся з місця й поклав руку на торбину, в залі запала цілковита тиша. Містер Берджес ознайомив збори з цікавою історією торбини, потім дуже тепло заговорив про ту цілком заслужену репутацію, що Гедліберг давно здобув собі своєю бездоганною чесністю, якою він має повне право пишатися.

– Ця репутація,– вів далі містер Берджес,– наш справжній скарб, що волею провидіння незмірно виріс у ціні, бо недавні події принесли Гедлібергу широку славу, прикували до нього погляди всієї Америки і, сподіваймося, зроблять його ім'я на віки вічні символом непідкупності. (*Оплески*). Хто ж буде оберігачем цього неоціненного скарбу? Вся наша громада? Ні! Відповідальність має бути персональна, а не загальна. Віднині кожен з вас берегтиме наш скарб і нестиме персональну відповідальність за його цілісність. Чи виправдаєте ви – нехай кожен скаже за себе – це високе довір'я? (*Бурхливе: «Виправдаємо!»*) Тоді все гаразд. Заповідайте ж свій обов'язок своїм дітям і дітям дітей ваших. Тепер чеснота ваша бездоганна – подбайте ж про те, щоб вона лишилася бездоганною й надалі. Тепер немає серед вас людини, яка, піддавшись злій намові, простягла б руку до чужого centa. Не позбавляйте ж себе духовної краси! («Ні! Ні!») Тут не слід порівнювати наше місто з іншими містами, які часто ставляться до нас неприязно. У них – одні звичаї, у нас – інші. Тож задовольнімося своєю долею. (*Оплески*). Я закінчую. Ось тут, під моєю рукою ви бачите красномовне свідчення ваших заслуг. Воно походить від чужинця, і завдяки йому про наші заслуги почує тепер увесь світ. Ми не знаємо, хто він, але від вашого імені, друзі мої, я висловлюю йому подяку і прошу підтримати мене.

Весь зал підвівся, як один чоловік, і стіни здригнулися від грому вітальних вигуків. Потім усі знову посідали на свої місця, а містер Берджес витяг із кишені сурдута конверт. Присутні, затамувавши подих, стежили, як він розпечатав його і витяг звідти аркуш паперу. Поволі й виразно містер Берджес прочитав те, що там було написано, а зала зачудовано вслухалася в цей таємничий документ, кожне слово якого було на вагу золота:

– Я сказав нещасному чужинцеві таке: «Ви не така вже погана людина. Ідіть і спробуйте виправитись»».– І, прочитавши це, Берджес повів далі: – Зараз ми дізнаємось, чи збігається зміст оголошеної записки з тією, що в торбині. А коли це так – в чому я не маю ніякого сумніву,– то торбина з золотом перейде у власність нашого співгромадянина, який віднині правитиме в очах нації за символ чесноти, що принесла місту Гедлібергові всена-

родну славу... Містера Білсона!

Публіка вже приготувалася вибухнути громом оплесків, але замість того заціпеніла, ніби спаралізована. Мить-другу в залі стояла глибока тиша, потім по лавах пробіг шепіт. Розрізнити можна було приблизно таке:

– Білсон? Ну, це вже занадто! Двадцять доларів чужинцеві чи й будь-кому, і щоб таке зробив Білсон? Розкажіть про це своєму батькові!

Але тут у зборів знову забило дух від несподіванки: виявилося, що водночас із дияконом Білсоном, який стояв, смиренно схиливши голову, в одному кінці зали – в другому кінці в такій самій позі стояв Вілсон. На якусь мить у залі запанувала розгублена мовчанка. Спантеличені були всі, а дев'ятнадцятеро пар, крім того, ще й обурювалися.

Білсон і Вілсон обернулися й оглянули один одного від голови до п'ят. Білсон ущипливо запитав:

– Чому, власне, встали ви, містере Вілсоне?

– Тому, що маю на це право. А може, ви зробите таку ласку й поясните, чому встали ви?

– З величезним задоволенням. Тому, що то була моя записка.

– Зухвала брехня! Її написав я!

Тут уже заціпенів сам превелебний містер Берджес. Він ошелешено переводив погляд з обличчя на обличчя і, видимо, не знав, як поведися. Присутні зовсім розгубилися. Раптом адвокат Вілсон сказав:

– Я прошу голову оголосити підпис під цією запискою.

Голова опам'ятався й прочитав:

– Джон Вортон Білсон.

– То як? – вигукнув Білсон.– Що ви на це скажете? Як поясните ви своє самозванство й цим зборам, що їх ви так образили?

– Пояснень не діждетесь, сер! Я привселюдно звинувачую вас у тому, що ви викрали мою записку у містера Берджеса, зняли з неї копію й приклали свого підписа. Інакше вам не пощастило б дізнатись про ці слова. Крім мене, їх ніхто не знає – жодна людина!

Становище ставало скандальним. Всі з жалем побачили, що

стенографи черкають, мов божевільні. Чути було голоси: «До порядку! До порядку!» Містер Берджес постукав молоточком по столі й сказав:

– Не забуваймо про чемність! Виникло явне непорозуміння, та й годі. Якщо містер Вілсон давав мені листа – а тепер я пригадую, що так воно й було, – значить, лист у мене.

Він вийняв з кишені ще одного конверта, розпечатав його, перечитав записку й кілька хвилин мовчав, не приховуючи свого подиву й занепокоєння. Тоді машинально розвів руками, хотів щось сказати й запнувся на півслові. Почулися крики:

– Читайте вголос, вголос! Що там написано?

І тоді Берджес почав, насилу повертаючи язиком, ніби вві сні.

– *«Я сказав нещасному чужинцеві таке: «Ви не така погана людина. (Всі здивовано втупилися очима в Берджеса). Ідїть і спробуйте виправитись».* (Шепїт: «Дивовижно! Що це означає?») Внизу підпис, – сказав голова, – *Терлоу Дж. Вілсон.*

– Ось бачите! – вигукнув Вілсон. – Тепер усе ясно. Я так і знав, що мою записку було вкрадено!

– Вкрадено?! – заволав Білсон. – Я вам покажу, як мене...

Голова. Спокійно, панове, спокійно! Сїдайте обидва, прошу вас!

Вони скорилися, обурено трясучи головами та бурмочучи щось собі під нїс. Публіка була ошелешена, – така-бо чудна історія! Як же тут вчинити?

І раптом з мїсця підвівся Томсон. Томсон був шапкар. Йому дуже хотїлося належати до числа дев'ятнадцятьох, але така честь була надто велика для власника маленької майстерні. Він сказав:

– Пане голово, дозвольте мені звернутися до вас із запитанням: невже обидва добродїї мають рацію? Змїркуйте самі, сер, чи могли б вони звернутися до чужинця з однаковїсїнькими словами? На мїй погляд...

Але його перебив кушнїр. Кушнїр був незадоволений. Він вважав, що йому сам бог велїв зайняти мїсце серед тих дев'ятнадцятьох, але вони його нїяк не визнавали. Тому він поводився безцеремонно і вислови не дуже добирав.

– Не в тому рїч. Такий збїг може трапитися двїчі за сто лїт.

Що ж до решти, то дозвольте не повірити. Щоб хто-небудь з них подав жебракові двадцять доларів?! (*Грім оплесків*).

Вілсон. Я подав!

Білсон. Я подав!

Вони обидва стали викривати один одного в крадіжці записки.

Голова. Тихше! Сідайте обидва, прошу вас. Обидві записки весь час були при мені.

Чийсь голос. Чудово! Тоді більше й говорити нічого!

Кушнір. Пане голово! По-моєму, тепер усе ясно: один з них заліз до другого під ліжку, підслухав розмову між чоловіком і жінкою й вивідав їхню таємницю. Я б не хотів бути занадто різким, але нехай мені дозволено буде сказати, що вони обидва на таке здатні. (Голова: «Закликаю вас до порядку!») Беру своє зауваження назад, сер, але тоді давайте повернемо справу так: якщо один з них підслухав, як другий говорив своїй дружині ці слова, то ми його тут-таки й викриємо.

Голос. Яким чином?

Кушнір. Дуже просто. Записки не збігаються слово в слово. Ви б і самі це помітили, якби прочитали їх відразу одну за одною, а не захопилися сваркою.

Голос. То в чому ж різниця?

Кушнір. В записці Білсона є слово «вже», а в другій – нема.

Голоси. А й справді!

Кушнір. Отже, коли голова оголосить записку, що лежить у торбині, ми довідаємося, хто з цих двох шахраїв... (Голова: «Закликаю вас до порядку!») Хто з цих двох пройдисвітів... (Голова: «Ще раз – до порядку!») Хто з цих двох добродіїв (*Сміх, оплески*)... заслуговує на титул найпершого безчесного брехуна, вихованого нашим містом, яке він зганьбив і яке тепер задасть йому бобу! (*Бурхливі оплески*).

Голос. Розв'яжіть торбину!

Містер Берджес зробив у торбині надріз, застромив туди руку й витяг конверт. У конверті було запечатано два складених навпіл аркушики. Він сказав:

– Один з написом: «Не оголошувати доти, доки голова не

ознайомиться з усіма надісланими на його ім'я повідомленнями, якщо такі будуть». Другий має заголовок: «Матеріали для перевірки». Дозвольте мені зачитати цю записку. В ній сказано таке:

«Я не вимагаю, щоб першу половину фрази, яку сказав мені мій благодійник, було наведено точно, бо в ній не було нічого особливого, і її легко можна було забути. Але останні слова настільки значні, що їх важко не запам'ятати. Якщо їх буде передано неправильно, значить, людина, що претендує на одержання спадщини, бреше. Мій благодійник попередив мене, що він рідко дає будь-кому поради, а якщо вже дає, то тільки першорядні. Потім він сказав таке – і ці слова ніколи не зітруться мені з пам'яті: *«Ви не така погана людина...»*

Півсотні голосів. Правильно! Гроші належать Вілсонові! Вілсон! Вілсон! Нехай виголосить промову!

Всі посхоплювалися з місць і, скупчившись круг Вілсона, тиснули йому руки й осипали палкими поздоровленнями, а голова стукав молоточком по столі й голосно закликав збори:

– Увага, панове, увага! Будьте ласкаві, дайте ж мені дочитати!

Коли тишу було відновлено, він повів далі:

– *«Ідіть і спробуйте виправитись, а ні, то – пригадаєте моє слово – настане день, коли гріхи зведуть вас у могилу, і ви потрапите в пекло або в Гедліберг. Перше – краще».*

В залі запанувала зловісна тиша. Обличчя громадян затуманили хмарки гніву, але трохи згодом хмарки ці розвіялися, і крізь них стали пробиватися глузливі посмішки. Пробивалися вони так настирливо, що стримати їх було неймовірно важко. Репортери, громадяни міста Брікстона та інші гості нахилили голови, затуляли обличчя руками й задля пристойності вживали героїчних зусиль, щоб не зареготатися. І тут, ніби навмисне, тишу порушив громовий голос – голос Джека Голідея:

– Оце так справді першорядна порада!

Тепер не втримався ніхто – зареготали і свої, і чужі. Містер Берджес – і той втратив свою поважність. Побачивши це, збори визнали себе остаточно звільненими від потреби стримуватися і охоче скористалися з такого потурання. Реготали довго, реготали

зі смаком, реготали від щирого серця. Згодом регіт поволі ущу-хнув. Містер Берджес поновив свої спроби заговорити, публіка встигла сяк-так витерти очі – і раптом знову вибух реготу, за ним ще, ще.... Зрештою Берджесові дали змогу звернутись до зборів з такими вагомими словами:

– Навіщо нам дурити себе? Перед нами постало дуже важли-ве питання. Порушено честь нашого міста, його славне ім'я – під загрозою. Розходження в одному слові, виявлене в записках, що їх подали містер Білсон і містер Вілсон, вже саме по собі – серйо-зна річ, оскільки свідчить про те, що один з цих добродіїв зробив крадіжку...

Обидва згадані добродії сиділи похнюплені, пригнічені й приголомшені, але останні слова Берджеса справили на них вра-ження електричного струму, і вони посхоплювалися з місць.

– Сідайте! – суворо мовив голова, і обидва покірно сіли.– Як я вже сказав, перед нами дуже важливе питання, але досі це тор-калося лише одного з них. Однак справа ускладнилася, бо тепер небезпека загрожує честі їх обох. Може, мені слід піти далі й ска-зати, неминуча небезпека? Обидва вони пропустили в своїх від-повідях найважливіші слова.

Берджес замовк. Він вичікував, намагаючись, щоб ця багато-значна мовчанка справила належне враження на публіку. Тоді заговорив знову.

– Пояснити такий збіг можна тільки одним. Я запитую обох добродіїв, що це було: потаємна змова? Погодження?

По рядах пролетів тихий шепіт, значення якого було безпе-речне, вплили, мовляв, обидва!

Білсон, що не звик виплутуватися з таких критичних ситуа-цій, зовсім скис. Але з Вілсона недурно ж був правник. Блідий і збентежений, він насилу підвівся на ноги й заговорив:

– Прошу збори вислухати мене з усією можливою поблажли-вістю, оскільки я мушу дати дуже прикре для мене свідчення. З бодем скажу я те, що треба сказати, бо це завдасть непоправної шкоди містерові Білсону, якого я досі поважав і шанував, твердо вірячи, як і всі ви, що його не звабить ніяка спокуса. Але коли йдеться про честь, то я мушу говорити – говорити з усією щирі-

стю. Хоч і сором, але мушу. І – тут я особливо сподіваюсь на вашу поблажливість – я сказав чужинцеві всі ті слова, які наведено в його листі, включаючи й лайливе зауваження. (Хвилювання в залі). Прочитавши газетну публікацію, я згадав їх і вирішив заявити про свої домагання на торбину з золотом, бо вона за правом належить мені. Тепер прошу вас: зверніть увагу на таку обставину і зважте її як слід. Вдячність цього незнайомця була безмежна. Він не знаходив слів для висловлення її і говорив, що коли в нього буде якась змога віддячити мені, то він віддячить столицею. Тепер дозвольте спитати вас: чи міг я сподіватися, чи міг я думати, чи хоча б уявити собі на хвилинку, що така вдячна людина відплатить своєму благодійникові чорного невдячністю, навівши в листі й це зовсім недоречне зауваження? Підготувати мені пастку! Виставити мене підлим брехуном, що звів наклеп на своє рідне місто! І де? В залі нашого зібрання, перед лицем усіх моїх співгромадян! То було б безглуздо, ні на що не схоже! Я не мав сумніву, що він примусить мене повторити для випробування лише першу половину фрази, повну зичливості до нього. Бувши на моєму місці, ви міркували б так само. Хто б міг сподіватися на таку підступність від людини, що її ви не тільки нічим не скривдили, але навіть вчинили їй добро? Ось чому я з повним довір'ям, ні хвилини не вагаючись, написав лише початок фрази, закінчивши її словами: «Ідіть і спробуйте виправитись», і поставив унизу свій підпис. Тієї хвилини, коли я хотів покласти записку в конверта, мене викликали з контори. Записка лишилася лежати на столі.– Він замовк, поволі обернувся до Білсона і, перемовчавши, заговорив знову: – Прошу зважити на таку обставину: трохи згодом я вернувся і побачив містера Білсона, що саме виходив з моєї контори. (Хвилювання в залі).

Білсон схопився з місця й крикнув:

– Це брехня! Це підла брехня!

Голова. Сідайте, сер! Слово має містер Вілсон.

Друзі посадили Білсона і почали його заспокоювати. Вілсон вів далі:

– Такі факти. Мою записку було перекладено на друге місце. Я не надав цьому ніякого значення, гадаючи, що її здуло вітром.

Мені й на думку не спало запідозрити містера Білсона у тому, що він дозволив собі прочитати чужого листа. Я думав, що чесна людина не здатна на такі вчинки. І коли мені буде дозволено висловити свої міркування з цього приводу, то, по-моєму, тепер ясно, звідки взялося зайве слово «вже»: містера Білсона підвела пам'ять. Я – єдина людина в усьому світі, що може пройти цю перевірку, не вдаючись до брехні. Я скінчив.

Що інше може так одурманити мозок, перевернути догори дном усі думки, що склалися раніше, скаламутити почуття публіки, що не звикла до викрутасів та хитрощів випробуваних балакунів, як спритно побудована промова?

Вілсон сів на місце переможцем. Його останні слова викликали грім оплесків, друзі кинулися поздоровляти його й тиснути руки, а Білсонові не дали навіть рота розкрити. Голова стукав, молоточком по столу й закликав публіку:

– Засідання триває далі, панове, засідання триває далі!

Коли, нарешті, в залі більш-менш затихло, шапкар підвівся з місця й сказав:

– Що ж тут «тривати», сер? Треба вручити гроші – і край.

Г о л о с и . Правильно! Правильно! Вілсоне, виходьте!

Ш а п к а р . Пропоную прокричати трикратне «гіп-гіп ура!» на честь містера Вілсона – символа тих чеснот, які...

Йому не дали договорити. Під оглушливе «ура!» й несамовитий стук молоточка голови зборів кілька громадян, що не тямалися від захвату, витягли Вілсона на плечі до одного з його приятелів, досить високого на зріст, і вже рушили тріумфальним походом до підвищення край зали, але тут голові пощастило перекричати всіх.

– Тихше! На свої місця! Ви забули, що треба прочитати ще один документ!

Коли тиша відновилася, Берджес узяв зі стола другого листа, хотів був прочитати його, але роздумав і натомість сказав:

– Я зовсім забув! Спершу треба оголосити всі вручені мені записки.

Він вийняв із кишені конверт, розпечатав його, витяг звідти записку і, мигцем перебігши її, чомусь дуже здивувався. Потім

довго тримав листок у простягненій руці, придивляючись до нього і так і сяк...

Чоловік з двадцять-тридцять дружно крикнули:

– Що там таке? Читайте вголос! Уголос!

І Берджес прочитав – поволі, ніби не вірячи своїм очам:

– «Я сказав чужинцеві таке... (Голоси: «Це ще що таке?»)... Ви не така погана людина... (Голоси: «Оце-то чортovinня!») Ідіть і спробуйте виправитись». (Голоси: «Ой! Не можу!») Підписано: «Банкір Пінкертон».

Тут у залі знялося щось неймовірне. Такі бурхливі веселоці могли б довести людину розсудливу до сліз. Ті, хто вважав, що це їх не стосується, вже не сміялися, а ридали. Репортери, що корчилися з реготу, виводили такі карлючки у своїх записниках, яких не розібрав би ніхто в світі. Собака, що спав в кутку, прокинувся й заходився з переляку гавкати. Серед загального шуму й галасу чулися найрізноманітніші вигуки:

– Щодалі все більш багатіємо – вже два Символи Непідкупності, окрім Білсона!

– Три! Пузанка теж туди! Знайте, мовляв, наших!

– Правильно! Білсона обрано!

– А Вілсон, бідолаха – його обікрали зразу двоє!

Могутній голос. Тихше! Голова виловив іще щось із кишені!

Голоси. Ура! Щось новеньке? Вголос, вголос!

Голова (читає). «Я сказав чужинцеві...» – і так далі. «Ви не така погана людина. Ідіть...» – і так далі. Підпис: «Грегорі Ейтс».

Ураган голосів. Чотири Символи! Ура Ейтсові! Ну ж бо далі!

Збори не тямалися від захвату і не бажали пропускати жодної нагоди, щоб повеселитися. Кілька пар з числа дев'ятнадцятьох попідводилися бліді й засмучені і почали пробиратися до виходу поміж лавами, але почулося десятки зо два голосів:

– Двері! Замкнути двері! Непідкупні й кроку звідси не ступлять! Всі на місця!

Волю публіки було виконано.

– Виловлюйте з кишені все, що там є. Вголос! Вголос!

Голова виловив іще одну записку, і вуста його знову вимовили знайомі слова:

- «Ви не така погана людина...»
- Прізвище! Прізвище! Як прізвище?
- Л. Інголдсбі Сарджент.
- П'ятеро обранців! Символ на символі! Далі! Далі!
- «Ви не така погана...»
- Прізвище! Прізвище!
- Ніколас Вітворт.
- Далі! Ми слухаємо! От так символічний час!

Хтось підхопив дві останні фрази (випустивши слово «так») і заспівав їх на мотив чарівної арії з опери «Мікадо»:

Не бійся кохать, дівчат цілувать...

Збори взялися захоплено вторити солістові, і якраз вчасно хтось придумав другий рядок:

Та ось що ще треба повік пам'ятать...

Всі проревли його гучними голосами. Тут-таки готовий був і третій рядок:

Наш Гедліберг, брате, святий аж до п'ят...

Проревли і цей рядок. І не встигла завмерти остання нота, як Джек Голідей виразним голосом підказав зборам прикінцеве:

А гріх там – лиш символ, і край!..

Ці слова проспівано було з особливим запалом. Потім радісне зібрання з величезним піднесенням виконало весь куплет двічі вряд і на завершення тричі по тричі прокричали «гіп-гіп ура!» на честь «непідкупного Гедліберга» і всіх тих, хто сподобився високого звання «Символа його непідкупності». Громадяни почали знову вимагати:

– Далі! Далі! Читайте далі. Все прочитайте, все, що там є!

– Правильно! Читайте! Ми здобудемо собі невмирущу славу!

Чоловік десять повставали в різних кінцях зали і висловили протест. Вони казали, що цю комедію затіяв якийсь безпутній жартівник, що це ображає цілу громаду. Підпис, безперечно, під-роблено.

– Сідайте! Сідайте! Годі! Самі себе виказали! Ваші прізвища теж будуть там!

– Пане голово, скільки у вас таких конвертів?

– Разом з розпечатаними – дев'ятнадцять.

Грім глузливих оплесків.

– Може, всі вони повідають однакову таємницю? Пропоную оголосити кожен підпис і, крім того, зачитати перших п'ять слів.

– Підтримую пропозицію!

Пропозицію було проголосовано й ухвалено одностайно. І тоді бідолаха Річардс підвівся з місця, а разом з ним підвелась і його старенька дружина. Вона стояла, понуривши голову, щоб ніхто не бачив її сліз. Річардс узяв дружину під руку й заговорив тремтячим голосом:

– Друзі мої, ви знаєте нас обох – і Мері, і мене... все наше життя пройшло у вас перед очима. І мені здається, що ми заслужили на вашу симпатію й повагу...

Містер Берджес перепинив його:

– Дозвольте, містере Річардсе. Це все правильно, що ви кажете. Місто знає вас обох. Воно прихильно ставиться до вас, поважає вас, ще й більше – любить, шанує...

Пролунав голос Голідея:

– Оце ще одна першорядна істина! Коли збори погоджуються з головою, нехай підтвердять його слова. Встаньте! А тепер «гіп-гіп ура!» – хором!

Всі як один встали й повернулися лицем до подружжя. В повітрі, мов лапятий сніг, замиготіли носовички і гримнули щирі вітальні вигуки.

– Я хотів сказати, – вів далі голова, – що всі ми знаємо ваше добре серце, містере Річардсе, але тепер не час виявляти милосердя до винних. (Вигуки: «Правильно! Правильно!») З ваших очей

видно, що саме ви збираєтеся з властивою вам великодушністю просити, але я нікому не дозволю заступатися за цих людей...

– Але я хотів...

– Містере Річардсе, сядьте, прошу вас. Нам ще треба проглянути решту записок – хоча б із почуття звичайної справедливості щодо викритих осіб. Тільки-но з цим буде покінчено, ми вас вислухаємо, – повірте моєму слову.

Г о л о с и . Правильно! Слушно каже голова. Перепиняти читання не можна! Далі! Прізвища! Прізвища! Збори так ухвалили!

Стареньке подружжя нехотя опустилося на свої місця, і Річардс прошепотів дружині:

– Тепер почнуться муки чекання. Коли всі довідаються, що ми збиралися просити тільки за самих себе, – буде ганьба, неймовірна ганьба!

Голова почав оголошувати далі прізвища, і веселоці в залі спалахнули з новою силою.

– «Ви не така погана людина...» Підпис – Роберт Дж. Тітмарш.

– «Ви не така погана людина...» Підпис – Еліфалет Вікс.

– «Ви не така погана людина...» Підпис – Оскар Б. Уайлдер.

І враз у чийсь голові сяйнула блискуча ідея: звільнити голову від читання перших п'яти слів. Голова скорився – і не можна сказати, щоб неохоче. Далі він виймав чергову записку з конверта й показував її зборам. І всі дружним хором проспівували перші п'ять слів (їх не дуже бентежило те, що цей речитатив скидався на дуже знайомий церковний гімн): «Ви не та-ака-а по-га-а-на лю-ди-на-а...» Потім голова говорив: «Арчібальд Вілкокс». І так далі, і так далі, одне прізвище за іншим.

Радість публіки дедалі зростала. Всі відчували від цієї процедури величезне задоволення, окрім бідолашних дев'ятнадцятьох. Коли-не-коли, як оголошувалося чиєсь особливо блискуче ім'я, збори змушували голову зачекати, доки не проспівують від початку до кінця всю сакраментальну фразу, включаючи слова: «...і ви потрапите в пекло або в Гедліберг. Перше – кра-а-ще». В таких екстрених випадках співи завершувалися громоподібним і протяжним «Амі-інь!».

Непрочитаних записок лишалося все менше й менше. Нещасний Річардс лічив їх, здригаючися щоразу, коли голова оголошував прізвище, подібне до його прізвища, і з хвилюванням та острахом чекав ганебної хвилини, коли йому доведеться разом з Мері підвестись і закінчити свою оборонну промову словами:

«...Досі ми не зробили нічого паганого і скромно йшли своїм шляхом. Ми бідаки, і обое – старі. Ні дітей, ні рідні у нас немає, нема від кого чекати будь-якої допомоги. Спокуса була велика, і ми перед нею не встояли. Підвівшись уперше, я хотів був у всьому відверто покаятися й просити, щоб моє ім'я тут не вимовлялося привселюдно. Нам здавалося, що ми цього не переживемо... Мені не дали договорити. Що ж, це – справедливо: ми мусимо прийняти муку разом з усіма іншими. Нам дуже тяжко... Досі нашого ймення не могли зганьбити будь-чий вуста. Згляньтеся на нас... в ім'я нашого чесного минулого. Все у ваших руках, – будьте ж милосердні й полегшіть тягар нашої ганьби».

Але саме в ту мить Мері, помітивши якийсь далекий, відсутній погляд чоловіка, легенько підштовхнула його ліктем. Зібрання тягло своє: «Ви не та-ака по-га-а-на...» – і так далі.

– Готуйся! – прошепотіла вона. – Зараз – наша черга. Вісімнадцять він уже прочитав.

– Далі! Далі! – залунало звідусіль.

Берджес опустил руку в кишеню. Старі, тремтячи, аж попідводилися зі своїх місць. Берджес пошукав у кишені й сказав:

– Виявляється, я прочитав уже всі.

У старих ноги підкосилися з подиву й радощів. Мері прошепотіла:

– Дякувати богам, ми врятовані! Він загубив нашу... Та мені тепер і сотні таких торбин не потрібно!

Зібрання знов затягло пародію на арію з «Мікадо», проспівало її тричі підряд з дедалі більшим запалом, і, дійшовши востаннє до прикінцевого рядка:

А гріх там – лиш символ, і край!..–

всі повставали з місць. Співи завершилися оглушливим «гіп-

гіп ура!» на честь «кришталеві чесності Гедліберга та вісімнадцяти її «символів», що здобули собі безсмертя».

Слідом за цим підвівся лимар містер Вінгейт і запропонував прокричати «ура!» на честь «найпоряднішої людини в місті, єдиного з іменитих його громадян, котрий не зазіхнув на ці гроші, – на честь Едварда Річардса».

«Гіп-гіп ура!» пролунало із зворушливою одностайністю. Тоді хтось запропонував обрати Річардса «Єдиним оборонцем та Символом священної віднині гедліберзької традиції», щоб він міг безстрашно дивитись у вічі всьому світові.

Пропозиції не було потреби навіть ставити на голосування. І знову проспівали чотиривірш на мотив арії з «Мікадо», закінчивши його трохи інакше:

Один там лиш символ, і край!..

Настала тиша. Потім почувся голос:

– А кому ж дістанеться торбина?

Кушнір (*уципливо*). Це вирішити неважко. Гроші треба поділити порівну між вісімнадцятьма «Непідкупними», кожен з яких дав стражденному незнайомцеві по двадцять доларів, та ще й цінну пораду на додачу. Щоб пропустити повз себе цю довгу процесію, незнайомцеві потрібно було принаймні двадцять дві хвилини. Загальна сума внесків – триста шістдесят доларів. Тепер вони, звісно, хочуть одержати свої грошки назад – разом з відсотками. Всього – сорок тисяч доларів.

Численні голоси (*глузливо*). Правильно! Поділити! Згляньтеся на бідних, не мучте нещасних!

Голова. Тихше! Пропоную заслухати останній документ. Ось що в ньому сказано: «Коли претендентів не буде (*збори відповіли дружним стогоном*), розв'яжіть торбину й передайте гроші на схов найвидатнішим громадянам міста Гедліберга (*вигуки: «Ого!»*), щоб вони їх на свій розсуд витратили на підтримання шляхетної репутації вашої громади – репутації, що ґрунтується на непідкупній чесності («Ого!»), якій імена та діяння цих громадян нададуть нового блиску». (*Бурхливий вибух глузливих опле-*

сків). Здається, все. Ні, ще постскриптом: «Громадяни Гедліберга! Не намагайтеся відгадати задану вам загадку – відгадати її неможливо. (Сильне хвилювання). Не було ні бідолашного чужинця, ні милостині в двадцять доларів, ні напутніх слів. Все це вигадки. (Загальний гомін подиву й захвату). Дозвольте мені розповісти вам одну історію, – це забере небагато часу. Якимсь я був проїздом у вашому місті, і мене тяжко й зовсім незаслужено образили. Інший на моєму місці вбив би одного чи двох з вас – і на тому б заспокоївся, але, як на мій смак, то була б надто ординарна помста, та ще й недостатня, бо мертві не страждають. Вбити вас усіх я не міг, та й не могло б це задовольнити людину з такою вдачею, як у мене. Я хотів би заподіяти шкоди кожному чоловікові в цьому місті і кожній жінці, але збавити не тіло їхнє і майно, а їхню пиху – найвразливіше місце всіх слабких та дурних людей. Отже, я замаскувався, повернувся сюди й почав вивчати вас. Гра була легка. У вас була давня репутація чесного міста, і, звісно, ви пишалися нею – то був скарб із скарбів, зіниця вашого ока. Але досить мені було завважити, що ви дбайливо й ретельно уникаєте і намагаєтеся усунути зі шляху дітей ваших усі спокуси, – я вже знав, як саме я здобуду перемогу. Вам, простакам, невідомо, що найвразливіша з усіх вразливих речей – це чеснота, не загартована на вогні. Я склав план, склав список імен. Мій план полягав у тому, щоб спокусити непідкупний Гедліберг, зробити брехунами й злодіями якусь півсотню бездоганних чоловіків і жінок, які зроду в житті не промовили жодного брехливого слова, не вкрали жодного цента. Я боявся Гудсона. Він і народився, і виховувався не в Гедліберзі. Я боявся, що коли я почну проводити в життя свій план, почну розсилати свої листи, ви скажете: «Гудсон – єдина людина між нами, яка могла б подати бідоласі двадцять доларів» – і не підете на мою принаду. Але бог прибрав Гудсона; тоді я зрозумів, що план мій – здійснений, і почав розкидати свої тенета. Можливо, – гадав я, – мені не впіймати всіх тих людей, яким я розсилаю вигадану таємницю, але впіймаю більшість їх, коли я справді розгадав природу Гедліберга. (Голоси: «Правильно! Він упіймав їх усіх!») Я був певен, що ці людяці не захочуть розминутися з картярськими грішми. Сподіваюся, що мені

на віки вічні пощастило приборкати вашу пиху й навіяти на Гедліберг нову славу, яка теж довіку залишиться за ним і прогрімить на весь світ. Якщо мені пощастило – відкрийте торбинку і створіть Комітет пропаганди та охорони репутації Гедліберга».

Ураган голосів. Відкрийте торбину! Відкрийте торбину! Всі вісімнадцятеро вперед! Комітет пропаганди традицій! Вперед, непідкупні!

Голова розкрив торбину, витяг звідти жменю чималих жовтих блискучих кружалець, зважив їх на долоні, пильно приглянувся до них...

– Друзі, це просто позолочені свинцеві кружечки!

Громовий вибух радощів був відповіддю на цю новину, а коли голоси трохи вщухли, кушнір гукнув:

– Право старшинства в цій справі належить містерові Вілсону. Він – голова Комітету пропаганди традицій. Я пропоную, щоб він виступив наперед і одержав гроші.

Сотні голосів. Вілсон! Вілсон! Вілсон! Промову! Промову!

Вілсон (*голосом, що тремтів від люті*). Дозвольте мені сказати, і задалегідь вибачте мені: «Хай будуть прокляті ці гроші».

Голос. А ще баптист!

Голос. Лишається сімнадцятеро «Символів». Вперед, панове, одержуйте свої гроші!

Настала пауза, – відповіді не було.

Лимар. Пане голово, у нас від усієї недавньої аристократії лишилася єдина чиста душа. Вона терпить нестатки й заслуговує на допомогу. Я пропоную доручити Джекові Голідею зараз пустити з аукціону всі оці позолочені двадцятидоларові монети й одержану таким чином суму віддати єдиній праведній людині, яку Гедліберг щиро шанує, – Едвардові Річардсу.

Пропозицію було ухвалено з великим ентузіазмом, собака теж був за неї. Лимар почав з долара, громадяни міста Брікстона та представники Барнема розпочали запеклу боротьбу. Присутні гучно вітали кожну надбавку. Збудження щохвилини зростало, присутні в запалі все сміливіше давали нову ціну, і вона стрибнула від долара до п'яти, далі до десяти, до двадцяти, до п'ятдесяти, до ста, далі...

На початку аукціону Річардс тужливо прошепотів своїй дружині:

– О Мері, чи можемо ми таке дозволити? Це... це... розумієш... Це визнання чеснот... свідчення чистоти характеру... і... і чи можемо ми дозволити?.. Чи не краще мені встати і... Мері, що нам робити?.. Як ти гадаєш?..

Голос Голідея. П'ятнадцять доларів!.. П'ятнадцять доларів за торбину... Двадцять!.. Ага, дякую... Тридцять... Дякую ще раз... Тридцять, тридцять... Здається, я не помилився, сорок? Сорок! Більше, панове, більше!.. П'ятдесят. Дякую, благородний римлянин! П'ятдесят... п'ятдесят! Сімдесят!.. Дев'яносто... Чудово! Давайте більше, більше!.. Сто двадцять... Сто сорок. Дуже добре!.. Півтора ста!.. Двісті!.. Чудово! Чи я правильно почув – дв... Дякую! Двісті п'ятдесят!..

– Нова спокуса, Едварде, – я вся тремчу... Нам тільки-но пощастило уникнути лиха. Це повинно застерегти нас від...

– Мені почулося шістсот?.. Дякую!.. Шістсот п'ятдесят, шістсот п'я... Сімсот.

– І все-таки, Едварде, подумай... Ніхто не подо...

– Вісімсот доларів!.. Ура! Хто дає дев'ятсот?.. Містер Парсонс, мені почулося... Дякую... Дев'ятсот!.. Ця чудова торбина з чистим свинцем коштує всього дев'ятсот доларів, позолота й усе... Що? Тисяча?.. Красенько вам дякую!.. Хтось сказав тисячу сто?.. Торбина, найзнаменитіша на всі Сполу...

– О Едварде (*чути ридання в голосі*), ми такі бідні!.. Але... Але... Роби як знаєш... як знаєш.

І Едвард зійшов з прямого шляху... тобто залишився на тому самому місці, вже не дослухаючись до свого переможеного обставинами сумління.

Тим часом за подіями цього вечора з видимою цікавістю стежив один незнайомиць, що мав вигляд аматора-детектива, перевдягненого отаким собі англійським графом з роману. На його обличчі був вираз задоволення, і перебіг його думок зводився приблизно до такого:

«Ніхто з тих вісімнадцятьох не бере участі в аукціоні, і це не гаразд, я мушу вжити якихось заходів, бо інакше вистава втра-

тять драматичну єдність. Вони повинні купити торбину, яку намагалися вкрати; вони повинні заплатити велику ціну – серед них є й багаті. І ще одне: я помилився, вважаючи, що всі гедлібержці однакові. Людина, що довела мою помилку, повинна одержати винагороду за чийсь рахунок. Бідолашний старий Річардс присоромив мене; він чесна людина... Я не розумію, як це сталося, але правди ніде діти. Він зумів виграти, і виграш належить йому. Так нехай же росте ціна торбини. Він не справдив моїх надій, але... нехай буде так».

Незнайомиць далі стежив за ходом аукціону. Після тисячі доларів надбавки почали швидко зменшуватись. Він чекав і стежив. Ось уже один учасник змагання вибув, за ним – другий, третій. Тоді він сам накинув ціну. Коли надбавки впали до десяти доларів, він додав п'ять; хтось накинув ще три долари. Він зачекав хвилинку, накинув п'ятдесят доларів, і торбина дісталася йому за тисячу двісті вісімдесят два долари. В залі вибухнули схвальні вигуки, що враз і змовкли, коли незнайомиць підвівся з місця й підніс руку.

– Я хочу щось сказати – власне, хочу просити у вас ласки. Я торгую рідкісними речами і маю зв'язки з особами, що цікавляться нумізматикою, в усіх країнах світу. Я міг би заробити на цій торбині – такій, як вона є, як вона лежить перед вами, – але є спосіб (коли ви на нього погодитеся) зробити кожна з цих свинцевих двадцятидоларових монет такої самої вартості, як монети із справжнього золота і навіть дорожче. Дайте тільки мені свою згоду, і я віддам частину свого зиску вашому містерові Річардсу, чию невразливу чесність так справедливо й щиро визнано сьогодні; його частка становитиме десять тисяч доларів, і я вручу йому гроші завтра. (*Бурхливі оплески в залі*).

Слова «невразлива чесність» змусили Річардсів густо зашарітися, однак це їм не пошкодило, будши оцінене як вияв скромності.

– Якщо мою пропозицію буде прийнято більшістю голосів, тобто двома третинами, – я вважатиму це за санкцію вашого міста, і мені більше нічого не треба. Всяка рідкісна річ стає дорожчою, коли має якусь емблему, що підвищує інтерес до неї і звер-

тає на неї увагу. Отже, коли ви дасте мені свій дозвіл вибити на кожній з цих фальшивих монет імена вісімнадцяти добродіїв, які...

Дев'ять десятих аудиторії дружно підвелось зі своїх місць – включаючи і собаку – і пропозицію було прийнято під бурхливі оплески та сміх.

Потім усі посідали, а «символи», за винятком «доктора» Клея Гаркнеса, посхоплювались і почали енергійно протестувати проти такої наруги, загрожуючи, що...

– Я прошу не загрожувати мені, – спокійно сказав незнайомець. – Я знаю свої законні права, і криком мене не візьмеш. (*Оплески*).

Він сів. «Доктор» Гаркнес вирішив скористатися з нагоди. Він був однією з двох найзаможніших осіб у місті, другою після Пінкертона. Гаркнес мав щось на зразок золотих розсипів. Інакше кажучи, фабрику ходових патентованих ліків. Він був кандидатом до міської управи від однієї партії, а Пінкертон – від другої. Боротьба точилася завзята, запекла і день за днем усе більш розпалювалася. Обидва були дуже ласі до грошей; кожен з них купив по великій ділянці землі з певною метою: повз місто мала пройти нова залізниця, і кожному з них кортіло пройти в управу, щоб скерувати ту залізницю в бажаному для себе напрямку – адже один якийсь голос міг вплинути на наслідки голосування і на долю майна! Ставка була чимала, але Гаркнес був сміливий спекулянт. Він сидів поруч із незнайомцем. Нахилившись до нього в той момент, коли решта «символів» звеселяла зібрання своїми закликами та протестами, Гаркнес пошепки спитав:

- Яка ваша ціна за торбину?
- Сорок тисяч доларів.
- Я дам вам двадцять!
- Ні.
- Двадцять п'ять?
- Ні.
- А як скажу тридцять?
- Ціна – сорок тисяч доларів, жодного цента менше.
- Гаразд. Даю. Я буду у вас у готелі о десятій годині ранку.

Мені б не хотілося, щоб про це довідались. Я хочу поговорити з вами сам на сам.

– Дуже добре.

Незнайомець підвівся і звернувся до присутніх:

– Вже нерано. Промови цих добродіїв не позбавлені певного інтересу і навіть блиску. Однак, з вашого дозволу, я хочу залишити зібрання. Дякую вам за ту велику ласку, яку ви виявили, задовольнивши моє прохання. Я попрошу голову залишити торбину до завтра у себе і передати оці три п'ятсотдоларові асигнації містерові Річардсу.

Гроші було передано голові.

– О дев'ятій годині я зайду по торбину, а об одинадцятій занесу решту до десяти тисяч доларів містерові Річардсу додому. На добраніч!

І він вийшов, залишивши присутніх галасувати, веселитися, співати під скавучання собаки уривки з «Мікадо» та пісні: «Ви не та-а-ка пога-ана люди-на,– амінь!»

IV

Удома Річардси мусили до самої півночі приймати поздоровлення. Нарешті вони лишилися самі. Вигляд у них був трохи сумний, вони сиділи мовчки й усе думали. Аж ось Мері зітхнула й промовила:

– Як ти гадаєш, нам є за що докоряти собі, Едварде, чи не дуже? – і її неспокійний погляд зупинився на столі, де лежали три прикрославні асигнації, що їх недавні відвідувачі розглядали й мацали з такою святоблivityстю.

Едвард відповів не зразу. Зітхнувши, він нерішуче сказав:

– А що ми могли зробити, Мері? Так нам, мабуть, судилося... як і всьому на світі.

Мері звела погляд на нього й пильно дивилася деякий час йому в лице, але він не зустрівся поглядом з нею. Помовчавши, вона промовила:

– Я думала, що вислухувати поздоровлення завжди приємно.

Але... мені тепер здається... Едварде...

- Що таке?
- Ти залишишся в банку?
- Н-ні...
- Відмовишся від посади?
- Вранці... подам заяву...
- Так, напевно, буде краще.

Річардс схилив голову на руки й пробурмотів:

- Раніш я не боявся пропускати гроші тисяч людей через свої руки, але тепер, Мері, я так стомився, так стомився...
- Лягаймо хіба спати.

О дев'ятій годині ранку незнайомиць зайшов по торбину й одвіз її до готелю. О десятій Гаркнес мав із ним приватну розмову. Незнайомець зажадав і одержав п'ять чеків на столичний банк – «на пред'явника» – чотири по півтори тисячі доларів кожен, і один на тридцять чотири тисячі доларів. Один з дрібних чеків він поклав у гаманець, а решту, на суму в тридцять вісім тисяч п'ятсот доларів, запечатав у конверт і додав до чеків записку, написану вже після того, як Гаркнес пішов. Об одинадцятій годині він постукав у двері будинку Річардсів. Місіс Річардс поглянула у шпарину між віконницями, тоді вийшла й узяла конверт від незнайомця, що зник, не сказавши й слова. Вона повернулася розчервоніла й непевна в ногах. Важко дихаючи, вона промовила:

- Я певна, що впізнала його! А вчора ввечері мені все здавалося, неначебто я його десь уже бачила.
- Це той, що приніс сюди торбину?
- Я майже певна цього.
- Отже, це той Стівенсон, що йому так пощастило обвести круг пальця найвизначніших громадян нашого міста за допомогою фіктивної таємниці. Тепер, якщо він прислав чеки замість грошей, виходить, що він і нас обкрутив, хоч ми вже думали, що уникли цього. Я вже почав був заспокоюватися після вчорашнього вечора, а зараз від одного погляду на цей конверт відчуваю нудоту. Він не дуже товстий; вісім тисяч п'ятсот доларів навіть у найбільших банкнотах мали б бути грубші, ніж цей конверт.

– Едварде, а чому тобі не до вподоби чеки?

– Чеки, що їх підписав Стівенсон! Я б не відмовився взяти вісім тисяч п'ятсот доларів, якби вони були в банкнотах... бо це, очевидно, так нам судилося, Мері... але в мене ніколи не вистачило б духу... Заплатити комусь чеками, підписаними цим згубним іменням, я і спробувати б не наважився. То була б пастка. Цей чоловік хотів спіймати мене, однак, ми якось того уникнули; а тепер він намагається зробити те в інший спосіб. Якщо це – чеки...

– Ох, Едварде, який жах! – вона показала чеки й заплакала.

– Кинь їх у вогонь! Швидше! Не піддаваймося спокусі! Це – пастка, щоб люди з нас сміялися, як сміялися з тих... дай мені, коли ти сама не наважуєшся!

Він схопив їх, намагаючись затиснути в руці, доки дійде до грубки. Але він був людина, він був касир і він зупинився на хвилинку, щоб глянути на підпис. І мало не зпепритомнів.

– Дмухни на мене, Мері, дмухни на мене! Це те саме, що й справжнє золото!

– О, як чудово, Едварде! Але чому?

– Їх підписав Гаркнес! Що тут за нова таємниця, Мері?

– Едварде, ти гадаєш...

– Поглянь сюди... Глянь на них! Півтори тисячі... півтори... півтори... тридцять чотири тисячі... тридцять вісім тисяч п'ятсот доларів! Мері, торбина не варта була й дванадцяти доларів, а Гаркнес, очевидно, заплатив за неї, як за золото...

– І ти гадаєш, усе це має бути наше... замість десяти тисяч?

– Та нібито так. Чеки виписано «на пред'явника».

– А це добре, Едварде? Навіщо це так?

– Гадаю, для того, щоб ми одержували гроші десь в іншому банку. Можливо, Гаркнес не хоче, щоб про це знали. А це що? Записка?

– Так, вона була тут разом з чеками.

Записка була написана рукою Стівенсона, але без підпису. Там було сказано:

«Я помилився. Вашій чесності не страшна ніяка спокуса. Я був іншої думки про вас, але я помилявся й щиро прошу виба-

чити мені. Я поважаю вас – від щирого серця. Це місто не гідне цілувати краї вашої поли. Шановний добродію, я заклався був сам із собою, що у вашому самовдоволеному місті є дев'ятнадцятеро чоловік, яких можна спокусити, я програв. Візьміть ви граш – у вас на це повне право».

Річардс глибоко зітхнув і промовив:

– Здається, що записку писано вогнем, так вона пече. Мері, я знову нещасний...

– Я теж... Ох, боже мій, я...

– Ти тільки подумай, Мері: він вірить у мою чесність!

– Замовкни, Едварде! Я не можу більше!

– Якби ці чудові слова були заслужені, Мері, – а бог відає, як я вірив, що достойний їх, – здається, я віддав би за ці слова всі сорок тисяч. А цей папірець, дорожчий за золото і самоцвіти, зберігав би довіку. Але тепер він буде нам вічним докором, Мері!

І він кинув записку у вогонь.

Невдовзі прийшов посильний і приніс конверт.

Річардс вийняв звідти записку й прочитав. Записка була від Берджеса.

«Колись у скрутну хвилину ви врятували мене. Я врятував вас учора ввечері. Для цього я мусив збрехати, але жертву цю я приніс охоче, з наказу вдячного серця. Ніхто в цьому місті не знає так добре, як я, що ви чудова, добра й шляхетна людина. В глибині серця ви не можете поважати мене, добре знаючи, в чому мене звинувачують, але я прошу вас принаймні повірити, що я – людина вдячна. Це полегшить мені мій тягар,

Берджес»

– Ми врятовані ще раз! Але якою ціною! – Він кинув і цю записку у вогонь. – Я волів би... я волів би краще вмерти, Мері... я волів би покинути це все...

– Ох, гіркі дні, гіркі дні настали, Едварде. Ці удари – хоча й від благородної руки – такі жорстокі, такі часті!

За три дні до виборів кожен з двох тисяч виборців одержав на пам'ять подарунок – знамениту фальшиву монету. На одному боці монети вибито було слова: «Я сказав бідолашному чужинце-

ві...» На другому боці було: «Йдіть і спробуйте виправитись. Пінкертон».

Таким чином усе сміття, зібране під час небаченої гри, було висипано на голову одної-єдиної людини й це мало жахливий ефект: вибухла нова хвиля сміху, скерована проти Пінкертона, а Гаркнесові дісталася легка перемога.

Протягом доби після того, як Річардси одержали чеки, їхнє сумління трохи заспокоїлося. Старе подружжя визнало за краще примиритися, забути вчинений ними гріх. Але їм ще судилося відчувати, яка то жахлива річ – гріх, який ось-ось мають викрити. Оновлений гріх ще відчутніший та тяжчий.

Ранішня проповідь у церкві була на старий копил – давно відомі слова про давно відомі речі; парафіяни чули їх уже тисячі разів, і, втративши давно будь-яку гостроту й будь-який сенс, ці проповіді радше наганяли на них сон.

Але тепер було інакше: кожне слово проповіді звучало як обвинувачення, скероване проти людей, винних у смертних гріхах.

Після церкви вони насилу втекли від юрби поздоровників і подалися додому, спонукувані неясним, непевним і невиразним передчуттям біди. Ненароком вони побачили містера Берджеса, що завертав за ріг. Він не відповів на їхній уклін. Він просто їх не помітив, хоч вони того не знали. Про що свідчила така поведінка? Вона свідчила... вона свідчила... про чимало всяких страшних речей. Може, він дізнався, що Річардс міг обілити його від підозри в давно минулих гріхах, – і спокійно вичікує нагоди, щоб звести з ним рахунки. Пойняті розпачем, удома вони уявили собі, що їхня служниця могла підслухати, як Річардс розповідав дружині, що знав про причетність Берджеса; далі Річардс почав пригадувати, ніби він ту мить чув там шелест жіночої сукні; трохи згодом він уже був певний, що чув той шелест. Вони вирішили покликати під якимсь приводом Сару, щоб поглянути їй у вічі: якщо вона справді виказала їх містерові Берджесу, з її поведінки це було б знати. Вони поставили їй кілька запитань – запитань настільки випадкових, пустих і безцільних, що дівчина подумала, чи не збожеволіли старі з радощів, діставши несподіване багатство; гострі й підозріливі погляди в її бік остаточно збентежили

служницю, і це вирішило справу. Сара зашарілася й так зникла, що старі побачили в цьому виразні ознаки її провини: вона шпигує за ними, вона виказала їх. Лишившись знову на самоті, вони заходилися зіставляти до купи різні обставини, що не мали одна до одної жодного відношення, і дійшли жахливих висновків. Уявивши собі найгірше, Річардс ураз так зітхнув, що дружина спитала:

– Ой, що таке?.. Що таке?

– Записка... Берджесова записка! Її стиль такий саркастичний! Тепер я це добре бачу! – Він процитував: «В глибині душі ви не можете поважати мене, добре знаючи, в чому мене звинувачують...» – О, тепер це цілком ясно, боже мій! Він знає те, що знаю я! Ти бачиш, як хитро побудовано фразу? То була пастка... І я в неї потрапив, мов дурень, Мері...

– Ох, який жах! Я знаю, що ти хочеш сказати... Він не повернув тобі твого листа...

– Ні... він тримає його в себе, щоб було чим занастити нас... Мері, деяким особам він уже виказав мене... я знаю... я добре знаю і... Пам'ятаєш, як на нас дивилися в церкві? Ага, – він не відповів на привітання, – він знав, що робить!

Вночі викликали лікаря. А вранці всюди розійшлася новина, що подружжя Річардсів тяжко захворіло: на старих вплинули гостре збудження, спричинене несподіваною спадщиною, привітання, хвилювання останнього часу, – так сказав лікар. Місто щиро вболівало за ними, бо ці старі були єдині чесні люди, які ще лишилися в місті.

Минуло два дні, й новини погіршали. Старі марили й поводитися дуже дивно. Сиділки запевняли, що Річардс показував чеки... на вісім тисяч п'ятсот доларів? Ні, на величезну суму – на тридцять вісім тисяч п'ятсот доларів! Як можна було пояснити таке надзвичайне щастя?

Згодом сиділки розповіли про ще дивніші новини. Вони вирішили були захвати чеки, щоб часом хто не вкрав. Але, понишпоривши під подушками хворих, вони переконалися, що чеки зникли. Річардс сказав:

– Не чіпайте подушки. Чого вам треба?

– Ми думали, що чеки б краще...

– Ви їх більш ніколи не побачите: я їх знищив. Їх приніс сатана. Я бачив на них пекельне тавро, і я знаю, що мені їх прислано, аби спокусити мене на гріх.

Далі він почав верзти таке, що й зрозуміти було неможливо, і згадати страшно, – до того ж лікар звелів їм мовчати про це.

Річардс сказав правду: чеків більше ніхто ніколи не бачив.

Але одна сиділка, певно, пробалакалася вві сні, бо днів за два про марення хворого довідалося все місто; вони були й справді дивні. Виходило, що Річардс теж претендував на торбину і що Берджес спершу це приховав, а тоді по-зрадницькому виказав його.

Запитували у Берджеса – він уперто все заперечував. Він ще сказав, що не гаразд надавати такої ваги маренню хворої старої людини, до того ж навіть божевільної. Однак підозра ця була в усіх на вустах.

Минуло ще день чи два – і заговорили про те, що місіс Річардс, марячи, слово в слово повторює чоловікові слова. Підозра знову спалахнула й виросла до цілковитого переконання, аж урешті віра співгромадян у чистоту єдиного недискредитованого іменитого громадянина стала згасати.

Минув ще тиждень – і знову новина: старі помирають... В передсмертну годину свідомість Річардса прояснилася, і він послав по Берджеса. Берджес сказав:

– Залиште нас на самоті. Я гадаю, він хоче мені щось сказати без свідків.

– Ні, – заперечив Річардс, – я хочу, щоб були свідки. Я хочу, щоб ви всі чули мою сповідь, – я хочу померти як людина, а не як собака. Я вважав себе чесним, як і всі, але та чесність була штучна; і, як і всі, я не встояв перед спокусою. Я підписався під брехнею, коли претендував на жалюгідну торбину. Містер Берджес не забув, яку послугу я зробив йому колись, – і з почуття вдячності він приховав мого листа й урятував мене. Ви всі знаєте, в чому його обвинувачувано багато років тому. Мої свідчення – і тільки мої – могли б підтвердити його непричетність, та я вчинив як боягуз і не врятував його від ганьби...

– Ні, ні, містере Річардсе... Ви...

– Моя служниця викрила йому мою таємницю...
– Ніхто нічого мені не викривав.
– ... і тоді він вчинив так, як вчинив би кожен на його місці: він пошкодував, що колись урятував мене й викрив мене... як я й заслуговував.

– Ніколи! Присягаюся!

– Але я від щирого серця прощаю йому все!

Палкі протести Берджеса були марні, небіжчик відійшов у вічність, не відаючи того, що він вчинив ще одну несправедливість бідному Берджесові. Дружина його померла тієї самої ночі.

Останній із священної дев'ятнадцятий теж став жертвою диявольської торбини. Ореол колишньої слави міста остаточно розвіявся. Його жалоба була тиха, але глибока.

Законодавчим актом – у відповідь на прохання та петиції – дозволено було перейменувати Гедліберг (як саме, не має значення, я міста не викажу), а також викинути одне слово з девіза, що протягом багатьох поколінь прикрашав офіційну печатку міста.

Воно знову стало чесним містом, але пильнує, і тепер його так легко не обдуриш!

Колишній девіз
Не введи нас у спокусу.

Новий девіз
Введи нас у спокусу.

СТОСОВНО ПАТРІОТИЗМУ

Так уже заведено в нашій країні, що як хто зумів повністю поладнати свою релігію з вимогами власного сумління, то не потребує клопотатися, чи це поладнання задовольняє кого стороннього, чи ні.

В Австрії та деяких інших країнах це не так. Там держава ладнає за людину її релігію, сама людина в тому голосу не має.

Патріотизм – це всього-на-всього різновид релігії: любов до країни, обожнювання країни, відданість прапоріві країни, її честі й добробутові.

В абсолютних монархіях його постачає підданому трон, в нудному трафаретному вигляді; в Англії та Америці його постачає громадянинові, в нудному й трафаретному вигляді, політик і газета.

Наш політико-газетяний патріот часто наодинці з собою давиться своєю дозою; але глитає і якомога силкується затримати її в своєму шлунку. Блажен, хто духом лагідний.

Часом на початку якоїсь підлої скаженої політичної кампанії він поривається збунтуватися, але не робить цього, бо має досить обачності. Він знає, що його творець довідається про це – творець його патріотизму, непутящий базікало, шестидоларовий помічник редактора містечкової газети – і розляпає все друком, ще й обізве його зрадником. А то жахлива перспектива. Це змушує його підібгати хвоста межі ноги й тремтіти. Ми всі знаємо – читач це знає дуже добре, – що два роки тому⁵⁵ дев'ять десятих людських хвостів Англії й Америки перебували саме в такому стані, тобто дев'ять десятих всіх патріотів Англії й Америки поробилися зрадниками, аби лиш їх не обізвали зрадниками. Чи ж не правда? Я знаю, що це правда. Чи ж не дивна це річ?

Але дуже всерйоз того соромитись не варто. Рідко кому вдається – дуже-дуже рідко – виграти битву зі своїм вихованням; над-

55 - ...два роки тому... - тобто коли англійський уряд готував війну в Південній Африці, а уряд США – на Кубі.

то вже сили нерівні. Багато років, – може, й завжди – виховання обох націй було злісним ворогом незалежної політичної думки, вперто неприязним супроти патріотизму, виробленого людиною самотійно, патріотизму зродженого у власній голові людини, випробуваного вогнем, надійно перевіреного її власним сумлінням. В результаті патріотизм був одягом на вихід, купленим з других рук. Патріот не знав, як, коли чи звідки брались його поняття, та й не дбав про те, аби лиш виглядало так, ніби він з більшістю, – а це було головне, в цьому була безпека і вигода. Чи знає читач бодай трьох людей, що мають справжні підстави для свого патріотизму, і можуть їх вказати? Хай краще не досліджує докладніш, як не хоче розчаруватися. Скорше за все він виявить, що ті люди набралися свого патріотизму з громадського корита і ні трохи не доклали власних рук до його виготовлення.

Виховання робить чудеса. Воно спонукало народ нашої країни опиратися Мексиканській війні;⁵⁶ а потім – пристати на те, що вважалося думкою більшості – патріотизм більшості, це ж бо і є типовий патріотизм – і люди йшли на ту війну і воювали. Перед громадянською війною виховання зробило Північ байдужою до рабства і прихильною до гендлювання рабами; через це Массачусетс поставився вороже до американського прапора і не дозволив підняти його на будівлі конгресу штату – в його очах то був прапор інтриганів. Але невдовзі виховання перекинуло Массачусетс на інший бік, і він люто кинувся війною на Південь під тим-таки прапором проти своїх колишніх інтересів.

Нема такого, чого не змогло б виховання. Нема нічого вище його досягу чи нижче. Воно може обернути лиху мораль на добро, добру на лиху; може знищити принципи, може їх відродити; може принизити янгола до рівня людини і підняти людей до рівня янголів. І воно здатне зробити будь-яке з цих чудес протягом року, навіть шести місяців.

А значить, людей можна виховати, щоб вони самі формували свій патріотизм. Їх можна виховати, щоб виробляли його в себе в

56 - Мексиканська війна – загарбницька війна 1846–1848 років, внаслідок якої США за 18 мільйонів доларів придбала в Мексики Техас до Ріо-Гранде, а також територію нинішніх штатів Нью-Мексіко, Невада, Арізона й Каліфорнія.

голові та серці, в ні від кого незалежній самоті свого власного дому. Їх можна виховати, щоб перестали сприймати патріотизм на команду, як австрієць сприймає свою релігію.

1900

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ ЛІНЧУВАННЯ

I

Отже, великий штат Міссурі так осоромився! Кілька його синів приєдналися до лінчувальників, а ганьба впала на всіх нас. Тепер усі вважатимуть і називатимуть нас тільки «лінчувальниками». Бо люди не звикли довго думати, вони цього ніколи не роблять, а схильні узагальнювати з одного єдиного факту. Вони не скажуть: «Міссурійці вісімдесят років робили все можливе, щоб їх поважали як доброчесних громадян; а ота сотня лінчувальників десь з околиці штату – то виродки». Ні, ота правдива думка і в голову їм не прийде; вони зроблять висновок з одного-двох якихось нетипових фактів і скажуть: «Міссурійці – це лінчувальники!» Люди не вміють роздумувати, вони не мають ні логіки, ні відчуття пропорційності. Цифри для них нічого не значать, вони ні про що їм не кажуть, ні про віщо не нагадують. Вони можуть, наприклад, твердити, що в Китаї ось-ось запанує християнська віра, бо щодня ж аж дев'ятеро китайців приймають віру Христову, а про те й не подумують, що там щодня народжується тридцять три тисячі людей поганської віри, отже, ця їхня аргументація нічого не варта. Люди скажуть: «В них там сто лінчувальників, отже, всі міссурійці – лінчувальники». І той факт, що два з половиною мільйони міссурійців не належать до лінчувальників, зовсім не змінить їхньої думки.

II

О Міссурі!

Трагедія сталася біля Пірс-сіті, на південно-західній околиці штату. В неділю, після полудня молода біла жінка вийшла одна з церкви, і незабаром її знайшли вбитою. Так, там є церкви; у мій час віра на Півдні була глибша, більш розповсюджена, ніж на Півночі, і до того ж, як мені здається, була щиріша, правдивіша.

Такою, гадаю, вона залишилася й дотепер. Отож, молоду жінку хтось замордував. І хоч у тому районі чимало церков та шкіл, народ збунтувався, лінчував трьох негрів (з них двох дуже старих), спалив п'ять негритянських хатинок і загнав у ліс тридцять негритянських родин.

Я не буду говорити про причини, які штовхнули людей цей злочин, це зовсім не стосується справи; питання дуже просте – чи може убивця *сам і судити*? Питання і просте, і справедливе. Якщо буде доведено, що убивця сам собі привласнив право судити, тоді й говорити нема про що: тисяча причин його не виправдають. У людей з Пірс-сіті були серйозні причини, навіть, можна сказати, найсерйозніша з причин! Та справа не в тому: вони вирішили привласнити собі право суду, хоча коли б винних віддали до суду, то по місцевому закону їх все одно б повісили, бо і негрів небагато в тому районі, і вони не настільки багаті там та сильні, щоб вплинути на присяжних.

Чому лінчування з усім варварством, що його супроводжує, стало в деяких місцях нашої країни улюбленим способом відплати за так звані «буденні злочини»? Мабуть, коли б не тому, що багато хто вважає, що така жахлива та страшна кара буде кращою наукою, ефективнішим застереженням, ніж повішення у тюремному дворі *без свідків, без галасу*. Звичайно, люди з нормальним розумом так не думають. Навіть дитина, і та цьому б не повірила. Бо й дитині відомо, що *все незвичайне, все, що викликає багато розмов, знаходить людей, які захочуть його повторити* – на світі так багато збудливих людей, які, коли їх хоч трохи під'юдити, втрачають останні краплини глузду і викидають такі коники, про які в інший час і не подумали б. І дитина знає, що якщо хтось плигне з Бруклінського мосту, – то знайдеться дивак, який схоче це повторити; якщо хтось вирішить пропливти в бочці через Ніагарський водоспад – знайдуться люди, які захочуть зробити те саме; якщо якийсь Джек Мучитель прославиться тим, що вбиватиме жінок у темних завулках, – у нього теж знайдуться послідовники; якщо убивця зробить замах на короля і про це загаласують усі газети – царевбивців з'явиться тьма-тьмуца. Навіть малій дитині відомо, що хай тільки якийсь негр учинить сенса-

ційний злочин або вбивство, як слідом за ним цю трагедію повторять багато негрів; що кожний такий злочин, як би не хотіло суспільство йому запобігти, в свою чергу, викличе ряд інших злочинів, а в результаті кількість їх, замість того, щоб зменшуватися, буде з року на рік збільшуватися і збільшуватися – одне слово, що лінчувальники найгірші вороги своїх дружин, сестер та дочок. Дитині відомо й те, що по законах, які ми ж самі й створили, вже не окремі люди, а все суспільство повторяє щось незвичайно; що якесь лінчування, коли про нього багато говориться, обов'язково викличе інші лінчування – і тут, і там, і скрізь, і що згодом це перетвориться в якусь манію, в моду; моду, яка буде щороку ширитися захоплюючи, наче епідемія, все нові й нові штати. Суд Лінча уже дійшов до Колорадо, до Каліфорнії, до Індіани а тепер і до Міссурі! Я ще, чого доброго, доживу й до того, що посеред Юніон-скверу в Нью-Йорку перед п'ятдесятитисячним натовпом спалюватимуть негра, і жодного представника закону та влади не буде й близько – ні шерифа, ні губернатора, ні поліцейського, ні солдата, ні священика.

Ріст лінчувань. 1900 року було на вісім лінчувань більше, ніж року 1899, а цього року, певне, буде ще більше, ніж торік. Минуло трохи більше, ніж півроку, а вже було вісімдесят вісім випадків суду Лінча, тоді як за увесь минулий рік їх було сто п'ятнадцять. Найгірше стоять справи в чотирьох південних штатах – Алабамі, Джорджії, Луїзіані і Міссісіпі. Минулого року в Алабамі було вісім випадків лінчування, шістнадцять у Джорджії, двадцять в Луїзіані і двадцять в Міссісіпі – більше половини лінчувань по всій країні. Цього року в Алабамі вже було дев'ять випадків лінчування, в Джорджії – дванадцять, в Луїзіані – одинадцять, в Міссісіпі – тринадцять, знову ж таки більше половини загальної кількості лінчувань у всіх Сполучених Штатах («Чікаго Трібюн»).

Цілком можливо, що збільшення лінчувань пояснюється властивим людині інстинктом наслідування та ще найпоширенішою людською хворобою – страхом: а що як тебе стануть обходити, стануть тицяти на тебе пальцем за те, що ти чиниш не так, як усі? Ім'я цієї хвороби – моральне боягузтво, і вона – риса, найбільш притаманна 9 999 людям з 10 000. Я не претендую на це

відкриття – в глибині душі найтупіший з нас знає, що це саме так. Не можна ж допустити, щоб ми забули або залишили без уваги цю найважливішу рису нашої вдачі. Історія вперто, не без ехидства, нагадує нам, що з часу створення світу всі виступи проти людської підлоти і пригнічення починала одна мужня людина з десяти тисяч, які злякано чекали, що ж буде далі, а потім знехотя, повільно, під впливом цієї людини і її однодумців з інших десятків тисяч починали боротьбу. Про це пам'ятають аболіціоністи. Таємно громадська думка уже давно була на їхньому боці, але кожний боявся про це казати вголос, аж поки по якомусь натяку не здогадався, що його сусід думає точнісінько так, як і він. Тоді й почалося. Так буває завжди. Прийде день, коли так буде в Нью-Йорку і навіть у Пенсільванії.

Вважають і навіть говорять, що від лінчування люди одержують задоволення, що їм цікаво дивитися на це видовище. Але це не так, досвід вказує на протилежне. Люди у південних штатах такі ж самісінькі, як і у північних, переважна більшість яких – люди добрі, сердечні, і вони були б глибоко, до сердечного щему вражені таким видовищем і... *пішли б на нього дивитися* і робили б вигляд, що їм це дуже подобається, якби вважали, що коли вони цього не зроблять, то їх осудить все суспільство. Такі ми всі – нічого не подієш. Інші тварини – не такі, але й тут ми нічого не зарадимо. У них нема морального критерію, а ми не можемо його позбутися, не можемо продати його ні дешево, ні дорого. Моральний критерій підказує нам, в чому полягає добродетель... і як ухилитися від доброго вчинку, якщо він не популярний.

Як я вже казав, гадають, що натовп, який збирається при лінчуванні, одержує велику насолоду від цього видовища. Це, звичайно, не так, цьому не можна вірити. В останній час стали відкрито стверджувати – про це не раз писалося в газетах, – що дотепер ми неправильно розуміли, чим викликані дії тих, що лінчують; що це буцімто не почуття помсти, а просто звіряче бажання *подивитися на людське страждання*. Якби це було й справді так, то безліч людей, що були присутні при пожежі готелю «Віндзор», захоплювалися б усіма тими жахами, які вони спостерігали. А хіба вони захоплювались? Ніхто такого й не подумає, ніхто

не посміє звинуватити їх у цьому. Багато хто з них ризикував життям, рятуючи з вогню чоловіків та жінок. Навіщо вони це робили? Тому що *ніхто б їх за це не осудив*. Ніщо їм не перешкоджало слухатися свого серця. То чого ж такі самі люди десь у Техасі, Колорадо чи Індіані стоять, вилупивши очі на лінчування, і вдають, що це їм до вподоби, хоч насправді на серці в них і сумно, і важко? Чого ніхто з них пальцем не ворухне, слова не скаже на знак протесту? Я гадаю, що тільки тому, щоб його не осудили, щоб про нього не подумав погано сусід – для людини із загалу це гірше, ніж її б ударили, ба навіть убили. Тільки рознесеться чутка про лінчування, як люди запрягають коней і разом з жінками, дітьми чимдуж поспішають за кілька миль, щоб подивитися на це диво. Чи й справді для того, щоб подивитися? Та ні – вони ідуть просто тому, що бояться лишитися дома: а що, коли помітять, що їх не було, і осудять за це? Цьому можна повірити, бо всі ми знаємо, що й *самі* за таких умов поступили б точнісінько так. Ми ж не кращі й не відважніші за інших, і нам нема чого цього й приховувати.

Якийсь Савонарола⁵⁷ міг би одним тільки поглядом заспокоїти і розігнати натовп лінчувальників, – так можуть зробити і Меріл або Белот. Немає такого натовпу, який би не відступив перед мужньою та відважною людиною. А натовп лінчувальників з *радістю* розбіжиться, бо в ньому немає й десятка таких, які б не воліли бути будь-де, тільки не тут, і, звичайно, ніколи б тут не були, якби у них вистачило на це мужності. Ще хлопчаком я бачив, як один сміливий джентльмен *вилаяв на всі заставки натовп* і змусив його розійтися, а пізніше, в Неваді, мені довелося бачити, як один відомий шибеник примусив двісті осіб сидіти, не рухаючись, у будинку, що горів, аж поки він не дозволив їм піти звідти. *Якщо хтось не боягуз*, то може один пограбувати цілий пасажирський поїзд, а якщо він боягуз тільки наполовину, то може затримати диліжанс і роздягти всіх, хто в ньому їде.

Отже, *знищити* лінчування можна таким чином: в кожній громаді, де тільки появиться ця зараза, поселити по одній відва-

57 - Савонарола (1452–1498) – італійський монах-домініканець, безстрашний викривач церковних і політичних звичаїв. Був спалений на вогнищі як еретик.

жній людині, яка заохочуватиме, підтримуватиме, викликатиме глибоке обурення лінчуванням, яке властиве – в цьому можна не сумніватися – всім людям. Тоді ці громади знайшли б щось краще, з чого брати приклад, бо вони ж складаються з людей, які повинні чомусь наслідувати. Але де ж знайти таких мужніх людей? Це й справді дуже важко: на всій землі їх нема й трьохсот. Якби потрібні були люди, що відзначаються тільки *фізичною* хоробрістю, то їх було б легше знайти – таких дуже багато. Коли Гобсон⁵⁸ сказав, що йому треба сім добровольців, які б пішли разом з ним на вірну смерть, то виявили бажання піти чотири тисячі, фактично увесь флот, – бо це схвалили б усі люди на землі. І це було відомо. А ось коли б план Гобсона висміяли й освистали всі люди, думкою яких дорожать матроси, – він не мав би й сімох.

Ні, коли добре подумати, мій проект нічого не варт. Немає ж досить людей, відважних духом. Ми не маємо матеріалу, з якого гартуються люди з відважною душею; в цьому відношенні ми надзвичайно вбогі. Є в нас два шерифи на Півдні, які... але навіть якщо їх і згадувати – все одно їх не вистачить на всю країну; то хай лишаються на своєму місці і турбуються про свої громади.

Якби ми мали ще хоч три-чотири таких шерифи! Чи це б зарадило справі? Думаю, що так. Бо всі люди – наслідувачі; всі інші шерифи намагалися б бути схожими на них, бути відважним шерифом стало б загальним правилом, а тих, хто таким би не був, усі осуджували б, – а це те чого ми всі так боїмося; мужність для шерифа була б звичайною річчю, а її відсутність стала б безчестям, – так боязливість рекрута поступово змінюється на хоробрість. Тоді зникли б і лінчування, і озвірілі натовпи, і...

Але ж... Для цього треба мати призвідців, а де їх взяти? Дати оголошення? Дуже добре, дамо оголошення.

А тим часом ось ще один план. Повернімо з Китаю американських місіонерів, і хай вони почнуть боротися з лінчуванням. Тому що кожний з 1511 місіонерів щороку навертає по два китайці у християнство, тоді як щодня там народжується по 33 000

58 - Гобсон Річмонд Пірсон – офіцер флоту США, що під час іспано-американської війни 1898 року затопив вугільне судно «Моррімак» біля входу в бухту Сантяго (Куба), сподіваючись заперти в бухті іспанський флот.

нехристиян,⁵⁹ то мине більше мільйона років, поки «християнізацію» Китаю буде помітно неозброєним оком. Отже, коли ми можемо запропонувати нашим місіонерам таке ж багате поле діяльності у себе на батьківщині, – до того ж з меншими витратами і досить небезпечно, – то чому б їм і не повернутися додому, щоб спробувати щастя? Це було б і справедливо, і правильно. Як усім відомо, китайці – чудовий народ, чесний, щирий, працьовитий, довірливий, добродушний і так далі, – отже даймо їм спокій, вони й так досить хороші. Для того ж кожний навернений у християнство китаець ризикує потрапити під вплив нашої цивілізації. Ми повинні бути дуже обережні. Нам треба добряче подумати, раніше ніж іти на такий ризик: якщо *Китай стане цивілізованою країною, то його вже не децивілізуєш*. А ми про це не думали. То подумаймо зараз, поки ще є час. Наші місіонери повинні знати, що в нас для них є досить роботи – і то не для 1511, але й для 15011. Хай прочитають оце повідомлення й переконаються, чи є в них у Китаї щось більш варте. Ця телеграма з Техаса:

Негра підтягли до дерева й підняли вгору. Під ним наклали велику купу дров та хмизу і запалили. Потім вирішили, що негрові треба ще помучитися. Його спустили на землю, пішли до Декстера, миль за дві, принесли гасу. Вогнище облили гасом і справу успішно завершили.

Ми дуже просимо місіонерів повернутися назад і зарадити нашому лиху. Цього вимагає і їхній патріотизм. Наша батьківщина зараз у гіршому становищі, ніж Китай, вони наші співвітчизники, і батьківщина звертається до них в цю годину найважчих випробувань. Вони знають що робити; наш народ – не знає. Вони звикли до наруги, образ, небезпек; наш народ до цього не звик. Їм властиве мучеництво; а тільки людина, готова йти на муки, може вистояти перед натовпом лінчувальників, змусити його заспокоїтися і розійтися. Вони можуть врятувати Америку, і ми

59 - Ці цифри не вигадані, вони правильні і автентичні. Взято їх з офіційних звітів місіонерів у Китаї. Див. книжку Моррісона про його подорож пішки по Китаю - там він теж наводить ці цифри. Кілька років Моррісон був представником лондонської газети «Таймс» у Пекіні. Він перебував там і під час боксерського повстання.

благаємо їх повернутися, щоб зробити це. Ми просимо їх ще й ще перечитати телеграму з Техасу, уявити собі цю сцену і добряче над цим задуматися, потім помножити на 115, додати 88, поставити ці 203 людські смолоскипи в один ряд, на відстані 600 футів один від одного, щоб навкруг кожного могли поміститися 5000 глядачів, християн-американців – чоловіків, жінок і дітей, юнаків і дівчат. Для більшого враження хай вони уявлять собі, що це діється вночі, на пологому схилі, – так що ряд стовпів піднімається вгору і тому можна бачити усю вервечку палаючих живих людей упродовж двадцяти чотирьох миль. (Коли б ці всі вогнища ми розмістили на плоскій рівнині, то не побачили б ні початку, ні кінця вервечки – опуклість земної поверхні перешкодила б цьому). І ось, коли все буде готове, настане південь і западе урочиста мовчанка, – не повинно бути жодного звуку, крім жалісного стогону нічного вітру та приглушених ридань нещасних жертв, – хай тоді всі вогнища, облиті гасом, спалахнуть одночасно, і полум'я разом з криками страдників підніметься аж до неба, до самого бога.

Глядачів зібралось більше мільйона; при полум'ї вогнищ із нічної півдня виступають неясні обриси бань п'яти тисяч церков. О добрий місіонер, о жалісливий місіонер, залиш Китай, повернися додому і наверни цих християн на шлях істини!

Гадаю, що коли щось і зможе зупинити цю епідемію кривавих безумств, – так це безстрашні люди, які можуть, не боячись, стати проти натовпу; і тому що такі люди виконуються тільки в атмосфері небезпеки, гартуючись у боротьбі з нею, то найшвидше їх можна знайти серед місіонерів, які останній рік чи два перебували в Китаї. У нас для них роботи дуже багато, її вистачить для багатьох сотень і тисяч, і поле діяльності щодня зростає та зростає. Чи знайдемо ми таких людей? Можна спробувати. Серед 75 мільйонів американців повинні знайтися Меріли і Белоти; а по нами ж створених законах кожний приклад буде пробуджувати від сну лицарів великого ордену, і вони ставатимуть у перші лави борців.

ДО ТОГО, ХТО СИДИТЬ У ТЕМРЯВІ

«Різдво цього року засяє в Сполучених Штатах народів, сповненому бадьорості й доброї надії, а отже, задоволеному й щасливому. Де-не-де, звичайно, озветься жовчний критикан, але небагато знайде він слухачів. Більшість тільки здивується мимохідь: що це, мовляв, за проява».

«Нью-Йорк трибюн», напередодні різдва.

А ось що пише нью-йоркська «Сан»:

«Мета цієї статті не в тому, щоб змалювати жахливі злочини проти людяності, чинені в ім'я Політики по деяких найлихозвісніших закутках нью-йоркського Іст-Сайду.⁶⁰ Їх не можна змалювати ніякими словами. Ми тільки хочемо звернути увагу широкого загалу більш або менш безтурботних громадян прекрасної столиці Нового Світу на ту згубу й руїну, що завдається людям – чоловікам, жінкам і дітям – у найгустіш населеній і найменш відомій частині нашого міста. Тому, хто нам не повірить або почується зачеплений особисто, ми можемо назвати точні прізвища, час і місце. Тут описано тільки реальні факти, без будь-якого художнього домислу чи прикрас.

Уявіть, коли можете, цілий район міста, де хазяїнує цілковито один чоловік, без чийого дозволу не може бути проваджено ніяких справ, ні законних, ані незаконних; де до незаконних справ заохочують, а від законних відохочують; де порядні обивателі мусять літніми вечорами замикати двері, зачиняти вікна й сидіти по кімнатах у сорокаградусній духоті, не можучи вийти подихати свіжим повітрям на найприроднішому місці спочинку – на ганку свого дому; де ночами танцюють на вулицях голі жінки, а чоловіки без статі шастають потемки, мов гієни, за своїм «ділом», що його поліція не тільки дозволя, а й заохочує; де перша дитяча

60 - Іст-Сайд – район Нью-Йорка, в той час заселений переважно біднотою.

наука – обізнання з проституцією, і дівчатка з самого малечку навчаються тонкощів Фрініного ремесла; де американських дівчат, вихованих у всій чистоті звичаїв американської родини, виманюють із тихих містечок штатів Нью-Йорку, Массачусетсу, Коннектикуту, Нью-Джерсі й тримають, як бранок, за ґратами й замками, аж поки вони втратять до решти жіночу подобу; де малих хлопчаків привчають закликати з вулиці «гостей» до непристойних закладів; де існує ціла організація молодиків, чие єдине в житті діло – розбещувати молодих дівчат та спроваджувати їх до домів розпусти; де чоловіка, що йде по вулиці зі своєю жінкою, можуть прилюдно образити; де діти з недитячими хворобами – найчастіші пацієнти лікарень та амбулаторій; де душогубство, згвалтування, грабунок, крадіжка лишаються непокарані не у винятку, а скорше як правило – одне слово, де політикани здобувають зиск із найогидніших форм нечестя».

А ось які новини з Китаю надрукувала напередодні різдва та ж таки нью-йоркська «Сан». Курсив мій:

«Велебний п. Амент із Американського бюро закордонного місіонерства повернувся з подорожі, в яку вирушився стягати відшкодування за збитки, що заподіяв боксерський заколот.⁶¹ Скрізь, де він побував, він примушував китайців платити. П. Амент каже, що тепер уся його тамтешня паства забезпечена. Всього вона налічувала 700 душ навернених, і з них 300 загинуло. Він виправив по 300 таелів за кожного вбитого й домігся повного відшкодування всього понищеного майна китайців-християн. Крім того, він стягав іще й пеню в ТРИНАДЦЯТИРАЗОВОМУ проти завданих збитків розмірі. Ці гроші маєтсья використати на поширення віри Христової.

П. Амент заявляє, що це відшкодування ще помірно проти того, яке правлять католики: вони вимагають, на додачу до гро-

61 - ...боксерський заколот.— Повстання 1901 року в Китаї, породжене ненавистю китайського народу до іноземних держав, що поділили Китай на «сфери впливу». Було жорстоко придушене об'єднаними силами Англії, Японії, Франції, Німеччини та царської Росії.

шей, *ще голову за голову*. І стягають вони за кожного вбитого по цілих 500 таелів. У окрузі Веньчжоу було вбито 680 китайців-католиків, і за них католики-європейці жадають 750 000 низок грошей і 680 голів.

У розмові з нашим кореспондентом п. Амент згадав і про ставлення місіонерства до китайців. Він сказав так:

«Я рішуче заперечую, ніби місіонери *мстиві*, ніби вони *взагалі* грабували китайців чи робили *вже після облоги* щось *таке, до чого б не змушували обставини*. Я не схвалюю нашої політики. *Американська шовкова рукавичка гірша за німецький залізний кулак*. Коли до китайців приступати в шовкових рукавичках, вони зуміють користати з того.

Заява французького уряду, ніби все, що награвували їхні солдати, буде повернено, вельми тут усіх насмішила. Адже французькі солдати ще завзятіші грабіжники, ніж німці, і добре відомо, що й тепер *християни-католики* під французьким прапором, із найсучаснішою зброєю в руках, *грабують осади* в провінції Чжілі».

Щасливим випадком усі ці радісні новини дійшли до нас напередодні різдва – саме вчасно, щоб ми могли відсвяткувати великий день, як годиться, весело й бучно. Настрій нам підноситься, і нас навіть на жарти порива: «Квитай, Китай!»

Ось таких нам і треба місіонерів, як наш велебний Амент! Ми ж бо хочемо, щоб вони і вчинками своїми, і всією подобою демонстрували в чужих краях не тільки спасенність, лагідність, милосердність і братолюбність нашої віри, а ще й американський дух. Найдавніші американці – індіани-понії. Ось що пишеться про них у Макеламовій «Історії»:

«Коли білий «боксер» убиває понія та нищить його майно, інші понії не завдають собі мороки, шукаючи саме того «боксе-ра», аби його покарати, а вбивають першого-ліпшого білого, що їм трапиться; тоді примушують перше-ліпше селище білих заплатити спадкоємцям загиблого понія повну його вартість, а також повну вартість понищеного майна, а на додачу стягають тринадцятиразову пеню до фонду поширення понійської релігії, яку

вони вважають за найкращу з усіх релігій, бо вона, мовляв, улагіднює й олюднює людське серце. Вони переконані, що покарати невинного замість винного – цілком справедливо і що ліпше хай зазнає кари дев'яносто дев'ять невинних, аніж один винний уникне її».

Ми не осудимо нашого велебного Амента за те, що він задрить заповзятливим католикам, які дістають не тільки великі гроші за кожного хрещеного китайця, загиблого від «боксерів», а ще й «голову за голову». Але нехай він утішиться думкою, що всі їхні побори йдуть до їхньої ж кишені, тоді як він, не такий себелюбєць, призначає для цієї мети тільки триста таелів з голови, а всю величезну суму тринадцятиразового штрафу віддає на поширення віри Христової. Така щедрота здобула йому схвалення всього американського народу, і її напевне відзначать пам'ятником. Тож нехай він удовольниться такою нагородою. Ми всі високо цінуємо те, що він мужньо захистив своїх братів-місіонерів від перебільшених звинувачень, які вже були прикро вражали нас; його свідоцтво так пом'якшило ті звинувачення, що ми тепер можемо сприймати їх без великої прикrostі. Адже ми тепер знаємо, що навіть до облоги місіонери, «взагалі» кажучи, не грабували, а «після облоги» й зовсім не чинили нічого негарного, хіба що під тиском «обставин». Я беру на себе турботу про пам'ятник. Грошові пожертви на його спорудження можна переказувати Американському бюро закордонного місіонерства; проекти пам'ятника прошу надсилати мені. В проектах має бути алегорично відображено Тринадцятиразовий штраф і мету, для якої його призначено; в оздобленні слід використати 680 голів, укомпонованих ефектно й привабливо, бо ж католики теж учинили лепсько і заслужили, щоби й їх відзначено в пам'ятнику. Можна пропонувати й написи, якщо пощастить знайти більш-менш відповідні до сюжету.

Фінансовий подвиг, що його вчинив п. Амент, здерши з нужденних селян за чужу провину тринадцятиразову пеню й прирікши тих селян, їхніх жінок та невинних діточок на неминучий голод і повільну смерть, аби здобуті в такий спосіб криваві гроші «використати на поширення віри Христової», не похитнув супо-

кою моєї душі, хоча це діло в сполученні з цими словами являють блюзнірство таке гидотне й страхітливе, якого, безперечно, годі знайти в усій історії нашої чи й будь-якої іншої доби. Коли б людина, не освячена духовним саном, якийсь простий мирянин, учинив таку річ та став виправдовувати її такими словами, я, напевне, здригнувся б із жаху. Або якби я сам те зробив і сказав... та ні, навіть думка про це видається мені неможлива, хоч за якого богозневажника мають мене декотрі хибно звідомлені люди. Та як часом духовній особі заманеться блюзнити, то простий мирянин і не потикайся з нею змагатися: шкода праці.

П. Амент палко запевнив нас, що місіонери «не мстиві». Сподіваймося ж і молимося, щоб вони ніколи й не стали такі, а зберегли свою майже хворобливо чесну, справедливу й лагідну натуру, що дає стільки задоволення їхньому колезі й нинішньому ревному оборонцеві.

А ось що читаємо напередодні різдва у нью-йоркській «Трибюн». Це кореспонденція з Токіо. Дивно й зухвало бринять ці слова, але ж японці нація ще тільки почасти цивілізована. Як вони цивілізуються цілком, то більш не говоритимуть так:

«Питання місіонерства – це, безперечно, найпекучіша нині тема. Західні держави повинні взяти до уваги ось тут склалося таке враження, що ревно діяльність потужних релігійних організацій Заходу в країнах Сходу аж надто нагадує флібустьєрські виправи і що її не тільки не слід підтримувати, а навпаки, треба вжити суворих заходів до її обмеження. Тут гадають, що місіонерські організації становлять постійну загрозу для мирних міжнародних відносин».

Ну, то як? Цебто – як нам бути далі? Чи нести свою цивілізацію народам, що сидять у темряві, чи, може, дати тим бідолахам трохи перепочинку? Чи й далі пертися просто вперед, як давніше, з нашим галасливим благочестям і провадити в новому сторіччі ту саму гру; чи, може, спершу остудити трохи свій запал, сісти та поміркувати? Не розважніше було б зібрати докупи знаряддя нашої цивілізації та порохувати, чи багато ще лишилось у нас

на руках такого краму, як скляне намисто та віровчення, кулеме-ти та молитовники, сивуха та смолоскипи поступу й освіти (уні-версальні, патентовані, при нагоді дуже зручні підпалювати се-ла), та підбити баланс, порівняти прибутки й збитки, аби вирі-шити розумно: чи провадити той самий торг і далі, а чи спрода-тися к бісу та на вторговані гроші розпочати якесь нове цивіліза-торське підприємство?

Нести дари цивілізації нашим братам, що сидять у темряві – досі це було діло більш-менш зисковне, та й тепер іще з нього можна мати децицю, однак, по-моєму, не стільки, щоби варт було дуже ризикувати. Бо людей, що сидять у темряві, дедалі меншає і меншає, і вони робляться надто сторожкі. Та й сама те-мрява вже стала, правду кажучи, абияка – в кожному разі, не до-сить густа для нашої гри. Бо ж більшості тих людей, що сидять у темряві, ми вже настачили більше світла, ніж було треба для їхнього добра чи для нашої вигоди. Ми вчинили необережно.

Гра «Дари цивілізації», коли її розумно й обачливо провади-ти, – це справдешне золоте дно. Вона може дати більше грошей, землі, влади, ніж будь-яка інша гра. Але християнський світ ос-танніми роками грав у цю гру кепсько, і, на мою думку, це йому так не минеться. Ми так жадібно силкувалися загребти з зелено-го столу всі ставки, аж люди, що сидять у темряві, помітили те – і затривожились. В них збудилася недовіра до «Дарів цивілізації». Навіть більше – вони почали пильніш придивлятися до них. А це недобре. Дари цивілізації – крам цілком пристойний, перший га-тунок, як не дуже придивляться. При відповідному світлі, та не дуже зблизька, та ще крізь не дуже прозоре скло, вітрина фірми показує добродіям що сидять у темряві, вельми спокусливий асо-ртимент:

ЛЮБОВ,
СПРАВЕДЛИВІСТЬ,
ЛАГІДНІСТЬ,
ХРИСТИЯНСЬКА МОРАЛЬ,
ОБОРОНА СЛАБШИХ,

ПОМІРКОВАНІСТЬ,
ПРАВОПОРЯДОК,
ВОЛЯ,
РІВНІСТЬ,
ЧЕСНІСТЬ У СПРАВАХ,
МИЛОСЕРДЯ,
ОСВІТА

і таке інше.

Ну що, кепсько, скажете? Це ж чиста розкіш! Такий крам заманить на ваш базар будь-якого йолопа, що сидить іще будь-де в темряві. Однак – лиш поки ми його не підмінюємо. Я хочу, щоб ви це затямили! Бо марка ця саме для експорту. Принаймні на вигляд. *На вигляд*. По щирості, між своїми кажучи, це лише обгортка, строката, гарна, приваблива обгортка, що демонструє особливі зразки нашої цивілізації, які ми приощаджуємо для вжитку у себе вдома. Під обгорткою ж сховано той справжній крам, за який покупець, що сидить у темряві, платить своєю кров'ю, слізьми, землею й волею. Цей справжній Крам – теж, звичайно, цивілізація, але не для власного вжитку, а тільки на продаж. Чи є різниця між цими двома марками? В деяких деталях є.

Ми всі знаємо, що наша цивілізаторська комерція занепадає. Причини не треба далеко шукати. Вся річ у тому, що наш п. Мак-Кінлі, й п. Чемберлен, і кайзер, і цар, і французи почали вивозити той справжній крам *без строкатої обгортки*. Оце й псує всю гру. І показує, що нові гравці ще не досить у ній наламались.

Аж досада бере дивитись, які чудні та недоладні їхні ходи. Пан Чемберлен змайстрував війну з матеріалу такого непідходящого й неймовірного, що в ложах тільки кривляться, а на галереї регочуть. А тепер силкується сам себе переконати, ніби та війна⁶² – не просто грабіжницький наскок, ніби вона має на собі з якогось боку бодай тьмянний, невиразний полиск пристойності,–

62 - ...та війна...– англо-бурська війна 1899–1902 років, розв'язана англійським імперіалізмом проти південноафриканських республік з їх багатючими золотими та алмазними розсипами.

треба тільки знайти, з якого; і ніби він, попотягавши прапора своєї країни по багнюці, зуміє потім відшкребти його помаленьку дочиста, і той прапор знову майорітиме й сяятиме в блакитній високості, як сяяв там із тисячу років, шанований в усьому світі, поки п. Чемберлен не запопав його в свої безчесні руки. Кепський то був хід, зовсім кепський. Бо він виказує тим, хто сидить у темряві, наш справжній крам, і вони дивуються: «Як? Християни б'ються з християнами? І задля самих грошей? То оце вияв їхньої великодушності, вибачливості, любові, лагідності, милосердя, оборони слабших – оцей дивовижний, аж надто несолідний напад слона на кубельце польових мишок під тим приводом, буцім вони образили його своєю пискнявою – такого-бо мовляв п. Чемберлен, «не може полишити без кари жоден уряд, що поважає себе»? І чи достатній це привід у такому дріб'язковому випадку, коли він не був достатній у поважнішому? Адже зовсім недавно Росія тричі підряд образила слона – і лишилась ціла й безкарна! Оце такі їхні цивілізація й поступ? Чим же вони кращі за те, що ми вже маємо? Невже від того, що сплюндровано, випалено, обернено в пустелю Трансвааль, у нашій темряві хоч трохи розвидниться? Чи, може, існує два гатунки цивілізації – один для власного споживання, а другий для вивозу на поганський ринок?»

Тоді ті, хто сидять у темряві, стурбовано похитають головами, а як прочитають у газеті оці рядки з листа британського солдата, де той описує свої подвиги в одній з Метьюєнових перемог незадовго перед Магерсфонтейнською битвою, то стурбуються ще дужче:

«Ми вихопились на узгір'я і вдерлися в їхні окопи. Як бури побачили, що вже наша взяла, покидали вони рушниці, попадали навколішки й попіднімали руки вгору, благаючи пощади. Ну, ми й дали їм пощади – *довгою ложкою*».

«Довга ложка» – це багнет. Листа надруковано в лондонській «Лойдз віклі» за ті дні. І той самий номер цілком несвідомо іронізує, друкуючи в тій самій шпальті гнівні й гіркі докори бурам за їхню нелюдську жорстокість!

Далі, на превелику всім нам шкоду, встряв і кайзер у гру, не

навчившись її як слід. Під час заворушень у Шаньдуні вбито двох німецьких місіонерів, і він заправив за них надто велику пеню. Китай мусив сплатити самими грішми по сто тисяч доларів за кожного, а понад те віддати дванадцять миль території з кількома мільйонами людності, вартих двадцяти мільйонів доларів, та ще поставити пам'ятника загиблим і християнського храма, хоч китайці й без тих дорогих споруд напевне довго пам'ятали б місіонерів. Це був дуже поганий хід у грі. Поганий тому, що не одурив, не міг, не може й ніколи не зможе одурити того, хто сидить у темряві. Бо він зна, що з нього здерли забагато. Він зна, що місіонер, як і будь-хто, вартий лиш стільки, скільки треба витратити, щоб його замінити. Місіонер корисна людина, але ж не менш корисні й лікар, і урядовець, і журналіст; однак справедливий імператор не правитиме за них воєнної ціни. Ретельний, справний рядовий місіонер, як і ретельний, справний провінційний журналіст, вартий, безперечно, немало, але щоб вони були неоціненні, то ні. Ми шануємо такого журналіста й шкодуємо, його втративши; але дванадцять миль території, церква й цілий капітал готівкою здались би нам трохи завеликим відшкодуванням за таку втрату – тобто якби це був журналіст-китаєць і платити за нього довелось нам. Ну як таки правити стільки за журналіста чи місіонера, коли навіть короля завалюючого можна добути дешевше! Ні, таки зле загравав кайзер. Правда, він одержав те, що вимагав; але ж це *спричинило заворушення в Китаї*, підняло грізне повстання китайських патріотів-«боксерів», що їх стільки у нас паплюжать. І недешево стало те Німеччині та й іншим сіячам поступу й дарів цивілізації. Хоч кайзер і закріп банк, та однаково загравав він кепсько, бо така гра не могла не справити лихого враження на людей, що сидять у темряві в Китаї. Вони ж обмислять усе і, напевне, скажуть так: «Цивілізація діло дуже гарне й спасенне, принаймні така в неї слава; але чи по наших вона достатках? Є он багаті китайці, то їм, може, і стало б коштів на таку розкіш; тільки ж пеню цю не на них накладено, а на шаньдунських селян, і це селяни мусять сплатити ті величезні гроші, а заробляють вони всього чотири центи денно. То чи ця цивілізація краща за нашу, чистіша, вища, шляхетніша? Чи це не зажерли-

вість? Не здирство? Хіба Німеччина заправила б з Америки двісті тисяч доларів за двох місіонерів, хіба стромляла б їй під ніс свого залізного кулака, хіба послала б до Америки військовій кораблі та солдатів, наказавши: «Заберіть у них за наших місіонерів ще й дванадцять миль землі, вартістю двадцять мільйонів доларів, та примусьте тих американських хлопів поставити пам'ятника місіонерам і християнського храма, щоби їх пам'ятали»? І невже б потім Німеччина сказала своїм солдатам: «Пройдіть по Америці й убивайте без ніякої пощади; нехай імення німця стане там пострахом на тисячу років, як у нас імення гунна! Пройдіть по великій республіці і вбивайте без ліку, прорубуйте шлях нашій зневаженій вірі крізь їхні серця й печінки!» Невже Німеччина вчинила б так із Америкою, з Англією, Францією, Росією? Чи тільки з безсилим Китаєм могла вона так учинити, беручи приклад із слона, що напав на польових мишок? Тож чи варт нам купувати пай у цій цивілізації? Цивілізації, що назвала Наполеона грабіжником за вивезених з Венеції бронзових коней, а сама розкрадає старовинні астрономічні пристрої з наших мурів та розпускає своє військо на грабунки, мов звичайнісіньких розбійників, – адже грабують усі вояки, oprіч американців, – та штурмує (знов же за винятком американців) поїняті жахом села, щоб день у день слати на батьківщину радісіньким редакціям газет ось такі телеграми: «Втрати китайців – 450 забитих, у нас *поранено одного офіцера та двох рядових*. Завтра виступаємо на сусіднє селище, де, як повідомляє розвідка, діється *різанина*». Чи по нашій же кишені така цивілізація?

А потім треба ще й Росії заграти по-дурному. Вона раз чи двічі зачіпає Англію, – а той, хто сидить у темряві, все бачить і мотає на вус; за моральною підтримкою Франції й Німеччини вона відбирає в Японії тяжко здобутий військовий трофей, рясно злитий китайською кров'ю, – Порт-Артур, – а він знову все бачить і мотає на вус; далі вона захоплює Маньчжурію, плюндрує тамтешні села, загачує велику маньчжурську ріку роздутими трупами вимордуваних без ліку селян, – а він знов усе бачить і в подиві мотає на вус. І, мабуть, думає: «А ось іще одна цивілізована держава із знаменом князя миру в одній руці й з грабіжницьким міхом та

ножакою в другій. Невже немає нам іншого рятунку, як прийняти цю цивілізацію та піднятися... даруйте, спуститись до її рівня?»

Та ось виходить на кін Америка, і наш Головний Гравець ⁶³ теж грає кепсько – не краще, ніж п. Чемберлен заграє у Південній Африці. Це була помилка, до того ж зовсім несподівана від гравця, що так добре заграє був на Кубі. Там він провадив звичайну американську гру, за американськими правилами, і виграш був певний, бо то гра безпрограшна. Наш Головний Гравець сказав про Кубу: «Ось пригноблена й самотня маленька нація, повна зваги вибороти собі волю. Підтримаймо ж її своїми козирами - сімдесятьма мільйонами щирих прихильників та всією потугою Сполучених Штатів. Нумо ж до гри!» Ніхто не міг побити такої карти, крім хіба цілої об'єднаної Європи; а Європи ніщо не спроможне об'єднати. З Кубою наш Гравець учинив, як веліли наші великі традиції, вчинив так, що ми глибоко пишалися ним і тим прикрим невдоволенням, яке гра його збудила в континентальній Європі. Високе натхнення підказало йому грізні слова про те, що збройна анексія буде «актом злочинної агресії», і ця заява пролунала як ще один «постріл на весь світ».⁶⁴ З усього, що він сказав і зробив, ці шляхетні слова переживе в людській пам'яті хіба одне – те, що він сам забув їх усього лише за рік, а з ними й свої шляхетні принципи.

Бо незабаром з'явилася філіппінська спокуса. То була дуже велика спокуса, занадто велика, і він прикро схибив: почав грати по-європейському, по-Чемберленовому. Жаль, великий жаль бере за ту помилку, за ту тяжку, непоправну помилку. Адже то була якраз слухна нагода ще раз заграти по-американському. І зовсім задурно. Можна було й там загребти великий виграш, ціле багатство, тривке, незнищенне багатство, яке можна б лишити у вічну спадщину потомним поколінням. Не землю, не гроші, не панування – ні, щось стократ вартніше за ту марноту: нам би дісталася

63 - ...наш Головний Гравець... – президент США Мак-Кінлі.

64 - «постріл на весь світ...» – слова з вірша американського поета Емерсона «Конкордський гімн», в якому він оспівує перших борців за американську незалежність.

свідомість того, що ми помогли здобути волю народів визискуваних і кривджених від безвіку рабів, а нашим нащадкам – світлий спомин про те шляхетне діло. Всі козири були в наших руках. Якби гралось за американськими правилами, Дьюї⁶⁵ мав би, розбивши іспанський флот, зразу відплисти від Маніли, лишивши на березі тільки прапора, що захищав би життя й майно чужоземних громадян від повсталих філіппінців і застерігав би великі держави, що втручання у визвольну війну філіппінського народу буде розцінено як ворожий Сполученим Штатам акт. А великі держави навіть задля лихого діла нездатні об'єднатись, отже, й не зважились би зачепити того прапора.

Дьюї міг би відплисти, куди йому треба, і нехай собі досить сильна для того повстанська армія облягає Манілу, голодом примушує здатися нечисленну іспанську заложу та висила її з країни, а тоді нехай філіппінські громадяни обирають собі таку форму врядування, яка їм до вподоби, з ченцями ж та з їхніми сумнівними набутками хай чинять так, як підкажуть їм їхні власні, філіппінські уявлення про закон і справедливість – уявлення, видно з усього, нітрохи не гірші за ті, що панують у Європі чи Америці.

Однак ми заграли по-Чемберленовому – і прогавили нагоду вписати в наш літопис іще одне славне діло, ще одну Кубу.

Що довше міркуємо ми про ту помилку, то ясніше пересвідчуємося, що вона має прикро окошитися на нашій цивілізаторській комерції. Той, хто сидить у темряві, майже напевне скаже: «Щось воно не те... Як же тут добрати діла? Либонь, є дві різні Америки: одна визволяє невольника, а друга тут-таки знову відніма в нього щойно здобуту волю, заводить із ним з доброго дива сварку, а тоді вбива його й загарбує собі його землю».

Цілком напевне той, хто сидить у темряві, так каже, і задля нашої комерції ми повинні переконати його, щоб він сприймав філіппінські події інакше, спокійніше. Ми повинні самі спрямувати його думку. По-моєму, це цілком можливо: адже п. Чемберлен зумів спрямувати думку Англії про південно-африканські

65 - Дьюї – американський адмірал Джон Дьюї (1837–1917) під час іспано-американської війни командував військово-морськими силами США і в травні 1898 року потопив іспанський флот в Манільській бухті на Філіппінах.

події й зробив це вельми дотепно й успішно. Він виклав перед громадськістю факти – деякі з фактів – і показав своєму довірливому народові, що ті факти означають. Показав за допомогою цифр: це дуже добрий спосіб. Він скористався з формули « $2 \times 2 = 14$, а $9 - 2 = 35$ ». Цифри – це річ невідпорна, вони переконують навіть найприскіпливіших.

Ну, а мій план іще сміливіший за панів Чемберленів, хоч, здавалось би, скопійований з нього. Будьмо ще відвертіші, ніж п. Чемберлен: викладьмо відважно всі факти, жодного не приховавши, а тоді пояснімо їх за пановою Чемберленовою формулою. Така безстрашна правдивість приголомшить того, хто сидить у темряві, і він прийме наше пояснення, перш ніж устигне вернуться до тям. Скажімо йому ось як:

«Вся річ дуже проста. 1 травня Дьюї розбив іспанський флот. Це віддало Філіппінські острови в руки їхнього справжнього, законного господаря – філіппінської нації. Армія повстанців налічувала тридцять тисяч вояків і мала досить сили, щоб вигнати невелику іспанську заложу чи голодом примусити її скласти зброю; а тоді народ обрав би собі уряд до власної вподоби. Наші традиції вимагали, щоб Дьюї поставив на березі свій застережний знак і відплив геть. Але нашому Головному Гравцеві спав на думку інший план – європейський: висадити на островах армію, нібито щоб допомогти філіппінським повстанцям поставити останню крапку в їхній боротьбі за незалежність, а насправді – щоб відняти в них їхню землю й забрати собі. Звичайно, в інтересах поступу й цивілізації. План той виконано ступнево й цілком задовільно. Ми уклали військовий союз із довірливими філіппінцями, вони обложили Манілу з суходолу, і з їхньою вельми цінною допомогою місто, яке обороняла восьми- чи й десятитисячна іспанська заложка, здобуто. В той час ми б не здужали цього зробити без їхньої допомоги. І ми забезпечили собі ту допомогу – хитрощами. Ми знали, що вони б'ються за свою незалежність, б'ються вже два роки. Ми знали також, що вони гадають, ніби й ми б'ємося за їхнє справедливе діло – як допомагали кубинцям завоювати незалежність Куби, – і не перешкоджали їм і далі так гадати. *Аж поки Маніла опинилась у наших руках і ми змогли об-*

ходитись надалі без їхньої допомоги. Отоді ми відкрили свої карти. Звичайно, вони здивувалися – цілком природна річ; здивувались і розчарувалися; розчарувались і засмутились. Їм така поведінка видалась неамериканською, непослідовною, незгідною з нашими традиціями. І це теж було природно: ми ж бо тільки про людське око вдавали, що граємо по-американському, а насправді провадили європейську гру. Ми так спритно їх піддурили, що вони аж розгубились. Вони не могли нічого второпати: адже ми допіру були такі приятні, такі щирі з цими простосердими патріотами! Це ж ми, не хто як ми привезли їм з вигнання їхнього проводиря, їхнього героя, їхню надію, їхнього Вашингтона – Агінальдо!⁶⁶ Привезли на військовому кораблі, з усіма почестями, під священним захистом нашого гостинного прапора, привезли, й вернули його народові, і приймали за те палку, зворушливу дяку. Еге ж, ми були такі приятні, так підтримували й підбадьорювали їх! Постачали їм зброю та бойовий припас, радилися з ними, вправлялися навзаєм у гречності, доручали своїх хворих і поранених їхньому дбайливому доглядові, не боялись віддавати своїх полонених-іспанців у їхні чесні й гуманні руки, билися пліч-о-пліч з ними проти «спільного ворога» (наш власний вислів), вихваляли їхню відвагу, їхнє лицарство, їхню милосердність, їхню шляхетну поведінку, користалися їхніми окопами та сильними позиціями, що вони були відбили у іспанців, піддобрялися до них, брехали їм, офіційно оголошуючи, що наші армія та військово-морський флот прийшли здобути їм волю та скинути ненависну іспанську кормигу; одно слово, дурили їх, використовували, поки вони були нам потрібні, а тоді насміялись і кинули, як висмоктану помаранчу. Закріпились на тих позиціях, що видурили в них, тоді почали посуватися ще далі наперед і вперлися на їхню територію – мудра вигадка, бо ж ми потребували сварки, а це мусило її викликати. Наш вартовий застрелив солдата-філіппінця, що йшов по терені, де ніхто не мав права заборонити

66 - Агінальдо Еміліо – ватажок філіппінського повстання проти іспанського панування, з 1899 року – президент Філіппінської республіки; в 1901 році був підступно захоплений американцями в полон і змушений був капітулювати. Якого Твен в тому ж 1901 році публічно звинуватив у корупції.

йому йти. Обурені філіппінці дали відкоша, не питаючи відсутнього тоді Агінальдо, схвалить він те чи ні. Агінальдо того не схвалив; але вже не допомоглося. Ми хотіли мати – в інтересах поступу й цивілізації – Філіппінські острови, не захаращені повстанцями, що б'ються за незалежність, а для цього нам потрібна була війна. Ми й учепилися за нагоду. Це знов було чисто по-Чемберленовому – принаймні щодо спонук і намірів, – і ми заграли так само майстерно, як і він сам».

Тут задля переміни, аби той, хто сидить у темряві, не знудився нашим відвертим зізнанням, годиться вкинути трохи реклами «Дарів цивілізації», а тоді провадити далі:

«Коли ми з повстанцями здобули Манілу, панування іспанців над островами і їхнє право власності на них скінчилося, щезло, здиміло. Не лишилося з них ані клаптика, ані ниточки. І ось якраз тоді нам набігла незрівнянно кумедна думка: *відкупити* в Іспанії обидва ті привиди!⁶⁷ (Не біймося, признаваймося відверто, бо однаково ні той, хто сидить у темряві, ні будь-хто, поки при добрім глузді, в таке не повірить). А купуючи за двадцять мільйонів ті примари, ми зобов'язалися також подбати про ченців та все їхнє добро. (Здається, ми пообіцяли ще й розповсюджувати проказу та віспу, але я не певен. Та це й не має ваги, бо людям, що терплять таку напасть, як ченці, вже не страшні інші пошесті).

Коли ми ратифікували угоду, зайняли Манілу й відкупили привиди, Агінальдо й законні господарі островів стали нам непотрібні. Ми розв'язали війну і почали ганяти нашого недавнього гостя й союзника по лісах та болотах».

Тут годиться трохи похвалитися своїми бойовими подвигами та успіхами, аби люди не подумали, що ми чимось гірші за англійців у Південній Африці; однак дуже випинатися з цим, по-моєму, не слід. Треба бути обережними, звичайно, щоб уже дотримати перед тим, хто сидить у темряві, цілковитої відвертості, телеграми з театру військових дій доведеться прочитати, але їх можна повити серпанком гумору, щоб трохи пом'якшити похму-

67 - ...відкупити в Іспанії обидва ті привиди! – За паризьким миром (грудень 1898 р.) Філіппіни були «уступлені» Іспанією США.

ру їхню промовистість та досить нескромне хизування кровожерним захватом. Перше ніж читати йому оцю добірку заголовків військових кореспонденцій від 18 листопада 1900 року, добре буде спершу зробити невеличку репетицію на самоті, щоб добрати потрібний легкий і веселий тон:

«НАШОМУ УРЯДОВІ НАБРИДЛО ТУПЦЯННЯ ВІЙСЬКА НА МІСЦІ!»

«ВДАРИМО ПО-СПРАВЖНЬОМУ НА БУНТІВНИХ⁶⁸ ФІЛІППІНЦІВ!»

«ВІДТЕПЕР – НІЯКОЇ ПОЩАДИ!
БЕРІМО ПРИКЛАД З КІТЧЕНЕРА!»

Кітченер⁶⁹ уміє дати раду нечемам, що боронять свої домівки і свою волю, і нам слід удавати, ніби ми просто наслідуємо Кітченера, самі ж не шукаємо в цій справі ніякого зиску, хіба що хочемо попишатися перед Великою сім'єю націй, до чийого ясно-вельможного гурту хоче прилучити нас наш Головний Гравець, купивши нам місце в задньому ряду.

Звичайно, нам ніяк не випадає замовчувати повідомлення нашого генерала Макартура⁷⁰ – ой, ну навіщо ті газети все друкують такі прикрі речі! – але доведеться пробубоніти їх якимсь мимохідь, на відчай душі, хай що буде, те й буде:

«За останні десять місяців наші втрати становили 268 забитих і 750 поранених, втрати філіппінців – три тисячі двісті двадцять сім забитих і 694 поранених».

Тільки слід бути наготові, щоб підхопити того, хто сидить у

68 - «Бунтівних»! Це кумедне слово слід промимрити не дуже виразно, щоб той, хто сидить у темряві, не розчув його добре.– М. Т.

69 - Кітченер Гораціо (1850–1916) – англійський маршал. В 1898 році, командуєчи англо-єгипетською армією, жорстоко придушив народний рух у Судані; під час англо-бурської війни командував англійською армією в Південній Африці.

70 - Макартур Артур (1845–1912) – один з генералів американської армії на Філіппінах. Після захоплення американцями Філіппінів був там воєнним губернатором.

темряві, бо від такого зізнання він напевне зомліє, подумавши: «Боже милосердний! Ті «чорношкірі» милують поранених ворогів, а американці добивають!»

Тоді відволодаймо його, та вкоськаймо якимось, та запевнімо, що шляхи господні невідомі й не годиться нам судити їх; а далі, аби показати, що ми тільки наслідуємо інших, а не самі до такого додумалися, прочитаймо ось такі рядки з листа одного американського солдата з Філіппінів до своєї матері, що надрукувала газета «Громадська думка» в місті Декорі, штат Айова. Там описано кінець переможного бою:

«МИ НІ ОДНОЇ ДУШІ НЕ ЗАЛИШИЛИ ЖИВОЇ.
ПОРАНЕНИХ ДОКОЛЮВАЛИ БАГНЕТАМИ».

А виклавши отак усі ці історичні факти тому, хто сидить у темряві, відволодаймо його знову й пояснімо йому ті факти. Скажімо йому:

«Вигляда воно все досить непевно, але насправді це не так. Дійсно, часом ми брехали, але тільки з добрим наміром. Ми були зрадливі, але тільки задля того, щоб із позірного зла зродилося справжнє добро. Дійсно, ми розгромили одурений, довірливий народ; ми зняли руку на малосилу й самотню націю, що шукала в нас помочі; ми розтоптали засновану на справедливості, розумі й ладі республіку; ми встромили ножа в спину союзникові й ударили по обличчю гостя; ми купили у ворога примарну тінь, що навіть не належала йому; ми загарбали землю й волю в друга, що звівся на нас; ми покликали нашу чисту молодь до зганьбленої зброї, повели її на розбійництво під прапором, від якого розбійники звикли втікати; ми заплямували, спаплюжили честь Америки перед усім світом; але все те має вийти на добро. Ми певні цього. Всі монархи і президенти християнського світу та дев'яносто відсотків членів усіх його законодавчих установ, у тому числі й конгресу та законодавчих зборів півсотні наших штатів,— не тільки християни, а й акціонери фірми «Дари цивілізації». Таке всесвітнє згромадження випробуваної моральності, високих принципів і справедливості не може вчинити нічого не-

праведного, нечесного, негідного, брудного. Ці люди знають, що роблять. Тож заспокойтеся: все гаразд».

Ось побачите, це переконає того, хто сидить у темряві. І наша цивілізаторська комерція знов оживе. А крім того, наш Головний Гравець посяде вакантне місце в трійці національних божеств; і сидітиме та трійця на високих престолах вік за віком перед очима свого народу, і кожен з трьох триматиме в руках символ своєї заслуги: Вашінгтон – меч визволителя, Лінкольн – розбиті рабські кайдани, а паш Гравець – кайдани полагоджені.

Отоді наша комерція піде вгору! Ось побачите!

Справи наші стоять якнайкраще, так, як лише можна бажати. Ми посіли Філіппінські острови й ніколи їх не віддамо. Крім того, є всі підстави сподіватися, що невдовзі нам трапиться нагода скинути, як стару одєжину, нашу державну угоду з Кубою й дати їй натомість щось ліпше. Це багата країна, і немало хто у нас починає вже розуміти, що та угода була просто сентиментальною дурницею. Але тепер якраз слушний час залагодити дещо в себе вдома, трохи причепуритись, аби піднести свій престиж, заспокоїти себе й зав'язати рота пліткарям. Від себе ми не можемо приховати, що потай нас трохи бентежить честь нашої армії. Ми ж так пишалися мундиром нашого американського солдата; досі він був чистий, йому знані й великі подвиги, ми його любимо й шануємо, тож нам прикро бачити його в такому ділі, як оце тепер. А американський прапор! Ним ми пишалися над усе. То були наші святощі; в далеких краях, заглядивши несподівано, як він майорить під чужим небом, вітаючи й благословляючи нас, ми тамували віддих, скидали капелюхи, й нам на мить відбирало мову від думки про те, що він для нас означає, про величні ідеали, що їх він символізує. Ні, тут неодмінно треба щось зробити: та воно й неважко. Можна завести на такі справи спеціального прапора – мають же свої окремі прапори наші штати. Хай навіть він буде той самий, тільки білі смуги замалюймо чорним, а замість зірок хай будуть череп і дві кістки.

І не треба посилати на Філіппіни ніякої Цивільної комісії.⁷¹ Не маючи ніяких повноважень, вона муситиме їх вигадувати, а це робота не для абикого, тут треба мастака. І п. Крокера⁷² не варт обтяжувати. Нехай це буде справа не державна, а суто комерційна, так воно ліпше для престижу Сполучених Штатів.

Завдяки всім цим пропонованим поліпшенням Поступ і Цивілізація в тій далекій країні підуть угору й замилять очі тим, хто сидить у темряві, і наша цивілізаторська крамничка знову розторгується.

1901

71 - Цивільна комісія – американська комісія бізнесменів і професорів, що була послана на Філіппіни після їхнього приєднання до США, щоб встановити контакт з філіппінського буржуазією.

72 - Крокер Річард – один з ватажків Нью-Йоркської організації демократичної партії.

ДЕРВІШ І ЗАДЕРИКУВАТИЙ ЧУЖИНЕЦЬ

Дервіш. Я казав, і казатиму, і таки ще раз казатиму, що добрий вчинок...

Задерикуватий чужинець. Дай спокій, о чоловіче вузького зору! Не існує такої речі, як добрий вчинок...

Дервіш. О безсоромний блюзні...

Задерикуватий чужинець. Ні такої речі, як лихий вчинок. Бувають добрі пориви, бувають лихі пориви, тільки й того Половина наслідків доброго наміру лиха; половина наслідків лихого наміру добра. Ніхто не владен рядити наслідками, ні розподіляти їх.

Дервіш. Отже...

Задерикуватий чужинець. Отже, слід хвалити людей за їх добрі наміри й не ганити за ними викликане лихо; слід ганити людей за їх лихі наміри й не хвалити за те добро, до якого призвели.

Дервіш. О маніаче! То ти хочеш сказати...

Задерикуватий чужинець. Ось вислухай закон: від кожного пориву, доброго чи лихого, плинуть два потоки, один здоровий, інший – отруйний. Споконвіку цей закон був незмінний, до кінця віку він лишатиметься незмінний.

Дервіш. Якщо я приб'ю тебе в гніві до смерті...

Задерикуватий чужинець. Або вб'єш мене ліком, що, на твою думку, мав дати мені нове життя і силу...

Дервіш. Гарзд, продовжуй.

Задерикуватий чужинець. В обох випадках результат буде однаковий. Тобі душевні муки на віки вічні – лихий наслідок; мир, супокій, кінець скорботи для мене – добрий наслідок. Три серця, що люблять мене, буде розбито; три злидарки, сестри у третіх, дістануть мої багатства і возрадуються, ти сядеш до тюр'яги, і твої друзі засмутяться, але твій смиренний учень-жрець займе твое гладке й масне місце в житті і буде щасливий. Та хіба це всі добрі й лихі наслідки, що впливуть з лихого чи доброго наміру, що вкоротив мені віку, о бездумна, о засліплена істото? Добрі й лихі наслідки, що впливають з будь-якого вчинку, бодай найменшо-

го, розмножуються і розмножуються, століття за століттям, навіки, й навіки, й навіки, повзуть довкола земної кулі дюйм за дюймом, вражають всю її надходячу й відходячу людність до кінця часу, до остаточного катаклізму!

Дервіш. Тоді, раз нема такої речі, як добрий вчинок...

Задерикуватий чужинець. Чи ж не кажу я тобі, що є добрі наміри і лихі, та й на тім квит? Наслідки не надаються до завбачення. Вони в кожному випадку є обох родів. Такий закон. Слухай сюди: ось історія Далекого Заходу:

ГОЛОСИ З ЮТИ

I

Білий вождь (до свого народу). Ця розлога рівнина лежала пустою. Завдяки нашій благословенній небом працьовитості ми загатили річку і використали її води, обернувши цю пустку на веселі поля, чиїми плодами процвітають тисячі щасливих домів, де раніш панували злидні й голод. Яка вона благородна, яка благодотворна – цивілізація!

II

Індіанський вождь (до свого народу). Ця розлога рівнина, зрештучати яку наших батьків навчили іспанські священики, лежала веселим полем, чиїми плодами проквітали наші щасливі домівки. Білий американець загатив нашу річку, забрав воду для своєї долини й обернув наше поле на пустку; і ось ми голодуємо.

Дервіш. Я бачу, що добрий намір насправді дав як добрі наслідки, так і лихі, в однаковій мірі. Однак єдиний випадок не доводить правила.

Задерикуватий чужинець. Перепрошую, всі випадки це доводять. Колумб відкрив Новий Світ і дав трудолюбним та безземельним біднякам Європи ферми й простір, достаток і щастя.

Дервіш. Добрий наслідок.

Задерикуватий чужинець. І вони цькували й плюндрували справжніх господарів цих земель, і грабували їх, і розоряли, виганяли з домівок, і викорінювали до ноги.

Дервіш. Лихий наслідок, що й казати.

Задерикуватий, чужинець. Французька революція принесла горе в серця й доми п'яти мільйонів сімей і залила країну кров'ю та обернула її багатство на злидні.

Дервіш. Лихий наслідок.

Задерикуватий чужинець. Проте всі великі й дорогоцінні свободи, якими користуються народи Європи сьогодні, – дар тієї революції.

Дервіш. Добрий наслідок, згоден.

Задерикуватий чужинець. В наших благих стараннях силою мушкета піднести філіппінця до нашої моральної висоти ми послизнулися на льоду і впали до його рівня.

Дервіш. Дуже лихий наслідок.

Задерикуватий чужинець. Зате в результаті ми стали світовою державою.

Дервіш. Дай мені часу. Я мушу це обміркувати. Веди далі.

Задерикуватий чужинець. З допомогою трьохсот тисяч солдатів і восьмисот мільйонів доларів Англія спромоглася здійснити свій добрий намір – піднести неохочих бурів і зробити їх кращими, чистішими й щасливішими, ніж вони будь-коли могли стати самі по собі.

Дервіш. Певно, що це добрий наслідок.

Задерикуватий чужинець. Але тепер лишилося тільки одинадцять бурів.

Дервіш. Виглядає на лихий наслідок. Але я обдумаю це, перш ніж вирішити остаточно.

Задерикуватий чужинець. Візьмімо ще один приклад. З якнайліпшими намірами місіонер ось вже вісімдесят років трудиться в Китаї.

Дервіш. Лихий наслідок в тому...

Задерикуватий чужинець. Що близько ста тисяч китайців завоювали нашу цивілізацію.

Дервіш. А добрий наслідок в тому...

Задерикуватий чужинець. Що з божої ласки чотириста мільйонів їх уникнули її.

1902

ВОЄННА МОЛИТВА

То був час надзвичайно великого і радісного піднесення.

Точилася війна, і країна рвалась у бій, серце кожного палало священним вогнем патріотизму, гриміли барабани, грали оркестри, ляскали іграшкові пістолі, з сичанням і тріском у небо шугали пучки ракет; у руках і на простертих аж до виднокраю дахах, на балконах – усюди тріпотіло і майоріло на сонці ціле море прапорів. Щодень широким проспектом крокували загони молодих і збуджених добровольців, що красувалися своїми новими мундирами; коли вони, хвацько карбуючи крок, проходили повз сповнених гордощів батьків, матерів, сестер, коханих – ті вітали їх хрипкими від радісного хвилювання вигуками. Щовечора юрми людей, затамувавши подих, побожно слухали патріотичні промови, що западали у саму глибіню їхніх сердець, що викликали шквал оплесків і сльози – рясні, щирі сльози котилися по їхніх обличчях увесь час; у церквах священники закликали вірою і правдою служити вітчизні і так ото вже палко й велемовно молили бога війни допомогти у справедливій борні, що серед слухачів не було жодного, хто не пустив би сльозу.

Воістину це був радісний і чудовий час! І якщо якась купка диваків насмілювалась осуджувати війну або ставити під сумнів її справедливість, вони як стій одержували таке суворе й гнівне попередження, що ради власної безпеки вважали за краще згинути з очей і більше не ятрити душ патріотів.

Настала неділя – наступного дня батальйони мали вирушити на фронт; церква від ранку була переповнена добровольцями, їхні юні обличчя сяяли радістю від майбутніх військових звитяг, думками вони вже були на фронті – ось вони невпинно наступають, все сильніше і впертіше, навалюють, блиск шабель, ворог біжить, паніка, хмари порохового диму, відчайдушна погоня, капітуляція! – а невдовзі знову вдома: повернулися з війни героями, загартованими в битвах, всюди – бажані й обожнювані, всюди – золоті лаври і слава! Поруч добровольців їхні рідні й близькі – горді, щасливі! Вони викликали заздрощі у своїх сусідів і

друзів, у котрих не було синів чи братів, щоб послати їх на поле слави здобути батьківщині перемогу або загинути смертю хоробрих. Служба божа тривала; священник прочитав відповідний розділ з Старого завіту, потім виголосив першу молитву; опісля заgrimів орган, що аж церква задвигтіла; в одностайному пориві усі встали, їхні очі палали, серця тріпотіли, небавом серед тиші залунав могутній поклик:

Всемогутній боже, на все твоя воля,
Грім – твій голос, і блискавка – твій меч!

Відтак розпочалася «велика» молитва. Ніхто не міг пригадати такої натхненної молитви. Молилися найбільше за те, щоб милосердний і всевладний господь оберігав хоробрих, молодих вояків наших, допомагав їм, був їм опорою і підтримкою у їх патріотичних діяннях; захищав у день битви і годину випробувань, благословляв своєю могутньою правицею, надихав їх силою і впевненістю, робив їх несхитними у кривавих січах; допоміг розтрощити ворога, дарував їм і їхній вітчизні нев'янучу доблесть і славу...

У цю хвилину в церкву ввійшов літній прочанин і неквапом почав пробиратись до головного вівтаря, його погляд був спрямований на священника, одяг на його довготелесій постаті сягав аж до п'ят, голова була непокрита, убілене сивиною волосся розкішними хвилями спадало на плечі, зморшкувате чоло було бліде, як у мерця. Супроводжуваний здивованими поглядами, він мовчки пробирався все далі, доки не піднявся на вівтар і не став у чеканні поряд з священником. Не помітивши його присутності, зі стуленими повіками, той розчулено молився і нарешті завершив проповідь палким зверненням до бога «Благослови нашу зброю, даруй нам перемогу, господи боже наш, благодійнику і захиснику нашої вітчизни і прапора!» Прочанин торкнувся його руки і знаком показав поступитись, що й зробив украй розгублений священник, а сам став на його місце за кафедрою. Якусь мить він розглядав заворожених прихожан очима, що палали якимось сатанинським вогнем, відтак низьким голосом мовив: «Я від престолу святого – з посланням самого господа бога!» Це було як

грім з ясного неба, але якщо прочанин і відчув, як отетеріли прихожани, він незворушно продовжував: «Бог почув молитву слуги свого й пастора вашого і вчинить волю вашу після того, як я – його посланець – розтлумачу вам її значення, так би мовити, її повне значення. Ця молитва, як багато інших людських молитов, містить у собі більше, ніж розуміє її той, хто молиться, якщо, звичайно, він замислюється над її сутністю. Божий слуга і ваш прочитав молитву. Чи замислюється він над її значенням! І невже це тільки одна молитва! Ні – тут дві молитви: одну ви вже чули, а другу носите в серці своєму. Обидві дійшли до того, хто прислухається до всіх благань людських – висловлених і затаєних. Подумайте над цим і запам'ятайте. Якщо ви просите благодаті божої – начувайтесь! Ненароком ви можете накликати біду на вашого ближнього. Якщо ви просите життєдайного дощу на свої спраглі ниви, може, цим ви накликаєте кару божу на ниви вашого сусіда, яким не потрібний зайвий дощ, бо він зашкодить їм. Ви вже вислухали молитву пастора вашого – виголошену частину її. Господь бог доручив мені виголосити її другу частину, ту частину, яку ваш пастор, а також усі ви тільки палко повторюєте в серці своєму. Знали ви, за що молились? Ні, господь каже, не знали! Ви чули ці слова: «Даруй нам перемогу, господи боже наш!» Цього досить. Уся невиголошена молитва у цих багатозначних словах. Уточнення тут зайві. Коли ви молилися за перемогу, ви молилися за багато незгаданих наслідків, які несе з собою перемога, мусить нести, не може не нести. Ваша невиголошена молитва також дійшла до владики небесного, і він наказує мені втілити її в слова. Слухайте ж! «Володарю небесний, наші юні патріоти, кумири наших сердець ідуть у бій, – будь ти з нами! У думках своїх ми також покидаємо милі нашому серцю родинні вогнища і йдемо з ними нищити ворога. Господи, допоможи нам, щоб наші постріли рознесли у криваве клоччя їхніх вояк. І покриють вони трупами свої квітучі ниви. Захлини грім наших гармат у криках і стогоні їхніх патріотів. Допоможи нам, боже, лавиною вогню спопелити їхні бідні оселі. Хай безутішне горе покрає серця їхніх ні в чім неповинних вдів, і хай бродять вони з дітьми під відкритим небом по пустелях своєї сплюндрованої

країни, обірвані, голодні, спрагли, палимі спекою і січені лютою стужею, зневірені, замучені непосильною працею, благаючи у тебе смерті, як рятунку і позбавлення. Заради тих, хто на колінах благає тебе, боже, відними у них надію, зроби нестерпним їхнє життя, продовж їхні поневіряння, обважни ходу їхню, ороси шляхи їхніми слізьми, обagri сніги кров'ю з поранених ніг їхніх. Во ім'я любові до тебе ми благаємо вчинити волю нашу, во ім'я тебе, хто сам є вічним джерелом любові, надійним захисником і розрадником усіх тих, хто в біді шукає твоєї допомоги з покорою і шанобою у серці. Амінь. (По хвилі мовчання). Ви цього мовчки благали у своїй молитві, якщо хочете, щоб так сталось, кажіть! Посланець Всевишнього чекає».

Згодом серед загалу утвердилася думка, що чоловік той був божевільний, бо слова його суперечили здоровому глуздові.

1904-05

МИ АМЕРИКАНІЗУЄМО ЄВРОПУ

...На благо чи на біду ми продовжуємо виховувати Європу. Ми удержуємо роль наставника понад сто двадцять п'ять років. Ніхто нас не обирав на цей пост, ми просто взяли його самі. Ми – англосакси. Минулої зими на бенкеті відомої організації, що називає себе клубом «З усіх кінців світу», головуючий, відставний кадровий офіцер високого рангу, проголосив гучним голосом і з великим піднесенням: «Ми належимо до англосаксонської раси, а коли англосаксу щось треба, він просто йде і бере».

Цей афоризм викликав довго не стихаючі оплески. На бенкеті було не менше, ніж сімдесят п'ять цивільних і двадцять п'ять офіцерів армії та флоту. І їм треба було не менше двох хвилин, щоб висловити своє бурхливе захоплення цією величною декларацією. А сам натхненний пророк, що вивергнув її з своєї печінки, чи кишечника, чи стравоходу, – не знаю точно, де він її виносив, – стояв у цей час, сяючи і світлячись посмішкою щастя і випромінюючи блаженство з кожної пори свого ества.

Велична декларація солдафона, підкреслена апломбом, з яким він її виголосив, у перекладі на просту англійську мову означає: «Ми, англійці й американці, – злодії, розбійники і пірати, і ми цим пишаємося».

З усіх англійців і американців, які були тут присутні, не знайшлося жодного, в кого б вистачило порядності підвестися і сказати, що йому соромно бути англосаксом, що йому соромно також належати до роду людського, оскільки людство ще терпить англосаксів, які є його ганьбою. Я не міг взяти на себе цієї ролі; я не міг відступитися від своєї вдачі, прибрати фарисейського виразу, удавати, ніби я можу навчити цих людей хоча б елементарних правил порядності, бо мої повчання до них не дійшли б, вони б їх просто не зрозуміли.

Дивніше за все було спостерігати цей по-дитячому відвертий, щирий і запальний вибух ентузіазму, що його викликало смердюче віщування солдафона. Це виглядало підозріло, як одкровення, як несподівано розкриті таємно виношувані сподівання на-

ції, оскільки це були представницькі збори. Тут були присутні всі ті головні механізми, що з них складається машина, яка рухає і живить поступ країни, – судді, банкіри, торговці, фабриканти, журналісти, політики, представники армії і флоту. Як видно, на бенкеті зібрався самий цвіт Сполучених Штатів, повноважений говорити від імені нації і відкривати її затаєні принципи моралі для публічного огляду.

«Ми покладаємось на бога», – такий наш офіційний девіз, і коли ми бачимо ці слова на наших торговельних доларах (вартістю 60 центів), то здається, що вони завжди тремтять і пхикають у побожній смиренності. Та виявляється, що наш таємний девіз зовсім інший, а саме: «Коли англосаксу щось треба, він просто йде і бере». Наша офіційна мораль зворушливо виражена в тому другому, величному, лагідному і доброзичливому девізі, який говорить, що ми з нацією добрих і люблячих братів, що складають одне – *ex pluribus unum*.⁷³ Наша таємна мораль розкривається вже зовсім іншою фразою: «Гей, не будь роззявою!»

Ми ввозили свій імперіалізм з монархічної Європи, так само як і свої курйозні уявлення про патріотизм, – коли в нас взагалі є хоч якісь принципи патріотизму, які можна було б ясно і зрозуміло визначити. Отже, немає сумніву, що ми повинні повчати Європу за ці та інші подібні повчання, які ми одержували з того ж таки джерела.

Відтоді ми дали Європі багато уроків. Коли б не ми, Європа могла б ніколи не знати інтерв'юерів; коли б не ми, деякі європейські країни могли б ніколи не пізнати щастя надмірних податків; коли б не ми, європейські фірми, що виробляють харчові продукти, ніколи б не оволоділи мистецтвом отруювати світ заради дзвінкої монети; коли б не ми, європейські страхові трести ніколи б не знали найкращого засобу збагачуватися на розоренні вдів та сиріт; коли б не ми, в Європі ще довго-довго могло б не існувати жовтої преси. Постійно, наполегливо і вперто ми американізуємо Європу, і з часом ми свого неодмінно доб'ємося.

1906

ПОДОРОЖ КАПІТАНА СТОРМФІЛДА ДО РАЮ

I

Отак, пробувши в покійниках близько тридцяти років, почав я вже трохи непокоїтись. Не забувай, що я весь цей час мчав у просторі, мов комета. Та куди там комета! Знаєш, Пітерсе, скільки я їх перегнав?! Звісно, це не означає, що шлях бодай одної з них збігався з моїм, вони ж бо рухаються по довгій орбіті, схожій на петлю ласо, а я летів у потойбічний світ прямо, як стріла. Але іноді траплялося, що шлях котроїсь комети на якусь годину збігався з моїм, і тоді ми мчали наввипередки. Однак перегони ці щоразу виявлялися односторонніми, бо я проносився повз них так швидко, ніби вони стояли на місці.

Звичайно комета долає відстань не більше двохсот тисяч миль за хвилину. Певна річ, коли я натрапляв на одну з таких комет, як от, скажімо, комета Енке чи Галлея, – то вона, бувало, тільки промайне на мить і зникне. Цього, власне, й перегонами назвати не можна. Виходило так, ніби комета – товарний поїзд, а я – телеграма.

Та коли я вибрався за межі нашої астрономічної системи, мені почали попадатися комети зовсім іншого роду. У нас таких комет зроду-віку ніхто й не бачив!

Одної ночі, коли я отаким собі рівним ходом на всіх вітрилах мчав з попутним вітром, – гадаю, я долав десь так із мільйон миль на хвилину, а то й більше, але ніяк не менше, – я раптом помітив надзвичайно велику комету румби на три вбік від мого штирборту. Судячи з кормових вогнів, я розраховував, що курс її лежить на північ – північ-схід. Але вона летіла так близько до мого курсу, що я не хотів пропустити нагоди. Отож я відхилився на румб, закріпив штурвал і кинувся слідом за нею. Якби ти тільки чув, як я задзижчав, як полетіли на всі боки електричні пух і пір'я! Хвилини через півтори мене оточило електричне сяйво, що падало на багато миль навкруги і освітлювало простір так, неначе був білий день.

Комета, коли я вперше – помітив її, горіла вдалині блакитнуватим вогником, як напівпригаслий смолоскип, але вона ставала дедалі більшою, чим ближче я підлітав до неї. Я так швидко наздоганяв її, що, пролетівши приблизно півтора мільйонів миль, уже потрапив у її фосфоресційний кільватер і від яскравого блиску нічого не міг розгледіти навколо. Ну, подумав я собі, так дуже легко й урізатися в неї. Отож я подався вбік і надав ходи. Незабаром я порівнявся з її хвостом. Знаєш, на що це скидалося? Це було схоже на те, ніби якась дрібна комашина наблизилась до материка Америки. Швидкості я не зменшував ані на мить. Отак я пропливав повз корпус комети півтора мільйонів миль і з її обрисів переконався, що не добрався навіть до талії.

Знаєш, Пітерсе, ми й не уявляємо собі, що таке тамтешні комети! Коли ти хочеш побачити справжню комету, гідну цієї назви, тобі треба вибратися за межі нашої сонячної системи – отам уже для них є простір, розумієш? Друже мій, я бачив там такі комети, які навіть без хвоста не вмістилися б в орбітах наших найбільших комет.

Отож пролетів я ще з півтора мільйонів миль і порівнявся тільки з плечем комети, як сказав би ти. Я був дуже задоволений із себе, мушу тобі зауважити, аж доки не помітив палубного офіцера, котрий підійшов до борту і спрямував у мій бік підзорну трубу. І враз пролунала його команда:

– Гей, ви там, унизу! Ворушіться, швидше ворушіться! Підкинути в топки сто мільйонів більйонів мільярдів тонн сірки!

– Слухаю, сер!

– Підняти вахту зі штирборту! Всі на палубу!

– Слухаю, сер!

– Двісті тисяч мільйонів чоловік – підняти бомбрамселі й трюмселі!

– Слухаю, сер!

– Поставити ліселі! Підняти всі вітрила до останньої ганчірки! Усі від прови до корми!

– Слухаю, сер!

За секунду я зрозумів, Пітерсе, що нажив собі небезпечного ворога. Менше ніж через десять секунд комета перетворилася на

сліпучу хмару розжареної до червоного парусини. Вона зайняла все небо, їй не видно було кінця-краю: здавалося, комета розпухла й заповнила собою весь простір навколо. А сірчаний дим із топок – о, ніхто не годен описати, як він клубочився і розпливався в небі, ані те, як він смердів. І ніхто не годен описати, як та страхітлива посудина наддала ходи. А який зчинився гвалт! Тисячі боцманів свистіли враз, команда, якої вистачило б заселити сотню тисяч світів із наш завбільшки, хором лаялася. Одне слово, нічого подібного я ще ніколи в житті не чув.

Ми скільки сили ревіли й гуркотіли поряд. Мені ще не траплялося комети, яка могла б випередити мене, отож я вирішив хоч луснути, а перемогти й цю. Я гадав, що нажив собі деяку репутацію в просторі, і сподівався підтримати її. Нарешті я завважив, що обганяю комету – не так швидко, як раніше, але все-таки обганяю. На борту комети почувалася збентеженість. Понад сто мільярдів пасажирів прибігли знизу, підійшли до борту й почали закладатись. Зрозуміло, від цього комета накренилась, і швидкість її зменшилася. Ой як же розлютився помічник капітана! Він врізався в юрбу з рупором у руці й загорлав щосили:

– На середину палуби! На середину палуби, ви...⁷⁴, інакше я розтрощу вам голови, всім, до останнього ідіота!

Отож, друже мій, я потихеньку все обганяв комету, аж поки не проплив неквапливо повз прову цієї розкішної пожежі. На той час розбудили капітана, і він у самій жилетці й пантофлях, з розкуйовдженим волоссям і в одній підтяжці стояв серед яскравої заграви на прові разом з помічником. І який же в обох був кишлий вигляд, скажу я тобі! Я просто не міг стриматись: приставив великого пальця до носа й закричав:

– Та-та! Та-та! Передати привіт вашим родичам?

Пітерсе, то була моя помилка! Еге ж, друже, я не раз потім жалкував за цим, – то була велика помилка! Бачиш, капітан уже відмовився був від змагання, але моє зухвальство переповнило чашу – цього він ніяк не міг стерпіти. Він обернувся до помічника й питає:

74 - Капітан не може пригадати, що то було за слово. Він каже, що якесь іншомовне. – М. Т.

– Чи вистачить у нас запасу власної сірки на всю дорогу?
– Так, сер.
– Напевно?
– Так, сер. Вистачить з верхом.
– Скільки у нас вантажу для сатани?
– Тисяча вісімсот мільярдів квінтільйонів казарків.
– Прекрасно! Доведеться його підопічним трохи померзнути, поки прийде інша комета. Розвантажити корабель! Мерщій, хлопці, мерщій! Весь вантаж за борт!

Пітерсе, подивись мені в очі й не хвилюйся! Там я дізнався, що один казарк точнісінько дорівнює вазі ста шістдесяти дев'яти таких світів, як наш! І весь цей вантаж вони повикидали за борт. Падаючи, він позмітав чимало зірок так, ніби то були звичайнісінькі свічки і хтось погасив їх. Що ж до перегонів, то їм настав край. Як тільки комету розвантажили, вона промайнула повз мене так, наче я стояв на якорі. Капітан застиг на кормі біля задніх шлюп-балок; тепер уже він приставив великого пальця до носа й прокричав:

– Та-та! Та-та! Чи нема у вас передати що-небудь вашим друзям у Вічних тропіках?

Потім він підсмикнув другу підтяжку, пройшов на прову, і через три чверті години його посудина знову здавалася блідим блакитнуватим смолоскипом удалині.

Так, це була помилка, Пітерсе, – оті мої необережні слова. Либонь, я ніколи не перестану каятись у них. Якби я тоді придержав язика за зубами, я переміг би головного забіяку тверді небесної!

Та я трохи відхилився від головної теми своєї розповіді; повернуся, отже, до початку. Тепер ти розумієш, з якою швидкістю я мчав. Помчавши отак років з тридцять, я почав трохи непокоїтись. О, то було досить приємно: стільки відкрить дорогою; але все-таки ставало тоскно, ти розумієш? До того ж мені хотілося куди-небудь пристати. Я зовсім не мав наміру мандрувати вічно! Спочатку мені подобалася ця відстрочка, бо я потерпав, що можу потрапити в надто гаряче місце, але під кінець мені вже здавалося, що краще причалити хоча б і до... ну, куди завгодно, аби лиш

скінчилася ця невідомість.

І ось одної ночі – там завжди була ніч, якщо тільки я не пролітав повз яку-небудь зірку, що заливала всесвіт своїм полум'ям і сяйвом, хоч я неминуче залишав її позаду вже через одну-дві хвилини і знову поринав у темряву на добрий тиждень. Зірки розташовані зовсім не так близько одна від одної, як нам здається... Та про що це я?.. Ага, отже, одної ночі, пролітаючи по небу, я помітив довжелезний ряд мерехтливих вогників на далекому обрії. Як тільки я почав наближатися до них, вони стали пухнути й рости і зробилися схожі на величезні печі.

Я сказав собі:

– Їй-бо, прибув нарешті! І, здається, зовсім не в рай, як і слід було сподіватися.

Тут я зомлів. Не знаю, чи довго я лежав непритомний, але, мабуть, минуло чимало часу, бо коли я отямився, темрява вже розвіялась, все навколо було осяяне яскравим сонячним світлом і так легко дихалось м'яким запашним повітрям.

Переді мною простягався чудесний світ – осяйний, прекрасний, чарівний край! Те, що мені видалося за печі, насправді були брами заввишки на добрі милі, брами, зроблені з коштовних самоцвітів; прорізано їх було в стіні зі щирого золота, що тягнулася на всі боки без кінця й краю. Я попрямував до одної з цих брам, схожої на будинок у вогні. Тут я помітив, що все небо чорніє мільйонами людей, які простували до тієї самої брами. Який рев зчиняли вони на льоту! Навкруги все густо кишіло людьми, як мурашками, – я думаю, їх було кілька мільярдів.

Я спустився. Мене понесло до брами разом з юрбою. Коли надійшла моя черга, головний клерк діловито спитав мене:

- Ну, швидше! Звідки ти?
- Із Сан-Франціско, – відповідаю йому.
- Сан-Фран... що? – каже він.
- Сан-Франціско.

Він спантеличено почухав голову, а потім питає:

- Це планета?

Їй-бо, Пітерсе, і треба ж таке бовкнути!

- Планета? – кажу я. – Це місто! І мало того, це одне з най-

більших, найпрекрасніших і...

– Годі, годі! – каже він.– Розмовляти тут нема часу. Міста нас не цікавлять. Звідки ти, в загальному розумінні?

– О, – кажу я,– вибачте! Запишіть мене – з Каліфорнії.

Я знову завдав йому клопоту, Пітерсе! Він розгубився на мить, а тоді каже гостро й роздратовано:

– Я не знаю таких планет. Це що – сузір'я?

– О господи! – вигукнув я.– Сузір'я, кажете ви? Та ні, це штат.

– Чоловіче, нас тут не цікавлять штати. Чи скажеш ти мені нарешті, звідки ти взагалі, в широкому розумінні,– ясно?

– О, тепер я зрозумів вашу думку,– кажу я.– Я з Америки, із Сполучених Штатів Америки.

Пітерсе, ти не повіриш, але й це не допомогло. Хай буду я устриця, коли це не так. Вираз його обличчя анітрохи не змінився,– достоту, як мішень після стрілецьких змагань міліції.⁷⁵ Він звернувся до молодшого клерка та й питає:

– Де це воно – Америка? Що це таке – Америка?

Молодший клерк покvapливо відповідає:

– Такого світила немає.

– Світила? – озиваюсь я.– Ну, що ви таке кажете, юначе? Америка – не світило. Це країна, материк. Її відкрив Колумб. Гадаю, про нього принаймні ви чули що-небудь? Америка... ну, добродію, це Америка...

– Замовкни ти! – каже головний клерк.– Відповідай коротко і ясно: звідки ти прибув?

– Ну,– кажу,– я вже не знаю, що й говорити, хіба що спробувати оптом і сказати, що я із світу.

– О! – зрадів він.– Це вже на щось схоже. Із якого ж світу?

Пітерсе, тут уже він загнав мене на слизьке! Я спантеличено витріщився на нього, клерк роздратовано – на мене, а потім він як скипить:

– Швидше, швидше: який світ?

Я кажу:

– Ну, світ, звичайний світ.

75 - Міліція – ополчення в США. За мирного часу – громадяни, що призиваються тільки на короткі військові збори.

– Світ! – каже він.– Гм... Та їх мільярди!.. Хто там далі?

Це означало, що я повинен відійти. Я так і зробив, а на моє місце прискакав якийсь блакитний чоловік, що мав сім голів і тільки одну ногу.

Я пішов прогулятись. Тоді тільки я й звернув увагу на те, що всі міради людей, які кишили біля цієї брами, були точнісінько такі, як це створіння. Я спробував знайти серед них хоч одного знайомого, але якраз на ту пору знайомих не знайшлося. Подумавши як слід і зваживши все я потихеньку пробрався знову до брами, вже зовсім знітившись.

– Ну? – питає головний клерк.

– Що ж, добродію,– кажу я зовсім покірпенько,– я, здається, не знаю, з якого я світу. Але ви можете судити ось із чого: це той світ, що його спас спаситель!

Почувши останнє слово, він нахилив голову, а тоді тихо промовив:

– Світів, що він їх спас, стільки, скільки брам у небесах,– ніхто не може їх злічити. В якій астрономічній системі твій світ? Можливо, це допоможе нам.

– Це та система, в якій є Сонце, і Місяць, і Марс...

Він хитав головою при кожній назві, бо навіть і не чув про них,– уявляєш?

– А Нептун, і Уран, і Юпітер...

– Стривай,– каже він.– Помовчи хвилинку! Юпітер... Юпітер... Здається, років вісімсот чи дев'ятсот тому у нас був якийсь чоловік звідти,– але люди з тієї системи дуже рідко потрапляють до цієї брами.– І раптом він так пильно вступився в мене, ніби хотів просвердлити наскрізь своїм поглядом. Потім він каже неквапливо:

– Ти прилетів сюди безпосередньо із своєї системи?

– Так, добродію,– відказую; проте я трохи почервонів, коли вимовляв ці слова.

Він ще суворіше глянув на мене та й каже:

– Це неправда, і тут не місце викручуватись. Ти звернув зі свого курсу. Як це сталося?

Тоді я й кажу, знову почервонівши:

– Пробачте! Беру назад свої слова і признаюсь: одного разу я помчав наввипередки з кометою, зовсім трошечки, одну крап...

– Так, так,– каже він, і в голосі у нього не чути ні крихти лагідності.

– Але я відхилився зовсім небагато, і в ту ж мить, як перегони скінчилися, повернувся на свій курс.

– Так не годиться. Відхилення від курсу й спричинило всю цю плутанину. Воно привело тебе до брами, яка на відстані мільярдів миль від тієї, що тобі потрібна. Якби ти потрапив до своєї брами, там би відразу знали, з якого ти світу, і не було б затримок. Проте ми спробуємо влаштувати тебе.

Він обернувся до одного з молодших клерків і каже:

– В якій системі перебуває Юпітер?

– Не пригадую, сер, але гадаю, що така планета є в одній з маленьких нових систем у малонаселеному закутку всесвіту. Я зараз подивлюся.

У них там була карта завбільшки зі штат Род-Айленд. Вія підтягнув до неї повітряну кулю і став підійматися вгору, все вище й вище. Скоро він підійнявся так високо, що й зовсім зник з очей. Час від часу він спускався попоїсти чого-небудь і знову відлітав. Одне слово, він працював так день чи два і, нарешті, спустився й сказав, що йому, здається, пощастило розшукати ту сонячну систему,– але, можливо, то мишачі сліди. Тут він узяв мікроскоп і знову піднявся вгору. Результат виявився втішнішим, аніж він сподівався. Він таки розшукав нашу систему. Клерк примусив мене описати нашу планету, вказати її відстань від сонця, а потім звернувся до свого шефа:

– О, тепер я знаю, сер, що він має на увазі. Ця планета є на карті! Вона зветься Бородавкою.

А я собі слухаю й думаю: «Юначе, юначе, для тебе було б не зовсім безпечно з'явитися на тій планеті і назвати її Бородавкою!»

Ну, вони і впустили мене, оголосивши при тому, що тепер я спасений навіки й турбуватися мені нема про що.

По тому вони одвернулися від мене і взялися далі до своїх справ так, ніби вважали, що зі мною вже все скінчено.

Правду кажучи, це мене вельми здивувало, але я побоявся заговорити першим і нагадати про себе. Ти знаєш, як я не люблю цього; шкода було турбувати їх, у них стільки клопоту й без мене! Двічі я вирішував дати їм спокій і лишити все так, як є. Отож двічі вирушав я в дорогу, але мені відразу ж спадало на думку, який вигляд я матиму я своїй оснастці серед тих, хто спокутував гріхи, і це змушувало мене повертатися й знову ставати на якір. Люди почали поглядати на мене – клерки тобто – і дивуватися, чого це я не відпливаю. Я не міг довго витримати цього – це було так неприємно! Отож я нарешті набрався духу і зробив знак головному клеркові.

Він каже:

– Як! Ти ще тут? Чого ти хочеш?

Я й відповідаю, тихенько так і дуже довірчим тоном, склавши долоні трубочкою над його вухом:

– Прошу пробачення, і ви вже не гнівайтесь, що я вам нагадую і ніби як втручаюсь не в своє діло, але чи не забули ви чогось?

Він подумав якусь мить і каже:

– Забув?.. Ні, здається, нічого не забув.

– Подумайте, – наполягаю я.

Він подумав. Тоді каже:

– Ні, не пригадую. А в чому річ?

– Подивіться на мене, – кажу я, – огляньте мене як слід.

Він так і зробив.

– Ну? – питає мене.

– Що ж, – кажу я, – ви нічого не помічаєте? Якщо я в такому вигляді покажуся серед обраних, то чи не приверну я до себе надмірної уваги? Чи не буду я занадто помітний?

– Що ж, – каже він. – Я нічого особливого не помічаю. Чого тобі бракує?

– Бракує? Та мені бракує арфи, і вінця, і ореолу, і псалтиря, і пальмової гілки – бракує всього, що потрібне тут людині, добродію.

Чи був він спантеличений? Пітерсе, ти таких спантеличених людей зроду-віку не бачив!

Кінець кінцем він каже:

– Ну, ти й справді дивовижна людина, з якого боку тебе не візьми. Я про такі речі ніколи й не чув!

Я поглянув на цього чоловіка з великим подивом, а тоді й кажу:

– Сподіваюсь, ви не образитесь, бо я зовсім не маю наміру ображати вас, але, далєбі, для людини, котра так довго пробула в царстві божому, як, гадаю, ви, добродію,– ви страх як мало знаєте про його звичаї!

– Його звичаї! – каже він.– Небеса – чималенький край, друже мій! У великих державах багато різноманітних звичаїв. І навіть у маленьких володіннях теж, як ти, напевно, знаєш із того, що бачив у малому масштабі на Бородавці. Як можеш ти гадати, що я спроможний вивчити різноманітні звичаї незліченних царств небесних? Та на саму думку про це починає боліти голова. Я знаю звичаї, що панують у місцях, населених народами, яким призначено входити крізь мою браму, і цих знань цілком досить для одної людини, якій довелося втовкмачувати їх собі в голову тридцять сім мільйонів років, протягом яких я щодень і щоночі вивчав цю справу! Але вивчити звичаї всього величезного небесного простору – о чоловіче, яку нісенітницю ти верзеш! Тепер я не маю сумніву, що чудернацьке вбрання, про яке ти кажеш, вважається модним у тій частині неба, де тобі належить перебувати, але в наших місцях відсутність його нікого анітрохи не здивує.

Я відчув, що він правду говорить, попрощався з ним і пішов.

Цілісінький день я йшов до віддаленого кінця величезної зали, сподіваючись ось-ось пройти в рай, але я помилився. Ту залу було збудовано за загальним небесним планом,– певна річ, вона не могла бути маленькою. Нарешті я так стомився, що не міг іти далі. Тоді я сів відпочити й став розпитувати чудних на вигляд незнайомців, але нічого не добився: вони не розуміли моєї мови, я не розумів їхньої. Зрештою я відчув себе страшенно самотнім, мене поймав такий сум, і я так затужив за домівкою, що сто разів пожалкував, що помер. Звичайно, я повернув назад.

Близько полудня другого дня я дістався до місця, звідки ру-

шив у дорогу, став перед віконечком реєстратури та й кажу головному клеркові:

– Я починаю розуміти, що людині треба бути в своєму власному раю. Тільки там вона буде щаслива!

– Твоя правда, – каже він. – А ти гадав, що для всякого сорту людей годиться один і той самий рай?

– Еге ж, була в мене така думка, але тепер я бачу всю її безглуздість. Як мені пройти, щоб потрапити до свого району?

Він покликав молодшого клерка, що ото допіру вивчав карту, і той дав мені загальні вказівки. Я подякував і вже хотів був відчалювати, але він ще сказав мені навздогін:

– Зачекай хвилинку, це за мільйон миль звідси. Вийди і стань на цей червоний килим-самоліт, заплющ очі, затримай дихання і побажай опинитися там.

– Вельми вам вдячний, – кажу я. – Але чому ви не метнули мене туди відразу, як я прийшов?

– У нас тут і без того є чим собі голову сушити. Це твоє діло – думати й питати. Прощавай, ми, напевно, не побачимо тебе в цих краях тисячу століть чи близько того. В такому разі – оревуар,⁷⁶ – кажу йому чемненько.

Скочив я на килим, затримав дихання, заплющив очі й побажав перенестися в реєстратуру свого району. І в ту ж мить я почув, як знайомий мені голос діловито крикнув:

– Арфу і псалтир, пару крил і ореол, розмір тринадцять, для капітана Елі Стормфілда із Сан-Франціско! Виписати йому санітарне посвідчення й пропустити!

Я розплющив очі. Справді, то був індіанин з племені паютів, якого я знав колись в окрузі Туларі; дуже славний хлопець, – пригадую, я був на його похороні: його, за звичаєм, спалили, а інші індіани мазали собі обличчя попелом і завивали, як дикі кішки. Він страшенно зрадів мені, і ти можеш собі уявити, що і я був так само радий побачити його й відчувти, що потрапив, нарешті, до свого справжнього раю.

Тут, скільки око сягало, виднілися юрби клерків, які заклопотано бігали й метушилися, вбираючи в нові пишні шати тисячі

76 - До побачення (франц.).

янки, мексиканців, англійців, арабів і всякого роду людей. Коли мені видали моє спорядження, я начепив ореол і, глянувши на себе в дзеркало, мало не підстрибнув на висоту будинку від радості, такий я був щасливий.

– Ну, це вже на щось схоже! – сказав я, – Тепер я готовий, покажіть мені мою хмарину.

Хвилини через п'ятнадцять я вже був за милю від того місця, прямуючи до пасма хмарин. Разом зі мною сунула юрба, мабуть, у мільйон чоловік. Більшість із нас пробувала літати, але деякі покалічилися, і ніхто не досяг великих успіхів. Тим-то ми вирішили йти пішки, поки не напрактикуємось на крилах.

Скоро нам почали попадатися назустріч цілі натовпи людей. У одних були самі арфи й більше нічого, у других – псалтирі й нічого більше, у третіх – зовсім нічого; усі мали невдоволений і якийсь приголомшений вигляд. В одного молодого хлопця не лишилось нічого, крім ореолу, та й той він ніс у руці. Раптом він простяг його мені й каже:

– Прошу, подержіть хвилинку!

І в ту ж мить зник у натовпі. Я пішов далі. Якась жінка попросила мене потримати її пальмову гілку і теж зникла. Якась дівчинка попросила мене потримати її арфу і, хай йому чорт, так само зникла, і так далі й так далі, аж поки мене було нав'ючено, як верблюда. Тут підходить, усміхаючись, один старий добродій і просить мене потримати його речі. Я витер піт і кажу йому досить гостро:

– Вам доведеться пробачити мені, друже, але я не вішалка!

На той час мені стали траплятися цілі купи таких повитків, складених край дороги. Я спокійнісінько звалив туди й свій зайвий вантаж. Потім озирнувся і, знаєш, Пітерсе, що я побачив? Усі, що йшли слідом за мною, були нав'ючені так само, як я раніш! Юрби тих, що поверталися, просили всіх наших потримати хвилинку їхні речі, розумієш. Але наші теж позвальновали свій вантаж, і ми рушили далі порожнем.

Коли я сів на хмарину з мільйоном інших людей, я відчув себе так добре, як ніколи в житті. Тоді я й кажу собі: «Оце вже згідно з обіцянками. Досі в мене були ще сумніви, але тепер я

справді в раю!»

Змахнувши кілька разів своєю пальмовою гілкою, я натягнув струни арфи й ударив по них.

Пітерсе, ти й уявити собі не можеш, який ми зчинили галас! Це було грандіозно, аж мороз ішов поза шкірою. Та оскільки водночас грали безліч різних мотивів, то це псувало гармонію, сам розумієш. До того ж там було багато індіанських племен, і їхні войовничі кличі позбавляли музику краси. Кінець кінцем я припинив гру і вирішив, що час уже спочити.

Поруч мене сидів дуже милий і приємний дідуган. Я помітив, що він не грає, і став підбадьорювати його, але він відказав на те, що з природи соромливий і боїться грати серед такої численної публіки. Слово за словом, і старий признався мені, що він взагалі ніколи не любив музики. Як на правду, то й у мене з'явилося таке саме почуття, але я нічого не сказав про це. Ми з ним досить довго мовчали, але цього там, звичайно, ніхто не завважує. Коли минуло годин шістнадцять чи сімнадцять, протягом яких я час від часу награвав і наспівував трохи незмінно одну й ту саму мелодію, бо іншої не знав,— я поклав арфу й почав обмахуватися пальмовою гілкою. Потім ми обидва заходилися глибоко зітхати.

Нарешті дідусь промовив:

– Хіба ви не знаєте іншої мелодії, крім тієї, яку бринькаєте цілий божий день?

– Ні, не знаю,— чесно відповів я.

– Як ви гадаєте, чи могли б ви розучити яку-небудь іншу мелодію? – питає він.

– Ніколи,— кажу я.— Я вже пробував, та марно.

– Ох, і довго ж доведеться грати раз у раз те саме. Бо, як вам відомо, попереду в нас – вічність.

– Ах, не ятріть мені серця,— кажу я дідуганові.— Я й так уже зовсім занепав духом!

Після нової тривалої паузи він каже:

– Ви раді, що потрапили сюди?

– Чоловіче добрий,— відповідаю,— я буду з вами відвертий. Це все зовсім не схоже на моє уявлення про майбутнє блаженство,

яке у мене склалося, коли я ходив у церкву.

А він каже:

– А що ви скажете на те, щоб дременути звідси? Півдня відробили – і досить!

– Оце мені до душі, – погоджуюсь я. – Ніколи в житті мені так не хотілося змінитися з вахти.

І ми вирушили. Весь час до хмарин причалювали нові мільйони щасливих людей, виспівуючи осанну. Інші мільйони покидали хмарини дуже присмирнілими, скажу я вам. Ми взяли курс на новачків, і дуже скоро мені пощастило роздати їм усі мої речі – «потримати хвилинку». Я став вільною людиною і був страшенно задоволений.

Саме в ту мить я й наскочив на старого Сема Бартлета, котрий помер багато років тому, і зупинився з ним побалакати.

Я кажу:

– Ну, поясни мені – невже все це триватиме вічно? Чи нема тут чого-небудь іншого для різноманітності?

А він каже:

– Ось я зараз тобі все розтлумачу. Люди буквально розуміють фігуральну мову біблій і всі її алегорії, і перше, чого вони вимагають, потрапляючи сюди, це – ореол, арфу й усе таке інше. А тут нікому не відмовляють у розумних і невинних речах, якщо їх просять по-доброму. Тому їх постачають цими предметами без будь-яких заперечень. Приблизно добу вони ходять, співають і грають – і більше ти їх у хорі не побачиш. Немає потреби вказувати їм, що ці речі не становлять раю, – принаймні такого раю, який нормальна людина могла б витримати бодай тиждень і не збожеволіти. Пасмо хмарин розташоване в такому місці, де галас не може потривожити старожителів, тож немає біди в тому, що кожному дають змогу побувати там і зцілитися, тільки-но він туди потрапить. Тепер затям собі ось що: бути в раю – це, звісно, блаженство, але водночас рай – найнеспокійніше місце, яке тільки можна собі уявити. Після першого дня тут не знайдеш жодної бездіяльної людини. Цілу вічність співати псалми й помахувати пальмовими гілками – про це приємно послухати з церковного амвона, але немає нічого гіршого, як витратити на це дорогоцін-

ний час. Так дуже легко перетворити рай на збіговисько балакливих неуків, розумієш? Вічний спокій – то добре звучить з кафедри. Але скуштуй його раз і ти добачиш, як нестерпно гнітитиме тебе вічне дозвілля. Справді, Стормфілде, така людина, як ти, що все життя провела в діях і русі, збожеволіла б за півроку життя в раю, де нема чого робити! Рай – менш за все місце для відпочинку, і ти можеш спокійнісінько закластися на це з ким завгодно!

Я відповів йому:

– Семе, коли б я почув це раніш, то, напевно, засмутився б, а тепер я радий, що потрапив сюди!

А він каже:

– Капітане, ти, мабуть, добре стомився?

Я відповідаю:

– Семе, добре – це не те слово! Я стомився, як пес!

– От-от, саме так. Ти заробив добрий сон, і ти його матимеш. Ти заробив добрий апетит – і ти з задоволенням обідатимеш. Тут те саме, що й на землі: перш ніж тішитися чимось, ти повинен чесно його заробити. Не можна спочатку користуватися, а потім заробити. Але ось яка є різниця: тут ти сам можеш вибирати собі будь-яку роботу, і всі сили небесні допомагатимуть тобі, якщо ти не огинатимешся. Коли хтось мав душу поета, а на землі мусив бути шевцем, то тут він чобіт не шитиме, повір!

– Усе це справедливо й розумно, – кажу я. – Багато роботи, але такої, яка тобі до душі, і ніякого більше болю, ніяких страждань...

– Стривай, стривай! Тут вистачає і болю, – тільки він не ранив смертельно. Є тут і страждання, – тільки не вічні. Бачиш, щастя само по собі не існує – воно існує лише як щось протилежне чому-небудь неприємному. У цьому вся суть. Нема нічого такого, що було б щастям само по собі, – воно буває щастям тільки за контрастом з чим-небудь іншим. Тим-то, як тільки принадність новизни минеться і сила контрасту притупиться, щастя вже нема, і тобі доводиться шукати чого-небудь свіженького. Ну от, на небесах вдосталь болю й страждань – отже, багато контрастів, і можливості щастя безмежні!

Я кажу:

– Це найкращий рай з усіх, про які я коли-небудь чув Семе. Він відрізняється від них так само, як жива чарівна принцеса від своєї воскової статуї...

У перші місяці перебування на небесах я тинявся по царству небесному, заводячи друзів і милуючись краєвидами, і нарешті оселився в дуже мальовничій місцевості, щоб відпочити перед тим, як узятися за яку-небудь справу. Я й далі заводив знайомства і збирав інформацію. Досить багато розмов мені довелося мати з одним старим лисим янголом на ймення Сенді Маквільямс. Він був родом звідкись із штату Нью-Джерсі. Я частенько й подовгу розмовляв з ним. У теплі дні ми вдвох не раз після обіду лежали де-небудь на пагорку в затінку скелі, подалі від боліт його ферми, де він розводив журавлину, і курили люлечки, балакаючи про найрізноманітніші речі. От одного разу я й питаю його:

– Скільки тобі років, Сенді?

– Сімдесят два.

– Я так і думав. І давно ти на небесах?

– На різдво минує двадцять сім років.

– А скільки тобі було, коли ти потрапив сюди?

– Сімдесят два, звичайно.

– Не може бути!

– Чому не може бути?

– Бо коли тобі на той час було сімдесят два, то тепер дев'яносто дев'ять!

– От же й ні. Я зараз того самого віку, в якому прибув сюди.

– Стривай-но,– кажу я,– щось воно мені не зовсім ясно. На землі я завжди гадав, що на небі ми всі будемо молоді, веселі й бадьорі.

– Що ж, ти можеш стати молодим, як хочеш. Тобі досить тільки захотіти!

– Тоді чого ж у тебе не було такої охоти?

– Вона була. У всіх буває! І ти, напевно, спробуєш коли-небудь, але тобі це дуже скоро набридне.

– Чому?

– А ось я тобі скажу. Ти завжди був моряком, а хоч раз ти

пробував узятися за щось інше?

– Авжеж, я пробував якось крамарювати в шахтарському селищі, але довго не витримав. Надто вже було нудно – ні руху, ні штормів, ні життя, – так, ніби ти водночас і живий, і покійник. Мені треба було щось одне – або те, або інше. Отож, кажу, я недовго й крамарював – покинув свою крамничку і знову вийшов у море.

– Отож-то й воно. Крамарям це до вподоби, а ти не стерпів. Бачиш, бо ти до цього не звик! Ну, а я не звик бути молодим, не цікаво мені це. Я був перетворився на дужого і вродливого парубка, мав буйного кучерявого чуба, та ще й крила, барвисті крила, як у метелика. Я ходив з хлопцями на пікніки, танці й вечірки, пробував залицятися й плести дурниці дівчатам, але все те було ні до чого. Я не міг добрати смаку в цьому – власне, все це було страх як нудно. Єдине, що мені було потрібне, – це рано лягати, і рано вставати, і робити що-небудь. А скінчивши роботу, я хотів посидіти спокійно, покурити люлечку й подумати, а не вештатися з ватагою безтурботних гульвіс. Ти не можеш і уявити, як я страждав увесь час, поки був молодий!

– І довго ти був молодий?

– Та з півмісяця. Цього з мене цілком вистачило. Боже, який я був самотній! Бачиш, я був начинений знаннями й досвідом сімдесятирічного, і найглибша тема, яку могли порушити ті молодики, була для мене абеткою. А слухати їхні суперечки – о господи! То було б смішно, якби не було так сумно. Отож я так за-тужив за тверезими розмовами й манерами, до яких звик, що спробував пристати до старих, але ті не визнавали мене. Для них я був наче пихатий молодий вискочень, і вони холодно віднаджували мене від себе. Так, півмісяця мені цілком вистачило! Я був радий дістати назад свою лисину, свою люльку й свої старі дрімотні роздуми в затінку скелі чи дерева.

– То що ж, – кажу я, – ти думаєш навіки застрягти на сімдесяти двох роках?

– Не знаю й не хочу знати. Але я вже ніколи не стану двадцятип'ятирічним – це напевно. Я знаю набагато більше, ніж знав двадцять сім років тому і я з насолодою вчуся весь час, хоча, зда-

ється, не старішаю від того. Тілесно тобто, бо розум мій стає старшим, міцнішим, гострішим і дійовішим.

Я кажу йому:

– Ну, а коли чоловік прибуває сюди в дев'яносто років, невже він не відсовує свого віку назад?

– Звичайно, відсовує. Він відсовує його до чотирнадцяти років; спробує години дві – і відчує себе дурнем; зробить собі двадцять – майже нічим не краще; спробує тридцять, п'ятдесят, вісімдесят і, нарешті, дев'яносто – і тоді переконується, що в тому віці, до якого він звик, йому краще і зручніше, аніж у будь-якому іншому. Або ж, якщо розум почав його зраджувати на землі у вісімдесятилітньому віці, то тут він таким і залишається. Він застрягає на тому місці, де його розум востаннє був найгостріший, бо тоді він найкраще користувався ним, і звички його були найтривкіші і найсталіші.

– Ну, а двадцятип'ятирічний завжди лишається при двадцяти п'яти роках і вигляду не змінює?

– Так, якщо він дурний. Але якщо він розумний, честолюбний і працьовитий, набуті знання й досвід змінюють його звички, думки й смаки, і йому приємнішим стає товариство людей, старших віком. Він дає своєму тілу постарішати на стільки років, скільки йому треба, щоб почувати себе добре й зручно в їхньому товаристві; він дає своєму тілу набирати зовнішність відповідно до оточення, поступово робиться лисим і зморшкуватим зовні та мудрим і проникливим усередині.

– Те саме і з дітьми?

– Так, те саме і з дітьми. Боже, які віслюки ми були на землі! Ми мріяли, що на небі будемо вічно молодими. Ми не казали, наскільки молодими, – про це ми навіть не думали, – вірніше, мали не однакові уявлення. Коли мені було сім років, я, здається, гадав, що на небі нам усім буде по дванадцять; у дванадцять років я, певно, думав, що на небі ми будемо вісімнадцятирічними чи двадцятирічними; в сорок я почав лізти назад. Пригадую, я сподівався, що на небі нам усім буде отак років по тридцять. Ні дорослий, ні дитина ніколи не думають, що їхній власний вік найвідповідніший для них. Кожний хоче бути на кілька років

старший або молодший, і кожний твердить, що й усе населення раю у тому віці, який йому найлюбіший. До того ж кожен сподівається, що всі застрянуть на цьому віці, як на мертвій точці, і тішитимуться ним! Та ти тільки уяви собі – бути в раю на одному місці! Уяви собі рай, заселений поспіль семирічними жовторотими щенятами, що катають обручі і граються в кремінці! Або – незграбними, сором'язливими, сентиментальними дев'ятнадцятирічними недоростками. Або – дужими тридцятилітніми людьми, розсудливими, честолюбними, але прикутими за руки й ноги до обмежень цього віку, як безправні галерники! Подумай про нудьгу і безбарвність товариства, що складається з людей того самого віку, однакових поглядів, звичок, смаків і уподобань! Подумай, наскільки краща від такого раю була б земля з її різноманітністю типів, фізіономій і віків і живою грою мірадів інтересів, що залюбки стикаються в такому строкатому товаристві!

– Послухай-но, Сенді, – кажу я, – ти розумієш, що ти робиш?

– А що я такого роблю?

– З одного боку ти робиш небо дуже приємним, а з другого боку ти йому підкладаєш свиню!

– Яким це чином?

– Ну, от, – кажу я, – візьми, приміром, молоду матір, яка втратила дитину, і...

– Тс-с! – сказав він. – Дивись!

То була жінка. Середнього віку, з посивілим волоссям. Вона йшла повільно, схиливши голову, а крила її звисали мляво і якимось безживно; вигляд у неї був украй стомлений, і вона плакала, бідолашна! Так вона й пройшла повз нас, похнюпивши голову; сльози котилися їй по обличчю, і вона не помітила нас. Тоді Сенді, пройнятий співчуттям, тихо й лагідно сказав:

– Вона шукає свою дитину. Ні, вона знайшла її, я думаю. Боже, як вона змінилась! Але я впізнав її відразу, хоч двадцять сім років минуло з того часу, як бачив її востаннє. Тоді вона була молода мати, років мала десь так двадцять два – двадцять чотири, не більше. І яке то було чарівне, миле, квітуче створіння! Справжня квіточка! Усім серцем і душею належала вона своїй дитині, своїй маленькій дворічній донечці! Але та померла, і

мати збожеволіла, проста збожеволіла від горя! Єдиною її втіхою була думка, що вона побачить своє дитя на небі. «Щоб ніколи більше не розлучатися», – казала вона. І щоразу повторювала цю фразу: «Щоб більше не розлучатися». Від цих слів вона ставала щаслива, навіть весела. Коли двадцять сім років тому я вмирав, вона попросила мене перш за все розшукати на небі її дитину і сказати їй, що вона прийде – «скоро, скоро, дуже скоро»; так вона вірила й сподівалася!

– Яка сумна історія, Сенді!

Він не відповів і якийсь час сидів, похнюплений і замислений. Потім він сказав, скорботно так:

– І ось вона прибула!

– Ну, і що ж? Розповідай далі!

– Можливо, Стормфілде, вона не знайшла своєї дитини, хоч я думаю, що знайшла. Так мені здається. Я вже бачив такі випадки. Розумієш, мати зберегла в своїй пам'яті дитину такою, якою колисала її в обіймах, маленьким, пухкеньким створіннячком! Але тут дитина її не захотіла лишитись дитиною. Ні, вона захотіла вирости, і так і зробила! За ці двадцять сім років вона вивчила всі серйозні науки, які тільки існують, і весь час учитись далі й поповнює свої знання, і їй наплювати на все, крім науки; вона вчить її обговорює всесвітні проблеми з подібними до себе людьми.

– Ну, то й що ж?

– Стормфілде, невже ти не збагнув цього? Її мати розуміється на журавлині, знає, як розводити її, збирати, готувати з неї варення і продавати його, а більше – нічого сінько не знає! Вона тепер така ж компанія своїй дочці, як черепаха райській пташці. Бідолашна, вона мріяла бавити малятко; я думаю, її вкрай пригнітило розчарування!

– Сенді, що ж із ними буде? Чи вони будуть вічно нещасні в раю?

– Ні, вони з часом зблизяться, пристосуються одна до одної. Але це не в цьому році і не в наступному. Коли-небудь, з часом.

II

Я мав чимало клопоту зі своїми крилами. Другого дня після участі у хорі я раз чи два пробував полетіти, але в мене нічого не виходило. Першого разу я пролетів ярдів з тридцять, а потім зачепив якогось ірландця і збив його з ніг; правду кажучи, ми обидва впали. За другим разом я зіткнувся з єпископом і, звичайно, теж збив його. Ми обмінялися крутими слівцями, але мені стало дуже ніяково, що я налетів на такого поважного старого на очах у мільйона сторонніх людей, які дивились на нас, насилу стримуючи сміх.

Я зрозумів, що не вмю правити; підіймаючися з місця, я ніколи до пуття не знав, де приземлюся. Решту того дня я ходив пішки з обвислими крилами. Другого дня, рано-вранці, я вибрав затишний куточок, щоб потренуватися. Я виліз на досить високу скелю, піднявся в повітря і кинувся вниз, тримаючи курс на кущик ярдів за триста з чимось. Але я не врахував вітру, який дув під кутом румби в два до мого курсу. Побачивши, що значно відхиляюся від куща, я сповільнив роботу правого крила, переключившись на ліве, та це не допомогло. Я зрозумів, що можу перекинутися, тому сповільнив мах обох крил і знизився. Потім я повернувся до скелі і знову спробував щастя. Я намітив собі точку на два-три румби правіше від куща – навіть трохи більше, – щоб летіти прямо проти вітру. Полетів я досить правильно, але дуже повільно. Тоді мені стало ясно, що при лобовому вітрі крила – погана підмога. Я переконався, що під кутом до вітру ще можна летіти, але проти вітру несила. Виходить, коли мені треба буде злітати кудись у гості, а вітер буде лобовий, то доведеться, чого доброго, чекати цілі дні, поки він змінить напрям. Крім того, я зрозумів, що під час шторму крилами взагалі не можна користуватися. Якщо пуститися за вітром, – вони одразу розтріпаються, бо вкоротити їх не можна, – рифів, наприклад, не поставиш; тобто залишається тільки одне: згортати їх. А так, знову ж таки в повітрі не вдержишся. Можна було б лягти в дрейф, головою проти вітру – це найкраще, що можна зробити, – але ж це нелегка робота. Якщо ж спробуєш інший спосіб, напевно підеш на дно!

Здається, тижнів за два після цього я залишив старому Сенді Маквільямсу записочку – то було, пригадую, у вівторок – з проханням завітати до мене завтра й розділити зі мною манну небесну та перепелів.

Увійшовши до мене, він насамперед підморгнув лукаво та й каже:

– Гей, капітане, що ти зробив із своїми крилами?

Я відразу ж відчув якесь глузування в його словах, але не дав ознаки і тільки відповів:

– Віддав випрати.

– Авжеж, – каже він так спокійненько, – вони все бувають у прачки в такий час, я часто це помічав. Новоспечені янголи страх які чепуруни! Коли ж ти чекаєш їх від прачки?

– Післязавтра, – кажу я.

Він підморгнув мені і посміхнувся. А я й кажу:

– Сенді, будь відвертий. Ну які можуть бути секрети між друзями! Я бачу, ти та й інші багато хто – ви ніколи не носите крил. Я пошився в дурні, правда ж?

– Та десь так. А втім, то не біда. Усі ми попервах буваємо такі. Це природно. Бачиш, на землі ми склали собі безглузде уявлення про те, що тут робиться. На малюнках ми завжди бачили янголів з крилами, і це вірно, але ми вирішили, що вони користуються ними для пересування, а це вже не так. Крила не що інше, як своєрідна форма, та й годі. Перебуваючи на службі, янголи завжди носять їх: ти ніколи не побачиш янгола, котрий вирушав би з дорученням без крил, як не побачиш, щоб офіцер без уніформи головував на військово-польовому суді, або щоб листоноша розносив листи без форменої куртки, або щоб полісмен стояв на посту без мундира. Отак і крила – вони існують зовсім не для того, щоб літати. Вони для показу а не для користування. Старі досвідчені янголи роблять так само, як офіцери регулярного війська, котрі ходять у цивільному, коли вони не на службі. А нові янголи – це все одно, що добровольці з міліції: вони ніколи на розлучаються з формою, завжди пурхають і метушаться на крилах, збивають з ніг людей, метляються туди-сюди і уявляють собі, що всі ними захоплюються, – одне слово, гадають, ніби вони

– найзначніша публіка на небі! І коли ти побачиш, як хтось із них пропливає на крилах, з яких одне підняте, а друге висить, можеш бути певен, що він каже собі в ту мить: «Який жаль, що Мері-Ен із Аркансоу не бачить мене зараз! Їй-бо, вона пожаліла б, що дала мені одкоша...» Ні, крила існують для показу, в цьому все діло, – тільки для показу!

– Мабуть, ти правду мовиш, Сенді, – кажу я.

– Та ти сам поміркуй, – каже він. – Тебе не створено для крил та й нікого з людей. Пам'ятаєш, скільки років тобі довелося летіти сюди з землі? А ти ж мчав швидше за гарматне ядро! Тепер уяви, що таку відстань тобі судилося б відмахати на крилах. Та ціла вічність минула б, а ти все ще летів би й летів! А мільйонам янголів доводиться щодня бувати на землі, щоб з'являтися у видіннях дітям на смертельній постелі та праведникам, – адже в цьому суть їхнього фаху. Певна річ, під час виконання службових обов'язків вони з'являються з крилами; крім того, умирущі не впізнали б у них янголів, якби побачили їх без крил. Та невже ти гадаєш, що вони прилітають на них? Звичайно, ні. Крила зносилися б на півдорозі, навіть махові пера повідвалювалися б, а кістяк крила оголився б і скидався б на рамку для повітряного змія перед тим, як її обклеюють папером. На небі відстані в мільярди разів більші, янголи мусять щодня гасати по всьому небу. Хіба вони могли б зробити це на крилах? Звісно, ні. Вони носять крила для форми, але будь-які відстані долають за одну мить – треба їм тільки захотіти. Килим-самоліт із арабських казок – непогана ідея, але наше земне уявлення про те, що янголи пролітають ці величезні відстані на незграбних крилах, – чистісіньке безглуздя!

Наші молоді янголи обох статей завжди росять крила – яскраво-червоні, сині, зелені, золотаві, строкаті, райдужні, в колах, смугасті, – і ніхто їх не судить за це, бо в їхньому віці це природно. Крила – дуже гарна річ, і вони личать молоді. Це найпомітніша й найяскравіша частина їхнього вбрання, ореол проти крил – то суцця марниця.

– Та годі вже, – кажу я, – свої крила я засунув у шафу, і нехай лежать там, поки не буде грязюки.

– Або ж урочистого прийому.

– А це що таке?

– А ось сьогодні ввечері зможеш побачити. Зустрічатимуть одного шинкаря із Джерсі-сіті.

– Ану-ну, розкажи докладніше.

– Цей шинкар був навернений на молитовному зібранні Муді й Сенкі⁷⁷ в Нью-Йорку. Коли він повертався додому, то пором, на якому він їхав, зіткнувся з кораблем, і шинкар потонув. Він з тих, хто гадає, ніби все небо нетямитиметься з радощів, що спасається такий запеклий грішник, як він, що все небо виступить з осаннами вітати його, що в царстві божому цього дня тільки й мови буде, що про нього. Цей шинкар гадає, що його поява викличе тут такий переполох, якого не було вже хтозна-відколи. Я завжди помічав у померлих шинкарів таку особливість – вони не тільки сподіваються, що всі повибігають їм назустріч, але й певні, що їх зустрінуть процесією із смолоскипами!

– Виходить, його тут чекає розчарування?

– Аж ніяк! Тут не допускають, щоб будь-хто розчаровувався. Те, що йому хочеться мати при появі тут – тобто в межах розумного й не блюзнірського, – він може дістати. Завжди знайдеться кілька мільйонів чи мільярдів молодиків, для яких немає кращої розваги, аніж дерти горлянку, тинятися зі смолоскипами і взагалі веселитися через якогось там шинкаря. Це страшенно тішить шинкаря, це нікому не шкодить, це не коштує ані цента, а проте підтримує славу, що в раю всі новоприбулі щасливі й задоволені.

– Дуже добре. Я прийду подивитись, як вони зустрічатимуть шинкаря.

– В таких випадках заведено бути в парадному одязі. Отже, доведеться тобі взяти крила й усі інші причандали.

– А що саме?

– Ореол, арфу, пальмову гілку й так далі.

– Ну, – кажу, – мені дуже соромно, але річ у тім, що я повикидав їх у той самий день, коли залишив хор. Мені нема в чому ходити, крім цього хітона й крил.

– Ну, то пусте. Твої речі підібрали й зберігають для тебе.

77 - Муді й Сенкі – модні наприкінці XIX ст. американські проповідники-євангелісти.

Пошли за ними.

– Я так і зроблю, Сенді. Але ти щось сказав про блюзнірські бажання, яким не судилося збутися.

– О, таких бажань дуже багато. Наприклад, у Брукліні живе проповідник, такий собі Толмедж, от його чекає велике розчарування. Він весь час каже у своїх проповідях, що коли попаде в рай, то перш за все обніме Авраама, Ісаака й Іакова, розцілує їх і поплаче у них на грудях. На землі мільйони людей обіцяють зробити те саме. Щодня сюди прибуває не менше шістдесяти тисяч чоловік, котрим кортить ту ж мить побігти до Авраама, Ісаака й Іакова, облапити їх і поплакати в них на грудях. Як ти сам розумієш, шістдесят тисяч на день – трохи важкуватий тягар для таких дідуганів. Якби вони погодились на це, то нічого іншого не могли б робити з року в рік, а тільки давали б пригортати себе й обливати слізьми протягом тридцяти двох годин на добу. Вони завжди були б украй змучені втомою і мокрісінькі, як водяні пацюки. Хіба то був би для них рай? Та з такого раю втечеш неоглядки, сам розумієш. Вони добрі й сумирні старі євреї, але цілувати сентиментальних балакунів з Брукліна люблять не більше, ніж ти. Запам'ятай мої слова: ніжності містера Толмеджа буде відхилено з вдячністю. Є межі привілеям обраних навіть на небі! Справді, якби Адам мусив показуватись кожному новоприбулому, якому спало б на думку полупати на нього очима й попросити автографа, у нього не лишилось би часу ні для чого іншого! Толмедж заявив, що має намір засвідчити свою пошану Адамові, а так само Авраамові, Ісаакові й Іакову. Але йому доведеться відмовитись від цього наміру.

– А ти гадаєш, Толмедж і справді попаде сюди?

– Так, неодмінно, але ти не турбуйся; він водитиметься з такими, як сам, а їх тут багато! Саме в цьому головна принада раю: що б там не казали проповідники, тут є всякого штибу люди. Кожен може тут підшукати товариство собі до вподоби, а іншим дати спокій. Вже коли бог створив рай, то, повір, як слід, на широку ногу!

Сенді послав додому по свої речі, я послав по свої, і близько дев'ятої години вечора ми почали вбиратись. Сенді каже:

– Тебе чекає величне видовище, Стормі. Мабуть, вийдуть декотрі з патріархів.

– Та невже?

– Майже напевно. Звичайно, вони добре-таки деруть носа. Вони майже ніколи не показуються пересічній публіці. Мені здається, вони виходять зустрічати тільки тих грішників, які спасли душу в останню хвилину. Вони б і в цьому разі не показалися, але завдяки земним традиціям подібної церемонії ніяк не уникнути.

– І вони всі виходять, Сенді?

– Що ти! Усі патріархи? О ні, щонайбільше двоє. Тут треба пробути п'ятнадцять тисяч років – а то й більше, – поки хоч одним оком побачиш усіх патріархів і пророків. Відколи я тут, одного разу показався Іов, а ще одного разу Хам разом з Ієремією. Але найцікавіше сталося за моєї пам'яті тут близько року тому; то був прийом Чарльза Піса, англійця, – того, якого прозвали «бенеркроським убивцею». На головній трибуні стояло тоді чотири патріархи й два пророки – нічого подібного не траплялося від часу, як сюди з'явився капітан Кід,⁷⁸ тоді був навіть Авель – уперше за двісті років! Ходили чутки, що вийде й Адам; звичайно, було досить і самого Авеля, щоб зібрати юрбу, але ніхто не може притягти такої кількості народу, як Адам! Чутка виявилася безпідставною, але, в усякому разі, як я сказав, вона рознеслася по всюди, і багато мине років, поки я вдруге побачу таке видовище. Прийом, звичайно, відбувався в англійській секції, розташованій за вісімсот одинадцять мільйонів миль від межі нью-джерсійської. Я прилетів туди разом з багатьма своїми сусідами і скажу тобі, там було на що подивитись! З усіх секцій народ сунув юрбами. Я бачив там ескімосів, татар, негрів, китайців – людей звідусіль. Таку мішанину народів ти міг бачити в перший день свого прибуття сюди у Великому хорі і більше ніде. Мільярди людей проголошували осанну чи співали, галас стояв несусвітній. Навіть коли язики відпочивали, від самого гулу крил голова могла тріснути, бо небо було повне-повнісіньке, янголи, як сніг, сипалися з неба. Хоч Адам і не з'явився, картина була надзвичайна,

78 - Капітан Кід – Вільям Кід, відомий пірат.

на головній трибуні стояло три архангели, – а то рідко буває, щоб хоч один показався!

– Який у них вигляд, Сенді?

– Осяйні лики, осяйні шати, чудові райдужні крила, вісімнадцять футів на зріст, у руках мечі, велично піднесені голови, – вони схожі на військових.

– А сяйво у них є?

– Ні, в усякому разі, не обідком. Архангели й патріархи вищих класів носять штуку куди кращу. Це круглий масивний золотий німб, такий блискучий, що осліпнути можна. Ти, коли жив на землі, часто бачив на картинах патріарха з такою штукою, пам'ятаєш? Голова у нього ніби на мідній тарелі. Але це не дає правильного уявлення. Німб набагато блискучіший і красивіший!

– Сенді, а ти розмовляв з цими архангелами й патріархами?

– Хто, я? Як могло таке тобі й на думку спасти, Стормі? Я недостойний розмовляти з такими, як вони!

– А Толмедж достойний?

– Звичайно, ні! У тебе таке саме плутане уявлення про ці речі, як і в усіх на землі. І в мене було таке ж, але тепер я порозумнішав. Там, унизу, кажуть, що є владика небесний, – і це правильно; але кажуть так, ніби тут небесна республіка, де всі рівні й кожен має право облапити всякого, хто трапиться йому назустріч, і бути запанібрата з усіма обраними, починаючи з найвищих. Як усе це безглуздо! Яка може бути республіка за владики? Яка взагалі може бути республіка там, де на чолі уряду самодержець, де немає ні парламенту, ні ради, яка б втручалася в його діла, де ніхто не голосує, ніхто не обирає, ніхто в усьому всесвіті не має голосу в керуванні державою, нікого не запрошують брати участь у державних справах і нікому не дозволяють цього? Теж мені, гарна республіка!

– Еге ж, рай, бачиться, не зовсім такий, як я собі уявляв. Але я, в усякому разі, думав, що зможу познайомитись із вельможами, – не те щоб, скажімо, дітей хрестити з ними, а так – здоровкатися за руку, перебути з ними годинку-другу.

– Чи могли б Том, Дік і Гарі – звичайні прості люди – поводитись так з російським кабінетом міністрів? Ну, з князем Гор-

чаковим, наприклад?

– Гадаю, що ні, Сенді...

– Та, отже, й тут ніби Російська імперія – тільки більшого масштабу. Тут і не пахне республікою! Тут теж є ранги. Є віце-королі, князі, губернатори, віце-губернатори, віце-віце-губернатори й сотні ступенів знаті, від великих князів – архангелів – і далі все нижче й нижче, до тих верств, де нема вже ніяких титулів. Чи ти знаєш, що таке принц крові на землі?

– Ні.

– Ну, то я тобі поясню. Принц крові не належить, власне, ані до королівської родини, ані до звичайної аристократії, він нижчий за першу і вищий за другу. Приблизно таке саме становище патріархів і пророків. Є дуже шляхетна публіка – люди, яким ми з тобою не годні ваксити сандалі, а вони не годні ваксити сандалі патріархам і пророкам! Це дає тобі деяке уявлення про їхні ранги. Тепер ти розумієш, як високо вони поставлені? Дві-три хвилини бачити когось із них – і вже буде про що пам'ятати й говорити тисячу років! Ти подумай тільки, капітане: якби Авраам став тут де-небудь ногою, то навколо цього сліду відразу поставили б огорожу, а зверху зробили б накриття, і люди з усього неба сходилися б сюди сотні й сотні років, аби лиш глянути на це місце! Авраам якраз один із тих, кого містер Толмедж із Брукліна збирається обняти, розцілувати й зросити сльозами, коли сюди прибуде. Йому треба взяти з собою добрий запас сліз, інакше ставлю п'ять проти одного, що вони у нього пересохнуть раніше, ніж йому трапиться нагода пролити їх!

– Сенді, – кажу йому, – я уявляв собі, що і я буду тут рівний з усіма, але тепер мушу це викинути з голови. Та я й без того цілком щасливий.

– Капітане, ти щасливіший, ніж був би за інших обставин! Ці старі патріархи й пророки на багато віків старіші від тебе, вони за дві хвилини зрозуміють те, на що тобі потрібен цілий рік. Чи пробував ти коли-небудь вести приємну й корисну розмову з трунарем про вітри, течії й коливання компаса?

– Я розумію твою думку, Сенді. Мені було б з ним нецікаво. У цих справах він виявився б неуком. Він набрид би мені, а я –

йому.

– Ти вгадав! Твоя розмова надокучила б патріархам, а їхні розмови були б вищі за твоє розуміння. Кінець кінцем тобі захотілося б сказати їм: «Прощайте, ваша превелебність, коли-небудь ще завітаю до вас!» – і не завітав би до них довіку. Чи запрошував ти коли-небудь корабельного кока до себе в каюту, щоб разом пообідати?

– Я бачу, куди ти хилиш, Сенді. Я не звик до такої високопоставленої публіки, як патріархи й пророки, серед них я почував би себе ніяково й незграбно і був би радий вибратися звідти. Сенді, а хто вищий чином, патріарх чи пророк?

– О, пророки вищі за патріархів! Навіть найновіший пророк трохи вищий за найстарішого патріарха. Еге ж сер, самому Адамові доводиться йти позаду Шекспіра!

– Хіба Шекспір був пророк?

– Авжеж-бо! Пророками були і Гомер, і багато інших. Але Шекспір і решта йдуть позаду Білінгса, звичайного кравця із Теннесі, і коновала Сакка з Афганістану. Ієремія, Білінгс і Будда – вони виступають поряд, пліч-о-пліч відразу ж за ватагою з планет, не відомих нашій астрономії, потім ідуть десятків зо два з Юпітера та інших світів, далі йдуть Данііл, Сакка й Конфуцій, тоді ціла ватага з систем, що лежать за межами нашої; за ними – Іезекіїль, Магомет, Зороастр і точильник із стародавнього Єгипту, далі тягнеться довга шереха, а за нею, десь у хвості, ідуть Шекспір, і Гомер, і швець на ім'я Маре з глухого французького сільця.

– Невже сюди й справді пустили Магомета та всіх інших поган?

– Так, у кожного з них була своя місія, і всі вони дістали винагороду. Людині, що не дістала винагороди на землі, нема за чим тужити – вона напевно дістане її тут!

– Але чому ж вони відсунули Шекспіра, поставивши його за всіма цими шевцями, коновалами й точильниками, про яких ніхто нічого й не чув?

– Саме в цьому й полягає небесна справедливість – на землі вони не дістали винагороди по заслугах, зате тут їм віддають належне! Цей кравець Білінгс із Теннесі писав такі вірші, які Гоме-

рові і Шекспірові й не снилися, але ніхто не хотів їх друкувати, ніхто не читав їх, крім його сусідів, людей темних, неосвічених, які сміялися з нього. Коли на селі влаштовувано п'ятику й танці, його тягли в коло, вінчали капустиним листям і, глузуючи, били йому поклони. Якось увечері, коли він лежав слабкий і напівживий з голоду, його витягли, начепили йому блазенську корону й понесли верхи на жердині по селу; усі йшли слідом за ним, били в бляшані каструлі й завивали. Певна річ, до ранку Білінгс не дожив. Він навіть не сподівався потрапити на небо, а ще менше – наробити тут галасу. Його, мабуть, страшенно здивував прийом, що йому тут влаштували!

– То ти був там, Сенді?

– Що ти, ні!

– Чому ж? Хіба ти не знав, що готується така учта.

– Дуже добре знав. Про Білінгса в небесних сферах говорили не один день, як про цього шинкаря, а років двадцять до того, як він помер!

– Чого ж ти не пішов?

– І що ти таке верзеш? Мені крутитися під ногами при зустрічі пророка? Такому мугиреві, як я, лізти з допомогою, коли зустрічають такого великого вельможу, як Едвард Білінгс? Та мене б засміяли на мільярд миль в окрузі! Та я б не знав, куди подітися від сорому!

– Кого ж, у такому разі, туди пускають?

– Дуже небагатьох людей, яких нам з тобою навряд чи пощастить коли-небудь і побачити, капітане! Можу тобі сказати, що ніхто з простолюду ще не мав щастя бачити зустріч пророка. Вся знать, усі патріархи й пророки – всі до єдиного – і всі архангели, всі князі, й губернатори, і віце-королі були там, – а з дрібно-ти нікого, жодної душі! Май на увазі, я кажу про вельмож не тільки з нашого світу, але й про князів, патріархів і так далі з усіх світів, що сяють на нашому небі, і з мільярдів інших, що належать до систем, дуже далеких від нашої сонячної системи. Там були пророки й патріархи, перед якими наші – щенята щодо рангу, знаменитості й іншого. Декотрі були з Юпітера та інших світів нашої системи, але найбільш славнозвісними були три поети

– Саа, Бо і Суф, з великих планет у трьох різних і дуже віддалених системах. Ці три імені відомі в усіх кутках і закутках неба нарівні з іменами вісімдесяти вищих архангелів, тоді як про наших Мойсея, Адама та інших навіть не чули за межами крихітного куточка неба, де міститься наш світ, – хіба що окремі вчені, розкидані тут і там, та й ті неправильно пишуть їхні імена, діла одного плутають з подвигами іншого й завжди відносять їх просто до нашої сонячної системи, гадаючи, що цього досить, і не вдаючись у такі подробиці, як назва того світу, звідки вони походять. Це нагадує мені того вченого індуса, котрий чванився своїм знанням, кажучи, що Лонгфелло живе у Сполучених Штатах – так, ніби той живе на всьому просторі Штатів, а сама ця країна така маленька, що не можна кинути цеглину, не влучивши в Лонгфелло! Між нами кажучи, мене дратує та байдужість, з якою люди з цих величезних світів ставляться до нашого маленького світу й навіть до нашої системи! Звичайно, ми віддаємо належне Юпітерові, бо наш світ у порівнянні з ним не більший за картоплину, але в інших системах є світи, перед якими Юпітер менший за гірчичне зерня! Взяти хоча б планету Губра, якої ти не втиснеш в орбіту комети Галлея, не пошкодивши заклепок. Туристи з Губри (я маю на увазі тубільців, що жили й померли на ній) час від часу прибувають сюди і розпитують про наш світ, але коли дізнаються, що він такий малий, що блискавка може оббігти його за восьми частку секунди, то хапаються за що-небудь, щоб не впасти від сміху! Потім вони вставляють собі в око скельце і починають розглядати нас, неначе ми цікава заморська комашка чи щось таке. Один з цих туристів поцікавився, яка тривалість нашого дня. Коли я сказав йому, що пересічно близько дванадцяти годин, він спитав, чи вважають у нас за потрібне вставати й умиватися для такого короткого дня? Такі вже ці люди з Губри – вони не можуть пропустити нагоди вколоти тобі очі тим, що їхній день триває триста двадцять два наших роки. Цей молодий хлюст був уже дорослий – він налічував шість чи сім тисяч своїх днів – десь так зо два мільйони наших років – і відзначався усім щенячим чванством, властивим цій порі життя: переломний момент, коли юнак уже не хлопчик, але ще й не мужчина. Якби

то було не в раю, я сказав би йому кілька теплих слів...

Ну, а Білінгсові влаштували знаменитий прийом, – таких не бувало тисячі століть, і я думаю, що це матиме добрі наслідки. Слава його рознесеться далеко, про нашу систему, а можливо, і про наш світ заговорять, і повага тутешньої небесної публіки до нас збільшиться. Подумай тільки – Шекспір ішов задкуючи перед цим теннесійським кравцем і розсипав перед ним квіти, а Гомер стояв на бенкеті за його стільцем і прислуговував йому! Звичайно, це не обходило поважних чужинців з інших систем, бо вони не чули ні про Шекспіра, ні про Гомера, але на нашій маленькій Землі, якби там про таке дізналися, це означало б дуже багато. Шкода, що в цьому нікчемному спіритизмі нема нічого путнього, а то ми могли б послати їм звістку. Це село в Теннесі поставило б Білінгсові пам'ятника, а його автограф оцінювали б дорожче за автограф сатани. Еге ж, погуляли-таки на тому прийомі – мені про нього все розповів один знайомий дрібний дворянин із Гобокена, баронет сер Річард Дафер.

– Та що ти кажеш, Сенді, – дворянин із Гобокена?⁷⁹ Та чи ж це можливо?

– Звичайно. Дік Дафер держав ковбасну і не зібрав за ціле своє життя ні цента, бо все зайве м'ясо нишком роздавав бідним. Не волоцюгам, – ні, зовсім іншим, – того сорту людям, які скорше помруть, аніж почнуть жебрачити – чесним безробітним. Дік вистежував голодних на вигляд чоловіків, жінок і дітей, непомітно проводжав їх до дому, розпитував про них у сусідів, а потім підгодовував їх і підшукував їм роботу. І ніхто ніколи не бачив, щоб він кому-небудь давав що-небудь; він мав славу скнари і помер з нею, і всі казали: «Туди йому й дорога». Але як тільки він причалив сюди, його сподобили звання баронета, і перше, що Дік-ковбасник із Гобокена почув, ступивши на небесний берег, було: «Ласкаво просимо, сер Річарде Дафер!» Це трохи здивувало його, бо він думав, що його чекає клімат значно гарячіший за тутешній!..

Зненацька вся місцевість навколо задвигтіла від грому: то

79 - ...дворянин із Гобокена? – Гобокен – місто в штаті ІТью-Джерсі. Ніяких титулів у США, як відомо, нема.

випалила тисяча сто одна гармата. Сенді каже:

– Чуєш? Це на честь шинкаря!

Я схопився й кажу:

– Тоді рушаймо, Сенді, а то ще пропустимо що-небудь!

– Сиди,– каже він,– це тільки вістка про нього, та й годі!

– Тобто як?

– Постріл означає, що шинкаря помітили з сигнальної станції. Він на траверсі Сенді-Гука.⁸⁰ Зараз назустріч йому полетять різні комісії, щоб ескортувати його сюди. Почнуться всілякі церемонії та зволікання, тобто до гавані вони доберуться ще дуже не скоро. В усякому разі, до неї ще кілька мільярдів миль.

– Я теж міг би шинкарювати,– кажу я, згадавши своє самотнє прибуття сюди і те, що мене не зустрічали ніякі комісії.

– Я чую жаль у твоєму голосі,– каже Сенді,– і це досить природно, але хто давнє пом'яне, той лиха не мине! Ти прибув сюди власним маршрутом, і тепер уже пізно виправляти помилку!

– Гаразд, Сенді, я не нарікаю. Але хіба у вас тут теж є Сенді-Гук?

– Тут є все, зовсім так само, як і на Землі. Усі штати й території Америки, всі царства й морські острови, великі й маленькі, розташовані тут точнісінько так само, як на земній кулі, і мають таку ж форму, як там, тільки тут усі вони в багато мільярдів разів більші, ніж на Землі. А ось і другий постріл!

– А це з якого приводу?

– Другий форт відповідає першому. Кожен з них дає випал з тисяча сто однієї гармати – це звичайний салют для тих, хто спасся в останню хвилину, причому тисяча сто перша гармата – на означення чоловічої статі гостя. Коли зустрічають жінку, ми пізнаємо це з того, що тисяча сто перша гармата мовчить.

– Сенді, а яким чином ми знаємо, що їх тисяча сто й одна, якщо вони всі випалюють заразом?

– Тут, бачиш, наш розум розвивається в деяких відношеннях, і це тобі один з прикладів. Тут числа, розміри й відстані такі величезні, що ми повинні вміти відчувати їх,– наші колишні прийоми ліку й виміру не дали б нам про них ніякого уявлення,

80 - Сенді-Гук – мис на південь від Нью-Йорка.

а тільки викликали б плутанину, сум і головний біль!

Ми поговорили з ним ще трохи на цю тему, а тоді я сказав:

– Сенді, я завважую, що тут майже не видно білих янголів; на кожного білого янгола припадає добрих сто мільйонів червоношкірих – людей, що не вміють говорити по-англійському. Чим це пояснити?

– Ну, таке ти побачиш у будь-якому штаті чи території американського закутка неба, куди не подайся! Якось я летів цілий тиждень, пролетів мільйони миль крізь цілі полчища янголів і не зустрів жодного білого, не почув жодного зрозумілого мені слова! Бачиш, Америку мільярди років, а то й більше – до того, як там з'явилися білі, – населяли індіани, ацтеки і всякі такі інші народи. У перші три сотні років після відкриття Колумба в усій Америці білих було стільки, що їх можна було б розмістити в одному лекційному залі, – я маю на увазі і британські володіння. На початку нашого століття їх було тільки шість-сім мільйонів – ну, нехай сім; у тисяча вісімсот двадцять п'ятому році – дванадцять чи чотирнадцять мільйонів; у тисяча вісімсот п'ятдесятому, скажімо, двадцять три мільйони; у тисяча вісімсот сімдесят п'ятому – сорок мільйонів. Наша смертність становила пересічно двадцять на тисячу на рік. Отже, в перший рік століття померло сто сорок тисяч; у двадцять п'ятому році – двісті вісімдесят тисяч; у п'ятдесятому році – п'ятсот тисяч; близько мільйона в сімдесят п'ятому році. Я буду щедрий і припущу, що від самого початку до сьогодні в Америці померло п'ятдесят мільйонів білих – нехай навіть шістдесят, якщо хочеш; нехай хоч би й сто мільйонів, – кілька мільйонів туди-сюди – то не велика різниця. Тепер ти сам розумієш, що коли розкидати таку краплю людей по простору на сотні мільярдів миль американської території на небесах, це буде все одно, що розтрусити по пустелі Сахарі десятицентову коробочку гомеопатичних пілюль, а опісля сподіватися зібрати їх! Ти не можеш чекати, щоб ми мали якусь вагу на небі, – і ми її таки й не маємо, де факт, і ми мусимо з ним примиритися. Учені з інших планет і з інших астрономічних систем, роз'їжджаючи по царству небесному, інколи заглядають і до нас. Вони проводять тут деякий час, потім відлітають у свою секцію неба і описують

свої подорожі у книгах, де Америці приділяють рядків п'ять. І що ж вони про нас пишуть? Пишуть, що Америка – мало заселена країна з кількома сотнями тисяч мільярдів червоних янголів, серед яких зрідка трапляються хворі, з дивним кольором шкіри. Розумієш, їм видається, ніби ми, білі, і негри, які також деколи трапляються, – це індіани, що побіліли чи почорніли від якоїсь хвороби, прокази або що, за який-небудь особливо мерзенний гріх, зауваж собі! Це для всіх нас дуже гірке відкриття, друже мій, навіть для найскромніших, не кажучи вже про тих, котрі уявляють, ніби їх тут приймуть як давно загублену державну облигацію і на додачу дадуть ще й облапити Авраама. Я не розпитував тебе, капітане, про подробиці, але мій досвід підказує мені, що тебе зустріли без особливих вітань, коли ти прибув сюди, адже так?

– Не згадуй про це, Сенді, – кажу я, злегка червоніючи. – Ні за які гроші я не хотів би, щоб те побачила моя родина! Побалакаймо краще про щось інше, Сенді!

– Гаразд. То ти збираєшся оселитися в каліфорнійській секції раю?

– Не знаю. Я ще не вирішив нічого певного, поки не прибула моя родина. Я намірявся тільки роздивитися, не кваплячись, а вже тоді щось вирішувати. Крім того, у мене чимало знайомих серед небіжчиків, я хотів би розшукати їх і побалакати про приятелів, про давні часи, про те, про се, розпитати, як їм тут живеться. Я гадаю, моїй дружині захочеться влаштуватися у літньому таборі в Каліфорнійських горах, бо там буде більшість близьких їй небіжчиків, а вона любить водитися зі своїми.

– Не дозволяй їй цього! Ти сам побачиш, як погано з білими в джерсійській окрузі раю, а в каліфорнійській – у тисячу разів гірше! Вона аж кишить тупоголовими янголами кольору глини, а найближчі білі сусіди можуть виявитись не ближче, як за мільйон миль. Товариства, ось чого людині особливо бракує в раю, – товариства людей, подібних до неї породою, кольором шкіри й мовою. Через це я разів зо два мало не оселився в європейській частині неба.

– А чому ж ти цього не зробив, Сенді?

– О, з різних причин. По-перше, хоч ти там бачиш багато бі-

лих, але мова їхня майже незрозуміла, і поговорити так само нема з ким, як і тут. Мені приємно дивитися на росіянина, німця, італійця і навіть на француза, якщо в цю мить він не робить чогось непристойного, але розгляданням голоду не наситиш, хочеться ж поговорити!..

– Але стривай, Сенді, є ж Англія, англійська округа в раю!

– Воно-то так, але там не набагато краще, ніж у цьому кінці небесних володінь. Поки ти маєш справу з англійцями, що народились не більше трьохсот років тому, воно ще нічого, але як тільки заглибишся за елизаветинську добу, мова стає туманною, і чим далі вглиб, тим вона туманніша. Я розмовляв з якимсь Ленглендом і ще з одним на ім'я Чосер – це старовинні поети, – але марна то була річ, – я майже зовсім не розумів їх, а вони мене. Потім я одержував від них листи, але такою каліченою англійською мовою, що годі було щось уторопати. У ту давню добу англійці – справжні чужинці, та й квіт; вони говорять по-датському, по-німецькому, по-норманському, по-французькому, а іноді сумішшю всіх цих мов; ще далі в минуле, – і вони говорять латиною, по-старобретонському, по-ірландському, по-гельському; а там уже підуть мільярди й мільярди сутих дикунів з такою базграниною, якої і сам чорт не втне. Перш ніж натрапиш в англійському селищі на людину, яку розумієш, доводиться продиратися крізь величезні стовпища людей, які говорять так, що ні бельмеса не второпаєш. Бачиш, за мільярди років у кожній країні змінилося стільки народів і мов, що кінець кінцем у раю вийшла престрашенна мішанина.

– Сенді, – кажу я, – а великих людей, про яких згадується в історії, ти багатьох бачив?

– Еге ж, багатьох. Я бачив королів і всякого роду видатних людей.

– А королів цінять тут так само високо, як і на землі?

– Ні, людина не приносить сюди свого чину. «Божественне право монарха» – це земна вигадка, і для неба вона не підходить. Королі, прийшовши в царство небесне, спускаються до загального рівня. Я дуже добре знав Карла Другого – він один з найпопулярніших коміків у англійській секції і вважається там за першо-

рядного майстра. Звичайно, є ще кращі актори – люди, про яких на землі й не чули, – але Карл створив собі дуже добре ім'я і вважається майбутнім світилом. Річард Лев'яче Серце – призовий боксер і має неабиякий успіх серед публіки. Генріх Восьмий – трагик, і сцени, в яких він убиває людей, вражають своєю життєвістю. Генріх Шостий торгує в кіоску релігійною літературою.

– А Наполеона ти коли-небудь бачив, Сенді?

– Часто, іноді у корсіканському районі, іноді у французькому. Він завжди вишукує собі місце на видноті і ходить, насупившись, схрестивши руки, – незмінна підзорна труба під пахвою, – з тим величним, похмурим і оригінальним виглядом, якого вимагає його репутація, і дуже йому прикро, що тут його не вважають таким великим полководцем, як він сподівався.

– А хто ж вважається вищим?

– О, багато людей, про яких ми й не чули, знаєш, із породи шевців, коновалів і точильників – безрідні мугирі, що ні разу в житті не держали в руках меча чи вогнепальної зброї, – але з вояцьким даром у грудях, – дарма що вони не мали нагоди проявити його! Тут вони займають своє справжнє місце, а Цезареві, Наполеонові й Александрові Македонському доводиться відступити на задній план. Найвидатнішим воєнним генієм, що будь-коли жив на світі, був каменярь звідкись із-під Бостона – він помер під час революції – на ім'я Ебселом Джонс. Куди б він не йшов, за ним біжать юрби народу, щоб тільки глянути на нього. Бачиш, кожен тут знає, що якби йому трапилася нагода, він показав би світові такі полководницькі таланти, що всі інші славнозвісні воїнські звитяги здалися б перед ним дитячою грою, учнівською мазаниною! Тільки ж він не мав жодної нагоди для того. Багато разів Джонс пробував записатися в рекрути, але в нього бракувало великих пальців на обох руках і двох передніх зубів, і тому сержант-вербувальник не хотів його брати. Проте, як я вже сказав, кожен знає тепер, чим він був би, і тому мільйони збігаються подивитись на нього щоразу, як почують, що він куди-небудь іде. Цезар, Ганнібал, Александр Македонський, Наполеон – усі вони служать у його штабі і, крім них, ще багато великих полководців, але публіка не звертає на них ніякої уваги, коли бачить Джонса...

Бах! Чуєш, ще один салют! Шинкар уже проминув карантин!

Ми з Сенді повдягали всі свої небесні причандали, потім по-бажали опинитися на місці зустрічі і в ту ж мить там опинилися.

Стоячи на краю величезного, як океан, простору, ми дивилися в туманну далечінь, але нічого не могли розрізнити. Зовсім близько від нас була головна трибуна – ярус на ярусі туманних тронів, що здіймалися до самого zenіту. Обабіч її тяглися лави для простої публіки. Вони простягалися на багато-багато миль, і їм не видно було кінця-краю. Там панували безлюддя й тиша, і видовище було не веселе, а гнітюче. Таке враження справляє напівтемна театральна зала, коли глядачі ще не зібралися.

Сенді каже мені:

– Сядьмо тут і почекаймо трохи. Незабаром ми побачимо урочисту процесію, вона має показатися он там!

Я кажу йому:

– Тут так похмуро, Сенді, – чи не вийшла якась затримка? Нікого, крім нас двох. Це не дуже парадно для шинкаря!

– Не турбуйся, все буде гаразд! Ще один постріл – і ти сам побачиш.

Через деякий час ми помітили на обрії щось наче легенькі спалахи світла.

– То голова процесії зі смолоскипами, – каже Сенді.

Світло ширилося, ставало дедалі яскравішим і сильнішим. Невдовзі воно було вже як ліхтар паровоза і розгорялося все яскравіше і яскравіше, аж, нарешті, стало схоже на сонце, що сходить над морем, – велетенські червоні промені стрілами проріза-ли небо.

– Тепер не спускай очей з головної трибуни і з місць для публіки, – каже Сенді, – і чекай останнього пострілу.

І ось, неначе мільйон громових ударів, що злилися в один, залунало «буум-буум-буум», і все небо захиталося. Потім звідусіль полилися потоки сліпуче-яскравого світла, і в ту ж мить усі мільйони лав обабіч головної трибуни, скільки око сягало, заповнили густі юрби народу. Усі вони були чудово освітлені.

У мене аж дух захопило.

Сенді й каже:

– Ось як у нас роблять! Часу ми тут не марнуємо, ніхто не входить, коли завісу вже піднято. Побажати – це куди швидше, аніж пересуватися будь-якими іншими засобами. Чверть секунди тому всі ці люди були за мільйони миль звідси. Коли вони почули останній сигнал, їм досить було тільки побажати – і ось вони тут!

Величезний хор заспівав:

Почути прагнем голос твій,
Узріти світлий вид.

Мелодія була благородна, але невмілі хористи псували її своєю участю точнісінько так само, як і в церквах на землі.

З'явилася голова процесії, і це було справді надзвичайне видовище. Нога в ногу щільними й густими шерезами йшли янголи – по п'ятсот тисяч у ряд, кожен ніс смолоскипа і співав, – від громового шелесту крил аж голова починала боліти. Колона розтяглася на величезну відстань, хвіст її губився десь на небесному обрії, поступово переходячи в ледь розжеврілу ниточку.

Довго йшли юрби янголів, і ось, нарешті, показався й шинкар. Усі глядачі посхоплювалися з місць, і знялося таке вітальне ревище, скажу я тобі, що аж небо задвигтіло!

Шинкар увесь сяяв, ореол його хвацько зсунувся набакир, – такого самовдоволеного святого я ще зроду не бачив. Поки він підіймався сходами головної трибуни, хор співав:

Палало небо спрагою
Почути оний глас!

На почесному місці – широкому огороженому помості в центрі головної трибуни – стояли поряд чотири розкішних намети, а навколо – блискуча почесна варта. Весь цей час намети були щільно завішані.

Коли шинкар піднявся вгору, усім кланяючись і до всіх усміхаючись, і став на помості, намети враз розчинилися, і ми побачили чотири чудових золотих трони, винизаних коштовними самоцвітами. На двох середніх сиділи сивобороді старці, а на двох

крайніх – двоє пишно вбраних блискучих велетнів із суцільним сьйвом і в прегарних панцирах. Усі мільйони глядачів впали на коліна, радісно повитріщали очі й перемовлялися веселим шепотом:

– Два архангели! Розкіш! А хто ці інші?

Архангели віддали шинкареві сухий вояцький уклін. Обидва старці підвелися, один з них промовив: «Мойсей і Ісав вітають тебе!» Потім усі четверо зникли, і трони спорожніли.

У шинкаря був трохи розчарований вигляд, бо він розраховував, здається, обняти цих старців, але юрба раділа й пишалася неймовірно: адже вона побачила Мойсея і Ісава! Кожен казав: «Ви їх бачили? Я бачив! Ісав сидів боком до мене, але Мойсея я бачив лице в лице ось так, як зараз дивлюся на вас!»

Процесія підхопила шинкаря і рушила з ним далі, а юрба розпалася і розійшлася.

Коли ми подалися додому, Сенді сказав, що зустріч вийшла вдала і шинкар має право вічно пишатися нею. Він зауважив, що й нам пощастило; ми можемо бути свідками таких зустрічей ще сорок тисяч років і не мати нагоди побачити навіч двох таких високопоставлених осіб, як Мойсей і Ісав! Згодом ми дізналися, що мало не побачили ще одного патріарха, а також справжнього пророка, але в останню хвилину вони прислали записки, в яких просили пробачення, що не можуть прибути.

Сенді каже, що на тому місці, де стояли Мойсей і Ісав, буде споруджено пам'ятник із зазначенням дати й обставин події, і тисячоліттями туди приходитимуть мандрівники, лупатимуть очима на пам'ятник, вилазитимуть на нього і видряпуватимуть на ньому свої імена...

ДОПИТЛИВА БЕССИ

Бессі – хороша дівчинка, не пустунка, не торохтійка, вона любить поміркувати про се, про те і весь час запитує «чому», бо намагається зрозуміти, що відбувається навколо неї. Одного разу вона спитала:

– Мамо, чому навколо так багато страждань і нещасть? Чому все це?

Запитання було неважке, і мати, не замислюючись, відповіла:

– Для нашого ж щастя, донечко. В своїй незбагненній мудрості господь бог посилає нам ці випробування, щоб повернути нас на добру путь і зробити нас кращими.

– Значить, це він посилає нам страждання?

– Авжеж.

– Всі страждання, мамо?

– Авжеж, люба. Ніщо не чиниться без його волі, але він посилає їх, сповнений любові до нас, бажаючи зробити нас кращими.

– Це дивно, мамо.

– Дивно? Ну що ти, люба. Мені це не здається дивним. Всі думають, що так повинно бути, що це милосердно і мудро.

– Хто ж перший почав так думати, мамо? Ти?

– Ні, маленька, мене цього вчили.

– Хто тебе вчив цього, мамо?

– Я вже не пам'ятаю. Мабуть, моя мати або ж священник. У всякому разі, всі знають, що це правильно.

– А мені це здається дивним, мамо. Скажи, бог послав тиф Білі Норісу?

– Бог.

– Нащо?

– Як то нащо? Щоб повернути його на праведну путь, щоб зробити його кращим.

– Але ж він помер від тифу, мамо. Він не може зробитися кращим!

– Ах, я й забула. Ну, значить, у бога була інша мета. У вся-

кому разі, це була мудра і милосердна мета.

– Що ж це була за мета, мамо?

– Ти стомлюєш мене, любенька. Можливо, бог хотів послати випробування батькам Білі!

– Але це нечесно, мамо! Якщо бог хотів послати випробування батькам Білі, навіщо ж він убив Білі?

– Не знаю, любенька. Я можу лише сказати тобі, що мета його була мудра і милосердна.

– Яка мета, мамо?

– Він хотів... він хотів покарати батьків Білі. Вони, може, со- грішили і були покарані.

– Але ж помер Білі, мамо! Хіба це справедливо?

– Авжеж, справедливо. Бог не робить нічого такого, що було б несправедливим. Ти зараз цього не зрозумієш, а от коли виростеш велика, тоді тобі буде зрозуміло, що все, що робить бог, мудро і справедливо.

Мовчання.

– Мамо, це бог обвалив дах на дядька, який виносив з будинку бабусю?

– Авжеж, любенька. Стривай! Чого це ти питаєш таке? Ти повинна пам'ятати одне: будь-яке діяння боже свідчить про його всемогутність, правосуддя і любов до людей.

– А от коли п'яний ударив вилами малятко, а місіс Уелч...

– Це зовсім не твоє діло. А втім, бог, мабуть, хотів послати випробування цій дитині, повернути її на добру путь.

– Мамо, містер Борджес сказав, що мільйони мільйонів маленьких істот нападають на нас і змушують нас хворіти холерою, тифом і ще силою-силенною хвороб. Мамо, це бог посилає їх?

– Звичайно, донечко, звичайно. А як же інакше?

– Навіщо він посилає їх?

– Щоб повернути нас на добру путь. Я тобі вже сказала.

– Але ж це страшенно жорстоко, мамо! Це безглуздо. Якби мені...

– Замовч, зараз же замовч! Ти хочеш, щоб нас ударив грім?

– Мамо, минулого тижня дзвіницю вдарило громом, і церква згоріла. Що, бог хотів повернути церкву на добру путь?

Стомлено:

– Не знаю, можливо...

– Блискавка вбила тоді свиню, яка ні в чому не була винна.

Бог хотів повернути цю свиню на добру путь, мамо?

– Люба моя, ти, мабуть, хочеш погуляти. Іди побігай трохи.

– Але ж ти тільки уяви собі, мамо! Містер Холістер каже, що в кожного птаха, в кожної жаби чи ящірки, в кожної живої істоти є ворог, що його послано божественним провидінням кусати їх, завдавати прикрощів, мучити, вбивати, висотувати з них жили і напучувати їх на путь істини, щоб вони були праведні й богобоязливі. Чи не так, мамо? Я тому питаю, що містер Холістер сміявся, коли говорив це.

– Цей Холістер негідник, і я забороняю тобі слухати його.

– Чому ж, мамо, він так цікаво оповідає і, як на мене, намагається бути праведним. Він сказав, ніби оси ловлять павуків і замурують їх у своїх підземних гніздах – живих! – і там під землею вони мучаться багато-багато днів, а голодна осина малеча з'їдає їм лапки й гризе черевця, щоб павуки навчилися бути праведними і богобоязливими, щоб вони співали господу богу хвалу за його несказанну добрість. На мою думку, містер Холістер добра людина, просто молодець. Коли я спитала його, чи він би чинив так з павуками, він відказав, що хай його грець ухопить, якщо він це зробить, а потім сказав... Мамцю, тобі зле? Побіжу гукну когось на допомогу. Хіба можна сидіти в місті в таку спеку?

ПОРАДИ ЮНИМ

Коли мені сказали, що від мене тут чекають виступу, я поцікавився, якого роду бесіду я маю провести. Мене поінформували, що то має бути щось для молоді – щось дидактичне, повчальне або щось у дусі доброї поради. Хай буде й так. Я маю в запасі кілька думок, які часто поривався висловити на повчання юним, бо саме в ніжному віці вони вкорінюються найліпше і найтривкіше та мають найбільшу вартість. Тож, по-перше, юні мої друзі, скажу вам – і я кажу це благально й наполегливо:

Завжди слухайтеся батьків – у їх присутності. Це, зрештою, найкраща політика, бо як не будете, то вони все одно вас присилують. Більшість батьків гадають, ніби знають більше од вас, і ви більшого доб'єтесь, потураючи цьому забобонові, ніж діючи за власним кращим розсудом.

Шануйте своїх зверхників, також незнайомих, і часом декотрих інших. Якщо вас хто скривдить, а ви маєте сумнів, чи то було навмисно, чи ні, то не вдавайтеся до крайніх заходів; просто виждіть нагоди й телепніть його цеглиною. Цього вистачить. Якщо виявиться, що він не мав на думці нічого лихого, вийдіть відкрито й зізнайтеся, що не гаразд вчинили, огрівши його; мужньо зізнайтеся в цьому і скажіть, що ви не хотіли. Так, завжди уникайте грубого насильства; в наш вік милосердя й лагоди час на такі речі вже минув. Полиште динаміт ницим і грубим людям.

Спати лягайте рано – в цім мудрість. Одні авторитети кажуть вставати разом із сонцем; деякі кажуть вставати з цим, інші з тим. Але найкращий у цьому відношенні півень. Коли всі знають, що ви встаєте з півнями, це високо підносить репутацію; а якщо ви дістанете підхожого півня і добре над ним попрацюєте, ви легко зможете натренувати його вставати о пів на десяту завжди, – це як раз плюнути.

Тепер щодо брехні. Вам слід бути дуже обережними в цій справі, а то влипнете за будь здоров. А вже як влипнете, то ніколи більш не будете в очах гарних і чистих людей такими, як були колись. Не один молодик нашкодив собі навіки однісінькою не-

зграбною і недоробленою брехнею внаслідок недбалості, породженої браком достатнього вишколу. Деякі авторитети гадають, що молодим взагалі не слід брехати. Це, звісно, вже пересада; та хоч я так далеко й не заходжу, однак тверджу, і, певен, маю рацію, що замолоду слід помірковано вдаватися до цього великого мистецтва, поки практика й досвід не принесе впевненості, зграбності й точності, що тільки вони можуть зробити цей хист витонченим і пожиточним. Терплячість, ретельність, пильна увага до подробиць – ось необхідні вимоги; вони з часом дадуть учневі досконалість; на них, і тільки на них може він покластися, як на тверду підвалину майбутнього високого становища. Подумайте, скільки років марудного навчання, роздумів, практики й досвіду пішло на сформування того незрівнянного вчителя, що зумів нав'язати всьому світові гучний і високий афоризм, що «за правдою сила й перемога» – найвеличніший і відкритий перелом в тілі фактичної дійсності, на який будь-коли спромагався народжений жінкою. Бо ж історія нашої раси та й досвіди кожного індивіда густо прошиті доказами того, що правду вбити простіш простого і що брехня, до пуття зліплена, безсмертна. В Бостоні стоїть пам'ятник людині, що відкрила анестезію; тепер багато хто знає, що той чоловік зовсім не відкрив її, а вкрав це відкриття в іншого. Де ж тут за правдою сила й перемога? О ні, дорогі слухачі, той пам'ятник зроблено зі стійкого матеріалу, а брехня, яку він стверджує, проживе мільйон років. Незграбна, квола, кульгава брехня – ось те, чого ви повинні уникати; така брехня справді не тривкіша за пересічну правду. Та що там, то все одно, що одразу сказати правду, й квит. Квола, пришелепувата, бридка брехня не проживе й двох років, хіба що то наклеп на когось. Тоді вона, звісно, непереможна, але то вже не ваша заслуга. І останнє: починайте вправлятися в цьому елегантному і прекрасному мистецтві змалку, починайте зараз. Якби я почав був раніше, то й сам би навчився.

Вважайте, коли трапиться мати справу з вогнепальною зброєю. Скільки горя та страждань спричинило невинне, але необережне поводження з вогнепальною зброєю з боку молоді! Щойно чотири дні тому, якраз там, де я проводжу літо, одна бабуся, ста-

ра й сива і така лагідна, люба душа, яких мало у всій країні, сиділа за своєю роботою, коли її малолітній онук підкрався і зняв стару, побиту іржаву рушницю, якої не чіпали багато років і гадали, ніби вона незаряджена, і націлив її на бабусю, сміючись і погрожуючи вистрілити. Злякана бабуся з благальними зойками кинулася до дверей в іншому кінці кімнати; але, як вона пробігла повз онука, він наставив рушницю просто їй у груди і натиснув курок. Він думав, що рушниця незаряджена. І виявився правий – так воно й було. Отже, ніякої біди не сталося. Це єдиний випадок такого роду, про який мені доводилося чувати. Але все одно, не чіпайте ви старих незаряджених рушниць: це найсмертельніша зброя, створена будь-коли людиною, і б'ють вони без промаху. З ними вам не треба докладати жодних зусиль; не треба вдаватися ні до якої підпори; не треба на них мати ніяких прицілів, та й цілитися навіть зайва річ. Нічого такого, просто вибираєте собі когось із родичів і бабах убік, і будьте певні, влучите прямісінько в нього. Юнак, нездалий влучити за три чверті години з кулемета Гетлінга в собор з віддалі в тридцять ярдів, може взяти старий порожній мушкет і заліпити своїй бабусі сто разів зі ста. Подумайте, що б творилося під Ватерлоо, якби одна армія складалася з хлопчаків, озброєних старими мушкетами, за припущенням, незарядженими, а інша армія – з їх родичів жіночої статі. Від самої думки про це дроз пробирає.

Є багато різних книжок; але для молодих підходять лише добрі. Не забувайте цього. Вони прекрасні, неоціненні й невимовно захватні засоби самовдосконалення. Тож будьте обережні в своєму виборі, дорогі мої юні друзі; дуже обережні; обмежте його виключно Робертсоновими проповідями, Бекстеровими «Ложе святого», «Простаки за кордоном» і їм подібними творами.

Але я сказав досить. Сподіваюсь, ви оцінуєте мої повчання і вони послужать вам за напрямні для ваших стіп і маяком для ваших думок. Дбайливо й ретельно розбудуйте свій характер на цих засадах, і незабаром, коли ви його добудуєте, то з подивом і вдоволенням побачите, як точно й чітко повторює він характер усіх інших.

АПОФЕОЗ УБИВЦЬ

Я так багато чув про цю знамениту ворожку мадам ..., що вчора пішов подивитись на неї. Як і слід було чекати у неї темне обличчя, природна смаглявість якого ще більше підсилюється штучними засобами, що їй нічого не коштують. Своє чорне-пречорне волосся вона завиває в кучері і надає їм дикунської привабливості, змащуючи їх, як мені здається, згірклим маслом. На шиї у неї теліпається якась буро-червона картата хустка, і відразу стає ясно, що її другу хустку надто довго не повертають з прання. Я певен, що вона нюхає тютюн. В усякому разі, щось подібне до цього зілля позастрявало в рослинності, під якою ховається її верхня губа. Я напевно знаю, що вона любить часник, – я довідався про це, як тільки вона зітхнула. Майже хвилину вона пильно розглядала мене своїми чорними очима, а потім сказала:

– Ну, гаразд. Заходь!

З цими словами вона пірнула в темний і похмурий коридор, а я за нею. Незабаром вона зупинилася і повідомила, що коридор заплутаний і досить темний, а тому їй слід, очевидно, засвітити світло. Та я вважав, що нелюб'язно було б дозволяти жінці так турбуватися про мене, і тому сказав:

– Поки що не варто, мадам. Якщо ви зітхнете ще раз, я думаю, це вкаже мені дорогу.

Так ми й просувалися без будь-яких пригод. А коли дісталися її чаклунського лігва, вона попросила мене назвати день мого народження, вказати точний час, коли сталася ця подія, і пригадати, яке волосся було в моєї бабусі. На всі ці запитання я відповів якомога точніше. Після цього вона сказала:

– Юначе, наберися духу, не тремти. Зараз я розкрию твоє минуле.

– Те, що стосується мого майбутнього, було б, власне кажучи, більш....

– Не перебивай! Ти мав багато турбот, трохи радощів, трохи щастя, трохи нещастя. Твого прадіда повісили.

– Це брех...

– Не перебивай! Так, повісили, сер. Але то була не його провина. Він нічого не міг вдіяти.

– Я радий, що ви віддаєте йому належне.

– Ах, на жаль, охочіше, ніж це робили присяжні засідателі. Твого прадіда повісили. Його планета стрічається з твоєю в останній чверті п'ятого кола. Отже, тебе також повісять.

– Зважаючи на це радісне...

– Мені потрібна тиша! Твоя вдача не була злочинницькою від народження, але обставини змінили її. У дев'ять років ти крав цукор. У п'ятнадцять крав гроші. В двадцять крав коней. У двадцять п'ять років ти підробив документи. У тридцять, вже ставши запеклим злочинцем, ти обійняв посаду редактора. Зараз ти виступаєш з лекціями. Але найгірше для тебе попереду. Тебе виберуть у конгрес. Потім ти попадеш до каторжної в'язниці. Нарешті, щастя прийде знову, все буде добре – тебе повісять.

Почувши це, я зайшовся сльозами. Звичайно, приємного йти в конгрес мало, але бути повішеним – це так сумно, так страшно. Здавалося, жінку здивувала моя печаль. Я розповів їй про те, що думав. Тоді вона втішила мене.

– Е, хлопче,⁸¹ – сказала вона, – не хнюп носа, тобі нічого по- биватися. От слухай. Ти житимеш у Нью-Гемпширі. В твоєму ве- ликому горі й нужді тобі допоможе сім'я Браунів. Вони стануть твоїми благодійниками. Розжирівши на їхніх щедротах, сповне- ний вдячності і щастя, ти побажаєш їм якось віддячити за все це. І от одної ночі ти підеш у цей будинок і сокирою розчерепиш го- лови всій родині. Ти пограбуєш мертві тіла своїх благодійників і загуляєш на їх гроші серед хуліганів та повій Бостона. Потім тебе заарештують, судитимуть, засудять до повішення, кинуть у в'яз- ницю. І от твій найщасливіший день. Тебе піднесуть, в тебе пові- рять, як тільки проваляться всі зусилля добитися помилування,

81 - У цьому абзаці ворожка з усіма подробицями переказує справу про вбив- ство Пайком сім'ї Браунів у Нью-Гемпширі, починаючи від того моменту, коли Брауни допомогли невідомому їм Пайку, і кінчаючи повішенням та похованням цього віроломного негідника. Вона нічого не додає від себе, нічого не вигадує і нічого не перебільшує (див. будь-яку новоанглійську газету за листопад 1869 р.). Цю справу – Пайк-Браун – взято просто як приклад, щоб проілюстру- вати звичай, який набрав поширення не тільки в Нью-Гемпширі, але в кожно- му з наших штатів, – я маю на увазі сентиментальний звичай відвідувати, ла- скаво обходитися, прославляти і гугнявити пісні над убивцями, подібним до Пайка, починаючи від того дня, як вони входять засудженими до страти у тю- рму, і кінчаючи тим днем, коли вони загойдаються на шибениці. Ось уривок з «Темпл Бар» (1866), з якого видно, що цей звичай не обмежується кордонами Сполучених Штатів: «31 грудня 1841 року в Мансфілді (графство Нотінгем) один швець, на ім'я Джон Джонс, убив свою кохану, Мері Холем, дочку шано- ваного робітника. Його стратили 23 березня 1842 року. Це був мужчина не- певних звичок, який не стримував своєї пристрасті. Дівчина відхилила його залицяння, і він сказав, що, оскільки вона не належить йому, вона не дістане- ться нікому. Коли він завдав їй першої рани, яка спочатку не сула смертельна, дівчина почала благодіяти про життя, але, зрозумівши його намір, попросила дати можливість помолитися. Він сказав, що сам помолиться за обох, і докін- чив свій злочин. Рани були завдані шевським ножом, і горло було перерізано по-варварському. Після цього він упав на коліна і деякий час молив у бога прощення для двох нещасних закоханих. Він не робив спроби втекти і сам признався у злочині. У в'язниці він поводився якнайпристойніше і здобув при- хильність тюремного священика: його відвідав єпископ Лінкольна. Він зовсім не висловлював каяття за злочин і, здавалося, з тріумфуючою впевненістю збирався просто приєднатися до своєї жертви на небі. Його відвідали кілька набожних і благодійних нотінгемських дам, які заявили, що коли в бога й був син, то це він і є. Одна з цих дам послала йому білу камелію, щоб він ішов з нею до місця своєї страти» (примітка М. Твена).

пом'якшення кари або відстрочки виконання вироку. І тоді! О, тоді кожного ранку і кожного вечора найвродливіші і найнепорочніші молоді провінціальні леді збиратимуться у твоїй тюремній келії і співатимуть гімни. Це покаже, що вбивство пристойне. Потім ти напишеш зворушливого листа, в якому простиш усіх покійних Браунів. Це викличе загальне захоплення. Ніяка публіка не зможе встояти перед великодушністю. Потім тебе поведуть до шибениці на чолі поважної процесії, що складатиметься з священників, службових осіб, просто міщан і молодих леді, які йтимуть у задумі попарно з букетами імортелі. Ти зійдеш на поміст і, поки величезний натовп стоятиме перед тобою з непокритими головами, прочитаєш коротку і сильну промову, що її напише тобі святий отець. А потім серед величезної зворушливої тиші тебе пошлють у пек..., у рай, сину мій. Плакатимуть всі, старі й малі. Ти станеш героєм! Жодного прокляття; всі думатимуть про те, щоб перевершити тебе. А потім велична процесія, омиваючи твій прах слізьми, супроводжуватиме тебе до могили; і знову молоді леді співатимуть гімни, навіяні приємними і дорогими спогадами, пов'язаними з твоєю темницею, і, на останній доказ своєї любові, поваги і розуміння твоїх високих якостей, вони ходитимуть навколо твоєї могили і устелятимуть її вінками. І глянь! Тебе зарахували до святих. Подумай над цим, сину: невдячна людина, убивця, мародер і п'яний скандаліст серед злодіїв та повій у нетрях Бостона вчора – й улюбленець чистих та непорочних дочок землі сьогодні! Кривавий і ненависний диявол – і оплакуваний святий мученик... протягом одного місяця! Дурень! Таке прекрасне майбутнє, а ти ще сидиш отут і рюмсаєш!

– Ні, мадам, – сказав я. – Ви судите про мене несправедливо, так, несправедливо. Я цілком задоволений. Досі я не знав, що мого прадіда повісили, але це не має значення. Зараз він, мабуть, вже перестав хвилюватися з цього приводу, а я ще не починав. Визнаю, мадам, я справді потроху редагую і читаю лекції, але всі інші злочини, про які ви тут згадували, якось вилетіли з моєї пам'яті. Проте, я їх, мабуть, таки учинив, бо не стали б ви вводити в оману сторонню людину. Але полишимо минуле таким, яким воно було, й майбутнє хай буде таким, яким йому належить бути

– все це дрібниці. Мене турбує лише одне. Я завжди передчував, що одного чудового дня мене повісять, і ця думка непомалу мене тривожила, та якщо ви можете запевнити, що мене повісять у Нью-Гемпширі...

– Ніякого сумніву!

– Дуже вам вдячний, моя благодійнице! Вибачте мені ці обійми – ви зняли великий тягар з моєї душі. Бути повішеним у Нью-Гемпширі – це щастя, це уславить моє ім'я, а мене самого негайно переносить у вищі нью-гемпширські кола на тому світі.

З цим я пішов від ворожки. Але, серйозно, чи добре це – прославляти кровожерних душогубів, як був прославлений Пайк у Нью-Гемпширі? Чи добре перетворювати покарання за кривавий злочин у якесь вшанування? Чи справедливо це? І чи безпечно?

Марк Твен

ОПОВІДАННЯ ТА ПАМФЛЕТИ

Mark Twain, «Stories And Pamphlets», 1865 – 1909

0081

Друкований текст для вичитування взято з:
Марк Твен «Оповідання та памфлети».
Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1972.
Серія «Вершини світового письменства»
том 12

Відмінна якість:
електронний текст книги повністю відповідає друкованому оригіналу!

Оцифрований текст взято з інтернету.

© Переклад з англійської

© Вичитування, правка, форматування і оформлення:

OpenBook, 2017

© Електронна бібліотека

класики української та світової літератури

«Відкрита книга»

2017